

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZGÜRLÜK, MAHKÛMİYET VE DİNÎ HAYAT

İbrahim YILDIRIM

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZGÜRLÜK, MAHKÛMİYET VE DİNÎ HAYAT

İbrahim YILDIRIM

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Tuğrul YÜRÜK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali KUŞAT

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mustafa ULU

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2024

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Tuğrul YÜRÜK

Üye: Doç. Dr. Ali KUŞAT

Üye: Doç. Dr. Mustafa ULU

Üye: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../2024

Prof. Dr. Hüseyin GÜLER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2024

İbrahim YILDIRIM

ÖZET

ÖZGÜRLÜK, MAHKÛMİYET VE DİNÎ HAYAT

İbrahim YILDIRIM

Doktora Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Haziran 2024, 346 sayfa

Bu çalışmanın amacı özgürlük ve mahkûmiyet süreçlerinin bireylerin dinî hayatını nasıl etkilediğini anlamak ve açıklamaktır. Araştırmanın çalışma grubu Adana, Gaziantep ve Osmaniye illerinde ikamet eden ve mahkûmiyet yaşamış olan 31 bireyden oluşmaktadır. Araştırmada nitel yöntem desenlerinden olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanmak suretiyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilerek elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Verilere içerik analizi uygulanırken QSR NVivo 10 programı kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre düşük eğitim seviyesi, yetersiz ekonomik şartlar, suç geçmişi olan yakın çevre ve kalabalık bir ailede büyüme mahkûmiyet yaşanmasında etkili olmuştur. Bireyler mahkûm olduklarında pişmanlık, dine sığınma ve dinden güç alma durumlarını yaşamıştır. Katılımcıların çoğunluğunda özgürlüğünü kaybettikten sonra yaratıcıya yaklaşma, ibadet ederek süreçle baş etme, psikolojik olarak inanılan dinden destek alma, manevî açıdan yükselme ve Allah'a bağlılık artışı yaşama durumları tespit edilmiştir. Mahkûm olduktan sonra ibadetlerde ve dinî uygulamalarda artış, davranışlarda dinî hassasiyet ve dinî bilgi öğrenme arzusu meydana gelmiştir. Bunun yanında katılımcılarda olgunlaşma, sabırlı olma, sakinleşme, empati yapma ve duygusallaşma gibi değişimler yaşandığı görülmüştür. Tekrar özgürlüğe kavuşan bireylerde dine bağlılık artışının gerekçeleri; özgürlükten dolayı yaratıcıya şükretme, yeni yaşamın yaratıcının hediyesi olarak görülmesi ve mahkûmken yaşanan dine yaklaşma durumlarıdır. Özgür olduktan sonra ibadetlerde yaşanan azalmanın sebepleri rahatlığa kavuşma, boş zaman azlığı ve günlük hayattaki meşguliyetlerdir. İnanılan dinin öğütlerine göre davranma, dinin kurallarına uyma ve yaratıcının rızasını

kazanma amacıyla davranış sergileme durumu özgür olduktan sonra davranış noktasında yaşanan değişimlerdir. Ayrıca kitaplar, sosyal medya ve televizyon vasıtasıyla dinî bilgi seviyesini artırma, özgürlükten sonra devam eden durumlardır. Katılımcıların cezaevinden çıktıktan sonra cezaevine girmelerine sebep olan fiili tekrar yapmama kararlarında dinen uygun olmaması, Allah korkusu, kişilikte değişim ve yaşanan zaman kaybı etkili olmuştur. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular doğrultusunda mahkûmiyet sürecinin bireylerin duygu, düşünce ve davranış noktasında dine yönelmelerine pozitif etki ettiği tespit edilmiş, elde edilen bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, mahkûmiyet, dinî hayat, mahkûmiyet ve dinî hayat.

ABSTRACT**FREEDOM, CONVICTION AND RELIGIOUS LIFE****İbrahim YILDIRIM****Ph.D. Thesis, Department of Department of Philosophy and Religious Sciences****Supervisor: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK****June 2024, 346 pages**

The purpose of this study is to understand and explain how the processes of freedom and conviction affect the religious life of the individuals. The study group of the research consists of 31 individuals who reside in Adana, Gaziantep, and Osmaniye provinces and who have been convicted. The phenomenological design, which is one of the qualitative method designs, was used in the research. The data of the study were obtained by conducting in-depth interviews using semi-structured interview forms. The data obtained were subjected to content analysis. QSR NVivo 10 program was used while applying content analysis to the data. According to the results of the research, low education level, inadequate economic conditions, relatives with a criminal history, and growing up in a large family were effective in conviction. When individuals were convicted, they experienced situations of regret, taking refuge in religion, and gaining strength from religion. In the majority of the participants, it was determined that after losing their freedom, they approached God, coped with the process by worshiping, received psychological support from the religion they believed in, experienced spiritual elevation, and increased devotion to God. After their convictions, there was an increase in worship and religious practices, religious sensitivity in behaviour, and a desire to learn religious knowledge. In addition, it was observed that the participants experienced changes such as maturation, patience, calming, empathy, and emotionalization. The reasons for the increase in religious devotion in individuals who have regained freedom are: thanking God for freedom, seeing the new life as God's gift, and approaching religion while convicted. The reasons for the decrease in worship after being free are access to comfort, lack of leisure time, and preoccupations in daily life. Acting according to the advice of the believed religion, obeying the rules of the religion, and behaving with the

aim of gaining the pleasure of God are the changes in behaviour after they are free. In addition, increasing the level of religious knowledge through books, social media, and television are situations that continue after freedom. Religious inappropriateness, fear of God, change in personality and loss of time were effective in the participants' decisions not to do the act that caused them to be imprisoned again after they were released. In line with the findings of the research, it was determined that the conviction process had a positive effect on individuals' orientation towards religion in terms of emotion, thought, and behaviour, and the findings obtained were discussed and interpreted within the framework of the relevant literature.

Keywords: Freedom, conviction, religious life, conviction and religious life.

ÖNSÖZ

Birey ve toplum yaşamının idamesi için kritik bir öneme sahip olan özgürlük, tarihsel süreçte birçok topluluk ve kişi tarafından uğruna mücadeleler verilmiş bir olgudur. İnsan yaşamı için bu denli önemli olan özgürlük olgusu için çeşitli alanlardan pek çok isim görüş belirtmiştir. Bu doğrultuda özgürlüğün insan yaşamı için olmazsa olmaz bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birey için bu derece öneme sahip özgürlüğün zıttı olan mahkûmiyet de her ne kadar şimdiye kadar yeterince değinilmemiş olsa da üzerinde durulması gereken olgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, tarihsel süreçte özgürlük gibi kritik bir öneme sahip olan din, bireyin hayatına etkisi noktasında göz ardı edilemeyecek konumdadır. Bu bağlamda, tarihsel süreçte insanlık için oldukça önemli olarak görülen özgürlüğün ve bunun zıttı olan mahkûmiyetin dinî hayata yansımaları incelenmesi gereken bir husustur.

Özgürlük ve mahkûmiyet süreçlerinin dinî hayatla ilişkinin incelendiği bu çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemi ve sınırlılıkları gibi hususlar yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü olan kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümünde çalışmanın ana kavramların manaları, içerikleri, tarihsel süreç içerisindeki anlamsal değişimleri incelenmiş ve konuyla ilgili kuramlar ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, deseni, çalışma grubu, veri toplama teknikleri ve verilerin analizi hususlarına değinilmiştir. Dördüncü bölüm görüşmeler neticesinde elde edilen bulguların ve bu bulguların yorumlarının yer aldığı bölümdür. Bu bölümde araştırmada elde edilen verilere uygulanan içerik analizi sonucunda ulaşılan bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmanın son bölümü olan sonuç ve öneriler kısmında araştırmanın sonuçlarına yer verilmiş ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın meydana gelmesi kolay olmamıştır. Bilhassa 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler araştırmacının deprem bölgesinde yaşaması dolayısıyla çalışmanın vücuda gelmesini zorlaştırmış ve geciktirmiştir. Bu noktada, yaşanan tüm zorluklara rağmen bu süreçte çalışmanın teşekkül etmesi için tecrübesi ve bilgi birikimiyle bana yol gösteren ve daima destek olan danışman hocam Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK'a şükranlarımı sunarım. Araştırmanın çeşitli noktalarında fikirlerine danıştığım, yoğun mesaisine rağmen hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen ve tecrübeleriyle şahsıma yol göstererek motive eden Doç. Dr. Sevede

DÜZGÜNER'e teşekkürlerimi arz ederim. Bununla birlikte araştırmanın hemen her aşamasında bana yardımcı olan, gereken her noktada fikirlerinden ve tecrübesinden faydalandığım, takıldığım yerlerde tüm sorularıma sabırla cevap veren Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Rifat GEÇİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca araştırmanın gerçekleştirilmesi sürecinde birçok noktada fikirleriyle şahsıma yardımcı olan ve çalışmanın gözden geçirilmesinde desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Nesibe ESEN ATEŞ'e teşekkür ederim.

Hayatın her noktasında olduğu gibi bu çalışmanın da her aşamasında yanımda olan ve manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen anneme ve babama şükranlarımı sunarım. Son olarak, araştırmanın gerçekleştirildiği süreçte kendilerine ayırmam gereken zamandan fedakârlık yaparak bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olan eşime ve oğluma sonsuz teşekkür ederim.

İbrahim YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
TABLolar LİSTESİ	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xix
EKLER LİSTESİ.....	xx

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Problemi ve Cevap Aranılan Sorular	5
1.5. Sınırlılıklar	6

BÖLÜM II

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Özgürlük Kavramının Tanımı ve İçeriği	7
2.1.1.Özgürlük Sınıflandırmaları	11
2.1.2. Batı Düşüncesinde Özgürlük	14
2.1.2.1. Antik Yunan	16
2.1.2.2. Stoacılık.....	18
2.1.2.3. Filozoflara Göre Özgürlük	19
2.1.2.4. Psikologlara Göre Özgürlük.....	30
2.1.3. İslam Düşüncesinde Özgürlük	37
2.1.3.1. Kelam Ekollerinde Özgürlük	39
2.1.4.2. İslam Felsefesinde Özgürlük.....	44
2.2. Mahkûmiyet ve Suç	50

2.2.1. Mahkûmiyet.....	50
2.2.1.1.Mahkûm Edilme Mekânları Olarak Cezaevleri/Hapishaneler	51
2.2.1.2. Batı Dünyasında Cezaevleri/Hapishaneler	51
2.2.1.3. Türk ve İslam Dünyasında Cezaevleri/Hapishaneler	56
2.2.2.Suç ve Sapma.....	61
2.2.2.1. Suçların Sınıflandırılması.....	63
2.2.2.2. Suçlu Davranışın Açıklanması	64
2.2.2.2.1. Bireysel Teoriler	65
2.2.2.2.1.1. Klasik Ekol.....	66
2.2.2.2.1.2. Neo-Klasik Ekol.....	67
2.2.2.2.1.3. Pozitif/Pozitivist Ekol	68
2.2.2.2.1.4. Coğrafi (Kartografik) Ekol	70
2.2.2.2.2.Biyolojik Suç Teorileri	72
2.2.2.2.3. Psikolojik Suç Teorileri	76
2.2.2.2.3.1.Psikanaliz Teorisi	77
2.2.2.2.3.2. Kişilik Özellikleri Teorileri.....	80
2.2.2.2.3.3. Zekâ ve Suç.....	83
2.2.2.2.4. Sosyolojik Suç Teorileri	85
2.2.2.2.4.1. Sosyal Yapı Teorileri	86
2.2.2.2.4.2. Sosyal Süreç Teorileri.....	89
2.2.2.2.4.3. Sosyal Çatışma Teorileri.....	92
2.3. Din	95
2.3.1. Dindarlık	98
2.3.1.1.Dindarlık Türleri ve Boyutları.....	99
2.4. İlgili Çalışmalar	104

BÖLÜM III

YÖNTEM VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Deseni	107
3.2. Çalışma Grubu	108
3.3. Verilerin Toplanması	109
3.4. Verilerin Analizi	111
3.5. Geçerlik ve Güvenirlik.....	112

BÖLÜM IV

BULGU VE YORUMLAR

4.1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler	115
4.1.1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	115
4.1.2. Katılımcıların Kardeş Sayılarına ve Kaçınıcı Çocuk Olduklarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	119
4.1.3. Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	123
4.1.4. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	124
4.1.5. Katılımcıların Yetişmiş Oldukları Sosyo-kültürel Ortama İlişkin Bulgu ve Yorumlar	128
4.1.6. Katılımcıların Çocukluklarını Nasıl Geçirdiklerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	135
4.1.7. Katılımcıların Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	140
4.1.8. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Sebep Olan Suçlar	146
4.1.9. Katılımcıların Yaşadığı Mahkûmiyet Sayısı, Süresi ve Cezaevine Girdikleri Yaş.....	147
4.1.10. Katılımcıların Yakın Çevrelerinde Cezaevine Giren Kişiler Olup Olmadığına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	150
4.2. Mahkûmiyet Öncesi	151
4.2.1. Cezaevine Girmeden Önceki Günlük Yaşamlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	151
4.2.2. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	157
4.2.3. Cezaevine Girmeden Önce Dine Bakışa İlişkin Bulgu ve Yorumlar	160
4.2.4. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	165
4.2.5. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar	168
4.2.6. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Bilgi Seviyelerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	172

4.2.7. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olayın Günah Olup Olmadığını Düşüncelerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	174
4.3. Mahkûmiyet Süreci.....	181
4.3.1. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Hissettiklerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	181
4.3.2. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olan Olaydan Dolayı Pişman Olma Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	193
4.3.3. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Manevi Yaşamlarındaki Değişime İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	201
4.3.4. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	211
4.3.5. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	217
4.3.6. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar	221
4.3.7. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Bilgi Seviyelerindeki Değişime İlişkin Bulgu ve Yorumlar	225
4.3.8. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Sosyal Çevre İle İlişkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	227
4.4. Mahkûmiyet Sonrası	232
4.4.1. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Hislerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	233
4.4.2. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Sosyal Çevre ile İlişkilerine ve İnsanların Kendilerine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	243
4.4.3. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Günlük Hayatlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	251
4.4.4. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	256
4.4.5. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeyine İlişkin Bulgu ve Yorumlar	261
4.4.6. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	265
4.4.7. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Bilgi Seviyelerinde Değişiklik Olup Olmadığına İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	267

4.4.8. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Manevi Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	269
4.4.9. Mahkûmiyetin ve Suçlu Davranışın Katılımcılar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	275
4.4.10. Katılımcıların Aynı Şartlar Oluşsaydı Cezaevine Girmelerine Neden Olan Fiili Tekrar Yapıp Yapmama Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar.....	283
4.4.11. Katılımcıların Özgürlük ve Mahkûmiyet Tanımlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar	290

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç.....	300
5.2. Öneriler	314
KAYNAKÇA.....	316
EKLER	343
ÖZGEÇMİŞ	346

KISALTMALAR LİSTESİ

- Akt. : Aktaran
Ed. : Editör
Çev. : Çeviren
Hz. : Hazreti
M.Ö. : Milattan Önce
OYD : Okuryazar Değil
TCK : Türk Ceza Kanunu
TDK : Türk Dil Kurumu
Vb. : Ve benzeri

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri	115
Tablo 2. Katılımcıların Kardeş Sayılarına ve Ailenin Kaçınıcı Çocuğu Olduğuna İlişkin Bilgiler	119
Tablo 3. Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler	123
Tablo 4. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına İlişkin Bilgiler....	124
Tablo 5. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına Verdikleri Puanlar	126
Tablo 6. Katılımcıların Yetişmiş Oldukları Sosyo-kültürel Ortama İlişkin Bilgiler ...	128
Tablo 7. Katılımcıların Çocukluklarının Nasıl Geçtiğine İlişkin Bilgiler.....	135
Tablo 8. Katılımcıların Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Bilgiler	141
Tablo 9. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Sebep Olan Suçlara İlişkin Bilgiler ..	146
Tablo 10. Katılımcıların Yaşadığı Mahkûmiyet Sayısı, Süresi ve Mahkûm Olma Yaşlarına İlişkin Bilgiler.....	147
Tablo 11. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önceki Günlük Yaşamlarına İlişkin Bilgiler	152
Tablo 12. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bilgiler	157
Tablo 13. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler	161
Tablo 14. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Kadere Bakışlarına İlişkin Bilgiler	163
Tablo 15. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bilgiler	165
Tablo 16. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bilgiler.....	168
Tablo 17. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Bilgi Seviyelerine İlişkin Bilgiler	172
Tablo 18. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olayın Günah Olup Olmadığını Düşünmelerine İlişkin Bilgiler	175
Tablo 19. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Hissettiklerine İlişkin Bilgiler ..	182

Tablo 20. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olan Olaydan Dolayı Pişman Olma Durumlarına İlişkin Bilgiler	194
Tablo 21. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Manevi Yaşamlarındaki Değişime İlişkin Bilgiler.....	202
Tablo 22. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler	212
Tablo 23. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bilgiler	217
Tablo 24. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bilgiler.....	222
Tablo 25. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Bilgi Seviyelerindeki Değişime İlişkin Bilgiler.....	225
Tablo 26. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Sosyal Çevre İle İlişkilerine İlişkin Bilgiler	227
Tablo 27. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Hislerine İlişkin Bilgiler	233
Tablo 28. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bilgiler.....	243
Tablo 29. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra İnsanların Kendilerine Bakışına İlişkin Bilgiler.....	248
Tablo 30. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Günlük Hayatlarına İlişkin Bilgiler	252
Tablo 31. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler	257
Tablo 32. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeyine İlişkin Bilgiler	261
Tablo 33. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumlarına İlişkin Bilgiler	265
Tablo 34. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Bilgi Seviyelerinde Değişiklik Olup Olmadığına İlişkin Bilgiler	267
Tablo 35. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Manevi Durumlarına İlişkin Bilgiler	270
Tablo 36. Mahkûmiyetin ve Suçlu Davranışın Katılımcılar Üzerindeki Etkilerine İlişkin	276

Tablo 37. Katılımcıların Aynı Şartlar Oluşsaydı Cezaevine Girmelerine Neden Olan Fiili Tekrar Yapıp Yapmama Durumuna İlişkin Bilgiler	284
Tablo 38. Katılımcıların Özgürlük Tanımlarına İlişkin Bilgiler	291
Tablo 39. Katılımcıların Mahkûmiyet Tanımlarına İlişkin Bilgiler.....	296

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Katılımcıların Yakın Çevrelerinde Mahkûmiyet Yaşayanların Durumu	150
Şekil 2. Mahkûmiyet Evreleri.....	193
Şekil 3. Katılımcıların Pişman Olma ve Olmama Temasındaki Dinî ve Kültürel Nedenler Kategorilerinde En Fazla Kullandığı Kelimeler.....	197
Şekil 4. Katılımcıların Dinsel Değişim Temasında En Fazla Kullandığı Kelimeler....	208
Şekil 5. Katılımcıların Dine Bakışında Değişiklik Olanların En Fazla Kullandığı Kelimeler.....	216
Şekil 6. Katılımcıların Mahkûmiyet Sürecinde Davranış Noktasında Dinî Gelişim Teması Altında En Fazla Kullandığı Kelimeler.....	224

EKLER LİSTESİ

	Sayfa
Ek 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu.....	342
Ek 2. Etik Kurul Onay Belgesi.....	344

BÖLÜM I

GİRİŞ

Sosyal bir canlı olan insan, evrendeki varlıklardan akli ile ayrılmaktadır. İnsan, akli sayesinde düşünmekte, fikir üretmekte, icatlar yapmakta, kavramlar geliştirmekte, meraklanmakta ve görünenin ötesini idrak etmeye çalışmaktadır. Kısaca insan, akıl ve akıl faaliyetleri vasıtasıyla diğer varlıklardan farklı bir konuma erişmektedir. İnsanın sahip olduğu akıl, aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplumda düzenli bir hayat sürebilmesi için gerekli olan kuralları oluşturmasını ve bunları uygulamasını sağlamaktadır. Toplumsal yaşamın mümkün olan en az aksaklıkla sürdürülebilmesi için yapılması gereken şeyler bulunmaktadır. Kanunlar ve kurallar oluşturup bunlara itibar edilmesini sağlamak, aksaklığın ortadan kalkması yahut asgari seviyeye indirilmesi için gereken uygulamalardır. Tarihi süreç incelendiğinde mevcut kanunlara ve kurallara riayet edenlerin yanında bu uygulamalara bilerek veya bilmeyerek uymayanların olduğu da görülmektedir. Bu noktada, tüm toplumlarda katı veya ılımlı bir düzen mevcudiyeti söz konusudur. Bu bağlamda, uyulması gereken kanunlara veya kurallara riayet edilmemesi durumunun ortaya çıkardığı sonuç, suç olarak addedilmektedir. Toplumsal düzenin sürdürülebilmesi içinse suçlara cezalarla mukabele edilmesi tarihten günümüze devam eden bir durumdur.

Kanunların söz konusu olduğu her toplumda insanlara, işlediği suçlara karşılık çeşitli cezalar verilmiştir. Genel olarak bakıldığında bu cezaların bireyin sahip olduğu mallara veya bizzat bireyin kendisine yönelik olduğu görülmektedir. Bireyin kendisine yönelik cezalar ele alındığında bedene eza vermek veya hürriyetten yoksun bırakmak, tercih edilen yöntemler olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ise değişen şartlardan ve insan anlayışından dolayı ceza metodu olarak bedene zarar verme büyük oranda terk edilmiş olup ekseriyetle bireyin en temel psiko-sosyal ihtiyaçlarından biri olan hürriyetten yoksun bırakma uygulaması kabul görmektedir. Bu noktada, ortaya çıkan mahkûmiyet durumu insanların hayatlarını derinden etkileyen olgulardan biri hâline gelmektedir.

Özgürlükten mahrum bırakılıp mahkûm edilen insanlar, isteyerek veya istemeyerek hayatlarında pek çok değişiklik yapma yoluna gitmektedir. Sosyal hayatı neredeyse bitirme noktasına getiren mahkûmiyet durumu, kişilerin psikolojik yapısını, ilgi

alanlarını, alışkanlıklarını, toplumsal ilişkilerini, kişisel özelliklerini, inançlarını vb. birçok unsuru oldukça fazla etkileyebilmektedir. Çalışmanın başında değinilen akıl, birçok işlevin yanında insanın dinî öğretilerin muhatabı olmasının ana nedeni konumundadır. Bu noktada, tarihî süreç incelendiğinde toplu hâlde inançsız olan bir toplum bulunmadığı görülmektedir. İnsanlık için bu denli önemli bir olgu olan din, insan hayatının vazgeçilmez unsurlarındandır. Bireysel dindarlığın psikolojik kaynaklarından olan hayatta karşılaşılan zorluklar, insan hayatının en meşakkatli durumlarından biri olan mahkûmiyet için geçerli bir başlıktır. Bu bağlamda mahkûmiyet, kişinin ilişkilerini, ilgi alanlarını, kişisel özelliklerini vb. etkileyebildiği gibi onun dinî hayatını da etkileyebilmektedir. Başka bir açıdan bakılacak olursa din, oldukça zor bir vaziyet içerisinde bulunan mahkûm bireylerin hayatına çeşitli yönlerden tesir edebilecek potansiyele sahip bir olgudur.

Tarih boyunca birçok filozof, din adamı, sanatçı, politikacı vb. tarafından tartışılmış bir kavram olan özgürlük, her ne kadar içeriğinde tam anlamıyla bir uzlaşma söz konusu olmasa dahi seviyesi ve boyutu değişmekle birlikte tüm insanların deneyimlediği bir olgudur. Öyle ki geçmişten günümüze birçok toplum, özgürlüğünü kazanmak veya onu koruyabilmek için çetin mücadeleler vermiştir. İnsanlık tarihinde uğruna en fazla fedakârlığın yapıldığı olgulardan biri olan özgürlüğün insanlar için ne denli mühim bir değer olduğu tarihî süreç incelendiğinde görülmektedir. Buna mukabil çok az insanın tecrübe ettiği ve tecrübe edenlerin birçoğunun hayatını derinden etkileyen mahkûmiyetin, kişiler üzerindeki etkileri merak uyandıran bir konudur. Bu bağlamda, mahkûmiyet ve özgürlük durumlarını yaşayan bireylerin bu olgulardan nasıl etkilendikleri, tarih boyunca insan hayatında var olması nedeniyle büyük bir öneme sahip olan dinin ve inanılan dinin birçok veçheden bireyin yaşamına etkisi münasebetiyle başta psikoloji ve din psikolojisi olmak üzere pek çok disiplinin ilgi alanına girmekte ve çalışma sahası kapsamında yer almaktadır.

1.1.Araştırmanın Konusu

Toplumsal düzenin sağlanması, insanlık tarihi boyunca üzerinde durulan hususlardan biridir. Toplumların geçmişine göz atıldığında hemen her toplumun sosyal düzeni sağlamak için çeşitli uygulamalar geliştirdiği görülmektedir. Sosyal düzeni bozan davranışlarla karşılaşıldığında düzenin yeniden sağlanması ve aynı davranışların tekrar etmemesi için önlem almak adına öldürme, hapsetme, fiziksel şiddet, sahip olunan

eşyalara yönelik yaptırımlar vb. cezalar tatbik edilen uygulamalar arasındadır. İnsanların yaşam tarzı, ekonomik durumu, siyasi konjonktür gibi hususlardan dolayı uygulanan cezaların şekli zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Örneğin, göçebe toplumlarda hapis cezası uygulaması kısıtlı iken bu durum yerleşik hâlde yaşayan toplumlarda daha yaygındır. Kimi toplumlarda ıslah yaklaşımının öncelenmesi nedeniyle suç işleyen bireyi topluma kazandırıcı cezalar hâkim iken kimi toplumlarda böyle bir kaygı görülmemektedir. Değişen zaman ve insan anlayışı toplumsal düzenin sağlanması için gerçekleştirilen uygulamaları da etkilemiştir. Günümüzde ise insan hak ve hürriyetlerine verilen önemin artması birçok durumu değiştirdiği gibi cezaların şeklini de değiştirmiştir. Fiziksel şiddete dayalı veya ölüm ile sonuçlanan cezaların uygulanması eskiye nazaran çok daha kısıtlı hâle gelmiştir. Buna mukabil mahkûmiyet, günümüzde en fazla tatbik edilen cezalar arasında yer almaktadır. Bu noktada, mahkûm edilen insanların yaşamları değişmekte, dolayısıyla bu süreçten bireylerin psikolojileri doğrudan etkilenmektedir. Mahkûm olan insan, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarının incelendiği bilim dalı olan psikolojinin doğrudan ilgi alanına girmektedir. Bu bağlamda, özgürlük ve mahkûmiyet konusu psikolojinin alt dallarından biri olan din psikolojisinin de çalışma alanına dâhil olmaktadır.

Birey, inansın yahut inanmasın, din ile gerek şahsi olarak gerekse yaşadığı toplumdan dolayı bir şekilde ilişki hâlinindedir. Toplumun bir parçası olan mahkûm bireyler de doğrudan ya da dolaylı olarak din ile ilişkili oldukları için din psikolojisinin çalışma alanında bulunmaktadır. Buna göre, onların dinî hayatları, mahkûmiyet öncesi, mahkûmiyet esnası ve mahkûmiyet sonrası süreçte, içerisinde bulunan koşullardan etkilenmektedir. Dinin bireysel ve sosyal hayata doğrudan ve dolaylı etkileri, kişilerin ruhsal durumuna, bireysel özelliklerine, alışkanlıklarına, ilgilerine, toplumsal ilişkilerine vb. yansımaktadır. Bu durum ise onların çalışmanın ilgi alanı içerisinde olmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, özgürlük ve mahkûmiyetin bu olguları deneyimleyen bireylerin başta dinî hayatları olmak üzere onların ruhsal durumları, kişisel özellikleri, ilgileri, alışkanlıkları, çevreleri ile ilişkileri vb. durumlara etkilerinin psikolojik bakış açısıyla ele alınıp incelenmesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hemen her toplumda kanun koyucuların sosyal düzeni sağlamak amacı ile yürüttükleri birtakım uygulamalar, aldıkları bazı önlemler vardır. Bu uygulamaların bir

kısmı sadece belli bir dönemle sınırlı kalmış, bazıları ise her dönemde uygulanmaya devam etmiştir. Yüzyıllardır uygulanan yaptırımlardan olan hapsedme, günümüzde de sıklıkla başvurulmuş düzen sağlamaya yönelik araçlardan biridir. İnsan hayatını derinden etkileyen olaylardan biri olan özgürlükten yoksun bırakılma, beşerî bilimlerin incelemesi gereken en önemli konulardandır. Bununla birlikte insanların hayatında olumlu veya olumsuz, herhangi bir surette mühim bir konuma sahip olan din, mahkûmiyet süreci ile göz ardı edilemeyecek derecede etkileşim hâlinindedir. Öyle ki bazı durumlarda dinî hayat mahkûmiyet sürecini etkilerken bazı durumlarda ise mahkûmiyet süreci dinî hayatı etkilemekte hatta şekillendirmektedir. Bu durum ise doğrudan veya dolaylı olarak kişinin psikolojik durumunu, kişisel özelliklerini, ilgi alanlarını, alışkanlıklarını, diğer bireylerle ilişkilerini vb. etkilemektedir.

Yukarıda verilmiş olan bilgilerden hareketle bu çalışmanın amacı, yaşamlarının belli bir döneminde yahut dönemlerinde, hapsedilmek suretiyle mahkûmiyet yaşayan bireylerin bahsi geçen süreç öncesi, süreç esnası ve süreç sonrasında başta öznel dinî hayatları olmak üzere, onların sosyal çevreleri ile ilişkilerinin, kişisel özelliklerinin, ruhsal durumlarının, ilgilerinin, alışkanlıklarının vb. hususların ne şekilde etkilendiğini psikolojik bakış açısı ile ele almaktır. Bununla birlikte, kişilere isnat edilen suçun türünün, mahkûmiyet sürelerinin, yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin tepkisinin vb. etkenlerin onların din anlayışlarına ve dinî hayatlarına olan etkisi ile onların ruhsal yapısına ve çevreleriyle ilişkilerine nasıl yansıdığını psikolojik bakış açısı ile ele alıp anlamak da çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Sosyal bir varlık olan insanın bu özelliği, topluluk hâlinde yaşamayı beraberinde getirmektedir. Farklı coğrafyalarda insanın sahip olduğu bu yaşam tarzının doğru şekilde idame ettirilmesi için çeşitli kurallar oluşturulması suretiyle bir düzen tesis edilmektedir. Bununla birlikte toplumsal yaşamdaki düzeni bozan çeşitli unsurlar bulunmakta olup bu unsurların en fazla göze çarpanlarından biri olan suç ve bu eylemin faili olan suçlu bireyi anlamak psiko-sosyal açıdan önemli görülmektedir. İnsanların önemli bir kısmının duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkisi olan dinin, suçlu bireylerin hayatlarındaki yerini ve etkisini anlamak ve bunu ortaya koymak çalışmayı ehemmiyetli kılan detaylardandır. İnsanların çoğunluğunun hayatları boyunca mahkûmiyet yaşamadıkları

göz önünde bulundurulursa, bu durumu yaşamış olan bireylerin dinî hayatları üzerinde hapsedilmenin etkisini ortaya koymak önem arz etmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerin yanı sıra konu ile alakalı olarak Türkiye’deki din psikolojisi alan yazınına bakıldığında çalışma sayısının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, psikolojik açıdan insanlar için oldukça önemli olan bir konunun bu denli az çalışılmış olması ve yapılan çalışmaların genelinde anket uygulanması da çalışmayı önemli kılan hususlardandır. Bununla birlikte, bu çalışmada nitel yöntem kullanılıyor olması çalışma grubu ile derinlemesine mülakatlar yapılmasına imkân vermiştir. Yapılan mülakatlarda katılımcılara sorulan sorular karşısında onların verdiği cevaplara yönelik herhangi bir zaman veya konu sınırlamasına gidilmemiş olması görüşmeye katılan bireylerin kendilerini istedikleri gibi ve çok yönlü şekilde anlatmalarına olanak vermiştir. Bunun sonucunda elde edilen nitel verilere içerik analizi uygulanarak derinlemesine çözümlenmeler yapılmasıyla detaylı verilere ulaşılmış olması da çalışmanın önemi açısından dikkate değer bir durumdur. Ayrıca belirtmek gerekmektedir ki bu şekilde gerçekleştirilmiş olan bir araştırmanın bilimsel sahada yapacağı katkı din psikolojisi alanı ile sınırlı olmayacaktır. Bu noktada, ilgili araştırmanın psikolojik danışma ve rehberlik, psikoloji ve manevi danışmanlık ve rehberlik alanında çalışma yapan uzmanlara da veri sağlayacak olması çalışmanın önemini arttıran hususlar arasında yer almaktadır.

1.4. Araştırmanın Problemi ve Cevap Aranılan Sorular

Araştırmanın temel problemini “*Özgürlük ve mahkûmiyet süreçleri bireylerin dinî hayatını, psikolojik durumunu ve sosyal ilişkilerini nasıl etkilemektedir?*” sorusu oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmada aşağıda verilen sorulara da cevap aranmıştır:

Bireyin mahkûm olmadan önceki ve mahkûmiyet esnasındaki dini yaşama düzeyi onun mahkûmiyet sürecini nasıl etkilemiştir?

Mahkûmiyet süreci bireyin davranışlarını dine göre düzenleme durumuna nasıl etki etmiştir?

Mahkûmiyet süreci bireylerin dinî uygulamaları yerine getirme düzeyini nasıl etkilemiştir?

Bireyin yakın çevresindeki suç durumu onun suçlu davranışa bakışını nasıl etkilemiştir?

Mahkûmiyet süreci bireyin dine bakışını nasıl etkilemiştir?

Din, bireyin mahkûmiyet süreciyle başa çıkmasında nasıl bir rol oynamıştır?

Mahkûmiyet sürecini anlamlandırmada dinin etkisi nedir?

Suçlu davranış, bireyin dinî hayatını nasıl etkilemiştir?

Mahkûmiyet süreci bireyin manevi yaşamına nasıl etki etmiştir?

İsnat edilen suçun din referanslı algılanışı, bireyin dinî hayatı ve psikolojik yapısı üzerinde nasıl etki etmiştir?

Mahkûmiyet süreci bireyin psikolojik durumunu, kişisel özelliklerini, ilgilerini, alışkanlıklarını vb. durumları nasıl etkilemiştir?

Mahkûmiyet süreci bireyin sosyal ilişkilerine nasıl yansımıştır?

1.5. Sınırlılıklar

Çalışma, çeşitli yönlerden sınırlılıklar taşımaktadır. Öncelikle araştırma, çalışma grubu ve çalışmanın yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır. Araştırmanın çalışma grubu cezaevine girip çıkmak suretiyle mahkûmiyet yaşamış bireylerden müteşekkil olup nezarethanede kalma, gözaltında bulunma gibi durumlar çalışmada mahkûmiyet olarak değerlendirilmemiştir. Sınırlılık bulunan bir diğer alan ise araştırmanın yapıldığı illerdir. Çalışma; Adana, Gaziantep ve Osmaniye illerinde yaşayan, mahkûmiyet yaşamış bireylerle sınırlıdır. Çalışmada adı geçen şehirlerin seçilmesi araştırmacının bölgeyi iyi tanınması, araştırmacının ikamet ili ve eğitim gördüğü il ile alakalıdır. Saha çalışmasının gerçekleştirildiği zaman dilimi de çalışmanın sınırlılıkları arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın saha araştırması kısmı 01.07.2022 ile 10.08.2022 tarihleri arasındaki süre ile sınırlıdır.

Çalışmanın yöntemi de sınırlılıklar arasında yer almaktadır. Nitekim çalışma, bilimsel araştırma yöntemlerinden olan nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemin desenlerinden biri olan olgubilim/fenomenolojik desen ile sınırlıdır. Yapılacak olan araştırma, mülakat formundaki sorularla ve katılımcıların bu sorulara vermiş olduğu cevaplarla sınırlıdır. Bununla birlikte saha araştırması neticesinde elde edilen verilere uygulanan analiz yöntemi olan içerik analizi, çalışmanın analiz tekniği noktasındaki sınırlılığı teşkil etmektedir.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Özgürlük Kavramının Tanımı ve İçeriği

Düşünce tarihi incelendiğinde bazı kavramların ilk dönemlerden günümüze değin net ve üzerinde fikir birliğine varılmış tanımlarının bulunmadığı görülmektedir. Bu kavramlar farklı disiplinlere mensup birçok düşünür ve uzman tarafından tartışılmıştır. Ortaya koyulan tanımların ise genellikle düşünürün mensubu olduğu akımın yahut disiplinin kendi bakış açısıyla dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, düşünce tarihi boyunca mutlak ve üzerinde mutabakata varılmış tanımı olmayan kavramlardan biri de özgürlük kavramıdır. Özgürlük kavramını her düşünür sahip olduğu dünya görüşü ve şahsi birikimi çerçevesinde tanımlamıştır. Üzerinde yapılmış çok sayıda çalışmaya ve konunun uzmanlarının bu husustaki fikrî tartışmalarına rağmen yüzyıllardır fikir birliği sağlanmış bir özgürlük tanımının olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nin eski başkanlarından olan Abraham Lincoln'e (2008, s. 1117) göre insanlık hiçbir zaman hürriyet kavramının iyi bir tanımı ile karşılaşmamıştır. Benzer şekilde Montesquieu (2011, s. 168) de özgürlük kadar farklı manalar verilen ve insanların onun kadar kafa yorduğu başka bir kavram daha bulunmadığını belirtmiştir.

Özgürlük kavramı sözlükte “*Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî*” ve “*Her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet*” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, Özgürlük, 2020). Ayverdi (2010, s. 970), özgür kelimesinin öz ve gür kelimelerinin birleşiminden meydana gelebileceğini belirtip “*içten gelen gürlük*” manasında olabileceğini dile getirmektedir. Ona göre özgür birey, “*Davranış ve düşüncelerinde herhangi bir kısıtlamaya ve şarta bağlı olmayan, serbest*” ve “*Başka bir gücün baskısı altında bulunmayan (kimse, millet vb.), bağımsız, hür*” olan kişidir. Bu bağlamda, özgürlüğün hürriyet ve bağımsızlık anlamlarına geldiği görülmektedir.

Cevizci'ye (1999, s. 667) göre Osmanlıcası hürriyet olan özgürlük kavramı, “*Kişinin kendi kendisini belirlemesi, denetlemesi, yönlendirmesi ve düzenlemesi durumu. Bireyin kendisini, dış baskı, etki ya da zorlamalardan bağımsız olarak, kendi arzu edilir*

ideallerine, motiflerine ve isteklerine göre yönlendirmesi. Kişinin, başkalarının buyruk ve isteklerine göre değil de kendi isteklerine göre davranabilmesi gücü” anlamına gelmektedir. Kavram olarak bakıldığında ise özgürlüğün ilk olarak bir Sümer yazıtında geçtiği görülmektedir. Bahsi geçen yazıtta baskıcı bir kralın diktasına karşı gerçekleştirilen başarıya ulaşmış bir halk isyanı konu edilmektedir. Yazıtta geçen özgürlük kavramı, nedeni tam olarak bilinmemesine karşın “*anneye dönüş*” manasında kullanılmıştır. Bu noktada, anneye dönüş ifadesinin seçilmesi hususunda iki tahmin bulunmaktadır. Bunların ilki organik toplumun anne merkezli ambiyansına dönüş; ikincisi ise cömert bir anne olarak görülen tabiata dönüştür (Bookchin, 2013, s. 249-250).

İngilizce “*freedom*” kelimesinin karşılığı olan özgürlüğün eş anlamlısı “*liberty*” kavramıdır. Freedom kavramı, “*İstenen bir şeyi yapma, söyleme, düşünme, vb. imkân dâhilinde olan ya da yapılabilen her şeyi denetlenmeden veya sınırlandırılmadan yapabilme durumu veya hakkı*” olarak tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, 2020). Dilimizdeki özgür sıfatı ve özgürlük ismi, Arapça hür sıfatı ve hürriyet ismine tekabül edecek şekilde, Zelyut’un belirttiğine göre, 1931 ile 1935 yılları arasındaki Türkçeleştirme faaliyetleri esnasında ortaya atılmıştır. Ona göre Arapçadaki hür kavramı önceleri hürriyet adı altında Türkçede kullanılmış, daha sonra ise Türkçedeki öz kelimesi ile birleştirilip önce “özhürlük”, akabinde günümüzde kullanıldığı şekli olan “özgürlük” hâline gelmiştir. Bu bağlamda, hürriyet kavramının Fransızca *liberté* kelimesine tekabül etmekte olup, günümüzdeki manasına mütekabil ilk kullanımı Namık Kemal’e aittir (Zelyut, 2010, s. 243).

Çalışmanın bu noktasında değinilmesi gereken hususlardan biri, İngilizcedeki “*freedom*” ve “*liberty*” kavramlarının kullanımınıdır. Sözlükte özgürlük ve hürriyet manalarına gelen bu kavramın bazı düşünürler tarafından ayrılmaya çalışılmasına karşı çıkan McMahon’a (2012) göre bu ayırma çabası boşa bir çabadır. Konu ile ilgilenen uzmanların çoğunluğuna göre bu iki kavram da birbirini yerine kullanılabilir; fakat genelde tercih edilen kavram *freedom* kavramıdır. Hürriyet konusundaki çalışmalarıyla tanınan Hobbes’un eserlerinde *freedom* ve *liberty* kavramlarının birbirini yerine kullandığını görmek mümkündür (Cao, 2010, s. 181). Bununla birlikte 20. yüzyıl düşünürlerinden olan ve özgürlük mefhumuna katkıları ile bilinen Berlin (2002, s. 34) de *freedom* ve *liberty* kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasında bir sakınca görmemiştir.

İnsanların bazı kavramları anlamlarını düşünmeden kullandıklarını belirten Bauman (2020, s. 7), kişilerin bu kavramları kullanırken muhataplarının bahsi geçen kelimeleri kendilerinin bildiği anlamıyla bildikleri varsayımından hareket ettiklerini dile getirmektedir. Bu doğrultuda o, özgürlük kavramının da yukarıda belirtildiği gibi olduğunu söylemektedir. Özgürlüğün insanın soluduğu nefes gibi olduğunu, insanların nefessiz yaşayamayacağını; fakat buna rağmen istisnalar haricinde kimsenin solunan hava üzerine düşünmediğini ifade etmektedir. Nasıl ki yalnızca soluksuz kaldığı takdirde havanın önemi üzerine konuşulduğu gibi insanların da sadece ihtiyaç anında özgürlük üzerine konuştuklarını ve düşündüklerini belirtmektedir. Benzer şekilde Öner (2014, s. 13-14) de özgürlük bilincinin, yoksun olma durumunda ortaya çıkacağını dile getirmektedir. Ona göre insanlar herhangi bir alanda kısıtlanmazsa o alanda özgürlük bilinci ortaya çıkmamaktadır. Bu noktada Bauman'ın (2020, s. 9) tarif ettiği özgürlük, literatürdeki tanımlardan nispeten farklıdır. O, özgürlüğün sadece kısıtlamalardan muaf olmak olmadığını, aynı zamanda kişinin belli imkânlarla da sahip olması anlamına geldiğini söylemektedir.

Özgürlük kavramının tarihî süreçteki seyrine bakıldığında, günümüzdeki anlamına nazaran kısmî farklılıkların olduğu görülmektedir. Bauman (2020, s. 18), eski ve orta çağ İngilizesinde özgürlüğün muaf tutulmak anlamında kullanıldığını belirtmektedir. O dönemde vergi muafiyeti, yargılanma muafiyeti, görev muafiyeti gibi muafiyetler özgürlük anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte özgürlüğün ayrıcalıklı ve soylu olmak anlamlarında kullanıldığını görmek de mümkündür. Nitekim özgürlük kavramı on altıncı yüzyılın sonlarına kadar asillik, cömertlik ve soyluluk kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu noktada, özgürlük kavramının benzer bir kullanımı Arapçada da mevcuttur. Çağrı (1998), hürriyet kelimesinin hem soylu olmak hem de azat edilmek, bağımsızlığa kavuşmak anlamlarına geldiğini dile getirmektedir. O, Arapça "*harâre*" kökünden gelen "*hürr*" kelimesinin "*köle olmayan, şerefli, soylu; her şeyin en iyisi*" manalarında kullanıldığını ifade etmektedir.

Literatüre bakıldığı zaman hürriyetin insanın duygusal yönüne ait olduğu, onun yalnızca yaşanabilecek bir olgu olduğu ve bu sebeple herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımının olmamasının tabii bir durum olduğunu iddia eden görüşlere rastlamak da mümkündür. Öner'in insan hürriyeti üzerine dile getirdiği fikirleri inceleyen Korlaelçi (1999, s. 46), özgürlüğün tanımının, kavramın özelliklerine göre değil insanlara akseden yönlerine göre yapılabileceğini belirtmektedir. Nitekim bu görüşe göre hayatının

herhangi bir evresinde mahkûmiyeti yaşamamış birinin özgürlüğün gerçek anlamda ne olduğunu anlayamayacağı iddia edilmektedir. Kişinin özgür olduğunu konu edinmek içinse bireyin karşısında tercihte bulunabileceği unsurların mevcudiyeti şarttır. Bu bağlamda, özgürlüğün aslı unsurlarından birinin “seçme” olduğu görülmektedir. Kişinin seçtiği eylemleri yerine getirememesi durumunda onun tam manasıyla özgür olmadığı kabul edilmektedir. Bu noktada, özgürlüğün bir diğer ana unsurunun ise “eylem” olduğu dile getirilmektedir.

Modern dönemin önemli kavramları içerisinde belki de en mühiminin özgürlük olduğunu ifade eden Zelyut (2010, s. 242), bu dönemde yaşamış olan birçok filozof için felsefe tarihinin aslında özgürlük tarihi olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda o, Hegel’den etkilenerek insanlığın tarihini özgür hâle gelme tarihi olarak nitelemektedir. Nitekim Hegel’in (2006, s. 332), dünya tarihini özgürlük kavramının gelişmesinden ibaret olarak görmesi çalışmanın konusu açısından oldukça dikkate değer bir husustur.

Düşünce tarihi incelendiğinde özgürlük kavramının diğer kavramlara nazaran daha ilgi çekici olduğunu belirten Gray (1990, s. 1), bunu mezkûr kavramın popülerliğine ve muğlaklığına bağlamaktadır. Ona göre açık bir şekilde görülmektedir ki bu popülerliğe sahip olabilmek için Antik Yunan’dan günümüze kadar politikacılar, din adamları ve filozoflar özgürlüğü kendilerine ait bir kavrammış gibi sahiplenmek için mücadele etmiştir. Modern dünyada ortaya çıkan siyasi yapılar ve gruplar da özgürlüğü en önemli hedefleri olarak ilan etmiştir. Özgürlük savaşçıları, özgürleştirme hareketleri vb. sloganlar ile ortaya çıkan yapılar, bu durumun bazı örneklerini teşkil etmektedir.

Özgürlük konusunun insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıktığını ifade eden Adugit (2013, s. 64), ilk filozofların da bu konuyu sıklıkla ele aldığını belirtmektedir. Kişisel ve toplumsal tüm fiillerin ardındaki temel güdüleyici olarak özgürlüğü gören Adugit, felsefenin insanı konu edindiğinde ilk olarak özgürlük problemi ile karşılaştığını dile getirmektedir. Bu bağlamda Platon, “Devlet” isimli eserinde özgürlük konusunu açık bir biçimde ele alan ilk düşünür olmuştur. O, doğrudan özgürlük kavramını dillendirmese de bir mit aracılığıyla mezkûr konuyu işlemiştir.

Mengüşoğlu’na (2017, s. 204) göre özgürlük sorunu felsefi düşüncenin oldukça mühim, eski ve zorluklarla dolu olan bir sorunudur. Nitekim bu durum günümüzde devam etmekte olup gelecekte de devam edecektir. O, özgürlük konusunun sınırlı anlamda etik ve siyasi olarak ele alındığını dile getirmektedir. Bu noktada, Mengüşoğlu özgürlük

konusunu kapsamlı olarak inceleyen, onu felsefenin bir konusu hâline getiren ve bir noktada çözen filozofun Kant olduğunu ifade etmektedir. Kant'ın çözümü ise günümüze kadar oldukça etkili ve geçerli bir çözüm olarak yerini korumaktadır.

2.1.1.Özgürlük Sınıflandırmaları

Filozoflar özgürlüğün doğasını açıklama konusunda ilâhi ya da insanî yön ayrımı yapmaksızın her biri insan deneyimleriyle ilişkili olan üç model üzerinde durmuştur. Bunlar: *Aldırmazlık özgürlüğü*, *spontanlığın özgürlüğü* ve *makûl olanın özgürlüğüdür*. Aldırmazlık özgürlüğü, bireyin istediği bir şeyi meydana getirmek veya istemediği bir şeyden kaçınmak için gerekli kabiliyete ve güce sahip olması anlamına gelmektedir. Spontanlığın özgürlüğü, kişinin yapmak istediği bir şeyi yapması demektir. Spontanlığın özgürlüğünde vurgulanan nokta, bireyin hareketleri ile arzularının uygunluğudur. Öyle ki harekete geçmek için birinin arzularını beklemeye yahut ona karşı hareket etmeye yönelik herhangi bir zorlama bulunmamaktadır. Makûl olanın özgürlüğü ise yalnızca kişinin gücü veya arzuları ilgili değil aynı zamanda bireyin güç ve bilgisini gerektiren objelerin belirli özellikleri ile alakalıdır. Burada üzerinde durulan husus, kişinin yapmak istediği şeylerin rasyonel tercih edilebilirliğinin gerçekleştirilmesidir. Kişinin fiilleri, sadece rasyonel tercih edilebilirliğin gerçekleştirilmesi ile motive edilmiş olması koşuluyla özgür olarak kabul edilmektedir (Staley, 2003, s. 10).

Özgürlük çeşitlerinin liberal demokrasilerin çağdaş normatif teorilerindeki en önemli konulardan biri olduğunu belirten Radkiewicz ve Skarżyńska (2019, s. 2), bu noktada birbirine zıt iki anlayışın mevcudiyetinden söz etmektedir. Bunlar: *Koşulsuz* ve *koşullu* özgürlüktür. Koşulsuz özgürlük; bireylerin kişisel özerkliğini herhangi bir sınırlama olmaksızın maksimize etmeyi savunurken, koşullu özgürlük; onların özerkliğinin yaşanan toplumun sosyo-politik değerleri gibi değerler çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Özgürlük konusunda tasnife giden isimlerden biri olan Rousseau'nun (2012, s. 18-19) sınıflamasında üç tür özgürlük bulunmaktadır. Bunlar: *Doğal özgürlük*, *toplumsal özgürlük* ve *manevi özgürlük*tür. İlk özgürlük türü olan doğal özgürlük, kişinin herhangi bir engel olmaksızın gücü nispetinde istediği her şeyi elde edebilmesidir. Ancak toplumsal sözleşme ile kişi bu hakkından feragat edip fazlasını alamamakta; fakat daha güçlü birinin kendi üzerindeki egemenliğini de engellemektedir. Bu ise toplumsal özgürlük olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal özgürlükte bireylerin hürriyeti -doğal

özgürlüğe nazaran yasa ile sınırlandırılmış olsa dahi- garanti altına alınmaktadır. Rousseau'nun dile getirdiği son özgürlük türü, toplumsal özgürlüğe sahip olduktan sonra herkesin sahip olamadığı manevi özgürlüktür. Bu özgürlük türünde birey kendi kendine yasa koymakta, istediği takdirde içsel isteklerini engelleyebilmektedir. Nitekim Rousseau, içsel isteklerine boyun eğen kişiyi köle, kendi koyduğu yasalara boyun eğen bireyi ise özgür olarak adlandırmaktadır.

Felsefenin önemli isimlerden biri olan Kant (1999, s. 38), özgürlüğü ikiye ayırmaktadır. Ona göre özgürlük; *olumlu manada özgürlük* ve *olumsuz manada özgürlük*tür. Kant'ın nazarında hakiki özgürlük, olumlu manadaki özgürlük olarak kabul edilmektedir. Olumlu manadaki özgürlük artı nedenselliklidir. Bu nedenselliği sağlayan da faal akıl olarak görülmektedir. Olumsuz manadaki özgürlük ise tabiat şartlarına bağımlı olmamak olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Kant, akıl yasalarına bağlı şekilde yaşayan insanı hür olarak addetmekte, tabii bir varlık olarak insanı tabiat yasalarının idaresi altında gördüğü için onu özgür olarak kabul etmemektedir. Bu noktada Kant'ın insanın tabiat yasalarına bağlı olarak gördüğü kısmın, insanın tabii tarafı, duyuları ve eğilimleri olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Özgürlük hususunda çeşitli tasnifler yapan Kant'ın (2015a, s. 343) sunmuş olduğu sınıflandırmalardan biri de *aşkınsal özgürlük* ve *pratik özgürlük*tür. Aşkınsal özgürlüğü bir durumu, nedensellik döngüsü içerisine girmeden, kendiliğinden başlatabilme yetisi olarak ifade eden Kant, bu noktada özgürlüğü saf bir idea olarak dile getirmektedir. Başka bir ifadeyle, bu şekilde meydana gelen fiiller herhangi bir nedene ihtiyaç duymamakta ve bir şeyin sonucu olmak zorunda görülmemektedir. Bu bağlamda, Kant'a göre aşkınsal özgürlükte irade hürriyetinden söz etmek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte, onun düşünce sisteminde pratik özgürlük, aşkınsal özgürlük düşüncesi üzerine bina edilmektedir. Özgürlüğün imkânına ilişkin problemlerin pratik özgürlük kavramı üzerinde yoğunlaştığını ifade eden Kant, onu somut baskılardan bağımsızlık olarak tanımlamaktadır. Nitekim Kant, insanın somut dürtülerden âzâde davranabilecek donanımına sahip olduğunu belirtmektedir.

Nedenselliğin tüm evren ve canlılar için geçerli olması durumunda tüm davranışların zorunlu yasalara göre belirleneceğini, dolayısıyla nesnel dünyasının iradeyi ortadan kaldıracığını ve tüm fiillerin sonucunun doğal olarak önceden bilinebileceğini ifade eden Kant (2015a, s. 344), aşkınsal özgürlüğü ortadan kaldırmanın pratik özgürlüğü de yok

edeceğini dile getirmektedir. Özgürlük hususunda bilinen deneyimlerin sınırlarının ötesine geçmeye çalışan aklın çelişkilerinde karşılaştığı gibi problemin fizyolojik değil aşkınsal olduğu görülmektedir. Bu noktada Kant, özgürlüğün imkânına ilişkin sorunun aslında ruh bilimini yani psikolojiyi ilgilendirdiğini dile getirmektedir. Bununla birlikte psikolojik çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle teorik çerçeve oluşturulması ihtiyacı, konuyu felsefenin ilgi alanına sokmaktadır.

Özgürlük kavramının anlaşılması noktasında yapmış olduğu çalışmalarla günümüzde dahi etkisini sürdüren Isaiah Berlin (2002, s. 168-169), konunun önemli isimlerinden biridir. Berlin, kendisinden önce farklı kişiler tarafından kullanılmış olsa dahi *negatif özgürlük* ve *pozitif özgürlük* kavramlarının sınırlarını çizerek günümüzde özgürlük mefhumunun referans isimlerinden biri hâline gelmiştir (Şahin B. , 2018, s. 6). Bu bağlamda Berlin (2002, s. 168-169), insanlık tarihindeki hemen her ahlâk filozofunun özgürlüğü övdüğünü belirtmektedir. Özgürlük tıpkı mutluluk ve iyilik gibi tanımlaması ve anlaşılması zor, muğlak bir kavramdır. Bu kavrama tarih boyunca iki yüzden fazla anlam verildiğini belirten Berlin, bunları incelemek yerine tümünden daha kapsayıcı olan iki tanımın incelenmesinin daha doğru olduğunu dile getirmektedir. Nitekim o, kendisinin önerdiği iki özgürlük kavramının arkasında tüm insanlık tarihinin bulunduğunu ifade etmektedir.

Berlin'e (2002, s. 169) göre negatif özgürlük kavramı kısaca, kişinin belli bir alan içerisinde başkaları tarafından engellenmeden yahut kısıtlanmadan hareket edebilmesidir. Yani bireyin dışarıdan gelecek engellenme ve kısıtlamalardan âzâde (*freedom from*) olmasıdır. Eğer bahsi geçen alan başkaları tarafından sınırlandırılırsa kişi özgür olarak kabul edilmemekte, başka bir deyişle köleleşmektedir. Ona göre bireyin özgür olmaması, kişinin elinde olmayan sebepler söz konusu olduğunda geçerlidir. Bu anlamda, bir insan karanlık bir ortama koyulduğu için okuyamıyorsa yahut yeterli donanıma sahip olmadığı için çok yükseğe zıplayamıyorsa özgür değildir şeklinde düşünülemez; çünkü bahsi geçen fiiller, bireyin gücünün sınırları dışında bulunmaktadır. Başka bir deyişle, kişinin normal şartlarda yapabilme kapasitesi içinde olan şeyleri hür bir şekilde gerçekleştirmesi onu özgür kılmakta; ancak yukarıda belirtildiği gibi normal şartlarda gözleri görmeyen veya karanlıkta olan birinin okuyamaması gibi durumlar bunun istisnası olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte normal şartlarda yapabilme kapasitesi içinde olan şeylerin başkaları tarafından engellenmesi, bireyin özgür olmaması şeklinde ifade edilmektedir.

Pozitif özgürlük Berlin'e (2002, s. 178) göre kişinin bireysel olarak kendisinin efendisi olma arzusundan dolayı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle insanın dünyanın geri kalanından farklı olduğunu ve biricik olduğunu düşünmesi pozitif özgürlüğün ortaya çıkmasında etkilidir. O, kişinin kendi hayatının ve kararlarının dış müdahalelerden bağımsız olarak kendi elinde olmasını arzu ettiğini belirtmektedir. Berlin (2002, s. 216), negatif özgürlüğün pozitif özgürlüğe nazaran daha doğru ve insan idealleri için daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Nitekim o pozitif özgürlüğün daha insanî olduğunu açıkça dillendirmektedir. Bu bağlamda, Berlin'in (2002, s. 178) düşünce sisteminde negatif özgürlük bir şeyden özgür olmak iken pozitif özgürlük bir şeyi yapmaya (*freedom to do*) özgür olmak şeklinde formüle edilmektedir. Berlin'in tasnifinde yer alan negatif özgürlükte kişi, engellenmelere maruz kalmıyorsa bundan fazlası beklenmeden özgür olarak kabul edilmiştir. Buna mukabil pozitif özgürlükte engellenmelerin olmamasına ek olarak, kişinin irade ettiği bir şeyi yapabilme kudretine sahip olması durumu söz konusudur.

Çalışmanın bu kısmında literatürde yer alan belli başlı özgürlük sınıflandırmalarına yer verilmiştir. İlgili literatürde özgürlükle alakalı farklı tasnifler olmasına karşın bu çalışmada konuyla ilgilenen uzmanların en fazla başvurduğu ve çalışmalarında yer verdiği tasnifler incelenmiştir. Bu noktada, insanlık için oldukça önemli bir kavram olarak görülen özgürlüğün Batı ve İslam düşüncesinde nasıl ele alındığı ve değerlendirildiği hususuna değinilmesi uygun olacaktır.

2.1.2. Batı Düşüncesinde Özgürlük

Literatüre bakıldığı zaman günümüzde kullanılan şekliyle özgürlük kavramının modern dönemde incelenmeye başladığı görülmektedir. Tarihî süreçte Grekler'in bu kavrama fazla değinmediklerini söylemek mümkündür. Onların bu konuya eğilmemesinin sebebi olarak ise Grekler'e göre insanın kendi istekleri için çabalamak yerine aşkın varlığı yansıtma gayreti içerisinde olması gerektiğine yönelik inanç gösterilmektedir (Searle, 2019, s. 8-9).

Kavramların da insanlar gibi soyağacına sahip olduğunu belirten Skinner'a (2017, s. 14) göre özgürlük kavramının soyağacına bakıldığı zaman iki tarihsel hat bulunmaktadır. Bunlardan ilki; sahip olduğu özgürlük düşüncesi günümüze kadar uzanan ve hâlâ oldukça güçlü bir etkiye sahip olan Thomas Hobbes'un anlayışı, diğeri ise Roma hukukunu somut

hâle getiren ve köleliğin karşıtı olarak görülen özgürlük anlayışıdır. Ancak bu noktada belirtmek gerekmektedir ki düşünürler genellikle Hobbes'un fikirlerini benimsemiştir.

Tarihsel süreçteki iki önemli hattan birisi olan Roma hukuku temelli özgürlük anlayışı Niccolo Machiavelli ve John Milton başta olmak üzere birçok önemli ismi etkilemiştir. Bahsi geçen özgürlük anlayışı temellerini Roma Hukuku Digesta¹'sından almaktadır. Digesta'da özgürlük kavramı sürekli bir şekilde kölelik kavramının zıttı olarak yer almakta, köle ise “*doğanın aksine başka birinin mülkü hâline getirilen birisi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Kişilerin özgür olmamaları durumu, onların fiziksel olarak müdahaleye uğramaları ya da şiddet görmeleri ile değil, başka birinin otoritesi altında yaşamalarıyla gerekçelendirilmektedir (Skinner, 2017, s. 53-55). Roma dönemine ait veriler incelendiğinde özgürlüğün oldukça önem verilen bir değer olduğu karşımıza çıkmaktadır. Sallust, Seneca ve Tacitus'un özgür olmayanları aşağılık olarak niteledikleri görülmektedir. Bu bağlamda Skinner (2017, s. 56-57), aşağılık kavramının Roma döneminde, “*hürriyetten yoksun bırakılanların katlanmak durumunda kaldıkları bağımlılık hâli*” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.

Eski Roma dönemi düşünürlerine bakıldığı zaman onlarda liberal geleneğin öğretilerinden farklı olarak köleliğin, haricî müdahale yahut engelleme ile ilgili bir husus olmadığı görülmektedir. Köle olan birey, efendisi kendisine şiddet gösterdiği için köle değildir. Öyle ki sanılanın aksine köleler efendileri ile genellikle iyi bir ilişki içinde olup rahat bir hayat sürmekteydi. Eski Roma düşünürleri bireyin bir iradeye bağımlı olduğu için köle sayıldığını belirtmektedir. Onlara göre keyfi bir iradeye bağımlılık, insanı köleleştiren aslî sebeptir. Hürriyetin kaybedilmesi meçhullük ile ilişkili görülmektedir. Kişinin ne olacağını bilememesi ve bu iradeye boyun eğmesi onun köle sayılmasına sebep olmaktadır (Skinner, 2017, s. 16).

Batı düşüncesindeki özgürlük tartışmalarına bakıldığı zaman çeşitli kuramlar karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Hobbes, Rousseau ve Locke gibi önemli filozofların savunduğu toplumsal sözleşme kuramıdır. Bu kurama göre insanların nihai eşitlik ve hürriyet içerisinde hayatlarını sürdürdükleri tabiat eksenli yaşamdan insanların yıkıcı doğası sonucu ortaya çıkabilecek tahribat göz önüne alınarak vazgeçilmiştir. Bunun

¹ Digesta, 527 ile 565 yılları arasında Doğu Roma imparatorluğu yapan Iustinianus'un kanunlaştırma eseri olan Corpus Iuris Civilis'in 533 yılında neşredilen, milattan önce 100 ile milattan sonra 250 yılları arasındaki dönemin (klasik devir) Roma Hukukçularının yazılarının özetlerini barındıran ikinci kısma verilen isimdir (Koschaker, 1977, s. 3).

yerine medeni toplum, hürriyete mukabil güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesini gaye edinmiştir. Bu bağlamda, insanların güvenli bir hayat sürmeyi özgürlüklerine tercih ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hobbes, bu konu üzerinde durmakta ve insanların sürekli olarak birbirleriyle çatışma hâlinde olduklarını belirtmektedir (Koyuncu, 2019, s. 25).

2.1.2.1. Antik Yunan

Antik Yunan'da özgürlük kavramı, dönemin demokrasisinin ana kavramlarından birini oluşturmaktaydı. Nitekim Antik Yunan'da özgürlük genellikle insanların siyasi süreçlere katılması manasına gelmekteydi. Koyuncu (2019, s. 24), bu anlamının yanı sıra özgürlüğün aynı zamanda insanların istediği gibi yaşayabilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir.

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere Platon (2010, s. 364-365), kişinin özgürlüğü konusunu alegorik bir anlatımla ele almıştır. O, "Devlet" adlı eserinin onuncu kitabında Armeios'un oğlu Er üzerinden görüşlerini ifade etmiştir. Er'in öldükten sonra ötede gördükleri Platon'un özgürlük konusundaki görüşlerini özetler mahiyettedir. Buna göre Er, öte âlemden insanların kader perisini kendilerinin seçtiğini görmüştür. Oradaki insanlara kaderin onları seçeceği değil, kendilerinin yaşayacakları kaderi seçecekleri söylenmektedir. Tanrı'nın insanların yapacağı iyiliğe karışmayacağını ifade eden Platon, insanların davranışları ölçüsünde iyilikten pay alacaklarını belirtmektedir. Bu noktada, ona göre Tanrı insanların hayatlarına karışmayacak, insanlar kendi tercih etmiş oldukları hayattan sorumlu tutulacaktır. İnsanların iyi ya da kötü bir hayata sahip olması şans değil, davranışların neticesi olarak görülmektedir. Buna rağmen kötü bir yaşam sürenler bunun sebebi olarak kaderi, talihi, perileri vb. gösterecekler, Platon'un deyişiyle suçlu kendilerinde aramayacaklardır. Bu bağlamda, Platon'a (2010, s. 366) göre insanlar dünyada temiz düşünce ve bilgiye sahip olurlarsa kötü bir yaşam sürmeyeceklerdir. Verilen bilgilere bakıldığı zaman Platon'da insanın nasıl bir yaşam süreceğini onun davranışlarının belirlediği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. İnsanlar kimi zaman yaşadığı kötü şeyleri çeşitli faktörlere bağlayarak açıklasalar bile bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Buna göre bireylerin iyiyi ya da kötüyü seçme noktasında hür oldukları, dolayısıyla kişiliklerini de bu doğrultuda şekillendirebilecekleri verilen ifadelerden çıkarılabilecek sonuçlardandır. Konumuz açısından Platon'un görüşlerine baktığımızda ise onun insanı özgür bir varlık olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Aristoteles'in (1975, s. 11) özgürlük hususundaki görüşleri yaşadığı dönemin etkilerini taşımaktadır. Ona göre insanlar arasındaki ayrımlardan biri özgür ve köle ayrımıdır. O, insanların bazılarının özgür olabilmesi için kimi insanların köle olması gerektiğini belirtmektedir. Aristoteles uygar bir toplumun varlığını bu şekilde idame ettirebileceğine inanmaktadır. Aristoteles'in (1975, s. 14) düşüncelerine bakıldığında temel sınıf olan özgür ve köle ayrımını doğanın yaptığı iddiası göze çarpmaktadır. *Doğadan köle* adını verdiği bu insanlar başkalarına bağlı, akıl yürütme yetisinden sadece muhatabını anlayacak kadar pay sahibi ve akılları, sadece sahiplerinin emirlerini yerine getirmeye yetecek kapasiteye sahip insanlardır. Bu insanlar için köle olmak bir zorluk değil aksine kendileri için doğru ve uygun bir statü olarak ifade edilmektedir.

Politika adlı eserinde, yaşamış olduğu dönem içerisinde özgürlüğün, insanın dilediğini yapması şeklinde tanımlandığını dile getiren Aristoteles (1975, s. 163), Metafizik adlı eserinde özgür bireyi, başkasının amaçları için değil kendi amaçları için var olan insan şeklinde tanımlamaktadır (1996, s. 84). Buna mukabil Aristoteles (1996, s. 523), kölelerin ve hayvanların davranışlarında özgür insanlarda olduğu gibi amaçlılık olmadığını, onların yaşamlarını tesadüfi bir şekilde idame ettiklerini dile getirmektedir.

İnsanın hürriyeti noktasında Aristoteles (1997, s. 40-41), eylemleri isteyerek yapılan, istemeyerek yapılan ve karışım eylemler olarak üçe ayırmaktadır. Zorla veya bilgisizlikten dolayı yapılan eylemler istemeyerek yapılanlar olarak tanımlanmakta olup karışım eylemler isteyerek yapılanlar sınıfına daha yakın görülmektedir. İsteyerek yapılanlar sınıfı çatısı altında yer alan tercihte bulunma fiili Aristoteles'in özgürlük konusundaki fikirlerinin temel taşı konumunda yer almaktadır. Aristoteles'e (1997, s. 44-49) göre insanı hayvanlardan ayıran tercihte bulunma gücü, yalnızca akıl sahibi olan varlıklarda bulunmaktadır. İyi ve kötü tercih edilen olgular olduğu ve tercih ise akıl ile vuku bulduğu için özgürlük noktasında akıl ve bilgi büyük önem arz etmektedir. Yani Aristoteles'e göre insan kendi iradesiyle bilerek ve isteyerek davranış gösterme özelliğine sahiptir. Aynı zamanda insan, akli ve bilgisiyle iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyetine ve düşünüp tasarlayarak hareket etme niteliklerine sahip bir varlıktır. İyiyi ve güzeli yapmak insanın elinde olmakla birlikte çirkini ve kötüyü yapmamak da insanın elindedir. Bu bağlamda, Aristoteles'in fikirleri incelendiğinde özgürlüğün, insanın akli ve bilgisi ile yapmak istediği veya istemediği şeyleri tercih edebilmesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ona göre insan, akli ve bilgisi sayesinde tercihleri doğrultusunda hareket edebilen özgür bir varlık konumunda bulunmaktadır.

2.1.2.2. Stoacılık

Roma dönemi Stoacı Felsefe düşünürleri insan özgürlüğünün mevcudiyetinin, dış koşullardan bağımsız olarak bireyin zihni içinde olduğunu vurgulamıştır. Yani onlara göre özgürlük kişinin zihnindedir. Öz disiplin ve derin tefekkür, bir köle ve mahkûmun bile anlamlı duygular içerisinde özgür olmasına imkân vermektedir. Birey zorlama ve baskı dâhil hangi koşulda olursa olsun, düşünme becerisini geliştirdiği sürece zihnen özgür olmaktadır. Bu bağlamda, bir köle nihai olarak itaat etme ya da ölme arasında bir seçimde bulunabilmektedir. Stoacılara göre bu durum dahi özgürlüğün nişanesi olarak kabul edilmektedir (Harrison & Boyd, 2003, s. 88).

Stoacıların özgürlük konusundaki tartışmaları günümüzdeki irade konusu üzerinden yapılmamaktaydı. Bilhassa erken dönem Stoacıların terminolojisinde özgür irade ifadesindeki irade kavramının açıklaması bulunmamaktadır. Bobzien (2021, s. 196), bu durumun Stoacılarda müstakil bir yetenek olarak irade kavramının olmayışından kaynaklanabileceğini dile getirmektedir. Bu bağlamda, Stoacılarda özgürlük konusunun irade kavramı merkeze alınarak tartışılmadığı görülmektedir. Ayrıca bazı kavramların günümüzdeki kullanımları ile o dönemdeki kullanımları farklılık arz etmektedir. Erken dönem Stoacı düşüncenin başlangıç dönemlerinde özgürlük konusu ile ilgilenildiği biliniyor olsa da bu konuyla alakalı çok az belge günümüze ulaşmıştır. Stoacılığın kurucusu olarak kabul edilen Kıbrıslı Zenon, özgür bireylerin bilge ve erdem sahibi insanlar olduğundan, düşman milletlerin, kölelerin ve diğer insanların bu vasıflara sahip olmadığından bahsetmektedir. Bununla birlikte o, tiranlarla birlikte hareket edenlerin özgür insanlar olsalar dahi köle hâline geleceğini ifade etmektedir (Bobzien S. , 1998, s. 339).

Stoacı düşünürlerin önemli isimlerinden olan Epictetus, hayatının ilk 20 yılını köle olarak geçirmiş bir insandır. Onun konuşmalarında defalarca özgürlük üzerinde durmasının sebeplerinden birinin bu olduğunu söylemek mümkündür. Özgürlüğün mutlu olmakla aynı anlama geldiğini ifade eden Epictetus, özgür insanı *“İstediği şekilde yaşayan, herhangi bir şekilde engellenmeyen, kontrol edilmeyen, belli davranışlara zorlanmayan, isteklerinin yerine getirilmesine mâni olunmayan, arzularını gerçekleştirebilen ve kaçınmak istediği şeylerle karşılaşmayan, arzu etmediği durumlardan kendisini sakınabilen kişi”* şeklinde tanımlamaktadır (akt. Chakrapani, 2018, s. 2).

Erken dönem Stoacı düşüncede, Epictetus'ta olduğu gibi özgürlüğün ahlâkî bir nitelik taşıdığını belirten Bobzien (1998, s. 342), onun yalnızca erdemli insanlarda görülen bir vasıf olduğunu ve daima köleliğin karşıtı olarak kullanıldığını dile getirmektedir. Ayrıca özgürlüğün öncelikle eylemlerle değil bireylerin doğuştan gelen karakterleri veya zihin durumlarıyla ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada, diğer erken dönem Stoacı düşünürlerden farklılaşan Epictetus özgürlüğün, yapısı ve karakteristik özellikleri gereğince zihin sükûneti ile bağlantılı olarak, bir toplum içerisinde oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre özgürlük, zihnin arzu edilen bir erdemidir. Bunu başarmak isteyen kişi kendisine bağlı olan şeyleri mutlak bir şekilde bilmeli ve arzularını bir yaşam düzeni içerisinde sıralayıp planlamalıdır. Kişi kendi sınırları içerisinde sadece kendisine bağlı olan şeyleri istemeli, bu şekilde çevresel etkileri sınırlandırılmalıdır. Kısaca, birey özgürse sahip olduğu şeyleri çok iyi bilmeli, sahip olmadıklarını istememeli ve onlar için üzülmemelidir.

Roma imparatoru olmasının yanı sıra bilinen Stoacı düşünürlerden olan Marcus Aurelius felsefî açıdan özgürlüğe büyük önem vermiştir. Bundan ötürü hüküm sürdüğü yıllar boyunca kölelere zamanının mümkün olan en geniş haklarını vermiştir. Aurelius'un bu şekilde davranmasının temelinde erken dönem Stoacı düşünceden etkilenmek suretiyle kozmopolitan düşüncüyü benimsemiş olması yatmaktadır. Nitekim Aurelius'a göre akıl, özgürlüğün kaynağı durumundadır. Buna göre akıllı bir varlık olan insan özgürdür ve her birey aslında evrenin birer vatandaşı konumundadır (Stephens, 2012, s. 34-35).

2.1.2.3. Filozoflara Göre Özgürlük

Thomas Hobbes (1992, s. 154-155) özgürlük yahut hürriyeti, engellenmenin olmaması şeklinde ifade etmektedir. O, bu şekilde bir ifade ile dışsal engellenmeyi kastettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında zaman sadece insanın değil, düşünebilen veya düşünemeyen, canlı ya da cansız tüm varlıkların belli bir özgürlüğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Hobbes, bu noktada harekete muktedir olmayanın engellenmeye maruz kalmayacağını, bundan hareketle bu durumdaki şeylerin ve insanların özgürlükten değil hareketten yoksun olduklarını dile getirmektedir. Bu bağlamda Hobbes özgür insanı, "*Gücü ve zekâsıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyi yapması engellenmemiş olan birisidir*" şeklinde tanımlamaktadır. Hür olabilmek ile alakalı olarak Hobbes (1992, s. 159), insan doğasını kişisel çıkarları ve rasyonel nedenler üzerine bina edilmiş bir yapı olarak betimlemiştir. Ona göre özgürlük, yalnızca vatandaşlar tarafından görevlendirilen bir gücün egemenliği altında

gerçekleştirilebilmektedir. Hobbes'un verilen görüşlerinden hareketle Mamlok (2016, s. 88), bireysel ve toplumsal özgürlüğün ancak doğal kişisel özgürlüğün merkezî yönetime feda edilerek elde edilebileceğini dile getirmektedir.

İnsanın özgür olup olmaması konusunda Descartes (2007, s. 53), onun özgür bir varlık olduğunu belirtmektedir. Ona göre insanın özgürlüğü öylesine açıktır ki bireyin inancının kendisini aldatıp aldatmadığını fark etmesi dahi onun özgür bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda kişi dilediği şeye inanmakta, dilemediğine inanmamaktadır. İnsanın özgür bir varlık olduğunu dile getirmekle yetinmeyen Descartes (2007, s. 72), bu özelliğin kişinin en büyük olgunluğu olduğunu ifade etmekte, insanın övülmesinin veya yerilmesinin bu özelliğiyle ilişkili olması gerektiğini dile getirmektedir. Descartes (1992, s. 122), özgürlüğün değeri hususunda başka bir eserinde ise insanın kendiliğinden asil bir şekilde sahip olduğu biricik şeyin hür irade olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca o (2013, s. 98), kişinin kendisinde takdir edilebileceği tek vasfının özgür irade olduğunu söylemektedir. Hatta Descartes, bireyin özgür iradesinin kendisine verdiği hakları bazı kötü hasletlerle kaybetmediği sürece kendisinin hâkimi ve efendisi olacağını ifade etmektedir.

Descartes'ın özgürlük konusuna irade ve bilgi penceresinden baktığı görülmektedir. İnsanın özgür bir varlık olduğunu dile getiren Descartes (1942, s. 165), özgürlük ve iradeyi birlikte anmaktadır. Ona göre iradesini kullanamayan birey hür sayılmamaktadır. Kişi, iradesini kullanabilmek için bilgiye ihtiyaç duyduğundan dolayı bilgi sahibi olmayanlar davranış sergilemekte de tereddüt edecektir. Nitekim bireyin sahip olduğu bilginin düzeyi arttıkça seçim yapması kolaylaşacaktır. Dolayısıyla kişinin hürriyetinin, onun bilgisiyle birlikte var olduğunu ya da kişinin sahip olduğu bilgi oranında özgür olduğunu söylemek mümkündür. Bu görüşlerden hareketle Aksoy (2019, s. 90-91), totaliter rejimlerin çeşitli yollarla insanın bilgiye erişimini engelleyerek aslında onların hürriyetine mâni olduğunu ifade etmektedir. Kişinin haberdar olması gereken şeyleri bilmemesi ya da kendisinden bilgilerin gizlenmesi, bireyin iradesini kullanmak istememesine neden olmaktadır. Bu durum ise onun olaylar karşısında kayıtsız kalmasına yol açmaktadır. Descartes (1942, s. 165-167), bu durumdaki kayıtsızlığı, özgürlüğün en aşağı seviyesi olarak kabul etmektedir. Kayıtsızlık durumundan kurtulmanın yegâne yolunun bilgiyi arttırmak olduğunu ifade eden Descartes, kayıtsızlık durumunun azaldıkça özgürlüğün artacağını, tersi bir vaziyette ise özgürlüğün azalacağını belirtmektedir.

Fikirlerini beyan ettiği için bağlı bulunduğu Yahudi cemaatinden ihraç edilen Spinoza (2011, s. 32), genelde özgürlük konusuna, özelde ise düşünce ve inanç özgürlüğü ile ilgili konulara değinmektedir. Ona göre özgürlük insan için bir erdemdir. Erdem ise bireyin kendi özü veya tabiatıdır. Kişi kendi tabiatının gereklerine uygun davrandığı derecede özgür olabilmektedir. Çünkü Spinoza (2014, s. 159) insanın irade sahibi bir varlık olduğunu ve yaratılış itibarıyla onun iradesinin hür olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Spinoza (2011, s. 51), sadece kendiliğinden var olan ve herhangi bir şeye bağlı olmaksızın istediği gibi hareket eden varlığın hür olduğunu belirterek aslında yalnızca Tanrı'nın gerçek anlamda hür olduğunu dile getirmektedir. Burada değinilmesi gereken husus Spinoza'nın mutlak hür olarak Tanrı'yı görmesinin yanında insanın da özgür bir varlık olduğunu ifade etmesidir. Nitekim Spinoza (2011, s. 127), Tanrı'ya bağlılıktan bahsederken bu durumun üstün iyilik ve üstün hürlük olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca o (2011, s. 287), insan selametinin yani kendi deyimiyile mutluluğun ve özgürlüğün Tanrı'ya karşı duyulan sevgide, aynı zamanda Tanrı'nın da insanlara duyduğu sevgide bulunduğunu belirtmektedir.

İnsan özgürlüğünden bahsederken aklın en önemli ölçüt olduğu hususu, Spinoza'nın (2011, s. 249-250) ısrarla üzerinde durduğu noktalardandır. O, hürriyet konusunda tasnif yaparken insanları köle ve hür olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayırmada belirleyici unsurun ise akıl olduğu görülmektedir. Duygularıyla hareket eden insanları köle olarak niteleyen Spinoza, yalnızca akılla hareket eden insanların özgür olduğunu, bunun dışında kalanların ise özgür olmadığını ifade etmektedir. Bu noktada Spinoza'nın (2016, s. 236), keyfinin ve arzularının peşinde dilediği gibi koşan kişiyi köle olarak tanımladığı göze çarpmaktadır. O, ilk bakışta dilediğini yaptığı için bu gibi insanların hür olarak algılanabileceğini; fakat aklının ve kendisi için yararlı olanın peşinden gitmemesi sebebiyle bu tür insanların köle olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, Spinoza'da akıl ile hareket etmenin özgür olma sebepleri arasında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür (Arıcan, 2000, s. 408).

Avrupa'nın önemli filozoflarından olan John Locke'a (2007, s. 3) göre insan özgür olarak doğan bir varlıktır. Tarihin çeşitli dönemlerinde bazı kişiler veya topluluklar tarafından, otoritelerini temin için kendileri haricinde kalan insanların özgür olarak doğmadığı düşüncesi iddia edilmiştir. Ancak Locke gerek aklın gerekse Tanrısal otoritenin buna izin vermeyeceğini belirtmektedir. Zira ona göre Tanrısal irade, bir insanı başkalarının iradesine tabi kılmamaktadır. Ayrıca Locke (2012, s. 43-44), doğal özgürlüğe

sahip olan insanın herhangi bir birey veya gücün hegemonyası altına alınamayacağını, onun doğa yasasına tâbi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte kişi, kendi isteğiyle devlet otoritesi altına girme özgürlüğüne sahiptir. Birey bu şekilde davranarak toplumdaki tüm insanların benimsediği kuralları kabullenmekte ve başkalarının keyfi ve muğlak iradesinden kendisini korumaktadır. Nitekim kişinin kendisini başkalarının keyfi ve mutlak iradesinden koruması onun hayatı kadar değerlidir.

İnsanların doğuştan yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkına sahip olduklarını dile getiren Locke (2012, s. 159-160), hayat ve mülk edinme hakkının aslında özgürlük hakkının birer parçası olduğunu belirtmektedir. Nitekim yaşam hakkı bireyin fiziksel mevcudiyetine mâlik olma özgürlüğü, mülkiyet hakkı ise kişinin gayretleri neticesinde elde ettiği şeylere sahip olma özgürlüğü anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Locke'a (2012, s. 66) göre özgürlük insanın her istediğini yapma serbestliği değil, her bireyin şahsı, davranışları ve mülkiyeti ile ilgili tâbi olduğu yasalar çerçevesinde tasarrufta bulunması ve başkasının etkisi olmaksızın mülklerini devredebilmesi demektir. Ayrıca kişinin, zihni sayesinde bir davranışın meydana gelmesini ve gelmemesini sağlayabilmesi de onun özgür olduğunu göstermektedir (Locke, 1992, s. 167). Locke'un özgürlük anlayışı ile alakalı olarak Sjöstrand'a (1973, s. 17) göre doğanın insanlara verdiği eşitlik, bir anlamda insanlara şahsî özerklik vermek suretiyle onları özgür bireyler hâline getirmekte; ancak onların doğuştan gelen yeteneklerinin ve özelliklerinin farklılığını çözememektedir.

Bireylerin doğuştan sahip oldukları haklar mutlak haklar olarak kabul edilmektedir. Locke ve onun gibi düşünen filozoflar, kişinin mutlak olan bu haklarının onun insan olmasının gereği olduğunu ve bu haklardan vazgeçilemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla hiçbir egemen güç yahut devlet, bireyin doğal hakkı olan özgürlüğü engelleyemez; çünkü bu hak devletlerden önce de mevcuttu. Bu görüşe göre özgürlük, herhangi bir dinden, kültürden, gelenekten veya inançtan gelmemektedir ve evrensel niteliktedir. Bu durumda birey, istese dahi köle olamayacaktır. Nitekim böyle bir şey, kişinin kendi hakkını ihlal etmesi anlamına gelmektedir. Özgürlük ve onun beraberinde getirmiş olduğu haklar, herhangi bir kişi ya da kurum tarafından bireyin elinden alınamaz yahut başka bireylere devredilemez. Öyle ki böyle bir şey istense bile gerçekleşmesi mümkün değildir (Butler, 2018, s. 48).

Hürriyet konusundaki yanlış anlaşılmalara alakalı değerlendirmelerde bulunan Montesquieu (2011, s. 168-169), bu kavramın birçok kişi veya toplum tarafından doğru anlaşılmadığını belirtmektedir. Nitekim kimileri özgürlüğü baskıcı yönetimleri düşürmedeki meşrulaştırıcı kavram olarak görmüş, kimileri kendisine itaat edecek kişileri rahatlıkla seçmenin yolu olarak anlamış, bazı insanlar ve gruplar ise onu silahlanma ve şiddet kullanma hakkı olarak düşünmüştür. Kısaca, herkesin bu kavramı kendine göre yorumladığını belirten Montesquieu, özgürlüğü *“kanunların izin verdiği her şeyi yapmak hakkıdır”* şeklinde tanımlamaktadır.

Rousseau (2012, s. 102), insanın doğuştan özgür ve kendi kendinin efendisi olduğunu dile getirmektedir. O, her ne sebeple olursa olsun insanın buyruk altına alınamayacağını, köle bir bireyin çocuğunun da köle olarak doğduğunu iddia etmenin o bireyin insan olarak doğmadığını söylemeye eş değer olduğunu belirtmektedir. Zorla boyunduruk altına alınmanın dışında bireyin kendi isteğiyle özgürlüğünden vazgeçmesi Rousseau’ya (2012, s. 9) göre insanlıktan, haklarından ve ödevlerinden vazgeçmesidir. O, bu durumun yaratılışa aykırı olduğunu ve bu şekilde tercihte bulunan bir kişinin davranışlarının ahlâkîlikten yoksun olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Rousseau’ya göre (1991, s. 291) hürriyetten yoksun bir topluma hürriyet düşüncesi vermek dahi onlara onur vermek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Rousseau’da özgürlüğün doğal bir hak olduğunu ve onun insan olmakla denk sayıldığını söylemek mümkündür.

Özgürlük ve özgürleşme hususunda literatürde yer alan genel kabulün dışındaki görüşlerden birinin sahibi olan Rousseau (2012, s. 17-18), güç kullanma ile özgürlük kavramını birleştirmiştir. Ona göre çoğunluğun iradesini kabul etmeyen bireyin bu fiili, egemen güç tarafından engellenebilir. Egemen gücün zor kullanmak suretiyle kişinin çoğunluğun iradesine boyun eğmesini sağlamak, o kişiyi özgürleştirmek manasına gelmektedir. Bu bağlamda, devletin belirli müeyyideleri uygulayarak topluma aykırı fiilleri gerçekleştiren insanları kontrol altına almasının Rousseau’ya göre insanları özgür kılmak anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Rousseau’nun görüşlerinden hareketle Palmer (2016, s. 8), demokrasilerde bireylerin kendi istekleri ile devletin onlara nasıl davranmaları gerektiğini söylemesine razı olduklarını ifade etmektedir. Yani genel irade olarak kabul edilen egemen güç, gerektiğinde zor kullanmak suretiyle aslında kişiyi kendi iradesine sevk ederek onu hür olmaya zorlamaktadır.

Mengüsoğlu (2017, s. 204), özgürlük kavramını gerçek anlamda felsefenin konusu hâline getiren düşünürün Kant olduğunu dile getirmektedir. Fakat Kant'a göre özgürlük günümüzdeki anlamıyla her yönden ele alınan, antropolojik bir özgürlük değildir. O, özgürlüğü irade özgürlüğü çerçevesinde ele almaktadır. Nitekim onun yaşadığı dönem içerisinde özgürlük konusu ile ilgili sadece bu kapsamda tartışmalar yapılmaktaydı. Bundan dolayı Kant'ın özgürlüğü ele alışında günümüz penceresinden bakıldığında konu kapsamı açısından bazı eksiklikler var gibi görünse de yaşadığı dönem düşünüldüğünde bu durumun gayet normal olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya tarihini derinden etkilemiş olan aydınlanma hakkında Kant'ın (2015b, s. 300) söyledikleri onun özgürlük konusuna vermiş olduğu önemi göstermesi açısından mühimdir. Nitekim ona göre aydınlanmanın gerçekleşebilmesinin şartı, bireylerin özgür olduklarının şuuruna varmasıdır. Bahsi geçen özgürlük, özgürlüklerin en tehlikesiz olanı; akli her açıdan ve hiçbir bireyden çekinmeden kullanabilme özgürlüğüdür. Zira Kant'ın "*Aklını kullanma cesaretini göster*" sözünün, onun için aydınlanmanın ve yukarıdaki ifadelerden hareketle bakıldığında aynı zamanda özgürlüğün hareket noktası olduğunu söylemek mümkündür. Kant'a göre gelişmenin anahtarı özgürlük fikri olup bir toplumun gelişip gelişmediğini anlamak için o toplumda özgürlüğün konumuna bakmak gerekmektedir. O, düşüncelerinin önemli bir kısmını özgürlük kavramı üzerine bina etmiştir. Bu bağlamda Kant, yukarıdaki ayrımın haricinde özgürlüğü *içsel özgürlük* ve *dışsal özgürlük* ikiye ayırmaktadır. Ona göre içsel özgürlük bireyin arzularıyla ilişkili olan ahlâkî özgürlük düzleminde, dışsal özgürlük ise bireyin fiilleri düzleminde ele alınmalıdır (Çetinkıran Balcı, 2018, s. 21).

Kant'a özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleşebilmesinin bazı şartları bulunmaktadır. Akıllı bir canlı olan insanın özgür kabul edilebilmesi için duyularıyla hareket etmekten ve dürtülerin yönlendirmesinden kurtulması, bununla birlikte sadece akli dayanak noktası kabul ederek bu şekilde hayatını idame ettirmesi gerekmektedir. Nitekim ona göre kişinin özgürleşebilmesi ancak arzularından âzâde olmasıyla mümkündür. (Çağlıyan, 2019, s. 108). Bu noktada Kant'a (1999, s. 8) göre özgürlük kavramı, vakaları sebep sonuç ilişkisi içerisinde açıklayan ampiristlerin takıldıkları bir engel konumundadır. Onlar her şeyi sebep sonuç silsilesi içerisinde izah etmeye çalışırken insanın hürriyeti konusu bu noktada önlerine bir set olarak çıkmaktadır. Ampiristlere karşın eleştirici ahlâkçılara göre ise özgürlük en ulvi uygulamaların anahtarı durumundadır.

Saf akıl ve teorik akıl sisteminin kilit taşının özgürlük kavramı olduğunu ifade eden Kant (1999, s. 3-4), onu bu sistemlerin merkezî noktasına yerleştirmiştir. Herhangi bir şekilde deneylenemeyen, tecrübe edilemeyen dolayısıyla dayanaksız kalan teorik akıldaki Tanrı ve ölümsüzlük gibi bütün diğer kavramlar bir şekilde özgürlük kavramıyla ilişkilidir ve onun sayesinde temellendirilebilmektedir. Kant'a göre özgürlük kavramı aynı zamanda teorik akıldaki tüm düşünceler içerisinde direkt olarak anlaşılmasa bile imkânının *a priori* olarak bilindiği tek düşüncedir. Nitekim Kant'ın düşünce sisteminde özgürlük, ahlâk yasasının şartı olarak kabul edilmektedir.

Kant'a göre insanların dinî inançları kabul noktasında iki ana eğilime sahip olduğunu aktaran Fleischacker'in (2013, s. 24) belirttiğine göre bu eğilimlerin birincisi; mistik bir vizyon veya rüya gibi paylaşılabilen bazı güçlü duygular yoluyla kişinin inanması durumu, ikincisi; kişilerin birinden duyduğu yahut okuduğu bir şeyi sırf kutsal olarak lanse edildiği için kabul etmesi durumu. Kant, bu şekilde sorgulanmadan ve rasyonel olarak ele alınmadan meydana gelen her iki dindarlığın da sağlıklı olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte bireylerin gerçek manada rasyonel ve samimi bir şekilde inceledikten sonra inanmaya değer gördükleri şeyleri kabul etmelerinin özgürlük sayesinde mümkün olduğunu dile getirmektedir. Bu durumdan dolayı Kant, özgürlüğü insan türü için en kutsal şey olarak nitelemektedir.

Nesneler dünyasında yaşayan insanın sebep sonuç zincirinden kurtulabilmesinin yolu ancak özgürlük düşüncesi ile mümkündür. Yaşanan olayları nedensellik ile açıklayan görüşün sunduğu determinist çemberden irade özerkliği ile çıkılabileceği fikri Kant'ın ileri sürdüğü düşüncelerdendir. Kant (2002, s. 71), somut dünyanın nedenselliğinden kurtulmanın özgürlük olduğunu belirtmekte ve özerklik ile ahlâklılığın genel prensiplerinin özgürlük düşüncesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda o, akıl sahibi olan tüm varlıkların bütün fiillerinin temelinde özgürlük düşüncesinin yattığını dile getirmektedir.

Özgürlük konusundaki önemli isimlerden bir diğeri olan Hegel (2011, s. 70-71), insanlığın anlaması için kendisinden daha önemli bir kavram olmayan; fakat insanlığın oldukça eksik ve yanlış anladığı, pek çok manaya sahip olan kavramın özgürlük olduğunu ifade etmektedir. Özgürlük, Hegel felsefesinde öncelikle ruh fenomenolojisi içerisinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda özgür birey bilinçlilik hâlinin yüksekliğiyle karakterize edilmektedir. Dudley (2002, s. 15-16), Hegel'in düşünce sisteminde özgürlüğün önce

mantıkta ortaya çıktığını, daha sonra burada özün bilgisinden kavramın bilgisine aktarıldığını dile getirmektedir.

Ruh, Hegel felsefesinde doğası gereği özgürdür. Ruhun tözünün özgürlük olduğunu dile getiren Hegel (2011, s. 61-63), bazı kimselerin ruhun birtakım özelliklerine ek olarak ayrıca özgür olduğunu söylese bile durumun böyle olmadığını belirtmektedir. Öyle ki ona göre ruhun sahip olduğu tüm özellikler özgürlükten kaynaklanmaktadır. Maddenin tözü kendi dışında mevcutken ruhun merkezi kendindedir, kendi içerisindedir. Bu ise onun hürriyetinin dayanağıdır. Başka bir ifadeyle, bağımlı olmayan şey özgürdür, dolayısıyla ruh da özgürdür. Bu noktada dikkat çeken husus, Hegel'in özgürlüğü bilince bağlamış olmasıdır. Ona göre ruh, hürriyet potansiyeline sahip olmakla birlikte kendisinin özgür olduğunun bilincinde ise özgürdür, bu bilince sahip değilse köledir. Nitekim Hegel'in (1986a, s. 135) felsefesinde ruhun özünü özgürlük, özgürlüğün özünü ise düşünme oluşturmaktadır. Ona göre (1991, s. 51) irade, düşündüğü sürece hakiki irade olmakta ve özgür kabul edilmektedir. Bahsi geçen bilincin oluşumu hakkında tarihsel sürece değinen Hegel (2011, s. 69), insanın kendinden özgür olduğunu ve özgürlüğün insanın doğasını meydana getirdiği düşüncesinin Cermenler tarafından keşfedildiğini ifade etmektedir. O, özgürlük bilincinin öncelikle dinde, ruhun en derin bölgesinde neşet ettiğini söylemektedir. Özgürlük konusuyla yakından ilgilenen Hegel (2011, s. 71), eserlerinde bu kavramın tanımına da yer vermektedir. O, "*Tarihte Akıl*" eserinde özgürlüğün "*kendini bilmek*" olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte Hegel (1986b, s. 147), başka bir eserinde ise özgürlüğü "*Öznel olanın en üst düzeyde kendi içinde kavrayıp ele geçirdiği ve kendi içinde sakladığı şey. Ruhun en üst varoluş biçimi*" şeklinde tanımlamaktadır.

Yeme, içme, uyuma ve doyma gibi durumların insanı tatmin etmediğini dile getiren Hegel (1986b, s. 148), bu şeylerin o anda gerçekleşse dahi insanın bu şeylere daha sonra tekrar gereksinim duyacağını belirtmektedir. Bu noktada o, bilgi ve davranış yoluyla insanın ruhsal düzeyde özgürlüğü aradığını çünkü yalnızca bu şekilde tatminliğin sağlanacağını ifade etmektedir. Hegel (2012, s. 98), geçici mutluluklar sebebiyle dışa bağlanan insanın cahil olduğunu ve cahil insanın özgür olamayacağını vurgulamaktadır. Özgürlüğün kendini bilmek olarak tanımlandığı yukarıda belirtilmişti. Bu doğrultuda Hegel (2004, s. 86), dürtüleri ile davranış sergileyen insanın bağımlı olduğunu, dolayısıyla onun özgürlüğünün ancak biçimsel olacağını, kendi kendini bilen, düşünce üreten ve buna göre davranış sergileyen insanın ise gerçek anlamda özgür olacağını söylemektedir.

Özgürlüğün kurtuluş anlamına geldiğini söyleyen Adorno'nun bu fikrine benzer görüşlere sahip olan Hegel, ruhu özgürlüğün yaratıcısı olarak tasvir etmektedir. Ona göre ruh, hiçbir varlık formuna uymamakta ve kavramlarla anlatılamamaktadır. Hegel, özgürlüğün kurtuluş olarak anlaşılmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Bahsi geçen ruh kurtuluşu, bireyin kendi özüne erişmesi ve doğruyu gerçekleştirmesi durumudur. Hegel felsefesinde ruh kurtuluşu yani özgürlük, en yüksek ve mutlak hakikat anlamına gelmektedir (Menke, 2013, s. 10-11). Hegel'in özgürlük anlayışı, Kant kadar aklî temel üzerine bina edilmiş olmayıp ahlâkî, siyasi, ontolojik ve tarihî niteliklere de sahiptir. Hegel, özgürlüğü düşüncenin bizatihi kendisi olarak nitelemekte ve düşüncüyü inkâr ederek hürriyet ile ilgili yargıda bulunan kişilerin söylediklerini idrak edemediğini iddia etmektedir. Ona göre düşüncenin varlığı ile özgür irade var olmaktadır. Hegel bundan dolayı iradenin düşünme kabiliyetinden dolayı hür kabul edildiğini belirtmektedir (Tekerek & Tekerek , 2014, s. 11).

Konumuz açısından önemli isimlerden birisi olan Mill'e göre hürriyet ile otorite arasındaki mücadele öncelikle Antik Yunan, Roma ve İngiltere'de göze çarpmakla birlikte, bilinen tarihin önemli bir bölümünde bariz bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Eski dönemlerde hürriyet mücadelesi halk veya bazı toplumsal sınıflar ile iktidar sahipleri arasında gerçekleşmekteydi. Bahsi geçen dönemlerde hürriyet kavramı ile kastedilen, iktidar sahiplerinin baskılarından korunabilmektir. Bu bağlamda, halkın iktidar sahiplerinin kendileri üzerindeki tahakkümünü sınırlandırmak maksadı ile yaptığı şeylere hürriyet demektedir. Mill, o dönemlerde hürriyetin iki şekilde elde edildiğini belirtmektedir. Bunların birincisi, insanların politik haklar ve hürriyetler adı verilen bazı ayrıcalıklar elde etmesiydi. Yöneticilerin bu haklara herhangi bir şekilde karışması görevi kötüye kullanmak olarak addedilmekte ve halkın başkaldırısını meşrulaştırmaktaydı. Hürriyeti elde etmenin ikinci yolu ise nispeten günümüze daha yakın dönemlerde görülen anayasal haklar olup bu yolla halkın rızası alınmadan onların geleceğini etkileyen şeyler yapmanın önü alınmaktadır. (Mill, 2019, s. 13,14).

İnsanın özgür bir varlık olduğunu düşünen Mill (2019, s. 25), özgürlüğü "*Başkalarının kötülüğüne sebebiyet vermeden, bireyin iyi olmasıdır*" şeklinde tanımlamaktadır. Kişi vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve düşünme özgürlüğü gibi özgürlüklere sahiptir. Herhangi bir toplumun özgür kabul edilebilmesinin koşulu ise bu özgürlüklere saygı duyulmasıdır. Yani ona göre yönetim şekli ne olursa olsun birey özgürlüklerine saygı duyulmayan hiçbir toplum hür olarak kabul edilmemektedir. Kişi

özgürlükleri hiçbir koşul olmaksızın kabul edilmek durumundadır. Özgürlükleri dokunulmaz olarak kabul eden Mill (2019, s. 22) için bu durumun istisnaları mevcuttur. Nitekim o, ancak başka bir bireyin fiilleri neticesinde meydana gelecek zararlardan kişinin kendini koruması maksadı ile özgürlüklere müdahale edilebileceğini vurgulamaktadır.

20. yüzyıl filozoflarından Bertrand Russell (1996, s. 438-439) sınırsız özgürlüğün mümkün olmadığını, mümkün olma durumu olsa dahi arzu edilmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre insanların devlet otoritesi altında toplu hâlde yaşamaları özgürlüğü engelleyen unsurların başında gelmektedir. Yani birey, belli kurallar dâhilinde toplu hâlde yaşamayı tercih etmişse tam anlamıyla özgür olduğu söylenemez. Bununla birlikte Russell, tiranlara karşı insanların mevcut özgürlüğünü koruyanın da yine kanunlar olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda o, engellerin yokluğu olarak tanımlanan özgürlüğün ancak sınırsız bir güç için geçerli olduğunu vurgulamaktadır. *Fiziksel özgürlük* ve *sosyal özgürlük* adı altında iki özgürlük çeşidinden bahseden Russell, insan dışı varlıklar üzerinde egemen olma ve onlarla ilgili istediği şekilde tasarrufta bulunma olarak tanımladığı fiziksel özgürlüğün, gelişen teknoloji ile daha da arttığını dile getirmektedir. Fakat o, gelişen teknolojinin her ne kadar fiziksel özgürlüğü arttırsa da bireyin diğer bireyler üzerindeki egemenliği anlamına gelen sosyal özgürlüğü sınırladığını iddia etmektedir.

Russell (1996, s. 445), engellerin yokluğu olarak tanımlanan özgürlüğün, sınırlı bir varlık olan insan için mümkün olmadığını, böyle bir özgürlüğün sadece sınırsız güce sahip olan biri için geçerli olacağını belirtmektedir. Öyle ki yeryüzünde yasama, yürütme, yargı ve silahlı gücü elinde bulunduran uluslararası bir hükümet bulunsa bile yine de özgürlüğü sağlamış olamaz. Bu ancak her şeye gücü yeten bir varlık için mümkündür. Bu güce sahip ikinci bir varlığın mevcudiyeti hâlinde onlar için bile geçerli olmayacaktır. Russell yasama, yürütme ve yargıyı elinde bulunduran güçlü bir hükümetin bile tam anlamıyla özgürlük sağlayamayacağını; çünkü insan doğasının buna uygun olmadığını belirtmektedir. Nitekim bu güç, herkese kanun yoluyla adil bir şekilde tam özgürlük verecek olsa dahi mutlaka karşısında istediğini elde etmek için her yolu deneyecek düzen karşıtı bir topluluk bulacaktır.

Varoluşçuluğun önemli isimlerinden olan Sartre (1985, s. 79), insanın ne yapmak istediğine kendisi karar veren özgür bir varlık olduğunu belirtmektedir. Sartre (2010a, s.

75), özgürlük konusunu doğrudan insanın varoluşu ile ilişkilendirmektedir. Ona göre özgürlük, insanın sahip olduğu bir özellik olmaktan uzaktır. Çünkü bireyin özgürlüğü onun özünden önce gelmekte ve onu mümkün kılmaktadır. Öyle ki insanın varlığının özü, onun özgürlüğünün içerisinde saklı bulunmaktadır. Bu noktada Sartre'a göre insan için önce özgür veya sonra özgür gibi bir tasnifte bulunmak mümkün değildir. Çünkü onun düşüncesinde insanın özgürlüğü ile varoluşu arasında herhangi bir ayırım mevcut değildir. Varoluşu özgürlük olan insanın özgürlükten vazgeçme gibi bir seçeneği bulunmadığını dile getiren Sartre (2010a, s. 558-560), özgürlüğe özgürlükten başka bir sınır olmadığını ifade etmektedir. Onun düşüncesine göre insan kendi özgürlüğüne son verme özgürlüğüne sahip olan bir varlık değildir. Dolayısıyla insan, Sartre'ın deyişiyle özgürlüğe mahkûm bir canlı konumunda bulunmaktadır.

Özgürlük kavramının insan varoluşu ile ilişkisini açıklayan Sartre (2010a, s. 608-609), daha sonra özgürlüğün pratik boyutuna değinmektedir. Ona göre özgür olmak, istenen bir şeyi elde etmek değil, istemeye kendi kendine karar vermektir. Yani onun düşüncesinde başarı özgürlük için bir ölçüt konumunda bulunmamaktadır. Sartre'ın bu hususta vurguladığı nokta, kendi deyişiyle seçimin özerk olmasıdır. İstenen şeyin elde edilip edilememesi özgür olmak konusundan bağımsız bir durum teşkil etmektedir. Nitekim Sartre, bu konuda mahkûmların durumunu örnek göstermektedir. Ona göre bir mahkûm istediği zaman hapisshaneden çıkmakta özgür değildir; fakat salıverilmeyi temenni etme konusunda veya kaçma planı yapmakta özgürdür. Bu bağlamda, onun özgürlük anlayışında “elde etmek” bir ölçüt olmayıp seçmede “özerk olmak” özgür olmak için yeterlidir ve her insan bu özelliğe sahiptir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere Sartre'a (2010b, s. 316) göre özgürlük insandan ayrı değildir. Bilakis birey, özgürlüğün kendisi konumundadır.

Felsefe alanındaki bazı önemli filozofların özgürlükle alakalı görüşlerine yer verilen bu kısımda, filozofların genel anlamda insanı özgür bir varlık olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bazı filozoflar somut engellenmelerin olmamasını özgürlük olarak tanımlarken bazıları irade boyutunda bir engellenmenin bulunmamasını özgürlük olarak ifade etmiştir. Özgürlüğün ölçütünün akıl olduğunu söyleyen filozofların yanında insanın herhangi bir ölçüt veya koşul olmaksızın hür olduğunu, bu durumun bireylerin isteklerinden bağımsız bir nitelik taşıdığını dile getiren filozoflar da vardır. Ancak genel olarak bakıldığında sınırlı veya sınırsız olmak üzere tüm filozofların insanı özgür bir varlık olarak değerlendirdiği göze çarpmaktadır.

2.1.2.4. Psikologlara Göre Özgürlük

Filozofların teorik düzeyde yaklaştığı insan özgürlüğü hususu, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını konu edinmesi bakımından psikologların daha detaylı ve derinlemesine inceleme şansı yakaladığı bir konudur. Bu noktada psikologlar, insan hayatının hemen her boyutunu kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alması hasebiyle birey hayatının olmazsa olmaz unsurlarından olan özgürlük konusunda da doğrudan ya da dolaylı olarak fikir beyan etmişlerdir. Bu anlamda, psikanalizin kurucusu olan Sigmund Freud, özgürlük konusunu müstakil olarak ele almamış olsa dahi bazı yazılarında bu konuya temas etmiştir. Bununla birlikte o, insan özgürlüğü konusuna doğrudan bir şekilde “*Uygarlığın Huzursuzluğu*” eserinde değinmektedir. Freud (2011, s. 38-39), insanın özgür bir varlık olduğunu belirtmektedir. Fakat o, özgürlüğün uygarlık ile gelmediğini veya uygarlığın insanın özgürlüğünü arttırmadığını belirtmektedir. Bilakis uygarlığın insan özgürlüğünü kısıtladığını, insanların uygarlıktan önce daha özgür varlıklar olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada Freud, uygarlıktan önce insanın daha özgür olduğunu ifade etmesine karşın bu durumun değersiz olduğunu, insanların uygarlıktan sonra özgürlüğe değer verdiğini dile getirmektedir. Öyle ki uygarlıkla beraber ortaya çıkan birtakım kuralların insanların özgürlüğünü kısıtladığını, bunun ise bireylerdeki özgürlük arzusunu arttırdığını ifade etmektedir. Nitekim Freud (2000, s. 3), uygarlığın insan içgüdülerini zabt altına alarak yükseldiğini söylemektedir. Bu doğrultuda uygarlık, yapısı itibarıyla hür olan insanın hürriyetini kısıtlayıcı bir niteliğe sahiptir yorumunda bulunmak mümkündür. Bu bağlamda, Freud’a göre insanlar bireysel özgürlüğe ya da en azından özgür olma potansiyeline sahiptir ve bu bireysel özgürlüğünü kitle iradesine karşı daima savunma hâlinde olacaktır. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki çalışmanın konusunun kapsamı gereği Freud’un dinlere ve inançlara yönelik görüşleri, inançların insan özgürlüğü üzerindeki etkilerine ilişkin fikirleri göz önüne alınmaksızın yalnızca canlı bir varlık olan insanın sonradan edindiği niteliklerden bağımsız bir şekilde özgür olup olmadığıyla ilgili düşünceleri değerlendirilmiştir.

Freud’un bilinen fikirlerine bakıldığı zaman onun insanın özgür bir varlık olduğunu kabul etmemesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durumun farkında olan Viktor Frankl (1994, s. 40-41), Freud’un toptan determinizmi sadece teorik düzeyde savunduğunu dile getirmektedir. Ona göre Freud, insanın değişme ve gelişme özelliğini göz ardı etmemektedir. Bu anlamda Frankl, Freud’un psikanalizin amacını “hastanın egosuna şu veya bu yolu seçme özgürlüğü kazandırmak” şeklinde açıkladığını aktarmaktadır.

Psikanalizin amacının bireye seçme hürriyeti kazandırmak olduğu görüşü, genel kanının aksine Freud'un insanı temelde özgür bir varlık olarak değerlendirdiğinin göstergesi konumundadır.

Frankl'a benzer şekilde Rollo May (2019, s. 116-117) de Freud'un özgürlük konusunda yanlış anlaşıldığını dile getirmektedir. Ona göre Freud'un bilince yönelik deterministik görünen teorisinin, insan hürriyetini elinden aldığı düşünülmüştü. Ancak May, düşünülenin aksine Freud'un görüşlerinin insan bilincinin derinlik ve genişliğini arttırdığını belirtmektedir. Bu teori, insanların özgürlüklerini kısıtladığını düşündüğü kader anlayışının bir yönünü berraklaştırmış, özgürlüğün önündeki birtakım engelleri kaldırmıştır. Freud'un teorisindeki determinizm, benliğin gelişim hürriyeti için bilinci idare etme özgürlüğünde oldukça önemli imkânlar sunmuştur.

May'in görüşüne benzer bir görüş de Erich Fromm'a (1990, s. 133-134) aittir. O, Freud'un mutlak bir determinist olmadığını belirtmektedir. Fromm, Freud'un insanın istediğinde neden-sonuç çarkının etkisi altında kalmadan hayatını idame ettirebilecek bir donanıma sahip olduğuna inandığını dile getirmektedir. Öyle ki Freud'a göre insan yaşamı neden-sonuç yasaları doğrultusunda şekillenmesine karşın birey bilinçlilik ve doğru fiillerde bulunma yoluyla kendisine bir özgürlük alanı oluşturup bu alanı genişletebilmektedir. Dolayısıyla kişinin özgürlüğü kendi elinde olup bunu kazanmanın yolu ise bilinçaltının farkında olması olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda, insanın etkin bir iradeye sahip olması ve özgürlüğünü elde etmek için mücadele hâlinde bulunması onun özgürlüğü için gerekli unsurlar arasında yer almaktadır.

Başlangıçta Psikanalizin kurucusu olan Freud'la birlikte hareket eden ve onun en önemli öğrencilerinden olan; fakat daha sonra kendi görüşleri doğrultusunda ilerleyen Carl Gustav Jung (2015a, s. 119), insanın tabiatı itibariyle özgürlüğe ve ahlâkî özgürlüğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insan doğasında var olan bu özgürlük özelliği, onu bilinçsizlik karanlığında esir alıp değersizliğe iten yansımaların baskısından çok daha güçlü bir konumdadır.

İnsanın tabiatı itibariyle özgür bir varlık olduğu görüşü yukarıda belirtilmişti. Bu duruma ek olarak Jung (2015b, s. 341), insanın dıştan çeşitli bağlarla bağlanmış olsa dahi içten özgür olduğunu belirtmektedir. Ona göre insanın özgürlüğü dışta değil bilakis kendi içindedir. Bu doğrultuda insan dıştan özgür olmayabilir; fakat iç bağlarını koparanlar özgür olarak yaşamaya devam etmektedir. Bununla birlikte bazı insanlar maddi güç

aracılığıyla dıştan özgür olabilmektedir; fakat bu insanlar iç özgürlüğünü ancak simgelerle gerçekleştirebilmektedir. Jung, simgelerin, benliğin derinliklerindeki gücün dil aracılığıyla açığa vurulan sözler olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda ona göre içten özgürlük olmadığı zaman ruh büyük bir yoksunluk çekmektedir; çünkü dıştan özgürlük ruh için herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Varlığı hâlinde ruhun yoksunluk çekmediği içten özgürlük, Jung tarafından asıl özgürlük olarak addedilmektedir. Jung'un düşüncelerine bakıldığında onun özgürlüğe büyük önem verdiği görülmektedir. Nitekim Jung'a (2015c, s. 97) göre ahlâkî nitelikler yalnızca özgürlüğe sahip olunursa kazanılabilmektedir. Bu durum Jung'un özgürlüğe verdiği önemi ortaya koyan faktörlerden biridir. Zira toplum yaşamının en önemli bileşenlerinden olan ahlâkî niteliklerin sadece özgürlük aracılığıyla elde edilebileceği düşüncesi, Jung'a göre özgürlüğün insan için ne denli mühim bir olgu olduğunu göstermektedir.

Özgür irade konusuna da değinen Jung (2005, s. 120), ruh arketipi konusundan bahsederken onun hem iyiliğe hem de kötülüğe gücünün yetebileceğini belirtmekte, bazı durumlarda iyiliğin kötülüğe tebeddül edebildiğini dile getirmektedir. Bu durumun önüne geçmenin mümkün olduğunu dile getiren Jung, bunun ancak özgür yani bilinçli irade ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Özgür olmayan iradeyi bilinçsizlik olarak niteleyen Jung, bu bilinçsizliğin insanın en büyük günahı olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanlık tarihinin gelişimsel bakımdan aynı zamanda bireyleşme ve özgürlüğün gelişim süreci tarihi olduğunu belirten Fromm, insan türünün varoluşu ile özgürlüğünün tarihin en başından bu yana birbirinden ayrılamayan iki parça olduğunu dile getirmektedir. O, burada kastedilen özgürlüğün bir şeyi yapma yani olumlu manada özgürlük değil, aksine içgüdüsel denetimin dışına çıkmış olmanın göstergesi olarak bir şeyi yapmama özgürlüğü olduğunu ifade etmektedir (Fromm, 2019a, s. 50). Fromm'a (2019a, s. 52; 2018, s. 10) göre insan türünün özgürlüğü, Hristiyanlıkta ilk günah olarak addedilen cennetteki yasaklı meyvenin yenmesiyle başlamıştır. Cennette iken huzur içinde yaşayan, uyumlu ve mutlu bir yaşam süren insanın seçme yetkisi de bulunmamaktaydı. Seçme yetkisi bulunmayan bir varlığın özgür olarak kabul edilmesi de mümkün görülemezdi. Bu bağlamda Fromm, insanın kendisi için yasaklanan meyveyi yemesi ile birlikte kendisine çizilen sınırın dışına çıktığını, dolayısıyla şahsını olumsuz etkilediği düşünülen bir eylemi gerçekleştirdiği düşünülse dahi aslında özgürlüğe ilk adımı attığını belirtmektedir. Bu ilk özgürlük hareketi Fromm tarafından aynı zamanda ilk insanî hareket olarak kabul edilmektedir.

Fromm (1990, s. 138-139), özgürlükle alakalı önceki kısımlarda bazı filozofların değinmiş olduğu akıl kavramına da vurgu yapmaktadır. Ona göre insanı elinde oyuncak eden, kendi faydasına olan şeylerden alıkoyan, onu güçsüzleştiren ve zayıflatan tutkular akıl dışı tutkulardır. Fromm, akıl dışı tutkulara uymadan aklın, vicdanın, sağlığın ve huzurun sesini dinleyerek hareket etme durumunu özgürlük olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Fromm'un insanı özgür olma potansiyeline sahip bir varlık olarak gördüğünü ve kişinin belli kriterlere uygun davranarak hür sıfatına sahip olabileceğine inandığını söylemek mümkündür.

Çağdaş toplum ile orta çağ toplumunun özgürlük anlayışları arasında birtakım farklar bulunmaktadır. Orta çağda insanlar belli bir sınıfa, belli bir mesleğe, doğal olarak doğumlarından itibaren aslında belli bir yaşam formuna sahip olmaktadır. Onların seçme hürriyetleri günümüzdeki insanlara nazaran daha somut şeyler üzerineydi. Rönesans ile birlikte sermayenin nispeten halka yayılmasıyla insanların daha özgür ve bireyselleşmiş hâle geldiği görülmektedir. Fromm, insanların bu dönemden sonra tüm çabalarını daha fazla haz için harcadıklarını belirtmektedir. O, insanların rönesanstan itibaren daha özgür; fakat daha yalnız olduğunu dile getirmektedir. İnsanlar orta çağda birbirine daha bağımlı hâlde yaşamaktaydı; ama bununla birlikte sıcak ve birincil ilişkiler toplumunda varlığını sürdürmekteydi. Fromm, özgürlüğün insanlara güç verdiğini kabul etmekle beraber aslında özgürleşmek suretiyle yalnızlaştıklarını, hissizleştiklerini, kuşkucu hâle geldiklerini, soyutlandıklarını dolayısıyla kaygılı varlıklara dönüştüklerini ifade etmektedir (Fromm, 2019a, s. 66-67).

Logoterapinin kurucusu olan ve üç yıl toplama kamplarında kalan Frankl, eserlerinde özgürlük konusuna yer veren psikoterapistlerden biridir. Bu konu hakkındaki fikirlerini daha sonra beyan edecek olsa da Frankl (1994, s. 37), felsefede sürekli karşılaşılan bir konu olan özgürlük konusunun tam anlamıyla çözülemeyeceğini dile getirmektedir. Bununla birlikte o (1994, s. 40), determinizme rağmen özgürlük olduğu fikrini savunmaktadır. Ancak ona göre insanın özgürlüğü sonlu bir özgürlüktür. Burada geçen sonlu ifadesiyle Frankl'ın fiziki koşulları kastettiği görülmektedir. Nitekim ona göre insan, koşulları belirlemede özgür olmamakla birlikte var olan koşullara karşı istediği tavrı sergilemekte özgürdür.

Frankl (1994, s. 52), determinizmi özgürlüğün kısıtlanması olarak nitelemektedir. Buna mukabil hümanizmi ise özgürlüğün genişlemesi olarak dile getirmektedir. Frankl

(1994, s. 81), özgürlüğün varlığını savunmakta, insanların özgür olması gerektiğini söylemektedir. Ancak o, özgürlüğün sorumlulukla dengelenmesi gerektiğini, aksi hâlde bu durumun keyfiyete dönüşeceğini ifade etmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken husus, toplama kamplarında kalmış bir birey olarak Frankl'ın (2009, s. 81-82) en zorlu koşullar ve baskı altında dahi insanın ruhsal özgürlüğüne ket vurulamayacağını söylemiş olmasıdır. Nitekim ona göre içsel özgürlük kaybedilebilecek bir şey değildir. Çünkü Frankl'a göre hayatı anlamlı ve amaçlı kılan şey hangi şartlar altında olursa olsun insanın elinden alınamayan bu ruhsal özgürlüktür. Bu doğrultuda Frankl (2009, s. 147), her insanın içinde özgürlük olduğunu, hatta psikolojik olarak en hasta insanlarda dahi az da olsa bu duygunun bulunduğunu ve bu duygunun yok olmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır.

Yukarıda verilen görüşlere ek olarak Frankl (1986, s. 9), bir varlık olarak insanı üç faktörün karakterize ettiğini dile getirmektedir. Bu faktörler onun özgürlüğü, ruhsallığı ve sorumluluğudur. Çünkü Frankl'a (1986, s. 28) göre insanın özgürlüğü tüm baskılara, zorlamalara ve dış dünyadaki etkilere rağmen vardır. Zira insanın ruhunun özü özgürlüktür. Benzer şekilde onun kurmuş olduğu Logoterapinin insan anlayışı üç temel üzerine bina edilmiştir. Frankl'a (2014a, s. 10) göre bu temeller özgür irade, anlam istemi ve hayatın anlamıdır. Bu noktada, onun dile getirmiş olduğu irade özgürlüğünün taşıdığı niteliklerden dolayı determinizmin karşısında yer aldığını söylemek mümkündür.

Varoluşçu psikoterapinin önde gelen isimlerinden olan Irvin D. Yalom özgürlük konusuna değinen isimlerden bir diğeridir. Yalom (2009, s. 26; 2017a, s. 155), konunun detaylarına girmeden önce özgürlük kavramının insanın varoluşunun nihai sorunlarından veya temel varoluş gerçeklerinden olan dört kavramdan biri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre varoluşun nihai sorunları veya temel varoluş gerçekleri olarak belirtilen bu kavramlar ölüm, yalıtım, hayatın anlamı ve özgürlük kavramlarından müteşekkildir.

Yalom (1999) insanın temelde özgür bir varlık olduğuna inanmaktadır. Nitekim o, insanın varoluşsal açıdan değiştirilemez bir şekilde hür olduğunu belirtmektedir. Özgürlüğün, kişinin hareketlerinden ve bu hareketlerin sonucunda ortaya çıkan başarı ya da başarısızlıklardan sorumlu olması anlamına geldiğini vurgulayan Yalom, bu konuda Sartre gibi düşündüğünü ifade etmekte, insanın özgür olmakla kalmayıp özgürlüğe mahkûm bir varlık olduğunu ve özgürlükten kaçmanın mümkün olmadığını dile getirmektedir. Bununla birlikte bazı insanların özgürlüğün getirdiği sorumluluklardan

kaçmak için çeşitli yollara başvurduğunu ve bu yüzden otoriteye sığındığını ifade etmektedir.

İnsanların kendi yaşamlarının, seçimlerinin ve fiillerinin yazarı olması durumunu özgürlük olarak tanımlayan Yalom (2017b, s. 230), yukarıda değinilmiş olan özgürlükten kaçma hususuna da ayrıca değinmektedir. Ona göre kişinin, hayatının her sahasında hür bir şekilde tercihlerde bulunup davranış sergileyebilmesi onda büyük bir kaygıya yol açabilmektedir. Bu noktada Yalom, bireylerin bahsi geçen büyük kaygıdan kurtulmak amacıyla Tanrılara ve diktatörlere sığındığını belirtmektedir.

Özgürlük kavramına farklı bir açıdan yaklaşan Yalom (2001, s. 15-16), bu kavramın insanlarda genellikle olumlu çağrışım yaptığını ifade etmekte; ancak kendisine göre durumun pek de böyle olmadığını belirtmektedir. Yalom'a göre özgürlük, doğası itibariyle insana sorumluluk yükleyen bir kavramdır. Kişinin özgürlüğün etkisiyle kendisinden, çevresinden ve hatta dünyadan bile sorumlu olması düşüncesi insanı ürkütmekte ve derin bir kaygıya yol açmaktadır. Yalom (2017a, s. 155-156), bireyin sahip olduğu öz yaratım, irade, tercih ve davranış özelliklerinin özgürlük penceresinden bakıldığında psikolojik olarak karmaşık ve kaygı verici olduğunu dile getirmektedir. Zira o, insanın salt hür olduğu fikrinin derin bir boşluğa yol açabildiğini söylemekte ve bunu insanın altında sağlam bir zemin olmaması yani hiçlik olması ifadeleriyle örneklendirmektedir. Bu bağlamda Yalom, özgürlük boşluğu olarak ifade ettiği bu vaziyetin bireylerde şiddetli kaygıya sebep olabildiğini vurgulamaktadır.

20. yüzyılın önemli psikologlarından olan May, özgürlük konusuyla yakından ilgilenmiştir. Bu doğrultuda o, özgürlük üzerine müstakil bir eser kaleme almıştır. Özgürlük konusu onun için oldukça önemlidir. Öyle ki May (2019, s. 13), özgürlüğün çok derin manalara sahip olduğunu, bu kavramın insanlığın özü ile esaslı bir bağı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Mezkûr kavrama oldukça önem vermekle birlikte özgürlüğün esasının onun doğasının belli olmaması olduğunu belirtmektedir. Böylelikle özgürlük yerine göre işlevsellik özelliği kazanmakta ve belki de bu yönüyle insanlara çekici gelmektedir. May (2019, s. 16-17), özgürlüğün bütün değerlerin anası olduğunu, bu yönüyle onun eşi benzeri olmadığını ifade etmektedir. Nitekim cesaret, sevgi, dürüstlük vb. tüm değerler önemini özgürlüğe borçludur. Bu bağlamda, May'e göre örneğin; sevgi özgürce verilmemişse kıymetsizdir, benzer şekilde hürriyet içinde

sunulmayan dürüstlük de insanlar için herhangi bir önem arz etmemektedir. O, özgürlük olmadan hiçbir değer kıymeti olmadığını dile getirmektedir.

May (2019, s. 33-36) bir psikoterapist olarak psikoterapinin amacının ne olduğunu sorgulamakta, aynı disiplindeki bazı uzmanların aksine psikoterapinin amacının insanlara umut aşılacak veya onları mutlu etmek olmadığını belirtmektedir. Zira ona göre modern dünyada bu durum pek de mümkün değildir. Tüm önerilere mukabil o, psikoterapinin amacının insanları özgür kılmak olduğunu ifade etmektedir. Çevresel baskılardan, psikolojik veya psikosomatik semptomlardan, rahatsız edici alışkanlıklardan vb. insanları özgür kılmak. May, günümüzde insanların psikoterapistlere gittiğini çünkü onların derûnî olarak esir olduğunu ve hürriyete kavuşmak istediklerini dile getirmektedir. Bu bağlamda o, insanların aslında kendilerini özgürleştirmek için psikoterapistlere başvurduğunu ve bu noktada onların haklı olduğunu söylemektedir. Nitekim özgürlük kaybı duygusunun insanlar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu vurgulayan May'a göre insanlar özgürlüklerini kaybettiklerinde eski kölelerde olduğu gibi kendilerinde çeşitli psikozlar veya nevrozlar gelişmektedir.

Özgürlük konusunda sınıflandırmaya giden isimlerden biri olan May (2019, s. 77-82), bu kavramı ikiye ayırmaktadır. Bunlar: a) *yapma özgürlüğü* veya *varoluşsal özgürlük* ile b) *oluş özgürlüğü* veya *esansiyel özgürlüktür*. İlk özgürlük türü olan yapma veya varoluşsal özgürlük, “*Her yönden gelen uyarılar karşısında durmak ve bu duraksama sırasında ağırlığı şu yanıt yerine bu yanıtı yönlendirmek*” olarak tanımlanmaktadır. May, bu özgürlük türünün günlük hayatta insanların seçim yapabilmesi, istediği davranışları yerine getirebilmesi, arzu ettiği ürünü satın alabilmesi vb. şeklinde örneklendirmekte, bunu esansiyel özgürlüğün altında kabul etmektedir. May'in sunduğu ikinci özgürlük olan oluş veya esansiyel özgürlük, tutumların daha derin bir seviyesine ait olup yapma özgürlüğünün kaynağı konumundadır. Esansiyel isminin verilmesinin sebebi de yapma özgürlüğünün temelini oluşturmasıdır. Ona göre bu özgürlük türü düşünmek, yansıtmak, tasavvur etmek, dillendirilsin veya dillendirilmesin soru sormak gibi eylemleri kapsamaktadır. Dolayısıyla May'e göre oluş özgürlüğüne mâni olmanın herhangi bir yolu veya yöntemi bulunmamaktadır. Zira o, en ağır şartlar altındaki mahkûmların bile oluş özgürlüğüne imkânına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Öyle ki May, oluş özgürlüğünün farkında olan insanların, zahir itibariyle yapma özgürlüğüne sahip olan insanlardan daha özgür olduğunu ifade etmektedir.

İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını konu edinen, dolayısıyla birey hayatının aslî unsurlarından biri olan özgürlüğü detaylı ve kapsamlı bir şekilde inceleme şansı olan psikoloji bilimine mensup bazı önemli isimlerin bahsi geçen konu hakkındaki görüşlerine yukarıda yer verilmiştir. Buna göre filozoflarda olduğu gibi psikologlarda da insanın temelde özgür olduğu düşüncesi hakimdir. Ancak psikologların görüşleri teorik düzlemde ziyade pratik düzlem üzerine bina edildiği için çalışmanın konusu gereği daha büyük önem arz etmektedir. Görüşlerine yer verilen isimler, insanların özü itibariyle hür olduğunu, çeşitli dışsal kısıtlamalara ve engellenmelere maruz kalsa dahi içsel boyutta bireyin özgürlüğünün engellenemeyeceğini belirten ifadeler kullanmıştır. Bu bağlamda, yukarıda fikirleri aktarılan isimlerin bireysel ya da toplumsal bazı engellemelere uğramasına karşın insanın içsel olarak özgürlüğünün kısıtlanamayacağını ve bu durumun doğuştan sahip olunan bir özellik olduğunu dile getirdiği görülmektedir.

2.1.3. İslam Düşüncesinde Özgürlük

Çalışmanın bu kısmına kadar olan bölümünde Batı düşüncesindeki özgürlük anlayışı ana hatlarıyla sunulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise İslam düşüncesindeki özgürlük anlayışı üzerinde durulacaktır. Bu noktada değinilmesi gereken husus, konu ile ilgili çalışma yapmış araştırmacıların da belirttiği gibi İslam düşüncesindeki özgürlüğün tam olarak Batı düşüncesindeki gibi anlaşılmadığıdır. Batı dünyasında gerek Antik Yunan ve Antik Roma'daki katı kölelik anlayışı, gerekse Hristiyanlığın egemenliğinden sonraki Kilise otoritesi bireylerin hayatlarının her noktasına müdahale ettiği için günümüzdeki şekliyle neredeyse hiçbir otorite tanımayan bir özgürlük anlayışı ortaya çıkmıştır. Öyle ki Faslı tarihçi Ahmed el-Nâsırî Batı'nın özgürlük anlayışı hakkında "*Tanrı tanımaz bir düşünce yapısının icadıdır, zira Avrupalıların özgürlük anlayışı Tanrı'nın, ailenin hatta doğrudan bireyin haklarına karşıdır*" demektedir (akt. Laroui, 1996, s. 211).

İslam düşüncesine bakıldığı zaman özgürlük konusunun genellikle İslam hukuku ve kelam ilimleri içerisinde bir konu olarak ele alındığı görülmektedir (Laroui, 1996, s. 211). İslam düşüncesi incelendiğinde kişi özgürlüğü, onun hür olup olmadığı, fiillerinde serbest olup olmadığı vb. hususların kader konusuna bağlı olarak Hz. Peygamber dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Hz. Peygamber'den sonra birey özgürlüğü ile alakalı tartışmaların neticesinde İslam dünyasında çeşitli ayrılıklar ve hizipleşmeler meydana gelmiştir (Deniz, 2017, s. 9). Öner (2014, s. 48), insan hürriyeti konusunun kader meselesine bağlı şekilde, iman esasları ile ilgili tartışmalarla birlikte doğal olarak incelendiğini belirtmektedir. O, bu inceleme ve tartışmaların sonucunda farklı itikadî

mezheplerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Hürriyet meselesinde çeşitli itikadî mezheplerin doğmasında kaderle ilgili tartışmaların yanı sıra Müslümanların farklı kültürlerle mensup filozofların görüşleriyle karşılaşmalarının da etkili olduğu görülmektedir.

Eski dönem kelimeler ele alındığında birey hürriyeti konusunun, kader, tefvîd, ilahi irade ve insan iradesi, halk ve kesb gibi hususlar üzerinden detaylı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Bununla beraber, kişi ve toplum, bağımsızlık ve yetke gibi karşıtlıklar bağlamında direkt olarak insan özgürlüğünün ele alınmadığını söylemek mümkündür. Durum genel olarak böyle olsa dahi bazı kelimeler uzmanlarının o dönemlerde ifade ettiği görüşler konumuz açısından günümüzde de önemli fikirler ve bakış açıları sunmaktadır (Ardoğan, 2012, s. 2).

Günümüz dünyasındaki özgürlük (freedom/liberty) kavramına denk gelen “*hurriya*” kelimesinin (Laroui, 1996, s. 212) bizâtihi Kur’an-ı Kerim’de kullanılmıyor oluşu Batı ve İslam dünyasında özgürlük konusunun ele alınışı açısından farklılık olmasının sebepleri arasında gösterilmektedir. “Hurriya” kelimesinin kullanımı, geleneksel İslam düşüncesinde modern dönemdeki özgürlük manasını tam olarak karşılamamaktadır. Genel olarak bakıldığı zaman İslam düşüncesindeki hürriyet kavramının farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Ardoğan, 2012, s. 2).

Geleneksel İslam düşüncesinde hürriyet kavramının ilk kullanımı hukukî anlamda kölenin zıttı olan özgür bireyi belirtmek içindir. Bu bağlamda, çalışmada daha önce belirtildiği üzere hür kelimesinin şerefli ve soylu anlamındaki kullanımı bu kapsama girmektedir. İkinci kullanım, kelimeler ve felsefe alanındadır. Bu noktada hürriyet, determinizmin ve fatalizmin zıttı olarak kişinin irade ve seçme hürriyetini vurgulamak için kullanılmıştır. İtikadî mezheplerin görüşleri bu konuda farklılık arz etmektedir; fakat bu hususa çalışmanın ilerleyen kısımlarında özel olarak değinileceğinden burada detaylara girilmeyecektir. Hürriyet kelimesinin İslam düşüncesindeki üçüncü kullanımı ise bireyin yaratıcısından başkasına kulluk yapmaması anlamındadır. Bu görüşe göre birey, nefsinin ve içgüdülerinin isteklerine boyun eğdiği takdirde hür kabul edilmemektedir (Ardoğan, 2012, s. 2-9). Hürriyet kavramının dördüncü kullanımı sosyolojik ağırlıklıdır. Bu kullanıma göre belli bir yapı veya topluluğun vergiden muaf tutulması hürriyet kavramı ile ifade edilmektedir (Laroui, 1996, s. 213). Hürriyet kavramının bir diğer kullanımını teşkil etmesi bakımından İslam tarihi içerisinde tasavvuf

ehli kişilerin özgürlüğe bakışları da konumuz sınırları içerisinde yer almaktadır. Genel çerçeveden bakıldığında tasavvuf ehli için özgürlüğün, kâinattaki mahlûkatın köleliğinden kurtulmak ve her şeyle bağı koparmak şeklinde kabul edildiği görülmektedir (Rosenthal, 2000, s. 46).

İslam düşünce tarihine bakıldığında insan özgürlüğü konusunun farklı şahıslar ve düşünce ekolleri tarafından incelendiği görülmektedir. İnsan özgürlüğü konusunda önemli düşünürler ve ekoller, bazı noktalarda benzer bazı noktalarda ise tamamen birbirine zıt görüşler ortaya koymuşlardır. Çalışmanın bu kısmında, bahsi geçen düşünürlerin ve ekollerin insan özgürlüğüne ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Ancak belirtmek gerekmektedir ki çalışmanın kapsamından ötürü bu konu detaylı olarak ele alınmayacaktır. Bu kapsamda, öncelikle ilgili ekollerin, ardından ise bu konuda fikir beyan eden önemli bazı düşünürlerin insan özgürlüğü hakkındaki görüşlerinin genel olarak verilmesi yeterli görülmektedir.

2.1.3.1. Kelam Ekollerinde Özgürlük

Kelam tarihindeki ekollerden birisi olan Cebriyye'ye mensup düşünürlere göre insan iradesi özgür değildir. Bağdâdî (2008, s. 156) bu ekolün, insanların herhangi bir şeyi yapabilme yeterliliği ve karar verme gücü olmadığı düşüncesini savunduğunu belirtmektedir. Bireylerin hayatları boyunca yaşamış oldukları her şey yaratıcı tarafından önceden belirlenmiş olup insanlar davranışlarında bu belirlenime göre hareket etmektedir; çünkü onların bunun dışında davranmaları mümkün değildir. Bu düşünce ekolünün kişi özgürlüğü ile ilgili en bilinen görüşü, insanın davranışlarında rüzgârın savurduğu yaprak gibi olduğudur. Zira rüzgârın savurduğu yaprağın ona karşı koyma gücü bulunmadığı gibi insanın da önceden belirlenmiş olan yaşamına müdahale şansı bulunmamaktadır (Coşkun İ. , 2001, s. 19). Bu bağlamda bakıldığında Cebriyye ekolüne göre insanın davranışlarında özgür olmadığını, dolayısıyla insanın özgür bir varlık olmadığını söylemek mümkündür (Gölcük Ş. , 1986, s. 22). Öyle ki bu ekole mensup düşünürlere göre dışarıdan insanın özgür olarak görülmesi bir yanılgıdır. Her ne kadar kişi davranışlarında ve seçimlerinde özgürmüş gibi görünüyorsa da gerçekte durum bunun tam tersi olarak kabul edilmektedir (Kazanç, 2007, s. 166). Bu ekol, Allah'ın mülkünde sadece onun istediğinin olduğu, o bir şeyin nasıl olmasını istiyorsa o şekilde vuku bulduğu, insanların bu noktada herhangi bir seçim ya da gerçekleştirme gücünün bulunmadığı gibi fikirlere dolaylı kişilerin seçim gücünü yok saymaktadır (Gölcük Ş. , 1997, s. 98).

Öner'e (2014, s. 49) göre Cebriyye'ye mensup düşünürlerin insanı özgür bir varlık olarak görmemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri yukarıda verilmiş olup diğer sebep Allah'ın her şeyi bilme sıfatıdır. Onlara göre Allah her şeyi bilmesi dolayısıyla insan davranışlarını da bilmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin kendi özgür iradeleri ile hareket ettiğini düşünmek yaratıcının kadim bilgeliğine zıt bir durum oluşturmaktadır. Cebriyye'ye göre insan, akıl sahibi olmayan veya cansız varlıklardan farksızdır. Buna göre Allah cansız varlıkların eylemlerini meydana getirdiği gibi kişilerin eylemlerini de meydana getirmektedir. Cansız varlıkların fiilleri mecazî anlamda onlara atfedilmektedir. Örnek olarak; ağaç meyve verdi, su aktı, kaya yuvarlandı, gökyüzü bulutlandı vb. gibi ifadelerde aslında bu eylemleri onların değil Allah'ın yaptığı vurgulanmaktadır. Tıpkı verilen örneklerde olduğu gibi insan davranışlarında yapan veya seçen, kişinin kendisi değil Allah'tır, denmektedir (Öztürk, 2012, s. 147). Bu bağlamda, Cebriyye ekolünde insana herhangi bir hareket ya da düşünme alanı bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

Mu'tezile ekolü, Vâsıl b. Atâ tarafından hicri birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başlarında kurulmuştur. Bu ekolün kurulmasının dâhili ve harici çeşitli sebepleri olduğu düşünülmekle birlikte cebir üzerine kurulu görüşlere karşı ortaya çıktığı kabul edilmektedir. İslam itikadını akli temel alarak savunma amacı olduğu görüşü hâkimdir (Şık, ve diğerleri, 2017, s. 93). İslam düşünce tarihinde yer alan Kaderiyye mezhebinin Mu'tezile ile karıştırıldığını dile getiren Aydınlı (2003, s. 30), her iki yapının aslında farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kaderiyye, cebrî düşüncedeki kader anlayışını kesin bir dille reddedip özgür irade ve özgür seçim fikrini benimsediği için Mu'tezile'nin nüvesini oluşturmaktadır. Yani Aydınlı'ya göre Mu'tezile, Kaderiyye'ye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Mu'tezile'nin görüşleri gelişip Kaderiyye'nin önüne geçince Mu'tezile ismi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İnsan özgürlüğü konusu Mu'tezile ekolünde genellikle adalet başlığı altında ele alınmaktadır. Adalet prensibine göre Allah âdil ve hâkimdir. Ona herhangi kötü bir fiil izafe edilemez. Kötü eylemler Allah'tan değil insanın kendisindedir. Dolayısıyla dünyadaki kötü davranışların sebebi, insanın hür olması ile açıklanmaktadır. Bu ekole göre Allah, insanlara gücünün üstünde yük yüklememektedir. Kişinin inanması yahut reddetmesi tamamen onun özgür iradesinin bir neticesi olarak görülmektedir. Bireyin davranışlarını özgür bir biçimde gerçekleştirdiği görüşü kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Mu'tezile'ye mensup düşünürlere göre eğer insan özgür bir varlık olmasaydı

cennet, cehennem, günah ve sevabın herhangi bir anlamı olmazdı. Bireyin özgürce gerçekleştirmediği davranışlardan sorumlu tutulması ve bunun sonucunda cezalandırılması Allah'ın âdil sıfatına muhalif bir düşünce olarak kabul edilmektedir. Nitekim Mu'tezile'ye göre Allah zalim değildir ve kullarına zulmetmeyecektir (Altıntaş, 2012, s. 91-92).

Mu'tezile ekolünün insanı özgür olarak kabul etmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri, eylemi gerçekleştiren kişinin eylemden sorumlu olması gerektiği fikridir. Bu ekolün düşünürleri eylemi insanın yaptığını, dolayısıyla sorumluluğun da insana ait olması gerektiğini belirtmiştir. Onlara göre kişinin davranışlarında özgür olması onun canlı oluşunun gereğidir. Nitekim insanın canlı olmasının koşulu olarak, onun istediğini yapabilecek özgürlüğe sahip olması kabul edilmektedir (Can, 2019, s. 40).

Genel çerçeveden bakıldığında Mu'tezile ekolünde insanın tam anlamıyla özgür bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu ekole mensup düşünürler insan özgürlüğünü adalet başlığı altında ele almışlardır. Bu bağlamda, Mu'tezile ekolünün Allah'ın âdil sıfatını insan özgürlüğünün garantörü olarak gördüğünü söylemek mümkündür. İnsanın özgür olmadığının kabul edilmesi durumunda ahirette kişinin eylemlerinden mesul tutulamayacağı temeli üzerine bina edilen Mu'tezilî özgürlük anlayışına karşı çok sayıda itiraz gelmişse de daha önce belirtildiği üzere konumuz kapsamında bu hususa detaylı olarak değinilmeyecektir.

İslam tarihi boyunca Müslümanların çoğunluğunun oluşturduğu ekol olan Ehl-i Sünnet ekolünün tam adı *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat*'tir. Ehl-i Sünnet, içerisinde pek çok grup ve yapıyı barındıran şemsiye bir kavram olarak kabul edilmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat kavramı, “Hz. Peygamber'in sünnetine mensup olanlar, sünneti benimseyenler yahut sünnette geçen prensiplere bağlı olup onu uygulayanlar” anlamına gelmektedir (Bulut, 2016, s. 219-220). Özler'e (2012, s. 106) göre Ehl-i Sünnet, genel kabulün aksine bir ekol olmayıp bir metodolojinin adıdır. O, bu metodun temellerini Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ekollerinin ortaya çıkmasından önce var olan Selef olarak adlandırılan nesle dayandırmaktadır. Nitekim Yavuz (1994), Ehl-i Sünnet'in üç ana ekolden oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar: Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'dir. Bu noktada, çalışmanın konusu dolayısıyla insan özgürlüğü hususunda dönemin şartları

gereği daha fazla görüş belirtmiş olan Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik ekollerinin görüşlerine yer verilecektir.

Mâtürîdîliğin kurucusu olan Mâtürîdî'ye (2014, s. 339) göre Allah insanları sorumluluk sahibi varlıklar olarak yaratmıştır. Kişilere kötüyü ve iyiyi ayırt edebilmeleri amacıyla temyiz kabiliyeti vermiştir. Bununla birlikte o, insanların iyiye meyilli olarak yaratıldığını ayrıca belirtmektedir. Bu bağlamda, bireylerin iyi ve kötü arasında ayrım yapabilmesi onların özgür olarak seçim yapabilecek donanımına sahip olduğunu göstermektedir. İnsanlara, yapmış olduğu davranışları nispet etmek, yani davranışların özgür bir şekilde insan tarafından sergilendiğini söylemek, Mâtürîdî'ye (2014, s. 345) göre mümkünâtın ötesinde gerekli bir durumdur. Bu noktada Mâtürîdî; ödül ve ceza, emretme ve men etme gibi hususlarla ilgili bazı ayetleri örnek vererek söz konusu ayetlerde, insanın fiilin gerçekleştiricisi olarak gösterildiğini belirtmekte ve ayetlerde insan davranışlarının “fiil” olarak nitelendiğini dile getirmektedir. Verilen bilgilere ek olarak Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde emir ve yasaklar mevcuttur. Mâtürîdî'ye (2014, s. 345) göre özgür iradesi olmayan kişiye emir vermek yahut bir şeyi yasaklamak mümkün değildir. Nitekim insanlar gerçek anlamda özgür olmasaydı Allah Kur'an-ı Kerim'de insanlara bazı şeyleri emir ve tavsiye etmez, bazı şeylerden ise men etmezdi.

İnsan özgürlüğünün naklî delillerinin yanında aklî delilleri de olduğunu söyleyen Mâtürîdî (2014, s. 345-346), konuyu dünyadaki kötülükler bağlamında açıklamaktadır. Mâtürîdî'ye göre yeryüzünde Allah'a itaat edenlerin yanı sıra ona isyan edenler de mevcuttur. Güzel davranışların yanında çirkin ve kötü davranışlar da bulunmaktadır. İnsanın özgür bir varlık olmadığı kabul edildiği takdirde herhangi bir davranış karşılığında verilecek mükâfat veya cezayı Allah kendi kendine vermiş olacaktır ki bu durum Mâtürîdî'ye göre tutarsızlık içermektedir. Ayrıca birisinin kendi kendine emretmesi, itaatkâr yahut isyankâr olması Mâtürîdî'nin deyişiyle “muhal”dir. Bu noktada gerek akıl gerekse nakile göre insanın özgür olmaması kabul edilemez bir durum olarak nitelenmektedir.

İslam'a göre bilginin kaynaklarından birisi de duyulardır (Göktaş, 2008, s. 164; Ökten, 2015, s. 221). Mâtürîdî (2014, s. 346) duyulardan hareketle insanın özgür bir varlık olduğu sonucuna varmaktadır. Ona göre insanlar kendilerini davranışlarında özgür, aynı zamanda eylemlerinin faili ve gerçekleştiricisi olarak görmektedir. Bu durum duyu yoluyla elde edilen bilgilerin kapsamına girmektedir ki böyle bir şeyi duyu bilgisi

kategorisinden çıkarmak mümkün değildir. Eğer öyle olsaydı duyu ile elde edilen bilgilerin hiçbirini kabul etmemek gerekecekti. Bu fikirden hareketle özgürlük hissini her insanda olduğu ve bunun da duyu bilgisi kapsamına dâhil edildiği görülmektedir. Verilen bilgilerin sonucunda duysal alandan delillerle de Mâtürîdî'ye göre insanın özgür bir varlık olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Ehl-i Sünnet'in bir diğer önemli ekolü Eş'arîlik'tir. Bu ekol, ismini kurucusu ve aynı zamanda kırk yıl boyunca Mu'tezile içerisinde kalmış olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den almaktadır. İnsan özgürlüğü konusunda Eş'arîliğe mensup düşünürlerin kendi içerisinde ayrılık yaşadıkları görülmektedir. Eş'arî'ye (2005, s. 98) göre bireyin davranışlarını gerçekleştirebilme gücünü Allah yaratmaktadır. Yani ona göre bireyin bir davranışı gerçekleştirirken göstermiş olduğu kudretin hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Nitekim ona göre insanlar yaratılırken cennetlik ve cehennemlik olarak yaratılmıştır. Benzer şekilde Eş'arî, Allah'ın mutsuz insanları mutsuzluk için, mutlu insanları ise mutluluk için yarattığını dile getirmektedir. Kişi, Allah'ın yaratmış olduğu fiilin, kendisindeki sonradan yaratılmış olan kudretle sınırlı bağlantısı olduğu için mükellef sayılmaktadır. Şehristânî (2006, s. 88) de Eş'arî'nin insan davranışlarında hür olmadığını ifade ettiğini belirtmektedir. Onun aktardığına göre Eş'arî, Allah'ın her şeyi Levh-i Mahfûz'a² yazdığını söylemiştir. Bu onun hüküm, kaza ve kaderi olup herhangi bir şekilde değişikliğe uğramamaktadır. Eş'arîliğe mensup düşünürlerden Bâkîllânî ve Cüveynî, Eş'arî'nin bu görüşüne katılmamıştır. Fakat Râzî, Tefâtânî ve Cürçânî gibi önemli düşünürler Eş'arî ile aynı şekilde insanın özgür gibi görünen; ama aslında öyle olmayan, belli zorunluluklara göre yaşayan bir varlık olduğunu belirtmiştir (Bulut, 2016, s. 279).

Eş'arî'ye (2017, s. 87-88) göre insanlar davranışlarında herhangi bir tesir sahibi değildir. Ona göre inanmayan kişi inançsızlığın güzel ve doğru olduğunu düşündüğü için bu şekilde düşünmektedir. Hâlbuki küfür batıldır. Bununla birlikte o, imanın elem ve hüznün verici olduğunu dile getirmektedir. İnanmayan kişi küfrü güzel görmesine rağmen durum bunun aksidir. Benzer şekilde inanan bireyler böyle olmamasını dilediği iman zahmetli, elem ve hüznün vericidir. Bu noktada küfür ve iman fiilleri bir muhdise (yaratıcı) ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, Eş'arî'ye göre verdiği hissiyatın aksi neticelerle sonuçlanacak olan iman ve küfür insanın tercihinde bulunmayan durumlardır. Çünkü fiillerin hakiki faili Allah'tır. Nitekim Eş'arî, (2017, s. 95) insanların günah işleyip

² Kâinata meydana gelecek bütün varlık ve olayların yazılı olduğu kitap (Yavuz Y. Ş., Levh-i Mahfûz, 2003)

işlememelerinin de onların kaza ve kaderine göre gerçekleştiğini bildirmektedir. Buna göre Eş'arî'nin insanların davranışlarında hür olmadığı fikrine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan iradesi konusunda, Eş'arî, kişinin iradesi olduğunu kabul etmektedir. Ancak ona göre insanın iradesi, ilahi iradenin egemen ve söz sahibi olduğu bir irade durumundadır. Bu noktada Eş'arîliğin Cebriyye ekolü ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür (Biçer & Sezgin , 2017, s. 244). Bu bağlamda, Eş'arî'ye göre insanda tam anlamıyla hür iradenin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla hür irade sahibi olmayan bir varlığın özgür olarak kabul edilmediği ifade edilebilir.

Özgürlük konusunda verilen bilgilere bakıldığında zaman Eş'arî ekolü arasında farklı düşünceler olsa bile durumun açık bir şekilde izah edilmediği görülmektedir. Zira bu ekol insan özgürlüğü konusunu kesb kavramı üzerinden tartışmıştır. Onlara göre insan sadece davranışlarının gerçekleştiricisidir. Davranışı gerçekleştirecek güç ise eylem anında Allah tarafından yaratılmaktadır. Yani normal şartlarda insan güç sahibi değildir. Dilediğini yapacak güce sahip olmayan bir varlığın tam anlamıyla özgür olmadığını söylemek mümkündür. Her ne kadar Eş'arîliğe mensup düşünürler net olarak ifade etmeseler de verilen bilgiler ışığında bu ekolün, insanın özgür bir varlık olmadığını savunduğu söylenebilir.

2.1.4.2. İslam Felsefesinde Özgürlük

İslam düşüncesinde insan özgürlüğü konusu bazı filozoflar tarafından tartışılmış ve bu konu hakkında çeşitli fikirler beyan edilmiştir. Bununla birlikte mezkûr konunun Batılı filozoflar kadar tartışılmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, ilgili literatürün taranmasının ardından çalışmada insan özgürlüğü üzerinde en fazla durduğu tespit edilen üç düşünürün görüşlerine yer verilmesinin uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Bu isimlerden ilki ve İslam felsefesinin önemli filozoflarından olan Fârâbî, eserlerinde yer yer insan özgürlüğü konusuna değinmiştir. İnsanın diğer varlıklardan farklı olduğunu belirten Fârâbî (2001, s. 69), bir şeyi sevme veya ondan uzaklaşmanın iki şekilde olabileceğini belirtmektedir. Bunlardan ilki duygular vasıtasıyla olmaktadır ki Fârâbî bu durumun hayvanlarda da bulunduğunu ifade etmektedir. Bir şeyi seçme, onu sevme, ondan uzaklaşma gibi durumların ikinci vasıtasını düşünme, idrak, akıl yürütme, mukayese vb. olarak ifade eden Fârâbî bunu “ihtiyar” olarak isimlendirmektedir. Fârâbî, ihtiyarın insana özgü olduğunu dile getirmekte ve insanın ihtiyar kabiliyetinin önünde

herhangi bir engel olmadığını söylemektedir. Zira ona göre insan kendisindeki ihtiyar özelliğini kullanarak saadete erişebilmektedir. Bu bağlamda, insana irade ve ihtiyar hürriyeti veren Fârâbî'nin onu özgür olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Kötülük konusundaki ifadeleri, Fârâbî'nin insan hürriyeti noktasındaki görüşlerini anlama açısından önem arz etmektedir. Fârâbî (1987, s. 59), evrende asla kötülük olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bir şeyde ancak insan iradesi devreye girmişse kötülük vardır. Yani kâinatta insan iradesi ile olmayan şeyler iyidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Fârâbî'nin insan iradesinin müdahil olduğu her şeyi kötü olarak nitelememesidir. O, insan iradesinin kötü olmadığını; fakat kâinatta kötü olan şeylerin insan iradesi ile oluştuğunu söylemektedir. Bu noktada Fârâbî'nin, insan iradesinin iyilik ya da kötülük yapma potansiyeline ve temayülüne sahip olduğunu ve iradenin bu durumda herhangi bir cebre maruz kalmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, davranışlarını sergilerken iradesi ile hareket eden ve birbirine zıt iki olgu olan iyilik ve kötülük noktasında kendisine seçim hakkı tanınan insanın, Fârâbî tarafından hür bir varlık olarak addedildiği görülmektedir.

İnsanın özelliklerinden bahseden Fârâbî (1974, s. 100-101), onun iki şeye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bunların ilki doğuştan kendisinde var olan kişisel niteliklerdir. Diğerisi ise kendisinde mevcut olan irade ve iradenin kazanımlarıdır. Fârâbî'ye göre akıllı bir varlık olan insan, evreni incelemekte, araştırmakta ve ilim yapmaktadır. Fârâbî buna iradeli bilgi veya insanî bilgi ismini vermekte ve bu özelliğin insana has olduğunu belirtmektedir. Buna göre sadece insan hür iradesiyle araştırma ve incelemeler yapmakta, bu hâliyle diğer varlıklardan farklı bir konuma erişmekte ve ihtiyar özelliğine sahip olmaktadır. Bu bağlamda, Fârâbî'nin insanı hür iradeli bir varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Tanrı'nın bilmesinin insan özgürlüğü ile ilişkisi bağlamında konuya yaklaşan Fârâbî, Tanrı'nın insan davranışlarını önceden bildiği kabulünden hareket edilse dahi bu durumun insan özgürlüğünü sınırlamadığını düşünmektedir. Örneğin; bir kişinin kesin olarak yolculuğa çıkacağını bilmek, o kişinin yolculuğa çıkmasına mâni olacak güce sahip olduğumuz anlamına gelmemektedir. Yani o kişi yolculuğa çıksa da evinden dışarı çıkmasa da bireylerin buna bir dahli olmayacaktır. Tanrı'nın bilgisinin de bu perspektiften değerlendirilmesi gerektiğini belirten Fârâbî, yaratıcının insan davranışlarını önceden bilmesinin insanların özgürlüğüne engel bir durum olmadığını ifade etmektedir (Aydın,

2012, s. 168). Bu bağlamda bakıldığında, Fârâbî'ye göre bazı kelimelerin aksine Tanrı'nın olayları önceden bilmesinin kişi hürriyetine mâni olmadığı görülmektedir.

Özgürlük problemini ahlâkî açıdan da ele alan Fârâbî (1987, s. 39), insanın dünyaya gönderilmesinin bir maksadı olduğunu belirtmektedir. Bu maksadın gerçekleşmesinin ön koşulu ise insanın özgür ve kısmî de olsa kudret sahibi olmasıdır. Ona göre insan, erişmesi gereken ahlâkî seviyeye ancak bu şekilde ulaşabilecektir. İnsan hürriyeti konusunda halk ve sultan örneği veren Fârâbî (1987, s. 68-69), durumu alegorik bir tarzda ele almaktadır. Fârâbî'nin örneğinde iki halktan birincisinin sultanı ülkesini yönetirken her işi üstüne almakta, insanlar hiçbir şeyin sorumluluğunu üzerine almamakta ve her şeyin mesulü olarak sultan görülmektedir. Bu halk durumdan fazlasıyla memnundur çünkü sultanlarının kendilerini düşündüğünü ve bu durumun onların hayrına olduğunu sanmaktadır. Hâlbuki durum aslında tam tersidir. Fârâbî'nin örneğindeki ikinci halkta ise sultan devleti idare etmekte; fakat insanları davranışlarında hür bırakmaktadır. İnsanlar davranışlarında özgürdür ve davranışlarından sorumludur. İkinci halkın durumu Fârâbî'ye göre daha evlâdır. Fârâbî, birinci halkın durumunun sultanın aleyhine olduğunu belirtmektedir. Nitekim halktan birinin sultanın değerlerine hakaret etmesi veya onun dostlarından birine kötülük yapacak olması durumunda o kişiye sorumluluk yükleyemeyecektir; çünkü insanlar hür irade sahibi değildir. Dolayısıyla davranışlarından sorumlu da tutulamayacaktır. İkinci halkta ise durum tam tersidir. Fârâbî'nin örneğinden anlaşılacağı üzere insan hür iradelidir ve böyle olmak zorundadır. Aksi hâlde hiç kimse dünyada yaptığı işlerden sorumlu tutulamayacaktır. Böyle bir durum ise Fârâbî'nin düşüncelerine aykırıdır.

İslam felsefesinin önemli isimlerinden olan İbn Sînâ, insanı özgür olarak nitelemektedir. İbn Sînâ (2017, s. 255), insanın rastlantılar ile hareket etmediğini ve onun irâdi harekete sahip bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. İbn Sînâ'ya göre insanın her davranışının bir amacı bulunmaktadır; çünkü insan kendi iradesi ile hareket etmektedir. Bununla birlikte bireyin her hareketinin arkasında üç temel ilke bulunmaktadır. Bunlar: Fiilde davranmaya yarayan kuvvet, davranışı gerçekleştirmek için kişiyi motive eden arzu ve bunların daha ötesinde yer alan asıl etken olarak tahayyül ve düşünme kabiliyetleri. İbn Sînâ insanın bu üç ilke vasıtasıyla kendi iradesi ile düşünerek, bilerek ve isteyerek davranışlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, herhangi bir zorlama veya rastlantı ile hareket etmeyen insanın İbn Sînâ'nın felsefesinde özgür addedildiğini söylemek mümkündür.

Nefs-i nâtik adı verilen aklın İbn Sînâ'ya (2004, s. 117-118) göre iki temel yetisi bulunmaktadır. Bunların ilki, yapılması ve yapılmaması gerekenler ile iyi ve kötüyü birbirinden ayırt etmek. O, bu sayede insanın şeyler üzerinde istediği gibi hüküm sürebildiğini dile getirmektedir. İbn Sînâ aklın ikinci temel yetisinin ise kendisinin üstündeki varlık alanı (faal akıl) ile irtibat kurmasını sağlamak olduğunu belirtmektedir. İnsan nefs-i nâtik ile tasavvur edip planlar yapabilmekte ve bu vesileyle geleceğe dönük hazırlanabilmektedir. Bu durum ise onun insanı hür olarak gördüğünün işaretleri arasında yer almaktadır. Deniz'e (2008, s. 328-331) göre İbn Sînâ'nın insanı özgür olarak kabul ettiğinin iki göstergesi bulunmaktadır. Bunların ilki bireyin yukarıda da değinilmiş olan dua etme ve duaların karşılık bulması, diğeri ise insanın ahirete yönelik yükümlülüklerin kabul edilmesidir. Bu durumlar kişinin hem fail hem de mesul olması itibariyle özgür bir varlık olduğunun delilleri olarak değerlendirilmektedir.

İbn Sînâ insan özgürlüğü konusunda kader ve ilahi bilgi ile bağlantı kurmaktadır. Ona göre Tanrı için geçmiş veya gelecek gibi mefhumlar olmadığı için Tanrı geleceğe ilişkin bir şey belirlemiştir denemez. İnsan söz konusu olduğunda ise onun geleceği bilmemesi kendisini tembellikten alıkoymakta ve daima gayrete sevk etmektedir. Bu noktada, insanın istikbali bilmemesi münasebeti ile duaya yönelmesi aslında insanın özgürlüğünün göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kişinin geleceği bilmemesi ona davranışta bulunma ya da bulunmama anlamında bir hareket alanı oluşturmaktadır. Bu durumun ise insanı özgür hâle getirdiği kabul edilmektedir (akt. Deniz, 2017, s. 153-154).

İbn Sînâ felsefesinin metafizik sisteminde insan akıllı bir varlık olması hasebiyle diğer varlıklardan üstün konumdadır. Bu durum ise onun tercih hakkı olduğunu ve dolayısıyla özgür bir varlık olduğunu göstermektedir (Toksöz, 2012, s. 123). Bu bağlamda Toksöz'e göre İbn Sînâ'nın insanî nefsin tanımını yaparken sürekli insanın temyiz kabiliyetine atıfta bulunması, insanı özgür bir varlık olarak gördüğünün kanıtıdır. Fakat bu noktada belirtilmesi gereken husus İbn Sînâ'nın insanı özgür olarak görmesinin yanında bu özgürlüğün sınırsız olmadığıdır. Toksöz'ün belirttiğine göre İbn Sînâ'da insanın özgürlüğü Tanrı'nın inayeti ve hikmeti çerçevesindedir (Toksöz, 2012, s. 132).

İnsanın özgürlüğü konusu İbn Rüşd'e (2015, s. 237) göre dinin, din araştırmalarının çatısı altında olması hasebiyle din felsefesinin ve kelim ilminin en zor konularından biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum hem Kur'an-ı Kerim'deki ve hadislerdeki delillerden hem de aklî delillerden kaynaklanmaktadır. Ona göre naklî delillere

bakıldığında insanın hem özgür olduğuna hem de özgür olmadığına işaret eden deliller mevcuttur. İbn Rüşd (2015, s. 240-241), bu durumun çeşitli ekollerin yaptığı gibi fikrî ayrılık sebepleri olmadığını, aksine her iki nokta arasındaki orta yolu bulma amacı taşıdığını dile getirmektedir.

Çeşitli kelam ekollerinin konu hakkındaki görüşlerini inceleyen İbn Rüşd'e (2015, s. 240-241) göre bazı ekollerin savunduğu gibi insan, davranışlarında özgür olmasaydı doğru ile yanlışın iyi ile kötünün arasında herhangi bir fark olmayacak ve her ikisi eşit olacaktı. Bu noktada insanın iyi olarak bilinen şeyler için gayret etmesine, kötü olarak bilinen şeylerden ise kaçınmasına gerek kalmayacaktı. Bu bağlamda, insanların faydasına olan çiftçilik, hayvancılık gibi uğraşlar ile insanların güvenliğini ve sağlığını idame için bulunan mühendislik ve tıp gibi ilimler gereksiz olacaktı. Ona göre böyle bir durum aklı açıdan mümkün değildir. Dolayısıyla çeşitli düşünürlerin öne sürdüğü gibi insanın, davranışlarında hür olmadığını kabul etmek İbn Rüşd'e göre doğru değildir ve insan, davranışlarında sınırsız olmasa dahi özgür bir varlıktır. Nitekim o, insanın sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğunu belirtmektedir.

Dış dünyada insan için birtakım kuvvetler yaratıldığını belirten İbn Rüşd (2015, s. 241-243), insanın zıt durumları ve fikirleri bu sayede iktisab ettiğini dile getirmektedir. Fakat bu iktisab insanın sahip olduğu dâhili kuvvetlerin yanı sıra harici sebeplerin de etkisiyle meydana gelmektedir. Bu durumda insan davranışları bireyin kendi hür iradesi ile dış dünyadaki fiillerin muvafakati neticesinde gerçekleşmektedir. Ona göre Allah'ın kaderi diye bahsedilen husus da dış etkenlerin insan iradesi ile muvafakatinden ibarettir. Bu dış etkenler insan iradesini etkilemekte ve yönlendirmektedir. Çünkü insan iradesi dış dünyadaki bazı şeylere meyilli bir yapı arz etmektedir. İbn Rüşd'e göre kâinata aksamayan bir nizam ve tertip bulunmaktadır. İnsanın fiziki durumu ve psikolojisi de belli bir düzene sahip olup bahsi geçen dış dünya ile uyumlu hareket etmekte ve ondan etkilenmektedir. Bu nizam ve tertip Allah'ın kulları için yazmış olduğu kaza ve kader olup Levh-i Mahfûz da budur. Bu durumda İbn Rüşd'e göre kaza ve kaderin evrende, dünyada, toplumsal hayatta, insan bedeninde ve onun psikolojik yapısında var olan sabit düzen ve uyumlu işleyiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıklamalardan sonra görünüşteki zıtlığın giderildiğini ifade eden İbn Rüşd sonuç olarak insan fiillerinin kişinin iradesi ve dış etkenler olmak üzere iki faktör sonucu meydana geldiğini vurgulamaktadır.

İbn Rüşd'e göre insan, hayatta kalabilmek için yaratıcısına muhtaç bir varlıktır. Kişinin davranışları dış dünya ile etkileşimi sonucu oluşan irade ile şekillenmektedir. Yani insanın davranışları onun iradesi doğrultusunda vuku bulmaktadır. Birey, bilgisini kullandığı ölçüde iradesini dış dünyaya egemen kılabilme kabiliyetine sahiptir. Bu bağlamda insan, sınırsız irade ve sınırsız özgürlük sahibi değildir. Nitekim İbn Rüşd (2015, s. 243), sınırsız irade ve sınırsız özgürlüğün yalnızca Tanrı'ya ait olduğunu vurgulamaktadır. İbn Rüşd'ün bu görüşlerine binaen Altıntaş (2002, s. 411), insan davranışlarının kısmen kendi seçimlerine bağlı, kısmen de haricî sebeplerin etkisiyle şekillendiğini söylemektedir. Yani insan kısmen hürdür, kısmen de haricî unsurlarla sınırlandırılmaktadır. Tanrı'nın yarattığı birbirine zıt kuvvetler insanı hâkimiyeti altına alabileceği gibi insan sahip olduğu zekâ ile mezkûr dış kuvvetleri kendi hâkimiyeti altına alabilecek potansiyele sahiptir. Yani insanın özgürlüğü kendisinin sahip olduğu irade ve dış dünyadaki uyum derecesine bağlıdır. İnsan bilgi vasıtası ile dış dünyaya hüküm de edebilir, cahil olarak dış dünyaya köle de olabilir. Şahin'in (1994, s. 193-194) ifadesiyle, İbn Rüşd'e göre insanın özgür ya da köle olmayı tercih etmesi onun elindedir. Köleliği tercih de özgür olmakla mümkün olduğuna göre İbn Rüşd'ün insanı özgür olarak gördüğü söylenebilir. Verilen bilgiler doğrultusunda İbn Rüşd'e göre cebrî anlayışta olduğu gibi insan iradesiz bir varlık değildir. Buna mukabil Mu'tezile'de olduğu gibi sınırsız şekilde özgür de değildir. Onun bu görüşleri kabul etmeyip her iki uç noktayı uzlaştıracak bir anlayışı benimsendiğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın yukarıdaki kısmında İbn Rüşd'ün insanı irade sahibi olarak gördüğü belirtilmişti. İbn Rüşd (1986, s. 88) insanı irade sahibi görmekle birlikte onun iradesinin Allah'ın iradesi gibi olmadığını belirtmektedir. Ona göre Allah her şeyin hakiki faili ve sınırsız irade sahibidir. İbn Rüşd'e (1986, s. 238) göre insan iradesi kendi dışındaki bir şeyi istemesi özelliğine sahip olduğundan dolayı kısmen edilgendir. İnsan sahip olduğu bilginin etkisiyle kendisinde mevcut olan hür irade ile istekte bulunmaktadır. İrade, bilgiye bağlı olarak davranışların ortaya çıkmasıdır. Onun istediği şey veya şeylerin kaynağı kendi varlığının haricinde olduğu için tam anlamıyla sınırsız hür iradeye sahip değildir. Allah ise bu durumdan yücedir, hiçbir bakımdan hiçbir şeye tâbi değildir. Onun için böyle bir şey söz konusu olmadığından dolayı Allah'ın iradesi insanın iradesinden farklıdır.

Hourani'ye (2015, s. 112) göre İbn Rüşd insanın özgürlüğü konusunda aslında tam olarak Mu'tezile gibi düşünmektedir. Fakat İbn Rüşd, bu şekilde düşünmenin Allah'ın

kudretini sınırlandırmak olduğuna inandığı için onları reddetmektedir. Nitekim ona göre Mu'tezile ekolünün görüşleri Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu fikrine muhaliftir. Bu bağlamda o, dış kuvvetlerin insan iradesine ve davranışlarına etki edebildiği, insanın ise sahip olduğu aklı donanım ile mezkûr dış kuvvetleri egemenliği altına alabildiği hem insanı hür olarak kabul edebilecek hem de Allah'ın kudretini yok saymayacak uzlaşmacı yaklaşımı ortaya koymuştur.

2.2.Mahkûmiyet ve Suç

2.2.1. Mahkûmiyet

Çalışmanın temel kavramlarından biri olan mahkûmiyet, Arapça *h-k-m* kökünden türeyen *mahkûm* kelimesine mastar yapma ekinin eklenmesiyle meydana gelmiş olup günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Mahkûmiyet kavramı sözlükte “*Hükümlülük*” anlamına gelmektedir (TDK, Mahkûmiyet, 2022). Ayverdi’ye (2010, s. 757) göre mahkûm, “*Bir mahkemede yargılanıp hakkında hüküm verilmiş olan, hükümlü; bir şeyi yapmaya mecbur olan, mecbur*” anlamlarına gelmekte olup mahkûmiyet ise “*Mahkûm olma durumu*” olarak tanımlanmaktadır.

Tarihî süreç incelendiğinde cezalandırmaların ya acı çektirmek ve özgürlükten mahrum bırakmak suretiyle insanların bedenlerine ya da mülkiyete el koymak ve para cezası vermek suretiyle onların mal varlıklarına yönelik olduğu görülmektedir. Geçmiş dönemlerdeki bedensel cezalar insanları parçalamak, derilerini yüzmek, başını kesmek, organlarını parçalamak vb. uygulamalardır. Bu noktada, ilgili literatür incelendiğinde mal varlığına yönelik cezaların tarihin birçok döneminde bedensel cezalardan daha fazla uygulandığı görülmektedir (Pollock, 2014, s. 8-9).

Geçmiş dönemlerde suçlu olduğu kanısına varılan insanlara yönelik ceza verme usulleri kültürden kültüre farklılık arz etmekteydi. İran ve Asur toplumlarında ceza olarak bedene eziyet çektirme veya bir uzvu kesme yöntemi kullanılırken Yunan toplumunda sürgün ve para cezaları tercih edilmekteydi. Benzer şekilde Roma’da da genel olarak para cezaları tatbik edilmekteydi. Daha sonraki dönemlerde görülecek olan ağır işlerde çalıştırmak suretiyle kamuya fayda sağlanmasına yönelik cezalandırma yöntemi ilk olarak Roma’da uygulanmıştır (Artuk & Alşahin, 2015, s. 148).

Cezalandırma biçimlerinin toplumdan topluma farklılaşmasına karşın tercih edilme oranı değişmekle birlikte mahkûm edilme ya da özgürlüğün kısıtlanması tarih boyunca

süre için tutulmaktaydı. Bu bağlamda, bu mekânların aslında cezalandırma mekânları olmadığını, ölüm cezasının infazı için bekletme yerleri ve borcu olanların borcunu ödeyene kadar tutuldukları yerler olduğunu söylemek mümkündür. Demirbaş (2010, s. 3) bu durumun birçok yerde olduğu gibi Roma, Germen ve Frank ceza sisteminde de mevcut olduğunu belirtmektedir.

Ceza uygulama tarihi incelendiğinde birbiri ardına gelen üç dönem dikkat çekmektedir. Bunların ilki, Orta Çağın başlarında uygulanan kefaret ve para cezalarıdır. Bu ceza yöntemleri belirtilen dönemde kullanılan tek cezalandırma yöntemini oluşturmaktaydı. İkincisi, Orta Çağın sonlarında uygulanan vahşice idamlar ve işkencelerdir. Sonuncusu ise 17. yüzyıldan itibaren uygulanan özgürlüğü kısıtlayıcı cezalardır. Aydınlanma dönemi ile meydana gelen bu değişiklik insan bedenine zarar vermeyi engelleme amacı taşımaktaydı. Bu şekilde zengin ve fakirin aynı usullerle cezalandırılması amaçlanmaktaydı. Bununla birlikte, kişilerin özgürlüğünü engellemek suretiyle cezalandırma, diğer ceza yöntemlerine nazaran ölçülebilir olması sebebi ile tercih edilmeye başlanmıştır (Demirbaş T. , 2010, s. 3-4).

Zamanla değişen cezalandırma usulleri, Foucault'a (2019, s. 38-39) göre paradigma değişiminin bir sonucudur. Ona göre mahkûmlara uygulanan azap çektirici cezalar suçun cinsine göre uygulanmamaktadır. Yani bireylere genellikle ölüm cezası ya da bedene eziyet çektirmek için farklı uygulamalar gerçekleştirmek aslında suçun özelliğini ortadan kaldırmakta ve neredeyse tüm suçlara aynı cezanın verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren bu durum değişmeye başlamış ve onun deyimiyle “modern” hukuk sistemleri uygulamaya konulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda pek çok değişiklik yapılmış olup bu değişiklikler arasında en fazla göze çarpanlardan birisi azap çektirmenin ortadan kalkması olmuştur. Nitekim 18. yüzyıldan itibaren insanların ibret alması maksadıyla suçluların parçalanması, damgalanması, organlarının kesilmesi gibi durumlar teşhir edilmekten vazgeçilmiş ve bu seyredilecek bir durum olmaktan çıkmıştır. Foucault bu durumu “*Beden, ceza ile yıldırmanın ana hedefi olmaktan çıkmıştır*” sözleri ile ifade etmektedir.

Bedene eziyet etme şeklindeki cezalandırmanın ortadan kalkmasıyla cezanın uygulandığı şey değişmiştir. Foucault'a (2019, s. 51-53) göre mevcut durumun değişmesiyle birlikte ceza ruha yönelik bir uygulama hâlini almıştır. Bu doğrultuda Foucault'un da benimsemiş olduğu ceza bedene eziyet etmek değil kalbe, fikre, iradeye

ve ruha tesir etmelidir anlayışı ceza infazında hâkim düşünce konumuna gelmiştir. Nitekim Foucault, Avrupa’da yeni ceza sisteminin uygulanmaya başlamasıyla birlikte yargıçların 150-200 yıldır suçları değil, suçluların ruhunu yargıladığını dile getirmektedir.

Değişen fikrî yapı ile birlikte cezalandırma usullerinin de değiştiğini belirten Dulloo ve Romer (2021, s. 108-109), tıpkı Foucault gibi 18. yüzyılın sonlarından itibaren ölüm cezasının gittikçe azaldığını dile getirmektedir. Bununla birlikte onlara göre hapishanelerin de cezalandırma mekânları olarak artan bir şekilde kullanılmaya başladığı görülmektedir. Neticede cezaevleri aracılığı ile özgürlükten mahrum bırakma cezası ciddi suçlar da dâhil olmak üzere insanları cezalandırmanın ana yöntemi olarak tercih edilmeye başlanmıştır. Sömürgeci devletler vasıtası ile kendi kültürlerinde hapsedme cezası olmayan yerlere bile bu cezalandırma yöntemi yayılmıştır. Bu noktada Avusturalya örneğini veren Dulloo ve Romer, sömürge faaliyetleri dolayısıyla buraya gelen devletlerin bu topraklara hapishaneleri getirdiğini belirtmektedir.

İnsan özgürlüğünü engellemek suretiyle uygulanan cezaların yerine getirilmesinin üç döneme ayrıldığını aktaran Demirbaş (2010, s. 11), bunların ilkinin Amsterdam’daki cezaevlerinin ortaya çıkması ve bunların Avrupa’ya etkisi olduğunu belirtmektedir. İkincisi, Kuzey Amerika’daki ceza uygulama modelleri ve bunların 19. yüzyıl Avrupa’ında tartışılmasıdır. Üçüncü ve son dönem ise ceza infaz kurumlarının kurulması ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren mahkûmlara karşı davranışların hukukta gerekçelendirilmesidir.

Ceza Hukuku sisteminde özgürlüğü engelleyici cezanın günümüzdeki şekliyle ilk defa 1555 yılında İngiltere’de uygulandığı iddia edilmektedir. Belirtilen tarihte Kral tarafından vazifelendirilen Piskopos Ridley, mahkûmların cezalarının infazından mesul tutulmuştur. Onun vazifesi önceki dönemlerin aksine geçici olarak hapsedilmeyip bizzat cezanın kendisinin hapsedilmek olduğu mahkûmların cezalarını tatbik etmektir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus İngiltere’de bahsi geçen cezanın infaz edildiği Bridgewell Şatosunun ceza infaz kurumu olması amacıyla inşa edilmemiş olmasıdır. Nitekim bu konuda kimi uzmanlar bizzat özgürlüğü engelleyici cezaların tatbiki maksadıyla yapılan ilk ceza infaz kurumunun Hollanda’da olduğunu belirtirken kimi uzmanlar ise İtalya’da olduğunu ifade etmektedir. Bazı uzmanlar ise ilk ceza infaz kurumunun nerede olduğunun net olarak bilinmediğini belirtmektedir (Artuk & Alşahin,

2015, s. 146). Verilen bilgilere ek olarak, literatüre bakıldığı zaman konunun uzmanlarının çoğunun ilk ceza infaz kurumunun Hollanda'nın Amsterdam şehrinde yapıldığını kabul ettiği görülmektedir.

Hollanda'nın Amsterdam şehrinde yaşanan bir hırsızlık olayı özgürlüğü engelleyici cezanın günümüzdeki şekliyle aslî ceza olarak uygulandığı ilk vakadır. 1588 yılında 16 yaşındaki bir gencin işlediği hırsızlık suçuna alışılmış şekilde ölüm cezası vermeyen mahkeme, onu eğitim ile kazanma yolunu tercih etmiştir. Verilen hüküm üzerine gerçekleşen tartışmaların akabinde 1595 yılında şehirdeki Klarissen Manastırının bir bölümü suçluların iyileştirilmesi amacıyla cezaevi olarak düzenlenmiştir. Erkeklerin yer aldığı bu hapishanede şehirdeki serseri, dilenci vb. kişilerin dürüst bireyler hâline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, konunun uzmanları tarafından genel olarak ilk cezaevinin 1595 yılında Amsterdam'da açılmış olan Klarissen Cezaevi olduğu kabul edilmektedir. Bu cezaevini 1597 yılında kadın mahkûmların yer aldığı Spinnhaus Cezaevi takip etmiştir (Demirbaş T. , 2000, s. 236).

Hollanda'daki bu cezaevlerinin açılmasından sonra Avrupa'nın bazı ülkelerinde de benzer cezaevleri açılmıştır. Ancak bu cezaevleri gerek savaşların etkileri gerekse ekonomik yoksunluk gibi sebeplerle kurulma amaçlarından uzaklaşmış ve insanların zorla çalıştırıldığı ya da başıboş kişilerin zorla kapatıldığı mekânlar hâline gelmiştir. Öyle ki İngiltere'de bazı cezaevleri kazanç sağlamak amacıyla özelleştirilmiştir. Bundan dolayı dönemin cezaevlerinin keyfi uygulamaların yapıldığı yerler olduğunu belirten uzmanlar mevcuttur. Demirbaş'a (2010, s. 14-16) göre cezaevlerindeki bu kötü durum bazı küçük çabalar olsa dahi Hollanda hariç her yerde aynıydı. Cezaevlerinin bu durumunun 19. yüzyıla kadar devam ettiği literatürde yer alan hususlardandır. Hapishanelerde işkence ve ölüme maruz kalan mahkûmların yaşam şartlarının düzeltilmesi için mücadele eden Quakerler ve onların kurucusu olan George Fox, aslında dinî bir grup olmalarına rağmen mahkûmların durumlarının düzeltilmesinin manevi kurtuluştan daha mühim olduğunu ifade etmiş ve bu amaçla çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir (Taylor, 2011, s. 4-5).

Quakerler dinî inançları nedeniyle İngiltere'de ağır cezalara maruz kaldıkları için Pennsylvania'ya göç etmiş olan bir dinî grubun mensuplarına verilen isimdir. Onlar John Howard'ın görüşlerinden hareketle cezaevleri tarihinde Pennsylvania modeli olarak bilinen hücre sistemini geliştirmiştir. Bu sistemde yalnız kalma ve sessizlik, suçun en büyük düşmanı konumundadır. Kişi yalnız kaldığı zaman işlediği suçu düşünmekte ve

pişmanlık duymaktadır. Yalnızlık ve sükûnun suçlu islahında en ağır cezalardan ve en etkili dinî öğretilerden daha tesirli olduğu kabul edilmektedir (Artuk & Alşahin, 2015, s. 161-162). İngiltere'den Amerika'ya göç eden Quakerler 1776 yılında Philadelphia Cezaevi Vakfını kurmuştur. Akabinde 1790 yılında 30 kişilik Philadelphia hapisanesi açılmıştır. Onların bu çalışmaları incelendiğinde, gerçekleştirilen faaliyetlerin dinî güdüler taşıdığı görülmektedir. Bu hapisanedeki mahkûmlar gardiyanlar haricinde kimseyle görüştürülmemekteydi. Onlardan istenen şey tüm vakitlerini Tanrı ile barışma çabasına adanmalarıydı. Öyle ki bu bir istek değil, zorunluluk olarak görülmekteydi. Quakerlere göre suçluların Tanrı ile barışması için sürekli İncil okumaları gerekmektedir. Bundan dolayı Philadelphia cezaevindeki mahkûmların yaptıkları tek şey sürekli olarak İncil okumaktı (Demirbaş T. , 2010, s. 18-19).

Hücre sisteminin yaygınlaşmasının ardından bu şekilde cezalandırma yöntemine uygun cezaevleri yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi 1829 yılında Philadelphia'da yapılan ve dünyanın ilk modern cezaevi olarak kabul edilen cezaevidir. Bu cezaevi, döneminin şartlarına göre oldukça ileride kabul edilmiştir. Nitekim böyle bir cezaevini ziyaret etmek için farklı yerlerden kişiler Philadelphia'ya gelmiştir. Bu kişilerden biri olan Charles Dickens, bu cezaevindeki manevi işkencenin bedensel işkenceden çok daha kötü olduğunu ifade etmektedir. Bu cezaevi oldukça modern olsa dahi Dickens'ın belirttiği gibi manevi işkence suçlular için dayanılmaz bir hâl almıştır. Nitekim cezaevinin açılışının üzerinden iki yıl geçtikten sonra artan suçlu ölümleri ve akıl sağlığını kaybetme vakalarından dolayı bu sistemden vazgeçilmiş ve hücreler açılarak toplu çalışma sistemine geçilmiştir (Demirbaş T. , 2010, s. 19-20).

Pennsylvania cezaevlerinde uygulanan yalnızlık yani tecrit politikasına mukabil New York cezaevlerinde başlarda tecrit uygulanmasına rağmen daha sonra sessizlik politikası uygulanmaya başlamıştır. New York Auburn cezaevindeki tecrit uygulamasının sonucunda aşırı kas kaybı, hastalıklar ve çok fazla intihar girişimi gibi fiziksel ve mental bozulmaların görülmesi, yetkilileri bu uygulamadan vazgeçirmiştir. Auburn yetkilileri iki yıllık tecrit uygulamasının ardından kalan mahkûmları affetmiş ve 1823 yılında *silent* denen sessizlik politikasına geçilmiştir. Auburn sistemi denen bu uygulamada mahkûmlar gün boyu fabrika benzeri yerlerde çalıştırılmakta; fakat birbirlerine bakmaları ve birbirleriyle konuşmaları yasaklanmaktadır. Kendilerine giydirilen tek tip kıyafet içinde gün boyu çalışan mahkûmlar akşamları askerî düzen ve sessizlik içinde tekrar hücrelerine götürülmektedir. Bu düzeni kuran kişilerce Auburn sistemi, kaosu engelleyici ve genel

kontrolü sağlayıcı bir sistem olarak görülmüştür. Amerika’da on yıllar boyunca New York ve Pennsylvania sistemleri arasındaki rekabet devam etmiştir. Fakat yapılan birçok çalışmanın ardından tamamen başarılı olduğu kabul edilmese dahi Auburn sisteminin daha doğru olduğu kabul edilmiştir. Bunun sonucunda ise ülkenin her bölgesinde Auburn sistemine uygun cezaevleri açılmış yahut mevcut cezaevleri bu sisteme adapte edilmiştir (Rubin, 2019, s. 9-10).

2.2.1.1.2. Türk ve İslam Dünyasında Cezaevleri/Hapishaneler

İslam öncesi dönemdeki Türklerin yaşayışına bakıldığında zaman bilinen ilk Türk devleti olan Asya Hunlarında hapis cezasının olduğu görülmektedir. Göçebe bir hayat süren Hunlar, yerleşik cezaevlerine sahip değildi. Bundan dolayı Hun Devleti’nde hapis cezaları en fazla 10 gün ile sınırlandırılmaktaydı (Artuk & Alşahin, 2015, s. 174). İslam tarihinde cezaevleri ve hapishane konusuna bakıldığında ise elde fazla kaynak olmamakla beraber İslam’dan hemen önce Mekke ve Medine’de suçluların hapsedildiği özel mekânların olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türklerde olduğu gibi Arap toplumunda da göçebe yaşam tarzından dolayı sistemli cezaevlerinin ve uzun süreli hapis cezalarının olmadığını söylemek mümkündür. Mekke ve Medine’deki hapishanelerde kişilerin zincirlerle duvara bağlandığı kaynaklardan öğrenilen hususlardandır (Yılmaz, 2001, s. 542-543). Nitekim Bardakoğlu’nun (1997) aktardığına göre bu hapishanelerde görev yapan kişilere *haddâd* ismi verilmekteydi.

Hapis kurumunun Kur’an-ı Kerim’de de yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim Yusuf suresinde Hz. Yusuf’un kıssasına bakıldığında (32-42. ayetler) “sıcn” kavramı altında hapishane kurumundan bahsedildiği görülmektedir. Benzer şekilde Ankebut suresinin 26. ayetinde Firavun’un Hz. Musa’yı hapis cezası ile tehdit etmesi de Kur’an-ı Kerim’de hapishane kurumunun varlığını gösteren işaretlerdir (Rosenthal, 2000, s. 56). İslam’dan önce Arap toplumunda var olan hapsedme cezası Hz. Muhammed döneminde de devam etmiştir. Ancak Hz. Muhammed döneminde günümüzdeki şekliyle özel cezaevleri bulunmamaktaydı. Hapis cezası suçluyu ıslah etme veya suçu kesinleşinceye kadar şüpheliyi gözetim altında tutma şeklinde gerçekleşmekteydi. Hapsedme durumu kişiyi herhangi birinin evinde, mescitte ya da bizzat suçluyu kendi evinde tutma suretinde vuku bulmaktaydı (Yılmaz, 2001, s. 544).

Hz. Muhammed’den Hz. Osman dönemine kadar suçlular mescitlerde veya kuyularda hapsedilmekteydi. Bunlara ek olarak dehlizlerin de hapsedme maksadıyla

kullanıldığı bilinen hususlar arasında yer almaktadır (Demirbaş T. , 2010, s. 28). O dönemdeki hapis cezalarına bakıldığında ise günümüzdeki gibi müebbet veya uzun süreli hapis cezalarının olmadığı bilinmektedir. Hapis cezaları diğer toplumlarda olduğu gibi suçlunun infazına kadar veya hâkim karşısına çıkana kadar olan süreyi kapsamaktaydı. Başka bir deyişle Hz. Muhammed dönemindeki hapsedmenin nihai ceza amacı taşımadığını, günümüzdeki şekliyle tutuklama olarak görülebileceğini söylemek mümkündür (Görkemli, 2015, s. 179). Hapis cezalarının verildiği durumlar ise genellikle borçlu olma hâli yahut bir kişinin suç ile itham edilip şüpheli olduğu hâller ile sınırlıydı. Nitekim dönemin kaynaklarında Hz. Muhammed'in suçla itham edilen kişileri kısa süreliğine gözetim altında tutup masumiyetlerine hükmedildiğinde serbest bıraktığına rastlanmaktadır (Yılmaz, 2001, s. 547-548). Bu noktada belirtilmesi gereken husus, İslam dininde uygulamada yukarıda belirtildiği gibi kısmî hapis cezaları bulunsa dahi İslam hukuk teorisinde hapis cezasının esas cezalar arasında yer almadığıdır. İslam hukuku incelendiğinde hapsedmenin tâli bir ceza olarak kabul edilip adi tazir suçlarını işleyenlere verildiği görülmektedir (Görkemli, 2015, s. 179).

Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlayan halifeler döneminde sınırlar genişlemiş ve nüfus artmıştır. Bunun sonucunda ise farklı topluluklarla ve insanlarla karşılaşmış, dolayısıyla toplum içerisindeki suç oranı artmıştır. İkinci halife Hz. Ömer zamanında Mekke'de, Safvan b. Ümeyye isimli şahsın evi hapishane olarak kullanılmak üzere satın alınmıştır. Bununla birlikte Hz. Ali'nin Kûfe şehrinde yaptırmış olduğu *Nafi* ve *Muhayyis* adındaki hapishaneler İslam tarihinde inşa edilen ilk hapishaneler olarak kabul edilmektedir (Bardakoğlu, 1997). Farklı kültürlerle etkileşimin daha da arttığı Emevîler döneminde ise önceki dönemlerden farklı olarak hapis cezasının müstakil bir ceza olarak tatbik edildiği görülmektedir (Görkemli, 2015, s. 180).

Abbâsîler dönemindeki cezaevi sistemine bakıldığı zaman önceki dönemlerde olmayan bir uygulama göze çarpmaktadır. Buna göre Abbâsî Devleti'nde mahkûmlar işledikleri suçun türüne göre hapishanelere yerleştirilmekteydi. Yönetime karşı asi olanlar, suçlu olduğu ispatlanmamış olup gözaltında tutulanlar, sosyal düzeni bozanlar, hırsızlar, katil zanlıları vb. suçları işleyen ya da mahkemesi devam eden mahkûmlar ve tutuklular için ayrı ayrı hapishaneler mevcuttu. Belli suçları işleyen mahkûmların sayısı arttığında veya mahkûmlar arasında sorun çıktığında farklı hapishanelere nakil gerçekleşmekteydi. Bazı suçlular için ise müstakil hapishaneler inşa edilmekteydi. Örneğin; devlete karşı açıkça asi olan yahut dinden çıkan kişiler için "Zındıklar

Hapishanesi” adı verilen hapishaneler kurulmakta ve diğer mahkûmların içerisinde taraftar toplamaları maksadıyla bu mahkûmlar tecrit edilmekteydi (Uyanık M. Z., 2017b, s. 99).

Gazneli ve Selçuklu devletlerinde de hapishanelerin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim bu hususta dönemin edebi eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla hapishanelerin sarp dağların ulaşılması zor olan bölgelerine konumlandırıldığı, buraların yüksek surlarla çevrili olduğu ve askerler tarafından korunduğu söz konusudur. Bilhassa Gaznelilerin hapishaneleri dağlık bölgelerde bulunmakta olup vahşi hayvanların seslerinin mahkûmlara kadar ulaştığı aktarılmaktadır. Hapishanelerde yer alan hücrelerin dar ve karanlık olduğu belirtilmiş olup bu hücreler mezara benzetilmektedir. Hücrelerdeki karanlık, mahkûmların gözlerine zarar verici boyutta olup bazı mahkûmların hapisten çıktıktan sonra gece körlüğü yaşadıkları ifade edilmektedir (Özüdenli, 2006, s. 16).

Timurlular dönemindeki hapishanelerin kullanım amacı önceki dönemlerle benzerlik göstermektedir. Timur Devleti hapishaneleri adaletin tesis edilmesinde, suçlu bireyleri muhafaza etmede ve politik suçlardan dolayı tutuklu bulunanların korunmasında kullanmıştır. Bahsi geçen dönemde hapishaneler ada, kale, saray gibi savunması nispeten daha kolay görülen yerlerde konumlandırılmıştır. Bilhassa yerleşim merkezlerinde hapishaneler yapılmıştır. Bu dönemdeki hapishanelerin en bilineni ise bizzat Timur’un Semerkant’ta inşa ettirdiği Köksaray’dır. Şehrin iç kalesinde inşa edilen bu sarayda hapishane de bulunmaktaydı (Uyanık M. Z., 2017a, s. 116).

Osmanlı Devleti’nde eski devletlerde olduğu gibi hapis cezalarının yaygın olmadığı görülmektedir. Bilhassa devletin ilk dönemlerinde bu ceza türüne oldukça az rastlanılmaktadır. Heyd’e (1973, s. 301-302) göre devletin ilk dönemlerinde hapis cezaları genellikle borçlu durumda olan bireylere uygulanmaktaydı. Hapsetme durumu suç itham edilen kişi hakkında nihâi karar verilinceye kadar onu bir yere kapatma suretiyle gerçekleşmekteydi. Osmanlı Devleti’nde hapis cezaları ya kadı tarafından ya da ehl-i örf adı verilen yetkili kişiler tarafından verilmekteydi.

Osmanlı Devleti’nde hapis cezaları örfi hukuk içerisinde bulunmakta olup kanunname ve adaletnamelerle uygulanmaktaydı. Önceleri hafif ve orta dereceli suçlar için uygulanan hapis cezası, ağır suçlar için 16. yüzyılda kürek cezası, 18. yüzyılda ise kalebentlik cezası suretinde uygulanmaya başlamıştır (Daşcıoğlu, 2008, s. 55). Osmanlı Devleti’nde suçlulara verilen her iki ceza da hem sürgün hem de hapsetme unsurlarını

barındırmaktaydı. Nitekim bir kaleye hapsedilme anlamına gelen kalebentlik, süreli yahut ömür boyu olmak üzere uygulanmakta ve suçlunun yaşadığı yerin haricinde bir memlekette infaz edilmekteydi (İşbilir, 2019). Osmanlı Devleti'nde 1851 yılında suçlar yeniden tanımlanıp sınıflandırılmış, ağır hasta olanların iyileşinceye kadar kefalet ile serbest bırakılması ve yoksul olanların ise ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte 1858 yılına gelindiğinde hâlihazırda uygulanmakta olan kürek cezası, kalebentlik ve hapis cezalarının özgürlüğü kısıtlayıcı cezalar olduğu çıkarılan bir ceza yasası ile kabul edilmiştir (Şen, 2007, s. 18).

Osmanlı Devleti'nde hapis cezaları yalnızca yukarıda belirtilen kürek cezası ve kalebentlik ile sınırlı değildi. Hapis cezalarının tatbik edildiği mekânlar kale ve hisarların içerisinde yer alan zindanlardı. Bazılarında kadın mahkûmlar için de bölüm ayrılan zindanların en meşhurları Baba Cafer, Yedikule, Galata ve Tersane zindanlarıdır. Mahkûmlar adı geçen zindanlara suçun türüne göre yerleştirilmekteydi. Örnek verilecek olursa; hırsızlık, zina ve borç sebebiyle suçlu bulunanlar Baba Cafer zindanında, devlet yöneticileri ve politik suçlular Yedikule zindanında, tersaneliler ve denizciler Tersane zindanında cezasını çekmekteydi (Daşcıoğlu, 2008, s. 55-56). İstanbul'da yer alan bu zindanlar 1831 yılında kaldırılmış ve Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü Hapishane-i Umûmî adıyla cezaevi olarak açılmıştır. İstanbul dışındaki yerlerde ise zindanlar hapishane olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı ile birlikte 1840 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında Osmanlı Devleti'nde özgürlüğü engelleyici cezanın kabul edildiği görülmektedir (Demirbaş T. , 2010, s. 29).

Cezaevleri konusunda atılan önemli adımlardan biri de 1856 yılındaki Islahat Fermanı ile gerçekleşmiştir. Bu ferman neticesinde yapılan düzenlemeler ile farklı maksatlarla kullanılan bazı binalar tadilattan geçirilerek cezaevi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yine aynı tarihlerde mahkûmlara eziyet edilmeyeceği ve onlara sert davranan görevlilerin cezalandırılacağı kararlaştırılmıştır (Daşcıoğlu, 2008, s. 56). 1879 yılında kabul edilen bir mazbata ile Osmanlı Devleti'ndeki cezaevi şartları iyileştirilerek cezaevleri çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu mazbataya göre cezaevleri tevkifhaneler, kabahat, cünha ve cinayet suçunu işleyenlere özel olmak üzere dörde ayrılmıştır. Tevkifhaneler ise kendi içerisinde çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlularının bulunacağı dört bölüme ayrılmıştır. Bu tevkifhanelerin her biri üç odadan oluşmaktadır. Bahsi geçen odaların ilki 20 kişiliktir ve çocuklar içindir. İkincisi otuz kişilik olup cünha ve cinayet suçlularını barındırmaktadır. Sonuncusu ise yüz kişiliktir ve kabahat suçluları

için ayrılmıştır. Bu mazbataya göre tutuklanması ve hapsedilmesi gereken kadınların bahsi geçen tevkifhanelere en yakın mahalle imamlarının evlerinde tutulmasına karar verilmiştir. Akabinde 1880 yılında kabul edilen “Tevkifhane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname” ve “Hapishane Gardiyanları Hakkında Talimatname” ile tutukevleri ve hapishaneler için tekrar bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre suçluların hapsedildiği veya tutuklu bulunduğu yerler tevkifhane, hapishane ve hapishane-i umûmî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Ayrıca her kaza, liva ve vilâyette bir tevkifhane ve bir hapishane ile beş yıldan fazla kürek cezası alanlara özel olarak belirli yerlerde hapishane-i umûmî bulunacağı belirtilmiştir (Demirbaş T. , 2010, s. 32).

Cumhuriyet döneminde 1936 yılında İmralı adasında iş esasına dayalı ilk cezaevi açılmıştır. Akabinde muhtelif yerlerde de bu şekilde cezaevlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar eski cezaevlerinin fiziki koşulları nedeniyle TCK'nın bazı maddelerinin tam anlamıyla uygulanamaması sorununun ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. 1941 yılında ise cezaevleri yönetimlerinin idaresi için *Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi* uygulamaya koyulmuştur. Bu nizamname ile mahkeme olan her yerde bir “Ceza ve tevkifevi” olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Adalet Bakanlığı tarafından uygun görülen yerlerde “Mıntıka cezaevleri” ve “Çocuk ceza ve ıslahevleri” kurulmasına karar verilmiştir (Demirbaş T. , 2010, s. 38).

1965 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti cezaevleri için önemli sayılabilecek bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1965 tarihli 647 sayılı Ceza İnfazı Hakkında Kanun (CİK) ile hapis cezalarının uygulanması önemli denebilecek ölçüde değişmiştir. Buna göre mahkûmların suçlarına göre farklı cezaevlerine yerleştirileceği kabul edilmiş olup cezaevleri özelliklerine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Bunların ilki, iç ve dış taraftan korunan, dış koruması jandarma güçlerine ait olan ve dış dünya ile bağlantısı olmayan kapalı cezaevleridir. İkincisi, dıştan korunmayan; fakat sadece kaçmaya çalışan mahkûmların engellendiği yarı açık cezaevleridir. Üçüncü ve son sınıf ise dış taraftan korunmayıp kaçmaya çalışanlar için engel bulunmayan açık cezaevleridir. 1950 ve 1970 yılları arasındaki bu cezaevlerinde koğuş usulünün uygulandığı görülmektedir. Nitekim bahsi geçen dönemde yapılan A, A1, A2, A3, B, C tipi adı verilen cezaevleri bu duruma örnektir. (Uyanık M. Z., 2017a, s. 128).

Literatürde yer alan bazı görüşlere göre 1970'li yıllarda Türkiye'de tam anlamıyla cezaevlerine geçiş sağlanmıştır. Bu görüşe göre yukarıda verilen tarihten önceki

hapsetme mekânları hapisane olarak kabul edilmektedir. Mimari açıdan bakılacak olursa 1970’li yıllardan itibaren kalabalık koğuş usulünden küçük koğuşlara ve oda usulüne geçildiği görülmektedir. Bilhassa 1980’den sonra bir veya üç kişilik oda hapsi usulü gündeme gelmiş, özellikle anarşi ve terör suçundan mahkûm edilen bireylerin buralarda hapsedilmesi kararlaştırılmıştır (Eren, 2013, s. 103). Bu bağlamda, D, L, F ve T tipi olarak adlandırılan ve bir veya üç kişilik odalarda hapsedilme usulü esasına dayanan cezaevleri bu sisteme göre inşa edilmiştir (Eren, 2013, s. 107). Bu noktada belirtilmesi gereken husus bazı görüşlere göre 1970 yılından önceki hapsedilme mekânlarının cezaevi olarak değil hapisane olarak kabul edilmesinin tarafımızca uygun olmadığıdır. Literatürde yer alan birçok kaynağa göre belirtilen tarihten önceki hapsetme mekânları için cezaevi ibaresi kullanılmaktadır. Ayrıca 16 Ağustos 1941 tarihli ve 4888 sayılı Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesinde müteaddit olarak cezaevi kelimesinin tercih edildiği görülmektedir.

2.2.2.Suç ve Sapma

Geçmişten günümüze mahkûmiyet sebebi olmasından dolayı suç ve sapma kavramları konumuz açısından önem arz etmektedir. Ayrıca suç ve sapma konusu kapsamında insanların neden suç işlediğine dair ileri sürülen teorilerin bilinmesi, mahkûmiyet yaşayan bireylerin anlaşılması noktasında ehemmiyet taşımaktadır. İngilizcesi “crime” olan suç kavramı latince “crimen” kelimesinden türemiştir. Bu kelime latince saldırı anlamına gelmekle birlikte yanlış yapan kişi, günahkâr ve zalim anlamlarına da gelmektedir (Sowmyya, 2014, s. 196). Topluluk hâlinde yaşayan bir canlı olan insanın, toplum içerisindeki davranışlarını şekillendiren ve belirli sınırlar koyan kurallar bulunmaktadır. Toplumun kültürüne, örfüne, geleneklerine ve hukuk kurallarına uymayan davranışların farklı dönütleri olmaktadır. Bu noktada suç ve sapma kavramları kurallara uygun olmayan davranışları nitelenmek için kullanılmaktadır. Günşen İçli’ye (2019, s. 21-23) göre toplum içerisinde kültürün belirlediği örf, adet gelenek, görenek ve hukuk kurallarına uymayan davranışlar sapmış davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Fakat hukuk kurallarına uymamak ile diğer kurallara uymamanın sonuçları aynı olmamaktadır. Benzer şekilde toplumsal kuralları ihlal eden veya istatistiksel olarak ortalamadan farklı olan davranışlar da sapmış davranış olarak nitelenmektedir. Suç ve sapma kavramları literatürde genellikle birlikte kullanılıyor olsa da aralarında bazı farklar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim sapma, tüm kural ihlalleri için kullanılmaktayken suç yalnızca kanunlarla yasaklanan davranışlar için kullanılmaktadır.

Farklı disiplinler tarafından muhtelif tanımları yapılan suç kavramına ilişkin Enç (1978, s. 152), iki farklı tanımın yapılabileceğinden bahsetmektedir. Ona göre bu tanımlar hukuki ve psikolojik boyuta sahiptir. Suçun hukuki açıdan tanımı toplumda uygulanmakta olan kanunlara aykırı davranışlar sergilemek ve bunun sonucunda cezai müeyyidelere konu olmaktır. Suçun konumuz açısından önemli boyutu olan psikolojik boyutu ise hukuki boyuta göre daha geniş çerçevede konuyu ele almaktadır. Bu bağlamda Enç, suçu psikolojik boyutta “toplumun ahlâk ve davranış kurallarına aykırı hareketlerin sonucu olarak toplumla çatışma hâline düşmek” şeklinde tanımlamaktadır.

O'brien ve Yar'a (2008, s. 32-33) göre suç ve sapma kavramları kriminoloji literatüründe genellikle birlikte, hatta bazı kişilerce birbirinin yerine kullanılmaktadır. Fakat onlar bu kavramların birbiri ile ilişkili olsa dahi birbirlerinden ayrı olduklarını belirtmektedir. Suç, ceza hukuku tarafından cezalandırılabilen ve yasaklanan davranışlar olarak kabul edilmektedir. Sapma ise toplumsal normları ve kuralları ihlal etmektir. Bundan dolayı sapmış davranışlar arzu edilmeyen ve hoş olmayan davranışlar olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bazı davranışlar sapma olarak kabul edilirken suç olarak değerlendirilmekte, bazı davranışlar ise suç olarak değerlendirildiği hâlde sapma olarak görülmemektedir.

Sapma kavramını toplumun üyeleri tarafından gerçekleştirilmiş ve onların tepkileri ile karşılanan davranış şeklinde tanımlayan Sokullu-Akıncı (2018, s. 45-46), sapmanın suça göre daha müphem ve sınırları geniş bir kavram olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı ona göre sapmış davranışların tanımını yapmak suçun tanımını yapmaktan daha güçtür. Alanın uzmanları 1930'lu ve 1940'lı yıllarda sapmış davranışları belirtmek için patolojik sözcüğünü kullanmıştır. Bu kavram kişinin bir bozukluğu olduğu anlamına gelmekle birlikte 1950'li yıllardan itibaren patolojik kavramı yerine yukarıda tanımlanan sapma kavramı tercih edilmeye başlamıştır.

Literatürdeki suç tanımları genel olarak benzerlik göstermekle beraber suçun toplumdan topluma değiştiğini savunan görüşler de mevcuttur. Bu anlayışa göre hangi davranışların suç olarak kabul edileceği toplumun çoğunluğunun onayına bağlıdır (Demirbaş T. , 2016, s. 43). Bu bağlamda, bir toplumda suç olan bir davranışın başka bir toplumda suç olmadığını söylemek mümkündür. Bu noktada sapma ve suç arasındaki farklılıklardan biri Bal (2016, s. 24) tarafından dile getirilmiştir. Ona göre hukuk açısından düşük seviyedeki sapma davranışları kabahat olarak adlandırılırken insanların

haklarını tehdit eden ve onların hürriyet alanına dâhil olan davranışlar suç olarak görülmektedir. Dolayısıyla sapma davranışlarının çerçevesi yukarıda belirtildiği üzere oldukça genişken suç olarak kabul edilebilecek davranışlar ona nazaran daha azdır.

2.2.2.1. Suçların Sınıflandırılması

Çalışmanın konusu itibariyle Türkiye'deki suçların sınıflandırılması hususuna değinmekte fayda vardır. Araştırmaya katılan bireyler Türk Ceza Kanunu'na göre mahkûm edildiği için cezanın dayanağının bilinmesi önem arz etmektedir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'na (TCK) (2004, s. 8986-9046) göre suçlar dört ana başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar: *Uluslararası Suçlar, Kişilere Karşı Suçlar, Topluma Karşı Suçlar, Millete ve Devlete Karşı Suçlar*.

Türk Ceza Kanunu'nda suç bölümleri daha detaylı alt bölümlere ayrılmaktadır; fakat çalışmanın konusu ve kapsamı dolayısıyla sadece kanunda ilgili konuda belirtilen kısımlara ve bölümlere yer verilip detaylı alt bölümlere ve açıklamalara yer verilmeyecektir. 5237 sayılı TCK'da (2004, s. 8986-8987) ilk belirtilen suçlar olan Uluslararası suçlar kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar: a) soykırım, b) göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretidir. TCK'daki (2004, s. 8987-9007) ikinci başlık olan Kişilere Karşı Suçlar; a) hayata karşı suçlar, b) vücut dokunulmazlığına karşı suçlar, c) işkence ve eziyet, d) koruma, gözetim yardım veya bildirim yükümlülüğünün ihlali, e) çocuk düşürtme, düşürme veya kısırlaştırma, f) cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, g) hürriyete karşı suçlar, h) şerefe karşı suçlar, ı) özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar, i) malvarlığına karşı suçlar olmak üzere on alt başlıktan meydana gelmektedir.

TCK'daki (2004, s. 9007-9024) dört ana başlıktan üçüncüsü ise Topluma Karşı Suçlardır. Bu başlık kendi içerisinde on alt başlığa ayrılmaktadır. Bunlar: a) genel tehlike yaratan suçlar, b) çevreye karşı suçlar, c) kamunun sağlığına karşı suçlar, d) kamu güvenine karşı suçlar, e) kamu barışına karşı suçlar, f) ulaşım araçlarına veya sabit platformlara karşı suçlar, g) genel ahlâka karşı suçlar, h) aile düzenine karşı suçlar, ı) ekonomi, sanayi ve ticarete ilişkin suçlar, i) bilişim sistemlerine karşı suçlardır. TCK'da (2004, s. 9025-9046) yer alan son ana başlık olan Millete ve Devlete Karşı Suçlar sekiz alt başlık altında incelenmektedir. Bu alt başlıklar şunlardır: a) kamu idaresinin güvenilirliğine ve işleyişine karşı suçlar, b) adliyeye karşı suçlar, c) devletin egemenlik alametlerine ve organlarının saygınlığına karşı suçlar, d) devletin güvenliğine karşı suçlar, e) anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, f) milli savunmaya karşı

suçlar, g) devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, h) yabancı devletlerle olan ilişkilere karşı suçlar.

2.2.2.2. Suçlu Davranışın Açıklanması

Suç olgusu bilinen tarihi süreç içerisinde insanın olduğu her yerde var olmuştur. Toplumlar ve yönetimler bu duruma karşı kendi kültürleri, bilgi birikimleri, inançları vb. çerçevesinde önlemler almaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli yasalar, hükümler, ceza yöntemleri vb. tedbirler ortaya çıkmıştır. Topluluklardaki suçlu davranışların azaltılması veya yok edilmesi için çalışmalar yapılmasının yanı sıra insanların neden suç işlediği de anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda birçok çalışma yapılmış ve birçok teori ortaya atılmıştır. Farklı disiplinler suçlu davranışının açıklanması için gayret etmiş, bunun neticesinde ise psikolojik, sosyolojik, dinî, biyolojik ve daha birçok suç teorisi önerilmiştir.

Suçlu davranışın açıklanması noktasında muhtelif zamanlarda muhtelif anlayışların öne çıktığını görmek mümkündür. Rogers'a (1989, s. 314) göre 19. yüzyılın başlarından itibaren suç teorilerinin ekseriyetinin merkezinde suç ve sosyal gelişme arasında bağlantı olduğu kabulü yer almaktadır. Örneğin; Engels'ı takip eden Marksistler, suç artışında kapitalizm sistem çatısı altında çalışan alt sınıf işçilerin büyük bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Rogers'ın belirttiğine göre o dönemdeki diğer bilim insanlarının çoğu da artan şehirleşme ve sanayileşme sonucunda ortaya çıkan sosyal bozulmanın yabancılaştırma ve anti sosyal davranışlar meydana getirdiğini kabul etmektedir. Yani onlara göre suç, ilerlemenin ve gelişmenin bedeli olarak görülmektedir. Bu noktada Rogers, yukarıda belirtilen fikirlerin aksine çok sayıda kanıt olmasına rağmen 20. yüzyılın sonlarına kadar neredeyse hiç sorgulanmadığını ifade etmektedir. Nitekim ona göre bu görüşe olan inanç 1950'li yıllarda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki artan suç oranlarıyla daha da pekişmiştir. Bu bağlamda, 20. yüzyılın büyük kısmında suçla ilgili disiplinler şehirlere odaklanmış ve çalışmalarını şehirler üzerinden yapmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalarda genellikle şehirliler, genç ve fakir erkekler seçilmiştir.

Rogers'a (1989, s. 315) göre 1960 ve 1970'li yıllardan itibaren kriminologlar ilk defa üçüncü dünya ülkeleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda genellikle kırsaldan şehre göç etmiş ve suçlu olarak etiketlenmiş olan kişiler üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaların neticesinde 1980'lerin başından itibaren suçlu davranışı açıklamada yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken

şey, Rogers'ın suçlu davranışı anlama noktasında belirttiği hususların ve aşamaların kriminoloji bilimi açısından ortaya konmuş görüşler olduğudur. Kriminoloji haricinde ise yukarıda değinildiği gibi psikologlar, sosyologlar, din adamları, biyologlar vb. farklı alanlardan uzmanlar suçlu davranışın açıklanması noktasında fikir beyan etmiş ve çeşitli teoriler ortaya koymuştur. Bu bağlamda, konuya genel perspektiften bakıldığı zaman bilhassa 18. yüzyıldan itibaren ortaya konan teorilerle suçun ve suçlu davranışın sebepleri anlaşılmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren biyolojik ve psikolojik suç teorilerinin ön plana çıktığı görülürken 20. yüzyıldan itibaren bu iki yaklaşıma sosyolojik suç teorilerinin de eklendiği görülmektedir (Burkay, 2008, s. 2).

Suçlu davranışı açıklama noktasında tarihi süreç incelendiğinde iki temel yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunların ilki, kişinin davranışlarının kendi iradesi dâhilinde olmayıp birtakım üstün güçler tarafından yönlendirildiğidir. Bu anlayışa göre insan kendi davranışlarına öz iradesiyle karar veremediği için suçlu davranışları hususunda yargılanması da söz konusu değildir. Bu konudaki diğer yaklaşım ise kişinin akıllı ve irade sahibi bir varlık olduğu ve dolayısıyla davranışların bire bir sorumlusu olduğu anlayışıdır. Enç'e (1978, s. 153) göre hâkim olan iki yaklaşım da tahminler üzerine bina edilmiştir. Bu ise konuyu kesin olarak anlamaya engel olmaktadır. Bu durumda o, konunun ancak sistemli ve tarafsız çalışmalarla açıklığa kavuşturulabileceğini iddia etmektedir.

Çalışmanın bu noktasında suçlu davranışı anlamak ve açıklamak için geliştirilmiş teorilere ve görüşlere yer verilecektir. İlgili literatür ele alındığında pek çok disiplin tarafından suçlu davranışı açıklama amacı taşıyan görüş bildirilmiş olduğu görülse dahi bu çalışmada konu ile ilgilenen uzmanlar nezdinde en fazla kabul gördüğü düşünülen ve bu konuda yazılmış eserlerin hemen hepsinde yer alan bireysel, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik suç teorilerine yer vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

2.2.2.2.1. Bireysel Teoriler

Bilinen tarih boyunca tüm toplumlarda görülen suç olgusunu ve suçlu davranışın nedenlerini açıklamaya yönelik ortaya koyulan ilk teoriler bireysel teoriler olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriler kendi içerisinde klasik ekol, neo-klasik ekol, pozitif ekol, coğrafi ekol olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır (Burkay, 2008, s. 4).

2.2.2.2.1.1. Klasik Ekol

Klasik ekol, 1789 yılındaki Fransız ihtilaline kadar ceza noktasında gerçek bir adalet olmadığını iddia ettiği Avrupa’da, ihtilalden önceki hukuk sistemine karşı olarak ortaya çıkmıştır (Günşen İçli, 2019, s. 67). Faydacı ekol ismiyle de bilinen klasik ekol, 18. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış olup, suça ve suçlu davranışa bilimsel yaklaşım sergileyen ilk ekol olarak kabul edilmektedir (Burkay, 2008, s. 4). Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham, yazmış oldukları eserler ile klasik ekolün önemli temsilcileri olmuştur. Bu ekole göre insanlar hür iradeye ve hayatını idame ettirebilecek akla sahiptir. Günümüzde sıkça kullanılan insan hakları, süresi belli cezalar, adil yargılama ve caydırıcılık gibi terimlerin bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Klasik ekol döneminde yapılan Amerikan ve Fransız anayasaları ile Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi içerik itibariye bu ekolden etkilenmiştir (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 128).

Bireylerin kendi davranışlarının olası sonuçlarını mantık süzgecinden geçirdikten sonra suç işledikleri kabulü klasik ekolün dayanak noktasını oluşturmaktadır. Bu ekolün ana görüşlerinden bir diğeri Beccaria’nın “*Dei delitti e delle pene*” adlı denemesinde belirtmiş olduğu cezanın suça uygun olması gerektiği fikridir. Cezanın suça uygun olması görüşü ekolün diğer düşünürlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Buna göre suçlu birey işlediği suça göre ceza almalıdır; aksi hâlde suçlu bireylere daima aynı cezanın verilmesinin kişilerin ağır suçları işlemesine mâni olmayacağı belirtilmektedir. Beccaria’ya (2016, s. 45-48) göre insan kendisine haz veren eylemleri gerçekleştirme, kendisine acı veren şeylerden ise kaçınma temayülüne sahiptir. O, toplumun bireyden, bireyin ise toplumdan mesul olduğu fikrinden hareketle kanunların toplumsal sözleşmenin gerekli şartları olması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Beccaria’ya göre cezalar, insanların güvenlik için vazgeçmiş olduğu hürriyetlerini diğer insanların saldırılarına karşı müdafaa maksadıyla var olmalıdır. Genel olarak ise klasik ekole göre cezalandırma, üç amacı gerçekleştirmek için var olmalıdır. Bunların ilki, insanların tekrar suç işlemesini önlemektir. Bir diğer amaç suçu engellemektir. Üçüncü ve son amaç ise mağdurun hakkını almasını sağlamak ve suç işleyen bireye hak ettiği cezayı vermektir (Dolu, 2009, s. 98-99).

Toplumsal yaşamda suçun önlenmesi konusunda birtakım öneriler sunan Beccaria’ya (2016, s. 48) göre bunu sağlamanın koşullarından biri, genel kanının aksine cezanın ağır olması değil kişinin cezadan hiçbir surette kaçamayacağını anlamasını sağlamaktır. Bu noktada Beccaria (2016, s. 69-70), insanlar üzerinde bedene yönelik en az zarar verici;

ama ruha ve zihne önemli ölçüde iz bırakıcı cezalar verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Klasik ekole göre suçlu insanlara verilecek cezaların büyüklüğü onların işlediği suçla orantılı değil halka vermiş olduğu zararla orantılı olmalıdır. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere bu ekolün mensupları cezanın toplumun güvenliğini temin etmek ve insanların mutlu bir şekilde yaşamalarını sağlamak için verilmesi gerektiğine inanmaktadır (Akpınar, 2018, s. 28).

Klasik ekolün suç hakkındaki görüşlerini genel olarak anlayabilmenin yolu onların insanı nasıl bir varlık olarak gördüğünden geçmektedir. Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki bu ekol insanı kendi çıkarlarını düşünen ve bencil bir varlık olarak görmektedir. Daha sonra göze çarpan özellik insanın Hedonist bir varlık olarak görülmesi durumudur. Yani klasik ekole göre insan haz aldığı şey için yaşamakta ve onun peşinden koşmaktadır. Eylemleri de bu doğrultuda şekillenmektedir. Üçüncü ve son özellik ise insanın rasyonel bir varlık olmasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere insanın doğru ve yanlış ayırt edebilecek aklî kapasiteye sahip olarak görülmesi klasik ekolün temel görüşlerindedir. Bu fikir doğrultusunda insan hür iradesiyle seçenekleri mukayese eder ve dilerse suç işlemeyi tercih edebilir. Klasik ekolün insan görüşü bağlamında bireyin suç işleme özgürlüğü olduğu ifade edilmiş, orta çağda olduğu gibi suçun doğüstü olaylara bağlanmasına karşı çıkmıştır (Dolu, 2009, s. 96).

Suç işlenmesinin tek sebebinin kötü insanlar olmadığını ifade eden Beccaria (2016, s. 202), aynı zamanda kötü yasaların da suç işlenmesine neden olduğunu belirtmektedir. O, kötü olarak nitelediği yasaların insanların pek çok eylemini suç olarak damgaladığını ve bireylere özgür hareket alanı bırakmadığını dile getirmektedir. Bu nedenle çağdaş adalet sisteminin eski ceza yöntemleriyle yer değiştirmesi gerektiğine inanmış, kanunların bireylere karşı tarafgir olmamasını ve vatandaşların kanunlar önünde eşit sayılması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda klasik ekol, insanların haz elde etmek için legal veya illegal olmayan davranışları tercih etmede hür olduklarına inanmıştır. Klasik ekole göre insanları suç işlemenin verdiği hazdan vazgeçirecek şey verilecek cezanın caydırıcılığı olacaktır. Bu nedenle kanunlar insanları suç işlemekten caydıracak özelliklere haiz olmalıdır (Günşen İçli, 2019, s. 68-69).

2.2.2.2.1.2. Neo-Klasik Ekol

Hukuk sistemleri için oldukça önemli bir değişimin başlangıcını yapan klasik ekolün ardından gelen neo-klasik ekol 19. yüzyılda bu alan üzerinde hâkimiyet sağlamıştır.

Klasik ekolün aksine suça uygun ceza verilmesi prensibine karşı çıkan neo-klasik ekol, bu anlayışın kişinin suç olan davranışı gerçekleştirmesinin sebebini, suçlu davranışa neden olan hususi meseleleri ve suç işlemeye yönelik baskı durumunu hesaba katmadığını iddia etmektedir. Psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin önemli ölçüde etkilediği neo-klasik ekol bu bilimlerin etkisiyle suçtan ziyade suçlu bireye odaklanmıştır. Bu bağlamda, suç işleyen kişinin psikolojik ve sosyolojik durumu daima göz önünde bulundurulmuş ve cezanın suça göre değil suçluya göre olması gerektiği belirtilmiştir (Burkay, 2008, s. 5).

Neo-klasik ekol, klasik ekolü eleştirmekle birlikte aynı zamanda bu ekolden etkilenmiştir. Nitekim neo-klasik ekol, klasik ekolün sosyal fayda ve mutlak adalet anlayışlarını sentezlemiş; ceza faydalı olduğu zaman verilmeli, bununla birlikte adalete uygun ve adil ölçüde verilmelidir anlayışını benimsemiştir. Bu ekole göre suçlu kişiye ceza verilmesinin iki koşulu bulunmaktadır. Bunların ilki adaleti sağlamak, diğeri ise toplumu korumaktır. Yani ceza verilmesi için adil olunmalı ve bu ceza insanlar için faydalı olmalıdır. Neo-klasik ekole göre bu şartlar gerçekleşmediği takdirde ceza verme hakkı ortadan kalkmaktadır (Coşkun V. , 2001, s. 524).

Neo-klasik ekole genel perspektiften bakıldığı zaman klasik ekolle hemen hemen aynı temeller üzerine bina edildiğini görmek mümkündür. Bu temel ise kişinin hür iradeye sahip olduğu ve bu irade doğrultusunda hareket ettiğidir. Buna mukabil neo-klasikler, klasik ekolün suçlular için koymuş olduğu cezaları fazla ağır bulmuş ve bu nedenle onlardan farklı bazı görüşler ortaya koymuştur. Bu farklardan biri, suç işleyen kişinin sözü edilen suçu işlediği ortamdır. Aynı suçun ağır tahrik sonucu işlenmesiyle herhangi bir gerekçe olmaksızın işlenmesinin aynı sonucu doğurmaması gerektiği fikri neo-klasiklerin iddialarındandır. Neo-klasik ekole göre bu ve benzeri bazı durumlar kişinin mantıklı seçimler yapmasına engel olmaktadır. Rasyonel tercihin olmadığı bir suçta ise cezalandırma noktasında birtakım indirimlerin olması gerektiği iddia edilmiştir (Dolu, 2009, s. 105).

2.2.2.2.1.3. Pozitif/Pozitivist Ekol

19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan pozitif veya pozitivist ekol, suçun bilimsel yönden incelenebileceği fikrini ortaya atmıştır. Lombroso, Grofaro ve Ferri bu ekolün önde gelen isimleri olarak göze çarpmaktadır. Pozitif ekolde suç davranışı pozitivist yaklaşımla ele alınmış ve konuya bu şekilde yaklaşmıştır. Yukarıda sayılan klasik ve neo-klasik ekolün aksine pozitif ekol, suç davranışının insanın dışındaki bazı güçler

tarafından belirlendiğini ve bu güçlerin ölçülebileceğini iddia etmektedir (Akpınar, 2018, s. 32). Benzer şekilde pozitif ekol tarafından suçlunun hür iradesinin olmadığı iddia edilmesi ve bunun sadece bir varsayımdan ibaret olduğunun belirtilmesi önceki ekollerden farklı ortaya atılmış olan hususlardan bir diğeridir (Coşkun V. , 2001, s. 523). Bu anlamda pozitif ekol, *doğal suçluluk kuramı* şeklinde de adlandırılmaktadır (Enç, 1978, s. 153).

İnsan davranışının biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bazı özellikler tarafından belirlendiği görüşünden hareket eden pozitif ekol düşünürleri konuya determinist bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Onlar suçluları birtakım araştırma teknikleri kullanarak incelemiş, bilimsel analiz yapma maksadı ile onlardan veriler toplamıştır. Bu ekole göre evrim teorisi insan davranışlarını ve bilhassa suçlu davranışlarını açıklama noktasında temel referans olarak alınmıştır (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 137). Nitekim bu ekolün düşünürlerine göre insan sosyolojik ve antropolojik bir gerçek olarak görülmektedir. Bu bağlamda, kişi yaşadığı toplumsal ve ekonomik koşullar, doğa koşulları ve iklim şartları gibi bazı unsurlar tarafından şekillenerek bir kişilik kazanmaktadır (Coşkun V. , 2001, s. 523). Pozitif ekolün hür iradeyi kabul etmemesi ve suçlu bireyi aslında tedaviye ve rehabilitasyona muhtaç olarak görmesi, Batı dünyasındaki ceza sistemlerini fazlasıyla etkilemiştir. Batı’da 1960’lı yıllarda meydana gelen klasik ekolün yeniden canlanmasına kadar pozitif ekolün yukarıda belirtilen anlayışının uygulanmasını, bu ekolün ne kadar etkili olduğunun göstergesi olarak kabul etmek mümkündür (Dolu, 2009, s. 103).

Klasik ekol suç ve suçlu konusundaki görüşlerinde hukuksal bir dil kullanması sebebiyle hukukî bir görüntü arz ederken pozitif ekol suçun hukuksal manadaki açıklamalarını reddetmekte ve suçun psikolojik bir olgu olduğunu iddia etmektedir. Klasik ekol suç konusunda hür iradeyi temel alırken pozitif ekol yukarıda belirtildiği üzere determinist yaklaşımla neden sonuç ilişkisini esas almaktadır. Pozitif ekolün klasik ekolden bir diğer farkı da suçun önleyici etkisine odaklanmak yerine toplumu koruma maksadıyla cezanın ve suçun bilimsel yönüne odaklanmış olmasıdır (Burkay, 2008, s. 5).

Pozitif ekolün kurucusu olarak kabul edilen Lombroso, Comte’un pozitivizmi ile Darwin’in Evrim Teorisi’ni çalışmalarında birleştirmiştir. Onun, *suç ve beden ilişkisi* adı altındaki çalışmalarında bu sentezin etkilerini görmek mümkündür. Daha sonra öğrencileri olan Garofalo ve Ferri ile birlikte geliştirmiş oldukları *suçlu doğma teorisinde* de bunun etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Bahsi geçen isimler geliştirmiş oldukları

teoride deney ve araştırma ile suçlu olanların fiziksel yönden suçlu olmayanlardan ayrıldığını iddia etmektedir. Buna göre suçlular, evrimin ilk aşamasındaki fiziksel özellikleri ile diğer insanlardan ayırt edilebilmektedir. Nitekim suçlu bireylerin suçlu olmayanlara nazaran büyük bir çeneye ve kanin dişlere vb. ayırt edici özelliklere sahip olduğunun belirtilmesini bu hususta örnek olarak vermek mümkündür (Günşen İçli, 2019, s. 72).

Lombroso (2006, s. 114), toplum içerisindeki suçlu insan tipinin aslında tarihsel süreç içerisinde ortadan kalkmış olan ilkel bir insan türünün gelişmiş insanlar arasında yeniden hortlaması sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ona göre suçluluğa sebep olan insan çok eski dönemlerde yaşamış olup evrimsel süreç içerisinde yaşam şartlarına ayak uyduramayp yok olmuştur. Bununla birlikte ilkel insanın birtakım özellikleri kalıtım yoluyla bazı insanlarda hâlâ kendini gösterebilmektedir. Bu ise suçlu tip denen insanların varlık sebebini teşkil etmektedir.

2.2.2.2.1.4. Coğrafi (Kartografik) Ekol

Kartografik ekol, bireyin yaşadığı coğrafyanın ve içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin onun suç işlemesindeki etkili faktör olduğunu iddia eden ekoldür. Bu ekol suçun coğrafi olarak dağılışımdan hareketle bu şekilde iddialar ortaya atmaktadır. Öncelikle Fransa'da Guerry ve Belçika'da Quetelet tarafından temsil edilen ekol daha sonra İngiltere ve Almanya'ya yayılmıştır. Coğrafi konum, yağışlar, enlem vb. unsurların suçlu davranışı üzerindeki etkisini savunan bu ekolün görüşlerine benzer görüşler bazı düşünürler tarafından da benimsenmiştir (Dönmezer, 1967, s. 67-68).

Çeşitli dönemlerde suçlu davranışın açıklanması noktasında etkin bir şekilde kullanılan coğrafya etkisi günümüzde pek üzerinde durulmayan hususlardandır. Herodot'un bu konu üzerinde durmuş olması, suçun coğrafi açıklamasının tarihi hakkında bilgi verici mahiyettedir. Fiziki koşulların suçlu davranışı açıklamada kullanılması daha çok iklim, hava ve mevsim koşulları üzerine bina edilmektedir. Bu bağlamda, Quetelet, Guerry ve Aschaffenburg başta olmak üzere birçok isim İtalya, Fransa ve Almanya'da eşyalara yönelik suçların soğuk bölgelerde kışın artmasına mukabil, sıcak bölgelerde yaz mevsiminde bireylere karşı suçların arttığını istatistikî olarak ortaya koymuştur (Demirbaş T. , 2016, s. 101-102).

Suçun coğrafi koşullarla açıklanması noktasında çalışma yapan isimlerden biri de Montesquieu'dir. O, yağmur, toprak ve bazı coğrafi etkenlerin insan davranışları

üzerindeki etkilerini incelemiştir. Buna göre Montesquieu, ekvatora yaklaştıkça suç oranlarının artacağını iddia etmektedir. Bununla birlikte ekvatorun tersi istikamete yani kutuplara gidildikçe de sarhoşluğun artacağını öne sürmüştür. Bu konuda çalışma yapan önemli isimlerden bir diğeri olan Dexter'e göre hava basıncı, rüzgâr ve nem gibi bazı unsurların insanların suç işlemesiyle ilişkisi bulunmaktadır (Günşen İçli, 2019, s. 76).

Kriminoloji literatüründe rastlanmasa dahi ünlü düşünür İbn Haldun'un coğrafi koşulların insanın kişisel özellikleri üstündeki etkisine dair görüşleri çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir. İbn Haldun (2017, s. 195-196) "Mukaddime" adlı eserinde dünyayı yedi iklim bölgesine ayırmakta ve bu iklim bölgelerinden birinci ve ikinci ile altıncı ve yedinciye mutedil olmayan iklimler olarak nitelemektedir. Birinci ve ikinci iklim bölgeleri aşırı sıcak, altıncı ve yedinci iklim bölgeleri ise kutuplara yakın ve aşırı soğuktur. Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim bölgeleri ise aşırı sıcak ve soğuk olmayıp itidalli iklim koşullarına sahiptir. Bu bağlamda, İbn Haldun iklim koşulları dengeli olan, insanların aşırı sıcak ve aşırı soğuğa maruz kalmadığı bölgelerde yaşayanların mükemmel karaktere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu insanların sanat, gündelik hayat, mimari, ekonomi, sosyal ilişkiler vb. tüm alanlarda ileride olduğunu ve insanlık içerisinde en iyi konumda bulduklarını ifade eden İbn Haldun, buna mukabil iklimi mutedil olmayan bölgelerde yaşayanların durumunun bu insanların tam zıttı olduğunu iddia etmektedir. Nitekim o, coğrafi koşulları insanları zorlayan aşırı sıcak ve soğuk bölgelerde yaşayanların davranışlarının normal olmadığını, tepkilerinin ifrat veya tefrit derecesinde olduğunu, saldırgan ve vahşi olduğunu, medenilikten uzak olduğunu ve cinayet suçunun çok yaygın olduğunu dile getirmektedir.

Suçlu davranışı açıklama noktasında ortaya çıkmış olan ilk görüşleri barındıran bireysel teoriler çeşitli alt teorilerden müteşekkildir. Bu noktada, bazı teoriler birbirine benzer görüşler sunmuş bazıları ise tam zıt sayılacak iddialar ileri sürmüştür. Bireysel teorilerin ilki olan klasik ekol insanın hür bir varlık olduğunu ve mantık süzgecinden geçirerek suç işlemeye karar verdiği görüşüne sahiptir. Benzer şekilde neo-klasik ekol de insanın hür olduğunu belirterek suçu açıklamada kişinin psikolojik ve sosyolojik durumunun göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu ekollerin zıttı bir görüşe sahip olan pozitivist ekol, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bazı güçler tarafından iradesi dışında suçlu davranış sergilediği iddiasına sahiptir. Son olarak coğrafi ekol ise coğrafi konumun ve bazı doğa olaylarının suçlu davranış üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedir.

2.2.2.2.2. Biyolojik Suç Teorileri

Suçun ve suçlu davranışın açıklanmasında biyolojik faktörlerden yararlanma hususu milattan önceki dönemlere kadar tarihlendirilebilse de günümüzdeki biyolojik suç teorilerinin başlangıcı olarak 1750'li yıllar kabul edilmektedir. Bununla birlikte egemen görüş biyolojik suç teorilerinin tam anlamıyla 1800'lü yıllarda ortaya çıktığıdır. Her ne kadar daha eski tarihlerde bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa dahi genel kabul yukarıda verilmiş olan tarihtir (Conklin, 2013, s. 93).

Biyolojik suç teorilerinde ilk ortaya çıkan akımlar *fizyonomistler ve frenolojistlerin* akımlarıdır. Yaklaşık olarak 1750 ve 1850 yılları arasında hâkim olan bu görüşlerde bireyin dış görünüşü ile suçlu davranışı arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktaydı. Bunlardan ilki olan fizyonomistler, insanların surat şekilleri ve kulak, göz gibi organlarıyla suçlu davranışlar arasında korelasyon kurmaktaydı (Conklin, 2013, s. 94). Bir diğer önemli akımın temsilcileri olan frenolojistler, surat şekilleri ve suratdaki organlardan ziyade kafa şekilleri ve beyin anatomisi üzerinde durmuştur. Bu akımın önde gelen isimleri olan Gall ve Spurzheim, kafatası ve beyin ile insanın sahip olduğu kişilik arasında bağlantı olduğunu iddia etmiştir. Bu amaçla onlar birçok mahkûm üzerinde incelemeler yaparak savlarını ispatlama yoluna gitmiştir. Bununla birlikte bilhassa Gall'ın çalışmaları sayesinde frenolojistlerin görüşleri 19. yüzyılda oldukça popüler bir konuma erişmiştir (Darçın & Darçın , 2021, s. 29).

Suçun biyolojik açıklamaları konusunda verilen ilk iki akımın ardından göze çarpan görüş, daha önce Pozitivist ekolde bahsi geçen Lombroso'nun ortaya attığı *Atavistik Adam* modelidir. Bu modele göre suç işleyen bireyler evrimleşme sürecini tamamlayamamış insanlardır (Canter, 2020, s. 45). Lombroso (2006, s. 222), orduda doktor olarak görev yaptığı süre boyunca yaklaşık 3000 kişiyi incelemiş ve suçluların diğer insanlardan daha farklı dış görünüşe sahip olduğunu iddia etmiştir. Ona göre suçlular; kıvrık burunlu, geniş çene kemiğine sahip, azı dişleri büyük, göz çukurları iri, elmacık kemikleri çıkıntılı vb. fiziksel özelliklere sahip insanlardır. Bununla birlikte Lombroso (2006, s. 123) bazı hastalıklar gibi suçluluğun da nesilden nesile aktarılan bir özellik olduğunu ifade etmektedir. Bu görüş yoğun eleştiriye maruz kalınca Lombroso geri adım atmış ve araştırmasındaki suçluların yarısının doğuştan suçlu olmadığını dile getirmiştir (Demirbaş T., 2016, s. 105). Atavistik bireyin normal insanlardan farklı olması hasebiyle medeni toplumlarda yaşamasının uygun olmadığı düşüncesinden dolayı bu bireylerin her ortamda suç işleyebileceği belirtilmiştir. Bundan dolayı bu insanların

yalnızca özel önlemler alındığı takdirde medeni toplumlarda yaşayabileceği iddia edilmiştir (Akers, 1999, s. 37).

Lombroso'nun görüşlerinin doğru olmadığını iddia eden Goring (1913, s. 173), “İngiliz Mahkûm” isimli çalışmasında Lombroso'dan daha ileri bir istatistik yöntemi ile çalışarak kafatası veya vücut yapısından hareketle belli bir suçlu tipi betimlemesi yapmanın doğru olmayacağını dile getirmiştir. Kontrol grubunu teşkil eden suçlu olmayan insanlarla yaptığı mukayeselerde suçlu olanlarla olmayanlar arasında anlamlı fiziksel farklılıklar olmadığı sonucuna varmıştır. Bu alanda önemli isimlerden olan Hooton da benzer bir çalışma yapmıştır. Hooton'un bu konudaki iki önemli eseri “Amerikalı Suçlu” ve “Suç ve Adam”dır. Lombroso'nun iddialarının doğruluğunu araştıran Hooton, Lombroso'ya nazaran büyük bir örneklem grubu ile çalışmıştır. Gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde Lombroso'nun görüşlerinin kısmen doğru olduğunu iddia eden Hooton, suçlu bireylerle suçlu olmayanlar arasında bazı fiziksel farklılıkların bulunduğunu belirtmiştir (Günşen İçli, 2019, s. 84). Ona göre mahkûm edilmiş insanların fiziksel özellikleri şöyledir: Düşük omuz, ince dudak, uzun boyun, küçük gözler ve iri çene. Bununla birlikte Hooton belli suçları işleyen insanların benzer fiziksel özelliklerle sahip olduğunu da zikretmiştir (Demirbaş T., 2016, s. 108).

Suçun biyolojik açıklamasına ilişkin görüşlere bakıldığında beden tipleri ile suçlu davranış arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar ile karşılaşmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında iki isim göze çarpmaktadır. Bunlar Ernst Kretschmer ve William Sheldon'dur. Bu alandaki ilk çalışmaları yapan isim olan Kretschmer (1925, s. 19), vücut tiplerini üç temel başlık altında incelemiştir. Bunlar: *Astenik*, *atletik* ve *piknik* tiptir. İlk tip olan astenikler ince, dar omuzlu ve fiziksel açıdan gösterişsiz insanlardır. Atletik tip, orta boylu, görece kaslı ve güçlüdür. Son tip olan piknik ise geniş yüzlü, yuvarlak hatlı, kalın boyunlu ve ortalama boya sahiptir. Saymış olduğu tiplerin psikolojik özelliklerine de değinen Kretschmer (1925, s. 36), astenik ve atletik tipin şizofreniye, piknik tipin ise manik depresifliğe yatkın olduğunu ve bu tipler ile sayılan rahatsızlıklar arasında ilişki bulunduğunu belirtmektedir.

Beden tipleri ve suçluluk arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan bir diğer isim olan Sheldon, Kretschmer'in çalışmalarını Amerika'ya taşımıştır. Çalışmaları sonucunda üçlü beden tipi tasnifi yapan Sheldon'un tiplerini; *endomorf*, *mezomorf* ve *ektomorf* tür. Mezomorf güçlü, kas yapısı daha gelişmiş, beden işlerine yatkın tiptir.

Ektomorf ince ve uzun beden yapısına sahip, genellikle sıkılgan tiptir. Son tip olan endomorf ise kısa, tombul, neşeli ve arkadaş canlısı tiptir (Cüceloğlu, 2018, s. 414). Bu noktada, Sheldon'un endomorf tipinin Kretschmer'in piknik tipiyle, mezomorfun atletik tipe, ektomorfun ise astenik tip ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Sheldon'un sınıflaması içerisinde yer alan mezomorf aktif, agresif ve bazen de şiddete meyillidir. Tipler içerisinde suça en yatkın olan tip budur. Endomorf ağır ve uyuşuk olarak tasvir edilmiştir. Suç işlemleri mümkün olmakla birlikte mezomorflar kadar yatkın değildir. Diğer tiplere nazaran daha az sosyal ve entelektüel olan ektomorf suç işleme ihtimali en düşük olan tiptir (Siegel, 2012, s. 142).

Biyolojik suç teorilerinde fiziksel görünüm ile suç arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların yanı sıra genetik ve suç arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Literatürde genetik teoriler olarak adlandırılan bu çalışmaların çeşitli alt alanları bulunmaktadır. Bunların ilki, belirli aileler üzerinde yapılan araştırmalardır. Bu araştırmalar neticesinde suçluluğun kalıtsal olarak aile içerisinde aktarılıp aktarılmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu hususta yapılan ilk çalışma Estabrook'un suçluluğuyla ünlenmiş Jukes ailesi üzerinde yapılan araştırmadır. Benzer şekilde suçluluğuyla ünlenmiş başka bir aile olan Kallikak ailesi üzerinde yapılan araştırma da bu noktada önem taşımaktadır. Bahsi geçen çalışmaların sonuçlarına bakıldığında suçun aile içerisinde nesilden nesile aktarıldığı görülmektedir. Nitekim gerçekleştirilen araştırmalarda tek bir kuşak değil önceki kuşaklar da suçluluk bakımından incelenmiş ve bu durumun kalıtsal olarak aktarıldığı sonucuna varılmıştır (Sutherland E. H., 1947, s. 83).

Suçlu davranış ile biyolojik yapı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda karşılaşılan bir başka husus ikiz kardeşler üzerinde gerçekleştirilen araştırmalardır. İlgili literatüre bakıldığında zaman bu konuda pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. İkizler üzerinde yapılan çalışmalarda tek yumurta ve çift yumurta ikizleri arasında ayrım mevcuttur. Gerçekleştirilmiş olan birçok çalışmada tek yumurta ikizlerinin çift yumurta ikizlerine nazaran suça daha yatkın olduğu iddia edilmektedir. Öyle ki bu hususta yapılan meta analiz çalışmalarında da tek yumurta ikizlerinin çift yumurta ikizlerine göre suça daha meyilli oldukları saptanmıştır (Raine, 2002, s. 44-45).

Suçlu davranışın genetikle alakalı olduğuna ilişkin açıklamalarda karşılaşılan bir başka durum kromozom çalışmalarıdır. Yapılan çalışmalarda bazı erkeklerin normalde

mevcut olan XY kromozomuna ek olarak fazladan bir Y kromozomuna sahip olduğu saptanmıştır. Yani bu bireylerin olması gereken şekliyle XY kromozomuna değil XYY kromozomuna sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada, bazı araştırmacılar bu şekilde olan bireylerin suç işlemeye daha meyilli olduğunu iddia etmiştir. Nitekim bu bireylerin diğer insanlara nazaran daha agresif ve şiddet yanlısı olduğu ifade edilmiştir (Crews, 2009, s. 194). Suçluluğun kromozom dizilimindeki anormallikten kaynaklandığına ilişkin görüş 1960'lı yıllarda oldukça popüler hâle gelmiştir. Öyle ki herhangi bir gerekçe ile temellendirilemeyen suçlar kromozom dizilimindeki anormallikle açıklanmaya çalışılmış ve bazı suçlular bu iddia ile avukatlar tarafından savunulmuştur (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 178). Fakat 1970'li yıllarda azılı suçlu olarak nitelendirilen kişiler üzerinde yapılan araştırmalar sonucu onların hiçbirinde XYY kromozomuna rastlanılmaması, suç ile kromozom dizilimi arasındaki ilişkiye yönelik popüler iddialara olan ilginin azalmasına neden olmuştur (Darçın & Darçın , 2021, s. 46).

Biyolojik suç teorileri içerisinde görülen bir başka konu salgıların insan kişiliğini, bundan hareketle suçlu davranışı etkilediği iddiasıdır. Bu hususta oldukça önemli iddiaları olan Berman (1922, s. 202-204), çeşitli salgıların insan davranışlarını etkilediğini dile getirmektedir. Öyle ki o, endokrin kişilik, adrenalin kişilik gibi salgıların etkisiyle oluşan kişilik tiplerinden söz etmektedir. Örneğin; endokrin bir insanın hayatını her yönden domine edebilecek kadar etkili bir salgıdır ve bu salgının tesiriyle bir kişilik tipi meydana gelmektedir. Hayatını büyük çoğunlukla geçmişle bağlantılı yaşayan endokrin kişilik genellikle yeniliklere kapalıdır. Bu kişiliğe sahip bireylerin sürpriz denebilecek davranışları genellikle bulunmamakla beraber geçmiş yaşamlarına bakarak gelecekteki tavırlarına dair öngöründe bulunmak mümkündür. Bir diğer örnek olan adrenal kişiliğe sahip olanlar adrenal seviyelerine göre hareket etmektedir. Bu kişiliğe sahip insanların davranışlarında tutarlılık olmadığı görülmektedir. Bunun sonucunda ise adrenal kişilik tipinin suça daha yatkın olduğu belirtilmektedir.

Salgıların suçluluk üzerinde etkisi olduğuna yönelik gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar mevcuttur. Buna göre farklı hormonlar ve salgılar bireyleri sakinleştirmekte yahut saldırganlaştırmaktadır. Bu konuda, büyük denebilecek bir örneklem üzerinde yapılmış olan bir araştırmaya göre erkek ve kadın katılımcıların suç işleme ihtimalleri ile testosteron ve diğer androjenler arasında bağlantı olduğu görülmüştür (Dolu, 2010, s. 171). Benzer şekilde, gerek ergenler gerekse yetişkinler üzerinde yapılmış olan bazı

çalışmalarda da testosteron seviyesi ile agresiflik ve suçlu davranışlar arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Akers, 1999, s. 44).

Suçla ilişkin biyolojik açıklamalar milattan önceye kadar tarihlense de metotlu çalışmaların 18. yüzyılın ortalarında başladığı kabul edilmektedir. Biyolojik suç teorilerinde ileri sürülen görüşler fiziksel yapı, beyin yapısı, genetik ve kalıtım ile suç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu alanda çalışan bazı uzmanlar suret şekillerinin, bazıları kafa yapısının bazıları ise vücut tipinin suçlu davranışla alakası olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca suçun kalıtım yoluyla nesilden nesile aktarıldığı, bazı genetik bozuklukların suçla yol açtığı veya hormonlarla suç arasında ilişki olduğu iddiaları biyolojik suç teorilerine mensup uzmanların ileri sürdüğü görüşler arasında yer almaktadır.

2.2.2.2.3. Psikolojik Suç Teorileri

Suçlu davranışı anlama ve açıklama ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bazı uzmanların suçlu davranışın psikolojik temelli olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir. Bu görüşü iddia eden uzmanlara göre şiddet, hırsızlık, taciz vb. suçlar aslında bazı psikolojik sorunların göstergesi olarak kabul edilmektedir. Konu ile ilgilenen psikologlara göre birçok suçlu genç fakir bir aileye, arkadaşlarıyla ve çevreleriyle ise tahrip olmuş ilişkilere sahiptir. Ayrıca bu gençlerin otorite figürü olarak görülen kişi veya yapılarla da genellikle çekişme ve çatışma hâlinde oldukları ifade edilmektedir. Suçun psikolojik temelli olduğunu öne süren uzmanlara göre yukarıda belirtilen kötü ilişkiler sağlıklı bir kişilik yapısının varlığına işaret etmektedir. Ayrıca bu konuda yapılmış birçok çalışmada hapse girmiş gençlerin kişiliklerinin negatif ve anti sosyal davranış karakter özellikleriyle şekillendiği belirtilmekte ve bu gençlerin negatif özelliklerle damgalandıkları görülmektedir (Meena, 2016, s. 1644).

1900'lü yılların başlarından itibaren konunun uzmanları suçlu davranışın sebeplerini anlamaya yönelik çalışmalarda sadece bedensel etkenler üzerinde durmayıp ruhsal sebepleri de araştırma çerçevesine dâhil etmiştir. Nitekim suçlu davranış ve zekâ düzeyi ilişkisi üzerinde durulmuş olması bu durumun göstergeleri arasında yer almaktadır. Düşük zekâ düzeyine sahip bireylerin suç sayılan durumları ve bu durumların cezai müeyyidelerini anlama kapasitesine sahip olmadığı için suç işledikleri fikri ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda çeşitli zekâ testleri yapılmış, 75 IQ ve aşağısı zekâ geriliği kabul edilmiş ve hükümlülerin ekseriyetinin bu IQ puanının altında zekâ katsayılarını sahip olduğu iddia edilmiştir. Her ne kadar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda bu testlerin

yeteri kadar güvenilir olmadığı kabul edilse de akıl hastalıklarının suçlu davranışa neden olabileceği fikri bazı çevrelerce dillendirilmeye devam etmektedir (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 180-181).

Wortley'ye (2011, s. 15) göre sosyoloji alanında suçu ve suçluluğu anlama ve açıklama maksadıyla çeşitli spesifik çalışmalar yapılmış ve teoriler geliştirilmiş olsa da psikoloji alanında bu konuda yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Psikologlar, sosyologlar gibi teori geliştirmek yerine genel psikoloji kurallarına uygun bir şekilde suçlu davranışı üzerine çalışmıştır. Bununla birlikte Wortley'ye göre bireysel psikolojik teoriler bazı ruhsal faktörlerin ve süreçlerin üzerinde durarak aslında dar bir alana odaklanmıştır.

2.2.2.2.3.1.Psikanaliz Teorisi

Suçlu davranışı açıklama noktasında psikolojik suç teorileri içerisinde genellikle ilk göze çarpan teori psikanaliz teorisidir. Her ne kadar psikanalizin kurucusu olan Freud suçlu davranışlar hakkında çok az açıklama yapsa da kendisinden sonra gelen uzmanlar bu konu ile ilgili çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur (Hollin, 2012, s. 84). Psikanaliz ekolüne göre kanun ihlali yani suç olarak kabul edilen davranışlar yaşamın erken dönemlerinde şekillenen ve daha sonra bireyin seçimlerine ve fiillerine yön veren anormal kişilik yapısının bir sonucu olarak kabul edilmektedir Olağandışı durumlarda ortaya çıkan zihinsel baskılar bu bireyleri şiddete ve saldırganlığa itmektir (Meena, 2016, s. 1644).

Genel olarak bakıldığı zaman bu teoriye göre farklı ihtimallerin olduğu da göz önünde bulundurulmakla birlikte suça sebep olabilecek üç önemli sebebin varlığından söz edilmektedir. Bunların ilki; kişiyi suçluluk hissine hapsedebilecek kadar kuvvetli bir süper egonun mevcudiyetidir. Bir diğer sebep; kişinin ani ve tepkisel arzularını kontrol altına alamayacak kadar zayıf bir süper egodur. Bu husustaki üçüncü ve son sebep ise bireylerin anlık olarak zevk alma arzularıdır (Dolu, 2010, s. 179-180).

Freud'un suçu açıklaması nevrozlarla benzerlik göstermektedir. Bireyin ebeveynleri ile ilişkileri suçu anlama noktasında oldukça önemli görülmektedir. Freud'a (2001, s. 203) göre erkek çocuğunda bulunan Oedipus kompleksi, bilinçaltında suçluluk hissi meydana getirip kişinin rasyonel hareketler sergilemesine mâni olmaktadır. Bu durum hukuk kurallarına ve toplumsal kurallara uymama şeklinde tezahür edebilmektedir. Bununla birlikte suç işleyen bireyde Oedipal dönemin tesiriyle bilinçaltına itilen suçluluk

ve günahkârlık hissini dindirilmesi maksadıyla ceza görme isteği ortaya çıkabilmektedir. Birey bu duygudan kurtulmak amacıyla suç işleyip yakalanmak ve ceza çekmek istemektedir. Bununla birlikte Sokullu-Akıncı'ya (2018, s. 184) göre suçlu davranışı temellendirmeye yönelik yukarıda verilen açıklamalara ek olarak yeni bir psikanalitik görüş, ebeveynlerin müsaadeci tutumlarının bireyin suç işlemesinde etkili olmaktadır. Müsaadeci tutuma sahip ebeveynler çocuğun alt benliğini tatmin etmekte ve bu suretle üst benliğin tam anlamıyla gelişmesine mâni olmaktadır. Bu durum neticesinde birey sosyal normlarla yasaklanan davranışları yeteri kadar hâkimiyeti altına alamamakta, dolayısıyla suça yönelmektedir.

Freud suç üzerine müstakil bir eser yazmamış olsa dahi yazılarında az da olsa yer yer suç konusuna değinmektedir. Katı üst ben ile onun hâkimiyeti altında bulunan ben arasındaki gerilim sonucu ortaya çıkan duruma suçluluk duygusu adını veren Freud (2011, s. 91-92), bu durumun kendisini, cezalandırılma gereksinimi olarak dışa vurduğunu belirtmektedir. Bireyin suçluluk duymasının muhtelif sebepleri bulunmaktadır. Freud, kötülük yapmanın haricinde kötülük yapma niyetinin dahi insana suçluluk duygusu yaşattığını söylemektedir. Yani o, insanın bilinçdışında suçluluk hissine sahip olduğunu, bunun sonucunda ise cezalandırılmak istediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, cezalandırılma gereksinimi dışa vuran kişilerin bu gereksinimi karşılayabilmek için hukuk sistemi tarafından suç olarak belirlenen fiilleri işlediği psikanalizin suçu açıklama noktasında ortaya attığı iddialardandır.

Hastaları ile olan görüşmelerinde ilk ergenlik döneminde hırsızlık, dolandırıcılık, kundakçılık gibi suç işleyen bireylerle karşılaşan Freud (2001, s. 202-203) başlangıçta bu durumu ilk ergenlikteki ahlâksal engellenme ve güçsüzlük hissini telafi etme çabası olarak açıklamaktadır. Ancak o daha sonra durumun böyle olmadığını fark ettiğini belirtmektedir. Freud yaptığı görüşmeler ve analizler sonucunda birçok hastasının aslında yasak olduğu ve rahatlama yaşadığı için suç işlediğini dile getirmektedir. Ona göre bunun sebebi suç işleyen bireylerin kaynağını bilmedikleri bir suçluluk hissini ağırlığı altında ezilmesi, suç işledikleri anda bu ağırlığın hafiflemesi ve en azından artık bu suçluluk duygusunu bir gerekçeye dayandırabilmesidir. Freud bu noktada suçluluk bilincinin suçtan değil, suçun suçluluk bilincinden kaynaklandığını ifade etmektedir. O, suçluluk bilincinin psikanalist araştırmacılar tarafından Oedipus kompleksine dayandırıldığını söylemekte ve kendisi de bu fikri benimsemektedir. Freud'a göre suç işlemenin sebebi olan suçluluk duygusunun farklı kaynakları olduğu yukarıda belirtilmişti. Verilen

Bireylerin hâl ve hareketlerindeki sapmaların onların temel dürtülerinin baskılanmasından dolayı meydana geldiğini iddia eden psikanaliz teorisi bu baskıların medeni hayattaki beklenti ve kuralların etkisiyle oluştuğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle süperegö ve id arasındaki çekişmenin neticesinde sapma ve suç olarak addedilen davranışlar oluşmaktadır. Bununla birlikte kişinin düşünce dünyasında çözemediği travma veya tecrübelerin bulunması, onun davranış bozuklukları göstermesine neden olmaktadır. Nitekim psikanalize göre bu tür çatışmalar birey henüz küçük yaşlarda iken gerçekleşmektedir (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 181-182).

Maguire'e (2000, s. 62) göre kişiliği oluşturan üç unsur birbirini fazlasıyla etkilemektedir. Eğer idde ortaya çıkan enerji doğru yöne kanalize edilmez yahut nötrleştirilmezse bu enerji kişinin bilinç düzeyine ve hareketlerine anti sosyal davranışlar şeklinde yansiyacaktır. Bu bağlamda Maguire, egonun görevini doğru şekilde yapmayıp, süperegö ve id arasındaki dengeyi sağlayamadığı durumlarda kriminal davranışların ortaya çıkacağını belirtmektedir.

2.2.2.3.2. Kişilik Özellikleri Teorileri

Suçlu bireyleri belli isimlerle anmak insanlar arasında yaygın olarak görülen durumlardandır. Suçlu insanlara yönelik bilhassa gazete ve televizyonlarda psikopat kavramının kullanılması bu noktada göze çarpan hususlardandır. Bu ve benzeri tabirlerin suç işleyen insanların birtakım özelliklerini anlatmak için uzmanlar tarafından seçildiğini dile getiren Marsh (2006, s. 56), tüm suçluların aynı olmadığını belirtmekle birlikte bu bireylerin benzer kişisel özellikler gösterdiğini ayrıca dile getirmektedir.

Bireylerin sahip olduğu bazı kişisel özelliklerin suçlu davranışların meydana gelmesinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Özdemir ve Öner-Özkan (2017, s. 352) düşük empati ve diğerkamlık özelliklerinin kişilerin daha fazla anti-sosyal ve suçlu davranış göstermesine neden olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte onlara göre, düşünmeden hareket etme ve yaşanan olaylarla olumsuz başa çıkma da suçlu davranışı arttıran faktörlerdendir. Nitekim düşünmeden hareket eden insanların gerçekleştireceği davranışların sonuçlarını hesaplamaması ve yaşadığı olaylara karşı olumsuz başa çıkma şeklinde tavır geliştirenlerin belli bir noktadan sonra sınırlarının yıpranması ve anksiyete yaşamaları onların suç teşkil edecek davranışlar sergilemesini tetikleyici unsurlar olarak görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilere benzer şekilde Wortley (2011, s. 96-97) de özgecilik ile suçluluk arasındaki ilişkiye değinmektedir. O, evrimsel psikologların birçok suçlu davranışı özgecilik noktasındaki başarısızlıkla açıkladığını dile getirmektedir. Bu noktada evrimsel psikologlar tarafında öne sürülen bir hipoteze göre gen havuzunda yer alan özgecilik ve hilecilik genleri dominantlık için mücadele hâindedir. Verilen mücadele neticesince hilecilik genleri özgecilik genlerine baskın gelen bireylerde suçlu davranışlarda artış olacağı öngörülmektedir.

Wortley (2011, s. 97-98) suçlu davranışlar üzerinde etkili olan kişilik özelliklerini ele alırken empati özelliğinin de oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Başkalarının duygusal durumunu anlama ve paylaşma kapasitesi olarak tanımlanan empati özelliğinin herhangi bir sebepten dolayı bireyde yeterli düzeyde olmadığı durumlarda kişide duygusuz ve umursamaz tutumlar görülmektedir. Bu noktada Wortley'e göre empati eksikliği bulunan bireylerde suçlu davranış gösterme eğilimi diğer insanlara nazaran daha yüksektir.

Suçlu davranış noktasındaki belirsizliğin mevcudiyetini kabul eden Canter (2020, s. 65-67), bununla birlikte bu sorunun çözümü için zihinsel rahatsızlıkların türlerini bilmek gerektiğini vurgulamaktadır. Suçun anlaşılması için oldukça önemli bir konumda gördüğü akıl hastalıklarının beşinin suç ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bunlar: Kişilik bozukları, öğrenme güçlüğü, psikoz, parafili ve madde bağımlılığıdır. Zihinsel rahatsızlıkların yanında kalıtsal olarak bireyde var olan ya da sonradan meydana gelen görememe, işitememe, konuşamama, yürüyememe gibi birtakım fiziksel engellerin insanlarda komplekslere neden olduğu ifade edilmektedir (Akıncı & Atakan, 1968, s. 21). Bu bireylerin hayatları boyunca fiziksel engellerinin bulunduğu sahalarda gelişim gösterememeleri onların dünyayı sıkıntı çekme yeri olarak algılamalarına yol açmaktadır. Adler (2000, s. 21), bu gibi bireylerin sahip olduğu vasıfların onlarda sosyal duygunun gelişmesine engel olduğunu belirtmektedir. Bazı fiziksel eksikliklere sahip kişilerin çevresindekilerin onlarla alay etmesi veya tam tersi acıma duygusundan dolayı şımartılması onları suça sürükleyen faktörler arasında kabul edilmektedir (Akıncı & Atakan, 1968, s. 22).

Psikolojik rahatsızlıklar suça sebep olan faktörler arasında literatürde göze çarpan unsurlardan biridir. Psikolojik rahatsızlıklar kişilerin zihinsel ve duygusal durumlarında, davranışlarında ve buldukları sosyal çevreye intibaklarında problemler

doğurabilmektedir. Bu problemler neticesinde de suç davranışı meydana gelebilmektedir. Demirbaş'a (2019, s. 1-3) göre yarım asrı aşkın bir süredir farklı ülkelerdeki mahkûmlarda yüksek seviyede psikolojik rahatsızlık bulunmaktadır. Aralarında şizofreninin de bulunduğu bazı psikolojik rahatsızlıklar cezaevlerindeki mahkûmlarda azımsanmayacak derecede yoğun olarak görülmektedir. Bu noktada şizofreni, kişilik bozuklukları ve duygu durum bozuklukları en fazla görülen rahatsızlıklardır. Verilen bilgileri destekler mahiyette, Iftene'in (2016, s. 37) aktardığına göre Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) verilerine göre dünya genelinde bir milyon mahkûm, psikoz ve depresyon tanısı almıştır. Bununla birlikte yine DSÖ'ye göre dünya genelinde 9 milyon mahkûmda kişilik bozukluğu olduğu tespit edilmiştir.

Dönmezer (1984, s. 190), şizofreni hastalarının saldırgan hareketler sergileyebileceğini ve bu durumun da suç ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu hastalığa sahip bazı bireylerin göze çarpan özelliklerinden biri, ani şekilde saldırganlaşacak şekilde öfkelenmeleridir. Ona göre bu kişilerin işlemiş olduğu cinayet suçlarında genellikle herhangi bir gerekçe söz konusu olmamaktadır. Hasta birey, maktülü çoğunlukla sebepsiz yere katletmiş olmaktadır.

Bireyin çoğunlukla yakın çevresinden olan insanların ya da objelerin bazı zamanlarda onların aynısı olan ikizleri ile yer değiştirildiği şeklindeki sanrılarla tanımlanan Capgras Sendromu (Tamam, Tamam, & Özpoyraz, 2003, s. 51), Canter'e (2020, s. 68) göre tedavi edilmemesi hâlinde bireyin şiddete yönelmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte şizofreni gibi psikotik bozukluğu bulunan bireyler, gördüğünü iddia ettikleri sanrılara suç işleyerek reaksiyon göstermektedir. *Psikotik tahrik* adı verilen bu süreç çoğunlukla büyük suçlarla neticelenmektedir. Kimi uzmanlar ise sanrılarının kişiye acı vermesi ve dünyayı kendisi için tehdit olarak görmesi sonucunda bu kişilerin suça yöneldiğini ifade etmektedir.

Suçlu davranışı açıklama hususunda oldukça önemli fikirler ortaya koyan Eysenck'in (1996) üç faktör modeli çalışmanın konusu açısından dikkate değerdir. Onun üç ana kişilik özelliği olarak belirttiği psikotiklik, dışadönüklük ve nevrotiklik suçlu davranışı açıklama noktasında referans gösterdiği unsurlardır. Olumsuz duygusallık olarak ifade edilen nevrotiklikte bireylerde anksiyete, duygudurum bozukluğu, karamsarlık, suçluluk hissi irrasyonellik gibi durumlar görülmektedir. Nevrotik olmayan insanlar sakin ve soğukkanlı olmalarına rağmen nevrotik bireylerin böyle olmaması onların çabuk

sinirlenmesine ve kolay kışkırtılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda Eysenck'e göre suçluluk yüksek nevrotiklik ile bağlantılı bir olgu durumundadır. Nitekim ona göre bu bireylerin davranışları nevrotikliğin kontrolü altındadır ve bu sebeple nevrotik kişiler stres altındayken davranışlarının sonuçlarını düşünememektedir. Böyle durumlarda ise suçlu davranışlar meydana gelmektedir.

İnsanları önemsemeyen ve onlara düşmanca tutum sergileyen, soğuk, ben merkezci, agresif vb. özelliklerle betimlenen psikotikliğin de suç ile ilişkisi olabileceğini belirten Eysenck (1970, s. 229), verilen özellikleri taşıyan psikotik bireylerin suçlu davranış gösterme eğilimlerinin yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte o, teorik olarak ortaya konan iddialara ek olarak daha güvenilir bulunduğu psikiyatrik gözlemlere dayanarak suçlu davranış ile psikotiklik arasında yakın ilişki bulunduğunu ifade etmektedir.

Fikrî çatışmalar, yetersizlik hissi ve duygu bozuklukları da suçlu bireylerde daha fazla görülen durumlardır. Buna göre suçlu bireylerin suça meyletmesinde ruhsal birtakım etkenler mevcuttur. Yukarıda sayılan özelliklerin kişide bulunuyor olması onun suç işleme potansiyelini de arttırmaktadır. Bu bireylerin alkol kullanması, cinsel bozukluk sayılabilecek fiillerde bulunmaları ve muhtelif suçlara bulaşmaları onların durumunu daha karmaşık hâle getirmektedir. Yücel'e (1971, s. 23) göre psikolojik sorunları ve duygu durum bozuklukları olan bu şahıslar normal hayata uyum sağlayamadıkları için daha alt seviyede bir düzen kurmak istemekte ve bunun için çabalamaktadır.

2.2.2.2.3.3. Zekâ ve Suç

Zekâ noksanlığı ve suç arasındaki ilişkiye yönelik nedensellik kurulması düşüncesi 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Zekâ noktasındaki eksikliğin bireyin toplumsal hayata adapte oluşunu güçleştirmesi ve yeni durumları anlamasını zorlaştırması münasebetiyle onun suç işlemesine neden olacağı görüşü teorik olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Dönmezer (1984, s. 177-178), zaman içerisinde bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların sayısındaki artışla beraber zekâ noksanlığı ve suç arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler ortaya çıktığını ve net bir ortak kanıya varılamadığını ifade etmektedir.

Genel olarak zekâ hakkında konuşulduğunda ilk bahsedilen husus kişinin entelektüel yeterliliği veya IQ puanıdır. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında zaman genellikle zekâ ve suçluluk düzeyi arasında negatif korelasyon olduğu fikrinin hâkim olduğu görülmektedir. Yani suçlu kişilerin çoğunlukla düşük IQ puanına sahip olduğu, insanlar

arasında yaygın olan bir inançtır (Marsh, 2006, s. 57). Bu hususta yapılan ilk çalışmalardan birisi Esquirol'un 1838 yılında yayımladığı çalışmasıdır. Bununla birlikte aynı dönemde Isaac Ray da zihinsel rahatsızlıklarla suçlu davranış arasındaki ilişkiyi inceleyen eserini yayımlamıştır (Evrin, 1970, s. 41). Literatürdeki çalışmalar içinde ilk göze çarpanlardan biri Goddard'ın 1914 yılındaki çalışmasıdır. O, "*Feeble-Mindedness: Its Causes and Consequences*" adlı eserinde düşük zekâyâ sahip insanların toplumsal kabulleri ve kuralları öğrenemedikleri için saldırganca davranışlar sergilediğini ve suç işlediğini belirtmektedir. Benzer şekilde Zeleny de mükerrer olarak yapılan zekâ testleri sonucunda suçlu bireylerin suçlu olmayanlara göre daha düşük puanlar aldıklarını ifade etmektedir. Cambridge'in yapmış olduğu boylamsal çalışmada da düşük zekâ puanına sahip çocukların suç işleme ve mahkûm edilme oranının diğer insanlara göre yüksek olduğu görülmektedir (Marsh, 2006, s. 58).

Zekâ ve suç ilişkisi üzerindeki genel kanıya rağmen bu konudaki birikimin yeterli olmadığına dair görüşler de mevcuttur. Marsh'a (2006, s. 58-59) göre her ne kadar çoğunlukla zekâ ve suç arasında negatif korelasyon olduğu düşünülse de konu o kadar basit ve net değildir. Goddard ve Zeleny'nin döneminden günümüze zekâ testlerinde büyük gelişmeler yaşanmış olsa da zekânın aslında ne olduğu hâlâ tartışılmaktadır. Aynı zekâ puanına sahip iki bireyin yetişmiş olduğu çevrenin onların suç işlemede etkili olduğunu savunan Marsh, aynı zamanda bazen içinde bulunulan koşulların da kişiyi suça ittiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda o, yapılan birçok çalışmaya rağmen zekâ ve suç arasındaki ilişkinin anlaşılmasının kolay bir husus olmadığını ifade etmektedir.

Kriminolojik olarak en alt seviyede zekâ derecesi olarak kabul edilen moronluk suça sebebiyet vermekle birlikte genellikle tehlike arz etmemektedir. Fakat bu kişilerde zekâ geriliğinin yanı sıra kişilik bozukluğunun da olması hâlinde suç işleme ihtimali kuvvetlenmektedir. Bu bağlamda, Dönmezer'e (1984, s. 193) göre bu bireyler genellikle hırsızlık suçunu işlemektedir. Bununla birlikte bu bireylerin cinsel suçlara karıştığı ve kundakçılık yaptıkları da kayıtlarda yer almaktadır.

Akıl hastalıkları arasında saydığı siklofreninin suç ile ilişkisine değinen Dönmezer (1967, s. 141), bu gruptaki bireylerin sayısının hayli fazla olduğunu dile getirmektedir. Bu kişilerin huyu ve mizacı depresyon ve melankoliye ve maniye doğru denge olmaksızın değişmektedir. Bu rahatsızlık uzun ve kısa zaman aralıkları ile kendini göstermektedir. Bilhassa mani dönemindeyken birey kendi içsel dürtülerinin ve zevklerinin

yönlendirmesi ile hareket edebilmektedir. Melankoli döneminde birey mani döneminin tam aksine oldukça sakin hareketler sergilemektedir. Bu bağlamda, mani dönemindeki kişinin suç işlemeye meyilli olduğunu ve suç işleme ihtimalinin diğer bireylere nazaran daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Suçlu davranışı açıklamada ortaya çıkan psikolojik yorumlar 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Her ne kadar bu alanda çeşitli görüşler belirtilmiş olsa da birçok uzman, suçu açıklama noktasında psikoloji alanında ortaya atılan fikirlerin yeterli olmadığı konusunda hemfikirdir. Bu doğrultuda psikanaliz teorisinin görüşleri önemli bir yere sahiptir. Bu teoriye mensup uzmanlar tarafından pek çok görüş ileri sürülmüş olsa da genellikle bilinçaltı süreçlere, anormal kişilik yapısına, suçluluk hissine atıf yapılmaktadır. Nitekim Oedipus kompleksinin neden olduğu suçluluk hissi, idin isteklerinin doğru şekilde bastırılmaması, süperego ile id arasındaki gerilim, başarısız sosyalleşme ve bilinçaltındaki suçluluk duygusu bu teorinin suçlu davranışı açıklamada kullandığı başlıca argümanlardır.

Kişilik özelliklerine atıf yapma, suçun psikolojik yönden açıklanmasında sıkça kullanılan diğer başlıktır. Bu görüşe sahip uzmanlar bazı kişilik özelliklerinin insanların suç işlemesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir. Empati ve diğerkâmlık eksikliği, dürtüsellik, yetersizlik hissi, öğrenme güçlüğü, kompleksler ve bazı psikolojik rahatsızlıklar suçlu davranışı açıklamada ileri sürülen nedenleri teşkil etmektedir. Birçok uzman tarafından şüpheyle yaklaşılan ve üzerinde fikir birliği bulunmayan zekâ düzeyi düşüklüğü de suçlu davranışın nedeni olarak karşımıza çıkan iddialar arasında yer almaktadır. Bu noktada, yeterli zekâ seviyesine sahip olmayan bireylerin toplumsal kuralları ve nasıl davranması gerektiğini kavrayamadığı için suç işlediği ifade edilmektedir.

2.2.2.2.4. Sosyolojik Suç Teorileri

Suç ve suçlu davranışı konusunda yapılan çalışmalarda 19. yüzyılın sonundan itibaren bazı uzmanların konunun sosyolojik yönüne eğildikleri görülmektedir. Suçun kalıtım ile bireylere aktarılmadığı, toplumdan öğrenildiği ve çevrenin birey davranışlarını bu doğrultuda şekillendirdiği bu uzmanların ortaya attığı görüşlerin temeli konumundadır (Günşen İçli, 2019, s. 95). Bu noktada, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan sosyolojik suç teorileri temel olarak üç başlık altında tasnif edilmektedir. Bunlar: *Sosyal yapı teorileri*, *sosyal süreç teorileri* ve *sosyal çatışma teorileri*dir (Siegel,

2011, s. 14). Literatüre bakıldığında bahsi geçen üç ana teorinin her birinin kendi içerisinde farklı teoriler barındırdığı görülmektedir. Çalışmanın kapsamı gereği alt teoriler müstakil birer başlık hâlinde verilmeyip ana teorilerin altında bahsedilecektir.

2.2.2.2.4.1. Sosyal Yapı Teorileri

Sosyal yapı teorileri içerisinde ilk ortaya çıkan teori Emile Durkheim'in öncülüğünde ortaya çıkmış olan *fonksiyonalist* teoridir. O, sosyal bir işlev olarak suç ve suçun ortaya çıkışı üzerinde çalışmıştır. Durkheim (2004, s. 152-153) suçun normal bir toplumsal olgu olduğunu ve insanlık tarihinde suç işlenmeyen bir toplum olmadığını iddia etmektedir. Bazı uzmanların suçlu davranışı patolojik olarak nitelenmesine karşın o, suçun tüm toplumlarda bulunduğunu, dolayısıyla patolojik değil normal olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte her suçluyu biyolojik ve psikolojik açıdan normal kabul etmenin mümkün olmadığını da ifade etmektedir. Durkheim'e göre suçun normal olmasına karşın anormal olan, toplumda aşırı suç işlenmesidir.

Fonksiyonalist teoriye göre suç olgusu insanların hasta veya sorunlu olarak gördüğü az sayıda insan tarafından yaratılmadığı düşüncesiyle beraber, doğal olmayan bir durum olarak da görülmemektedir. Bununla birlikte suç, toplumun temel unsurlarından biri olarak nitelenmekte ve onun mutlak şekilde önemli fonksiyonlar üstlendiği bildirilmektedir (Ziyanak & Wiiliams, 2014, s. 1-2). Bu noktada belirtilmesi gereken husus, yukarıda ifade edildiği üzere Durkheim'in suçu salt faydalı bir olgu olarak görmediğidir. O, suçun negatif etkileri olduğunu kabul etmekle birlikte suçun toplum için faydalı yönlerinin olduğunu da iddia etmekte ve suçu normal bir olgu olarak nitelenmektedir. Suçun masum insanları birbirine bağladığı fikri Durkheim'in fayda olarak gördüğü durumlardan biridir. İnsanların suç karşısında birleştiğini ve ona karşı dayanışma içerisinde hareket ettiğini belirten Durkheim (2004, s. 158), suçun sosyal düzenin arkasındaki güç olduğunu dile getirmekte ve bundan dolayı tüm toplumlar için kaçınılmaz bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim ona göre suç, bir toplumun ahlâkî ve hukukî olarak evrimini tamamlamasında olmazsa olmaz unsurlar arasında yer almaktadır.

Emile Durkheim'in ortaya koymuş olduğu fonksiyonalist teorinin yanı sıra onun sosyolojiye ve suç bilimine en büyük katkısının *anomi* kavramı olduğu belirtilmektedir. Onun bu husustaki görüşlerine bakıldığında toplumsal değerlerin ve standartların kaybı neticesinde ortaya çıkan toplumsal bozulmayı anomi hâli kabul ettiği görülmektedir.

Nitekim anominin olduğu toplumlarda sosyal dayanışma yerini kaos ve bölünmeye bırakmaktadır (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 68).

Sosyal yapı teorileri içerisinde yer alan bir diğer teori Robert Merton'un (1938, s. 672-673) *gerilim teorisi*dir. O, teorisinde hem çocuk hem de yetişkin suçluluğunu izah etmeye çalışmıştır. Merton, teorisini oluştururken Durkheim'in anomi kavramından faydalanmış ve suçu anomiyile ilişkilendirmiştir. Ona göre anomi, kültürel gayeler ile kurumsal araçlar arasındaki çatışmalardır. Bu bağlamda Merton toplumsal yapıda iki ana elementin varlığını zikretmektedir. Bunlar: Kültürel gayeler ve bu gayeleri başarmak amacıyla koyulan kurallar ile izlenen metotlardır. Nitekim bu iki unsur arasında dengesizlik meydana geldiğinde anomi ortaya çıkmaktadır.

Gerilim teorisi, suçlu davranışın meydana gelişinde birey üzerindeki baskıya dikkat çekmektedir. Toplumsal yapı içerisinde bireylerin yükselmek için eşit fırsatlara sahip olmaması durumu onlar üzerinde etkin bir baskı unsuru olmaktadır. Adaletsiz ekonomik koşullar, eğitimde karşılaşılan zorluklar gibi durumlar kişilerin yükselmesini engellemekte ve bu vaziyet onlar üzerindeki gerilimi arttırmaktadır. Bu bağlamda, kişiler derece derece legal yollardan saparak yükselmeye çalışmaktadır. Bunun sonucunda ise suçlu davranış ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Merton (1938, s. 679), aslında toplumsal ve kültürel taleplerin aşırı olması neticesinde ortaya çıkan gerilimin kişileri uyumsuz ve suçlu hâle getirdiğini iddia etmektedir.

Endüstriyel gelişmeler ve teknolojik ilerlemenin neticesinde artan işbölümünün olduğu toplumlarda sınıfsal ayrılıklar meydana geldiği ve bu sınıfların kendi kültürlerini üretebildikleri görülmektedir. Nitekim bazı sosyologlar toplumların alt toplumlardan meydana geldiğini ve bu alt toplumların bir kısmında kültürel çeşitlenmelerle karşılaşılabilceğini belirtmektedir (Fine & Kleinman, 1979, s. 1). Bununla birlikte Fine ve Kleinman (1979, s. 7), alt kültürü belirli bir gruba ait semboller, manalar değerler ve davranış kalıpları şeklinde tarif etmektedir. Alt kültür kavramının yaygın kullanımı, aslı topluluğun haricinde bir alt topluluğun kendi değerlerinin yürürlükte olması ve bu grubun üyelerinin kendi kültürel değerlerine uygun davranışlar sergilemesidir. Benzer şekilde alt kültür, egemen kültür içerisinde kendine ait değerleri, kuralları ve inançları olan bir alt yapı olarak da tanımlanmaktadır. Alt kültürlerin tipik özellikleri ise benzer koşullarda yaşayan insanların ana yapıya mensup insanlar tarafından dışlanması sonucu ortaya çıkmalarıdır (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 130).

Suçu açıklama noktasından konuya bakılacak olursa belirli bir alt kültüre mensup bireyin, ait olduğu grubun gayeleri doğrultusunda suça yönelebileceği ifade edilmektedir (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 199). *Alt kültür teorisini* açık bir biçimde ortaya koyan ilk kişi olan Albert Cohen, alt kültüre mensup bireylerin gösterdikleri suçlu davranışları, orta sınıfın değerlerine ve kurallarına yönelik bir protesto olarak değerlendirmektedir. Çünkü alt kültüre mensup bireylerin içerisinde bulunduğu koşullar onların başarılı olmasını engellemiş ve kendi deyişiyle hayal kırıklığı durumuna yol açmıştır. Bunun neticesinde bu kişiler çeteler kurmuş ve ana yapının iyi olarak addetmediği kötü ve suçlu davranışlarda bulunmuştur (Siegel, 2019, s. 195). Cohen, alt kültüre mensup bireylerin yaşadığı hayal kırıklığı karşısında üç farklı tepki gösterdiğini iddia etmektedir. Bunlar: Sokak çocuğu olmak, kolej çocuğu olmak veya suçlu çocuk olmak. Konumuz açısından değinilmesi gereken üçüncü gruptaki çocuklardır. Öyle ki bu çocuklar orta sınıfa dâhil olamadıkları için onlara karşı olumsuz tutum geliştiren ve suç yoluyla istedikleri konumu elde etmeye çalışan bireylerdir (Demirbaş T., 2016, s. 143).

Sosyal yapı teorileri içerisinde yer alan *sosyal ekoloji teorileri*, insanın çevreyle münasebeti konusu çerçevesinde şekillenmektedir. Bu teori belli başlı olguların çevreyle ilişkisini araştırmaktadır. Sosyal ekoloji teorileri bireyin yaşamış olduğu çevrenin değişmesi neticesinde suçlu davranışın meydana geldiğini iddia etmektedir. Sanayileşme sonucu aldığı göçlerle suç oranları fazlasıyla artan Chicago’da, Chicago Üniversitesi bu konu ile yakından ilgilenmiş ve bu hususta çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda yapılmış olan bir çalışmada, yaşanan hızlı değişim neticesinde suçlu davranışların arttığı dile getirilmektedir. Nitekim bu çalışmaya göre ani değişim sonucunda eski değerlerin zarar görmesi ve kısmen unutulması, toplumsal kuralların zayıflamasına yol açmış ve suç oranlarının artmasında etkili olmuştur (Bal, 2016, s. 54-55).

Sosyal ekoloji teorileri ilgilenmiş olduğu konu ve çalışma sonuçları sebebiyle bazı sosyologlar tarafından “şehir teorileri”, bazıları tarafından ise “sosyal düzensizlik teorileri” olarak isimlendirilmekte (Günşen İçli, 2019, s. 113), bununla birlikte bazı uzmanlar bu teorilere “sosyal yozlaşma teorisi” ve “Chicago okulu” adını vermektedir (Demirbaş T., 2016, s. 148). Bireylerin suç işlemede etkili olan kentsel şartlar üzerinde duran ekoloji teorilerinde toplumsal açıdan düzenli olmayan bölgelerde bulunan kurumlarda ve özel yaşam alanlarında bulunan bireylerin kendilerinden beklenen ödevleri yerine getiremeyeceği iddia edilmektedir. Toplumsal kargaşa, işsizlik, okulda

devamsızlık, artan boşanma oranları gibi durumlar ise bu teorilerdeki iddiaların belirtileri arasında sayılmaktadır (Çakır & Alkan , 2021, s. 91).

Genel olarak bakılacak olursa sosyal ekoloji teorilerinde suçun şehirleşme ve çevrenin değişimi neticesinde meydana gelen toplumsal bozulma ile artacağı fikri hâkimdir. Hastalıklar, felaketler, iletişimsizlik, fakirlik, işsizlik, yabancılaşma ve suç korkusu gibi unsurlar bu durumun tetikleyicileri konumunda görülmektedir. Öyle ki bu teorileri savunan kişilere göre suç oranlarının düşük olduğu kırsal kesimlerde dahi göç, meskendeki etnik değişiklik, yerleşim yerlerindeki dengesizlik gibi durumların olması suç oranlarını arttırmaktadır (Siegel, 2011, s. 146).

2.2.2.2.4.2. Sosyal Süreç Teorileri

Sosyal süreç teorileri içerisinde ilk göze çarpan teori *ayırıcı birliktelikler teorisi*dir. Bu teoriye göre bireylerin suç işlemeyi öğrenecekleri birçok kaynak olmakla birlikte aslında kişilerin birbiri ile olan etkileşimi onların suç işlemeyi öğrenmelerinin ana sebebidir. Sutherland ve Cressey (1978, s. 80-82), insanların suç işlemeyi dış çevreden öğrendiğini, kalıtsal veya biyolojik olarak buna yatkınlıkları olmadığını ifade etmektedir. Toplumsallaşma sürecinde meydana gelen etkileşim sonucunda bireylerin suç işlemeyi öğrendiğini iddia eden Sutherland ve Cressey, öğrenme faaliyetinin medyadan veya uzak çevreden ziyade yakın ve samimi ortamlarda gerçekleştiğini belirtmektedir. Kişinin çevresi, kanunları çiğnemeyi olumlu olarak lanse etmekteyse birey suçlu davranışa yönelmektedir. Aksi durumda ise suçtan uzaklaşmaktadır. Suç öğrenme sürecindeki etkililik zamana, sıklığa ve yoğunluğa göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte bu teoriye göre etkileşim sırasında sadece suçlu davranışlar öğrenilmemekte, aynı zamanda suç içermeyen davranışlar da öğrenilmektedir. Sutherland ve Cressey, teorinin savlarını sıralarken suçlu davranışın genel değerler ve ihtiyaçlarla açıklanamayacağını iddia etmektedir. Çünkü onlara göre suçlu davranışlar olduğu kadar suçlu olmayan davranışlar da aynı değerlerden ve ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır.

Ayırıcı birliktelikler teorisinin ardından sosyal süreç teorileri alanında ortaya konan bir diğer önemli teori, Burgess ve Akers'in *ayırıcı güçlendirmeler teorisi*dir. Akers (1999, s. 62-63) bu teorinin ayırıcı birliktelikler teorisiyle rekabet amacı taşımadığını, bilakis kendi teorisinin ayırıcı birliktelikler teorisi temel alınmak suretiyle genişletilmiş bir teori olduğunu dile getirmektedir. Ayırıcı güçlendirmeler teorisi operant koşullanma kavramı referans alınarak meydana getirilmiştir. Buna göre suçlu kimseler doğuştan bu özelliklere

sahip olmayıp şartlanma ve model alma ile suçlu davranışı öğrenmektedir. Diğer davranışlarda olduğu gibi suçlu davranışlarda da ödüllendirilen davranışlar tekrarlanmakta, cezalandırılan davranışlar ise terk edilmektedir (Günşen İçli, 2019, s. 133). Ayırıcı güçlendirmeler teorisinin dört temel kavrama sahip olduğu belirtilmiş olup bunlar: *Ayırıcı birliktelikler, tanımlar, ayırıcı güçlendirmeler ve taklittir* (Akers, 1999, s. 64-67).

Ayırıcı birliktelikler teorisi ile ayırıcı güçlendirmeler teorisinin benzer yönleri olduğu gibi birbirinden ayrıldıkları noktalar da mevcuttur. Bu bağlamda, ayırıcı birliktelikler teorisinde bireyin suçlu davranışı öğrenmesinde aslî etkenin yakın çevre olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ayırıcı güçlendirmeler teorisinde yakın çevrenin yanında uzak çevre, medya ve çeşitli toplumsal faktörlerin de bireyi etkileyeceği iddiasında bulunmaktadır (Geçgin, 2019, s. 38). Teoriler arasındaki bir diğer fark taklit kavramı üzerine yoğunlaşma dereceleridir. Ayırıcı birlikteliklerde taklidin suçlu davranışı öğrenmede etkili olduğunu belirtilmekte; fakat ayırıcı güçlendirmelerde (1999, s. 67) bu kavramın suçlu davranışı gerçekleştirilmede oldukça önemli olduğu ifade edilmekte ve teorisinin dört ana kavramı arasında zikredilmektedir.

Kontrol teorisi de sosyal süreç teorileri içerisinde yer alan teoriler arasında sayılmaktadır. Konu ile ilgilenen bazı uzmanlar bu teoriye *sosyal bağlantı teorisi* ismini de vermektedir. Bu hususta ilk çalışma yapan isim Nye'dir. Nye, bireylerin sosyal öğrenme yoluyla suçlu davranışı öğrendiklerini belirtmektedir; fakat bu davranışın kontrol noksanlığından dolayı meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre kişiler toplumsallaşma sürecinde sosyal kontrol altına alınmakta ve doğru ile yanlış muhakeme edecek duruma gelmektedir. Nye'nin görüşleri bu alandaki ilk görüşler olmakla birlikte kontrol teorisinde en tanınan isim Hirschi'dir (Günşen İçli, 2019, s. 138). Hirschi, bireylerin kültüre saygılı ve kurallara uyumlu olmaya meyilli olduğunu ve bu surette suçtan uzak durabilecek yapıya sahip olduklarını dile getirmektedir. Toplumsal kontrolü kabul eden bireyler, kontrolün ve kişiler arası bağların zayıfladığı durumlarda suçlu davranışlar sergilemektedir. O, suçlu davranış sergileyen bireyleri görenlerin onları taklit etmek suretiyle bu davranışları öğrendiğini, böylece toplumsal kontrol mekanizmasının ortadan kalkmasıyla suç oranlarının arttığını iddia etmektedir. Bununla birlikte Hirschi, bireylerden toplumsal kuralları özümsemeleri yoluyla onlara uymalarını beklemenin fazla öznel olduğunu söylemektedir. Nitekim ona göre bireyleri kontrol altında tutan mekanizma, onları çevrelerindeki insanlar aracılığıyla bağlamaktır (Canter, 2020, s. 95).

Genel olarak bakıldığı zaman kontrol teorisinde her bireyin suç işlemeye yatkın bir yönünün olduğu fikri ile karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte insanların suç işlemesini engellemenin ve onları kontrol altında tutmanın ise toplumla iyi ilişkiler kurmakla mümkün olduğu görülmektedir. Nitekim toplumla bağları zayıflayan, samimi ilişkiler kuramayan, onları topluma bağlayan sebepleri ortadan kalkan bireylerin kontrol altında tutulmadığı ve suçlu davranışlar sergilediği iddia edilmektedir (Çakır & Alkan , 2021, s. 93). Suçlu davranışın açıklanması noktasında toplumsal bağların üzerinde bu denli durulmasından dolayı Hirschi'nin ortaya koymuş olduğu teoriye *sosyal bağ teorisi* adı da verilmektedir (Geçgin, 2019, s. 42). Hirschi'nin teorisinde dört tip bağlılığın eksikliği neticesinde sosyal kontrol ortadan kalkmakta ve suçlu davranış meydana gelmektedir. Bunlar: Ebeveynlere bağlanma eksikliği, okula bağlanma eksikliği, akran gruplarına bağlanma eksikliği ve geleneksel unsurlara bağlanma eksikliğidir (Conklin, 2013, s. 165).

Süreç teorileri arasında yer alan *etiketleme teorisi*, suçlu davranışa bakış noktasında sembolik etkileşimcilik ile yakın ilişki içerisindedir. Bu teori birçok teorinin aksine suçun nedenselliği üzerinde durmayıp bireylerin etiketlenme sürecine odaklanmaktadır (Deflem, 2006, s. 92). Bu teoriyi savunan kişiler suçlu davranışı kişi veya topluluk özelliği olarak değil, suçlularla suçlu olmayanlar arasındaki etkileşim süreci olarak görmektedir (Demirbaş T. , 2016, s. 158). Kişinin kendini suçlu olarak görmesi onun suç işlemesinde önemli etkenlerden biridir. Bu durum kişinin kendisini nasıl tanımladığı ile alakalıdır. Kişinin kendini nasıl tanımladığı noktasında ise toplumun onu nasıl tanımladığının büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim Cooley'e göre bireyin öz kimliğinin teşekkülünde diğer bireylerin o kişiyi nasıl gördüklerinin rolü büyüktür ve o bu durumu "ayna benlik" olarak adlandırmaktadır. Bu noktada, etiketleme teorisine göre suçlu kişi aslında suçlu damgası vurulmuş kişidir. Bu damgalamayı ise genellikle toplumda karar verici ya da etkili konumlarda bulunan kişiler yapmaktadır. Suçlu bireyin ilk suçunun herhangi bir nedenden dolayı meydana geleceği ileri sürülmekle birlikte sonraki suçların bu etiketleme neticesinde gerçekleştiği iddia edilmektedir (Canter, 2020, s. 97-98).

Etiketleme teorisinin temelleri her ne kadar Cooley ve arkadaşları tarafından atılmış olsa da bu yaklaşımın tanımı Tannenbaum tarafından yapılmıştır. O, bireyi suçlu hâle getirmenin onu damgalama, topluluk dışına itme, gerçekleştirdiği davranışı insanlar arasında yayma ve onun istenmeyen davranışını pekiştirici tarzda tepki verme şeklinde meydana geldiğini belirtmektedir. Bu şekilde suç işleyen bireyin davranışları damgalanmaktadır. Tannenbaum'dan sonra gelen teorisyenlerden olan Lemert, "birincil"

ve “ikincil” sapma kavramlarıyla teoriyi geliştirmiştir. İlk sapma çeşidi olan birincil sapma, suçlu davranışın ilk meydana geldiği dönemdeki aktiviteler olup kişi üzerindeki tesiri düşüktür ve kısa zamanda unutulmaktadır. İkincil sapma ise ilk sapma sonucu meydana gelen suçlu davranış neticesinde bireyin damgalanması ve dışlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Etiketlenmiş kişi toplum tarafından soyutlanıp dışlanınca kendisi gibi insanları bulmakta ve onlarla yeni bir sosyalleşme sürecine girmektedir. Bu durumun sonucunda ise suç oranı daha da artmaktadır (Günşen İçli, 2019, s. 139-140).

Etiketleme teorisinin Lemert’ten sonraki teorisyenlerinden olan Kai Erikson, suçluluğun doğuştan veya kalıtsal bir özellik olmadığını, bu yakıştırmanın kişilere toplum tarafından yapıldığını dile getirmektedir. Bu noktada o, şahıs olarak bireylerin etiketleme yapmasının yanında asıl önemli unsurun toplum tarafından etiketleme yapılması olduğunu belirtmektedir. Erikson’un görüşlerini detaylandıran Schur, suçlu ve sapmış gibi kavramların bireyde aslında mevcut olmayıp ona başkaları tarafından atfedildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Schur, Lemert’in ikincil sapma kavramını genişletmiş ve “ikincil detaylandırma” adını verdiği bir kavram geliştirmiştir. Buna göre etiketleme süreci suçlu birey üzerinde o denli tesirli hâle gelir ki kişi ikincil sapma sonucu katıldığı suç gruplarından ve arkadaş çevresinden ayrılmak için çaba gösterip geleneksel hayata dönmeye çalışır. Schur bu noktada etiketlemeden dolayı birey ve toplum arasındaki mesafenin fazlasıyla açıldığını ve bundan dolayı suçlu kişinin toplum içerisine tekrar giremeyeceğini iddia etmektedir (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 177).

2.2.2.4.3. Sosyal Çatışma Teorileri

Doğrudan suçlu davranışın açıklanması hususu üzerinde durmamış olsa da Karl Marx’ın görüşleri suçlu davranışı açıklama noktasında göze çarpmakta ve çatışma teorileri arasında kabul edilmektedir. Marx’a göre suç, kapitalist topluluklarda genetikdir ve sadece ekonomik yapının değiştirilmesi ile suçlu davranış ortadan kalkabilir. Ayrıca suç bir toplumun varlığını idame ettirmesine katkıda bulunmaktadır. Öyle ki suçlu davranışlar birçok meslek grubunun varlık sebebini teşkil etmektedir. Buna göre eğer suç olgusu olmasa kolluk kuvvetlerine, hâkimlere, avukatlara vb. meslek gruplarına gerek kalmayacağı dolayısıyla bu mesleğe mensup bireylerin işsiz kalacağı, bu durumun ise beraberinde birçok toplumsal probleme yol açacağı iddiaları ortaya atılmaktadır. (akt. Bal, 2016, s. 79).

Marksist teoride ekonomik koşulların suçluluk üzerinde etkili olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Buna göre ilkel insanlar birbirleriyle yardımlaşmakta, beraber üretmekte, beraber tüketmekte ve faaliyetlerinde toplum yararını gözetmekteydi. Ancak bu durum modern kapitalist toplumlarda değişmiştir. İnsanlar geçmişe nazaran daha az diğerkâm olmuş, bencil hâle gelmiştir. Kapitalist toplumlarda insanlar yararlı şeyler üretmekten ve faaliyette bulunmaktan ziyade kâr amacıyla kendi ihtiyaçlarına göre hareket etmektedir. Bu bağlamda, Marksist teoriye göre kapitalizm sosyal sorumluluk anlamında insanların birbiri ile yardımlaşmasını ve dayanışmasını azaltarak bireyleri suça itmektir. Bu noktada, ekonomik koşulların suçlu davranışın ortaya çıkmasında oldukça büyük etkisi olduğu hatta nihâi etken olduğu iddiası göze çarpmaktadır (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 185).

Sosyolojik suç teorileri arasında yer alan sosyal çatışma teorilerinden olan çatışma teorisi ilk olarak 1950'li yıllarda uzlaşmacı ve fonksiyonalist yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu teorinin temel savları, Dahrendorf ve Vold'un görüşleri üzerine bina edilmiştir (Akers, 1999, s. 141). Bu teoriye göre suçlu davranışın meydana gelmesinde siyasi gücün ve ekonomik kaynakların toplum içerisindeki dağılımının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu görüşe mensup teorisyenler güç sahiplerinin ve ekonomik düzen belirleyicilerinin istedikleri şeyi suç olarak tanımladığını ve istedikleri şeyleri yasaklayıp istediklerini yasaklamadıklarını iddia etmektedir. Bu bağlamda, onlara göre aslında suç olarak addedilen davranışlar güç sahiplerinin koymuş olduğu kurallardır. Bu nedenle suç olarak belirlenen davranışlar sübjektif yargılardan ibarettir (Conklin, 2013, s. 7-8). Öyle ki bu görüşü benimseyen uzmanlar, uzlaşmacı ve fonksiyonalist görüşlerin gerçek dünya ile alakası olmadığını, aksine bu yaklaşımların iddialarının ütöpik olduğunu ileri sürmektedir (Günşen İçli, 2019, s. 146).

Suçlu davranışın toplumsal çatışmanın sonucu olduğunu iddia eden çatışma teorisine göre sosyal ve siyasal adaletsizlik toplumsal çatışmanın ana sebebini teşkil etmektedir. Toplumu meydana getiren grup yapılarının menfaatleri ve gayeleri zaman zaman çatışmaktadır (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 196). Yasaların yapılması, kolluk kuvvetlerinin kullanılması, yasaların uygulanması gibi süreçler güç sahibi olmak isteyen grupların çatışmalarının yansımalarıdır. Bu bağlamda, gücü kontrol etmek isteyen bu grupların çatışmaları ise suçlu davranışı doğurmaktadır (Günşen İçli, 2019, s. 147). Yukarıda belirtildiği üzere çatışmacı yaklaşım, suç olarak addedilen davranışların aslında güç sahipleri tarafından belirlenen kurallar olduğunu iddia etmektedir. Bu doğrultuda onların

gerçek suç olarak ifade ettiği davranışlardan bazıları şunlardır: Irkçılık, cinsiyetçilik ve sömürden kaynaklanan insan hakları ihlalleri, güvenli olmayan çalışma şartları, standartların altındaki barınma ve sağlık hizmetleri, birey haysiyeti ihlalleri, çevre kirliliği, savaş ve suikastler (Siegel, 2012, s. 13).

Çatışma teorisinin daha sonraki teorisyenlerinden olan Austin Turk, suçun yönetenler ile yönetilenler arasındaki mesafeden dolayı meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bir toplumda suçun varlığı bireylerden değil mevcut otoritenin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Turk'e göre suç, güç sahipleri tarafından belirlendiği için güç sahiplerinin kurallarına direnen kişiler toplumu kontrol altında bulundurmaya isteyen kişiler tarafından suçlu ilan edilmektedir. Bu görüşe mensup bir diğer teorisyen olan Quinney, suçlu davranışın sınıfsal ekonomik çatışmanın neticesi olduğunu dile getirmektedir. Ona göre suç, bireysel bazda hukuk dışı davranış değildir. Nitekim bu düşünce onun tarafından hayal olarak nitelenmektedir. Diğer teorisyenler gibi Quinney de suçun aslında belli bir davranış olmadığını, güç sahipleri tarafından tanımlanan faaliyetler olduğunu belirtmektedir (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 196-197).

Suçlu davranışların açıklanması noktasında 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sosyolojik yorumlar genel olarak üç başlıkta toplanmaktadır. Bu başlıkların ilki olan sosyal yapı teorilerinde suçun normal bir durum olduğu kabulünden hareket edilmektedir. Sosyal yapı teorilerinin altında yer alan teorilerde, suçun ortaya çıkışında toplumsal baskıların etkili olduğu iddiasının ardından sıralanan ekonomik adaletsizlik, adalet eksikliği, fırsat eşitsizliği, üst sınıfı protesto, hızlı ve düzensiz kentleşme ile bunun sonucunda ortaya çıkan değerlerin zarar görmesi durumları suçlu davranışın sebepleri olarak kabul edilmektedir. Sosyolojik teoriler içerisindeki ikinci önemli teori grubu sosyal süreç teorileridir. Sosyal süreç teorileri suçlu davranışı açıklama noktasında daha çok öğrenme kavramı üzerinde durmuştur. Buna göre birey suçu çevresindeki insanları model alarak veya taklit ederek öğrenmektedir. Ayrıca toplum tarafından etiketlenme ve yeterince kontrol edilmeme durumları da suçun sebepleri arasında yer almaktadır. Sosyolojik teorilerin sonuncu olan sosyal çatışma teorileri suçun açıklanmasında ekonomi kavramına ağırlık vermektedir. Bu teorilere göre değişen ekonomik yapı insanları bencilleştirmiş, toplumsal dayanışmayı ortadan kaldırmış ve toplumsal çatışmaya neden olmuştur. Yaşanan tüm bu durumlar ise suçun nedenleri olarak ileri sürülmüştür.

2.3. Din

Literatüre bakıldığı zaman bazı kavramların net bir tanımının olmadığı görülmektedir. Bu durumun birçok sebebi olmakla birlikte ilgili kavramın geniş bir sahada varlığını sürdürmesi, nesnel ve ölçülebilir sınırlarının bulunmaması, kişiye göre farklı anlamlar muhteva etmesi gibi gerekçeler başlıca sebepler arasında yer almaktadır. Din kavramı da tanımlanması güç kavramlar arasında bulunmaktadır. Farklı disiplinlere mensup uzmanların kendi bilim dallarının bakış açısına göre yapmış oldukları tanımlar bulunmakla birlikte üzerinde uzlaşmış net bir tanımın olmadığı açıktır. Din kavramının tanımlanması, pek çok disipline mensup çok sayıda ismin bu konuyla ilgilenmesinin yanında öznel bir olgu olması dolayısıyla da zor bir hâl almaktadır. Bu kavramı tanımlamanın zorluğuyla alakalı olarak William James'e göre (2017, s. 37-39), belli bir prensip veya öze tekabül etmesinden ziyade kolektif bir yapıya sahip olması, din kavramının tüm alanları kapsayıcı bir tanımının olmamasının ana nedenidir. James dinin tüm alanları kapsayan bir tanımının makul sınırlar içerisinde mümkün olmadığını dile getirmektedir. Antonie Vergote da (1999, s. 14) dinin işlevselci, tasvirî veya açıklayıcı şekilde tanımlanabileceğinden; fakat onun gerçek tanımının yapılmasının zor olduğundan söz etmektedir. O, dinin işlevlerinin, faydalarının, etkilerinin vb. sayılabileceğini; ama bir olgu olarak ilk çıktığı şekliyle dinin özünün tanımlanmasının zor olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu durumun başlıca sebeplerinden biri dinsel olanın sınırlandırılmasının zor olmasıdır. Bu bağlamda, muhtelif alanlarda yapılmış birçok tanım bulunsa da gerçek ve tüm alanları kapsayan bir din tanımının yapılması düşük bir ihtimal olarak görülmektedir.

Din kavramını tanımlamanın zorluğu ile alakalı yukarıda verilen bilgilere benzer şekilde Hökeleki de (2017, s. 69) dinin kompleks olmasından ve geniş alanlara hitap etmesinden dolayı onu tanımlamanın zor olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte o, farklı disiplinlerin sahip olduğu bakış açılarına göre birçok din tanımı yapıldığını dile getirmektedir. Psikoloji, sosyoloji, felsefe ve ilahiyat gibi pekçok alanda dine yönelik yapılmış tanımlar mevcut olmakla birlikte bunlar arasında üzerinde uzlaşmış bir tanım bulunmamaktadır. Bu durum ise mevcut tanımların her birinin bir taraftan gerçekliği ifade ederken diğer taraftan bazı yönleri eksik bırakmasına neden olmaktadır (Yapıcı, 2013, s. 8). Konu ile alakalı olarak Yaparel (1987, s. 405), din tanımı noktasında meydana gelen farklılaşmaların çeşitli sebepleri olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu sebepler; dinin mahiyeti, din tanımı yapan bireyin kişilik yapısı (çalıştığı alan, dünya görüşü vb.) ve

tanımın yapıldığı dönemde hâkim olan sosyal ve siyasal ortamdır. Bu bağlamda, konumuzun sınırları dolayısıyla dinin tanımlanma zorluğu üzerinde daha fazla durmayıp genel olarak kabul görmüş din tanımlarını vermek uygun olacaktır.

Sanskritçe, Farsça, İbranice, Aramice, Soğdca, Pehlevice gibi dillerde din kelimesini andıran sözcükler bulunsa da genel kanı bu kavramın Arapça “deyn” kelimesi kökünden türediği yönündedir. Din kelimesinin Arapçada birçok anlamı olmasına karşın literatürde yer alan onlarca anlamı burada zikretmek konunun sınırları dışında olduğu için din kavramının İslâmi kaynaklarda genel olarak kabul gören manalarını vermek yerinde olacaktır. Buna göre din kelimesinin ilk anlamı “Ceza (karşılık), mükâfat, hüküm, hesap”tır. İkinci anlamı “Üstün gelme, hâkimiyet, zelil kılma, zorlama” olan din kelimesinin sözlükteki üçüncü anlamı “İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet”tir. İslâmi kaynaklarda genel kabul gören son anlam ise “Âdet, yol, kanun, şeriat, millet, mezhep”tir (Tümer, 1994). İngilizce karşılığı *religion* olan din kavramı Cevizci’ye göre (1999, s. 240) “İnsan varlığının yaşam ve tecrübelerinin üç temel boyutuyla ilgili sorulara, belirli özellikleri olan bir Tanrı kavramıyla yanıt getirmeye çalışan inanç sistemi” anlamına gelmektedir. O, bahsettiği üç temel boyutu 1) bireyin varoluş kaynağı, 2) insan doğasının ve yazgısının kaynağı, 3) bireyin sahip olduğu değerler silsilesinin belirleyicisi ve günlük hayatındaki kılavuzu şeklinde açıklamaktadır. Ayverdi (2010, s. 287) ise dini, “İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu” şeklinde tanımlamaktadır.

Din psikolojisi bilim dalının önemli isimlerinden olan James (2017, s. 39-41), dini öncelikle kurumsal ve bireysel şeklinde ayırmakta ve kendisinin din kavramı ile kastının kişisel din olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda o, dini “Bireylerin kendilerini kutsal kabul ettikleri şeyle bağlantılı gördükleri ölçüde kendi başlarına sahip oldukları duyguları ve gerçekleştirdikleri davranışları, deneyimleri” olarak tanımlamaktadır. Fromm (2019b, s. 31) din kavramını tanımlamanın zor olduğunu belirttikten sonra onu “Bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan düşünceler ve eylemler sistemi” şeklinde tanımlamaktadır. Din psikolojisi alanındaki önemli isimlerden biri olan Vergote’ya göre (1999, s. 15) din, “Tabiatüstü bir varlık ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünüdür”. Psikanaliz alanındaki en bilinen isimlerden ve bir dönem Freud ile birlikte çalışmış olan Jung (2010, s. 7-8) dini, “Rudolf Otto’nun deyimiyle

‘numinosum’a, yani istence bağı keyfi hareketlerin bir sonucu olmayan dinamik bir varlığa veya etkiye, dikkatli ve özenli bir şekilde uymaktır” şeklinde tanımlamanın yanında dinin insanı kuşattığını ve kontrolü altına aldığını ifade etmektedir. Jung ayrıca din tanımı yaparken bahsi geçen din kavramıyla herhangi bir itikad veya inancın kastedilmediğini dile getirmektedir. O, her inancın numinosum deyimine dayandığını belirtmektedir.

Yaşadığı döneme kadar olan süreçte yapılmış olan birçok din tanımını inceleyen Thouless (1924, s. 3-4), yapılan tüm tanımların bazı ortak unsurlar barındırdığını ifade etmektedir. Bunlar: Müntesiplerin sahip olduğu davranış tarzı, entelektüel bir inanç veya fikir ve mevcut bir duygular sistemidir. O, bu unsurları barındıran tanımların yanlış olmadığını belirtmekle beraber kendi tanımını yapmaktadır. Bu bağlamda, Thouless dini “Bireyin inanmış olduğu insanüstü varlık ve veya varlıklarla hissedilen pratik ilişki” şeklinde tanımlamaktadır. Dollahite’nin yapmış olduğu din tanımı, yakın geçmişte yapılmış olan tanımlardan birisi olması hasebiyle önemlidir. Dollahite (1998, s. 5) dini “Ahlâkî olanı teşvik etmek ve maneviyatı arttırmak için öğretiler ve rivayetler aracılığıyla yapılmış olan inanç topluluğu sözleşmesi” olarak tanımlamaktadır. Psikolojik yönleriyle dikkat çeken bir tanım yapan Geertz’e göre (1973, s. 90) din, “Varlıklara ilişkin genel düzen anlayışları formüle ederek insanlarda kuvvetli, derin ve uzun süreli ruh hâlleri ve motivasyonlar meydana getirmek amacıyla hareket eden ve bu anlayışlara gerçeklik izlenimi vererek bahsi geçen ruh hâlleri ve motivasyonların benzersiz bir şekilde hissedilebilir/gerçekçi (realistic) olarak görülmesini sağlayan semboller sistemidir.” Son dönemde din psikolojisi alanında önemli çalışmalara imza atan isimlerden biri olan Pargament (2002, s. 169) dini “Kutsalla ilişkili anlam arayışı” olarak tanımlamaktadır.

Türkiye’de din psikolojisi alanında çalışma yapan ilk isimlerden biri olan Kerim Yavuz (1982, s. 88) yapılmış olan din tanımlarından hareketle psikolojik bir gerçeklik olarak nitelendirdiği dinin vazgeçilmez üç özelliğe sahip olduğunu dile getirmektedir. Bu özellikler: 1) İnancın hareket noktasını ve temelini teşkil eden inanılan kutsal varlığın mevcudiyeti, 2) göstergesi sürmüş olduğu dinî hayat olan inanan varlık (insan), 3) İnanan bireyin inanılana karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklar yani ibadetler, ahlâkî davranışlar vb. fiillerdir.

2.3.1. Dindarlık

Dinin tanımlanması noktasında olduğu gibi dindarlık konusunun tanımlanması hususunda da birtakım zorluklar mevcuttur. Din gibi dindarlık üzerinde de konunun uzmanları tarafından uzlaşmış bir tanım bulunmamaktadır. Bunun en belirgin sebeplerinden biri, dini yaşayan varlık olan insanı tam anlamıyla tanımama hususudur. Nitekim bireylerin inanç seviyeleri, tasavvurları ve din algıları birbirinden farklıdır. İnsanları tam anlamıyla tanımanın mümkün olmaması dini yaşama durumu, yani dindarlığı net bir şekilde tanımlayamama sonucunu doğurmaktadır (Yavuz K. , 1982, s. 100).

Dinî yaşantı göstergeleri olarak kabul edilen ibadetlere devam, ibadethane ziyareti, maddi yardım, din ilimlerini öğrenme, ahlâkî ilkelere uyma gibi davranışların çok çeşitli ve kapsamlı olması da dindarlığı tanımlama noktasında karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır (Kirman, 2004, s. 63). Oldukça geniş bir sahayı kapsayan din ve dinî hayat konusu, üzerinde muhtelif disiplinlerin çalışma yaptığı bir alandır. Bu noktada, farklı disiplinlere mensup uzmanların farklı bakış açıları ve dünya görüşleri ile din ve dindarlık tanımı yapmaları da hâlihazırda üzerinde fikir birliğine varılmış bir dindarlık tanımı bulunmamasını açıklayan unsurlardandır (Taş, 2006, s. 176).

Dindarlığın kapsamlı ve net bir tanımının yapılmasının zorluğu ile alakalı olarak Kayıklık (2011, s. 215-217), dindarlığın tek bir formunun olmadığını belirtmektedir. İnsan ve din ilişkisi yani dinî hayat konusunda ilişkinin merkezi hususu tartışmalıdır. Bu ilişkinin insan merkezli veya din merkezli olması tartışması ve bireyin kişilik yapısına, psikolojik durumuna vb. bağlı olduğu görüşü karşılaşılan zorluklardandır. Dindarlık kavramının uzlaşmış bir tanımının yapılamamasının sebeplerinden bir diğeri bu kavramın maneviyat kavramı ile olan ilişkisidir. Sık sık birbirine karıştırılan veya birbiri yerine kullanılan bu kavramlar arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar bulunmakla birlikte bu husus konumuzun kapsamı dışında olduğundan dolayı bu noktaya çalışmamızda yer verilmeyecektir. Bununla birlikte Pargament'in (2007, s. 30) dindarlık kavramının manasının son kırk yıl içerisinde dramatik denebilecek düzeyde değiştiğini belirtmesi konunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim yaklaşık yarım asır önce dindarlık adı altında sunulan tanımlar, günümüzde birçok kişi tarafından maneviyat olarak adlandırılıp dindarlık kavramı dışında değerlendirilmektedir.

Uzlaşılması güç bir kavram olsa dahi dindarlığın çeşitli tanımları bulunmaktadır. Buna göre dindar sözlükte “Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse, mütedeyyin” (TDK, Dindar, 2022), dindarlık ise “Dindar olma durumu” (TDK, Dindarlık, 2022) şeklinde tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Ayverdi (2010, s. 287) dindarı “Dinin emir ve yasaklarına hakkıyla uyan, dinine kuvvetle bağlı olup gereğini yerine getiren kimse, mütedeyyin”, dindarlığı ise “Dindar olma, dinin emirlerini gayretle yerine getirme” olarak ifade etmektedir. Din psikolojisi alanında çalışma yapan Hood ve arkadaşlarına (2009, s. 9) göre dindarlık; “Bireyin dinî gelenek ve kurumlarla olan ilişkisidir”. Geçioğlu’na (2019, s. 13) göre ise dindarlık; “Bireyin ilahî veya kutsalla olan ilişkisinde ortaya çıkan, bireye duygusal, bilişsel ve davranışsal kalıplar sunarak onun gündelik yaşantısını, çevresiyle ilişkisini ve ruh sağlığını etkileyen, şekillendiren, kurumsal veya bireysel temelli bir yapı”dır.

Türkiye’de din psikolojisi alanında çalışmalar yapan Apaydın’a (2016, s. 68) göre dindarlık; “Bir dine inanmak, inanç ve pratik uygulamalara dönük bilgilere sahip olmak, bunları içselleştirerek kişiliğin bir parçası hâline getirerek tecrübe etmek, yaşam felsefesinin oluşturulmasında dini merkeze oturtmak ve tercihleri bu doğrultuda şekillendirerek oluşan oryantasyon sürecidir”. Yine Türkiye’de din psikolojisi alanında çalışma yapan Karaca (2011, s. 2011), dindarlığın aşkın varlıkla ilişki kuran bireyin, hayatını inanmış olduğu aşkın varlığın rehberliği doğrultusunda düzenlemesi ve onunla yakınlık kurmaya çalışması ile ortaya çıktığını dile getirmektedir.

2.3.1.1.Dindarlık Türleri ve Boyutları

Toplumdan topluma, inançtan inanca, kültürden kültüre ve kişiden kişiye dahi değişen dindarlık olgusu, bireyin içinde yaşadığı toplum, din algısı, kişisel tecrübeleri vb. birçok faktörün etkisiyle belirli bir forma kavuşmakta ve kişi tarafından yaşanmaktadır. Bu denli çeşitli unsurlardan etkilenen dindarlığın çeşitli türleri ve tiplerinin olmasının normal olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, konu ile ilgilenen farklı disiplinlere mensup kişiler tarafından çeşitli dindarlık türleri ve tipleri öne sürülmüştür. Ancak çalışmanın konusu gereği tüm bu sınıflamaları zikretmek mümkün olmayacağından yalnızca din psikolojisi ve yakından ilişkili olduğu bazı alanlarda yapılmış olan sınıflamalara yer verilecektir.

Allport (2016, s. 72-73), sonraki yıllarda iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık şeklinde revize edeceği dindarlık biçimlerini başlangıçta olgunlaşmış ve olgunlaşmamış

dindarlık olarak sunmuştur. Onun, bireyin kişiliğinin olgunluğu üzerinden dile getirdiği bu sınıflamaya göre olgunlaşmış dindarlık biçimine sahip bireyler dinin kendisine yüklediği sorumluluğun farkındadır. Bu bireyler tüm gerçekleri, değerleri ve değersizlikleri olgunluk içinde muhakeme edip onların uygun yönlerini kendi hayatında tatbik edebilir. Bunun aksine olgunlaşmamış dindarlık biçimine sahip olanlar kendini tatmin hissini ilerisine geçememiş, bencilce hareket eden ve arzuları doğrultusunda davranış sergileyen kişilerdir. Allport'un kişilik tasnifinden hareketle dile getirdiği düşünceleri onun dindarlık tasnifine de yansımıştır. Zira olgun kişiliğe ve dindarlığa sahip bireyde olumlu nitelikler öne çıkarken olgunlaşmamış kişiliğe ve dindarlığa sahip bireyde negatif yönler göze çarpmaktadır (Kayıklık, 2003, s. 133).

Olgunlaşmış ve olgunlaşmamış dindarlığın revize edilmiş ve nihai şekli iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık biçimleridir. Bu noktada iç güdümlü dindarlığı yukarıda özellikleri verilen olgunlaşmış dindarlıkla, dış güdümlü dindarlığı ise olgunlaşmamış dindarlıkla ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim Allport ve Ross (1967, s. 441), dış güdümlü dindarlığa sahip bireyin dini kullandığını belirtmektedir. Bu birey için din; güvenlik, refah, makam, sosyal statü, toplumsal destek vb. elde ettiği, kendisi için hiçbir değer ifade etmeyen bir araçtır. Bu kişi dini kendi menfaatleri için kullanmaktadır. Yapılan çalışmada bu dindarlık biçimine sahip insanlarda ön yargı ve hoşgörüsüzlük olduğu saptanmıştır. Bu bireylerin aksine iç güdümlü dindarlık biçimine sahip olanlar dini bir menfaat aracı olarak görmemekte, onu bir destek vesilesi kılmamaktadır. Bununla birlikte onlar inançlarını özümsemiş, insanlara karşı merhametli, tevazulu ve sevgiyle davranmayı içselleştirmiştir. İnsanları küçük görme veya dışlama bu dindarlık biçimine sahip bireylerin özelliklerinden değildir. Yapılmış olan çalışmada dış güdümlü dindarların aksine iç güdümlü dindarların hoşgörüsü sahibi insanlar olduğu tespit edilmiştir.

Logoterapinin kurucusu olan Frankl, Allport'un yaptığı gibi net bir tasnif yapmamış olsa da ortaya koymuş olduğu bir dindarlık sınıflaması bulunmaktadır. Buna göre Frankl (2014b, s. 66), dindarlığı *sahici dindarlık* ve *sahici olmayan dindarlık* şeklinde ikiye ayırmaktadır. O, dindarlığın varoluşsal yani bilinçdışıdan kaynaklandığı değil, kişinin kendi hür iradesi ile tercih ettiği ve yöneldiği şeklini sahici olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte sahici dindarlığın varoluşsal olsa bile herhangi bir zorlanma olmaksızın bireyin kendi içinden gelerek tercih edilmiş olması koşulunu öne sürmektedir. Nitekim Frankl'a göre bireyi sahici dindarlığa ne id ne de herhangi bir insan yöneltebilmektedir. Kişi ancak kendi hür iradesi ile bu dindarlık biçimine sahip olabilmektedir. Buna mukabil

Frankl (2014b, s. 40), akla uygun olmayan, sadece geleneksel olarak nesilden nesile aktarıldığı için kabul edilen ve gerçeklikten kopuk özellikler taşıyan dindarlığı sahici olmayan dindarlık olarak betimlemektedir.

Dindarlık sınıflamaları hususunda yapılmış olan tasniflerden bir diğeri de Kayıklık'a aittir. O (2011, s. 225), dindarlığı *geleneksel-toplumsal dindarlık* ve *bireysel dindarlık* şeklinde ikiye ayırmaktadır. Geleneksel-toplumsal dindarlık biçiminde birey, dini içerisinde yaşadığı toplumdan öğrenmektedir. Kişi kendi derûni değerlerinden ziyade insanların beklentilerine ve onların dini yaşama biçimine göre dinî bir hayat sürmektedir. Bireysel dindarlık Kayıklık'ın tasnifindeki diğer dindarlık biçimidir. Bireysel dindarlığın endüstrileşme ve sekülerleşme ile dünyevileşen hayat şartlarına rağmen insanın inançsız yaşayamayacağı görüşü üzerine bina edildiğini belirten Kayıklık (2011, s. 227), bu dindarlık biçiminde dinin insana anlam veren, samimiyet hissettiren ve onu her yönüyle kuşatan bir hayat kaynağı konumunda olduğunu dile getirmektedir.

Sosyo-kognitif bir dindarlık tasnifi yapan Yapıcı (2002, s. 100), dindarlık biçimlerini *liberal*, *muhafazakâr*, *dogmatik* ve *fanatik* olmak üzere dört başlık altında ele almaktadır. Liberal dindarlar genellikle inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı bireyler olmakla birlikte din onların hayatlarında merkezi bir konumda bulunmamaktadır. Yapıcı'nın (2002, s. 101-103) tasnifindeki ikinci grup olan muhafazakâr dindarlar dinî inançlarının günlük hayatlarına bariz bir şekilde yansımaları noktasında liberal dindarlardan ayrılmaktadır. Din, bu bireylerin algı ve tutumlarında yön verici konumda bulunmaktadır. Bununla birlikte onlar dinî alandaki yenilikçi görüşleri kabul anlamında katı bir tavır içerisindedir.

Dogmatik dindarlar Yapıcı'nın (2002, s. 104-106) tasnifindeki üçüncü grubu teşkil etmektedir. Bu kişiler inançlı ve kutsal metinlere saygılı olmakla birlikte din onların hayatlarının merkezinde yer almaktadır. Fakat bu bireyler muhafazakârlardan farklı olarak dinî konularda vasat bir tavır takınmayıp sadece doğru-yanlış, iyi-kötü gibi net ve katı bir tavır takınmaktadır. Yapıcı'nın sınıflandırmasındaki son grup fanatik dindarlardır. Bu insanlar fikri açıdan oldukça katıdır ve kendilerinden görmedikleri kişilere bariz bir şekilde toleranssız davranmaktadır. Hoşgörüsüzlüklerini ve tahammülsüzlüklerini yazılı ve sözlü biçimde fiile dökmeleri, onları dogmatik dindarlardan ayıran noktalardandır. Yapıcı (2013, s. 39), yapmış olduğu bu dörtlü tasnifi kendi içerisinde de iki çatı altında toplamaktadır. Bunlardan ilki *sağlıklı dindarlık* olup bu çatı altında liberal ve

muhafazakâr dindarlık biçimleri yer almaktadır. Bir diğer çatıyı oluşturan *patolojik (sağlıksız/hastalıklı) dindarlık* altında ise dogmatik ve fanatik dindarlık biçimleri bulunmaktadır.

Bireysel ve toplumsal hayatta yaşanan bir gerçeklik olan dinin, hayata geçirilme noktasında farklı görünüm arz ettiği bilinmektedir. Bazı bireylerde dinin inanç yönü baskın olarak gözlemlenirken bazı bireylerde bilgi veya ibadet yönü gözlemlenmektedir. İnsanların bir kısmında somut olarak herhangi bir belirti görülmezken, duygusal anlamda derin etkilere rastlanabilmektedir. Bu gibi hususlar dinî yaşantının/dindarlığın tek bir kıstasa değil aksine muhtelif boyutlara sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim tek bir ölçüt ile bireylerin dindarlığını belirlemeye çalışmak doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bu bağlamda din psikolojisi eserlerinde dindarlığın farklı boyutları ele alınmaktadır. Dindarlığın boyutları ile alakalı çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte birçok eserde Charles Glock'un boyutlandırmasına yer verilmektedir (Kayıklık, 2011, s. 196; Karaca, 2011, s. 101; Hökelekli, 2017, s. 74; Köse & Ayten, 2012, s. 110; Beit-Hallahmi & Argyle, 1997, s. 40; Paloutzian & Park, 2005, s. 108).

Charles Glock daha sonra Rodney Stark'la tekrar ele alacağı dindarlık boyutlandırmasında beş boyut sunmuştur. Onun boyutlandırması dinî hayatın birçok alanına uzanması münasebetiyle dindarlığın genişlemesine, enlemsel ve kesitsel boyutları olarak da adlandırılmıştır (Karaca, 2011, s. 101; Hökelekli, 2017, s. 74). Glock'un (1962, s. 99) teklif ettiği dindarlık boyutları şunlardır: *İnanç boyutu, uygulama boyutu, tecrübe boyutu, bilgi boyutu ve etki boyutu*. Stark ve Glock'a (1974, s. 14) göre bu boyutlardan ilki olan inanç boyutuna göre her dinin müntesiplerine sunduğu ve kendilerinden de tasdik etmesini beklediği bazı inanç ilkeleri ve doktrinler bulunmaktadır. Fakat dinlerin sunmuş olduğu inançların içeriği ve kapsamı yalnızca dinden dine değil, aynı zamanda aynı dinî gelenek içerisinde de farklılık gösterebilmektedir.

Stark ve Glock'un (1974, s. 15) sunmuş olduğu ikinci boyut uygulama boyutudur. Bu boyut dinlerde bireysel veya toplumsal olarak yerine getirilmesi gereken ibadetleri, dinî törenleri ve bağlılığı kapsamaktadır. Üçüncü boyut olan tecrübe boyutu dinsel tecrübe üzerine odaklanmaktadır. Buna göre bireyin inanmış olduğu varlıkla kurduğu içsel etkileşim neticesinde yaşadığı duygular, algılar ve hisler onun dinî tecrübelerini teşkil etmektedir. Tüm dinlerin müntesiplerinden minimum seviyede olsa dahi dinî doktrine, inanç ilkelerine, varsa kutsal kitaba, dinsel uygulamalara ve ibadetlere ilişkin sahip

olmasını istediği bilgiler bulunmaktadır. Dini kabulün ön şartı olması dolayısıyla bilgi ve inanç boyutu birbiriyle belirgin bir şekilde ilişkilidir. Bir kişinin gerçekten anlamadan bir inanca sahip olabileceği ve inancın çok az bir bilginin üzerinde bina edilebileceği görüşünden hareketle inancın bilgi takip etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Stark ve Glock'un (1974, s. 16) sunmuş olduğu beşinci ve diğer dördünden ayrılan boyut etki boyutudur. Bu boyut diğer boyutlar olan inanç, uygulama, bilgi ve tecrübenin kişinin yaşamını her açıdan etkilemesi olarak tanımlanmaktadır. Dinler müntesiplerinden inançlarının gereği olarak günlük hayatlarında dinsel öğretilere uygun hareket etmelerini ve düşünmelerini istemektedir. İşte etki boyutu, diğer boyutların ve dinî öğretilerin kişinin belli bir zaman sınırı koymaksızın hayatının her alanına tesir etmesini ifade etmektedir.

Fetzer enstitüsünün (2003, s. 85-88) dindarlığın boyutları noktasında sunmuş olduğu model konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu modele göre dindarlık 11 boyuttan müteşekkil olup bu boyutlandırma din psikolojisi alanında yapılmış olan detaylı bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda Fetzer enstitüsünün öne sürdüğü dindarlık boyutları şunlardır: *Günlük manevi tecrübeler, anlam, değerler/inançlar, affedicilik, özel dinî pratikler, dinî ve manevî başa çıkma, dinî destek, dinî/manevî geçmiş, bağlılık, organizasyonel dindarlık, dinî tercih.*

Dindarlığın boyutlandırılması konusunda Kayıklık (2011, s. 202-203), *bilişsel süreçler boyutu* ve *duygusal süreçler boyutu* olmak üzere ikili bir sınıflandırma yapmaktadır. Bunlardan ilki olan bilişsel süreçler boyutu dinin algılama, düşünme, öğrenme, yorumlama, bilgi edinme vb. çeşitli bilişsel faaliyetlerini kapsamaktadır. Dinî öğretileri öğrenmek, onları anlamaya çalışmak, açıklama ve anlatma maksadıyla yeni fikirler meydana getirmek de bu boyut içerisinde yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu boyut bilgi üzerine bina edildiği için ancak deliller ile tatmin olan insana delil bulma ve üretme çabası barından faaliyetleri içermektedir. Kayıklık'ın sunduğu diğer boyut olan duygusal süreçler boyutu, dinî hayatın temel unsurlarından olan bilginin yanında inanç ilkelerine ve öğretilerine duygusal yaklaşım olması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Buna göre birey, inandığı değerlere karşı sevgi, sadakat, bağlılık gibi hisler besliyor olmalıdır. Kişide hâkim olan duygunun, onun dini yaşama ve algılama biçimini de etkilediğini dile getiren Kayıklık, bu bağlamda duygusal süreçler boyutunun önemini ortaya koymaktadır.

2.4. İlgili Çalışmalar

Literatürde özgürlük, mahkûmiyet ve dinî hayat konusu ile ilgili verilere bakıldığında bu konu hakkında fazla çalışma yapılmadığı görülmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalarda daha çok suçun nedenini anlamaya yönelik bir amaç güdülmüş ve bu doğrultuda bir yol izlenmiştir. Bu konu ile ilgili çalışmalar çoğunlukla sosyoloji alanında yapılmış olup psikoloji alanındaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. İlahiyat alanında ise mahkûmiyet ve dinî hayat konusunda gerçekleştirilen çalışmaların sayısı düşük düzeyde kalmış olmakla birlikte bu çalışmalar genellikle din sosyolojisi ile din eğitimi alanındaki uzmanlar tarafından yapılmıştır. Bu noktada, din psikolojisi alanında özgürlük, mahkûmiyet ve dinî hayat konusuyla alakalı çok az sayıda çalışma yapıldığını belirtmek gerekmektedir.

İlgili konuda yapılan çalışmalarda ekseriyetle cezaevinde kalan mahkûmlarla anket tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine mülakatlar yapma yoluyla gerçekleştirilen çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, yapılan çalışmaların neredeyse tamamı bireyler henüz cezaevindeyken gerçekleştirilmiş dolayısıyla özgür olduktan sonra mahkûmiyet hayatıyla kıyaslama yapılmasına imkân verecek araştırmalar yapılmamıştır. Din psikolojisi alanında Hüseyin Peker'in (1990) 1986 yılında Ordu yarı açık ve Giresun yarı açık cezaevlerindeki mahkûm bireylerle anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilen “*Suçlularda Dini Davranışlar*” başlıklı makalesi bu alanda ilk olması bakımından oldukça önemlidir. Peker katılımcıların mahkûm olmadan önceki dinî yaşamlarına ilişkin bazı verilerle işlenen suç arasındaki ilişkiye değinmiş ve işlenen suçun günah olduğunu düşünüp düşünmeme durumuyla suç işleme davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Hüseyin Certel'in (2009) 2004 yılında Isparta ve Burdur kapalı ve açık cezaevlerinde kalan mahkûmlarla anket tekniğiyle gerçekleştirmiş olduğu “*Suçlularda Dine Dönüş*” adlı çalışma da din psikolojisi alanı açısından önemlidir. Certel bu çalışmasında mahkûm bireylerin inanç ve ibadet durumuyla işlenen suç türü arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Ayrıca o, katılımcıların cezaevinde dine yönelme durumlarına değinmiştir. Din psikolojisi alanında mahkûm bireylerle gerçekleştirilen bir başka çalışma, Yıldız'ın (2020) 2014-2015 yılları arasında Ankara Sincan Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumu ve Eğitim Evinde anket kullanılmak suretiyle yaptığı “*Suç ve Yükleme*” isimli çalışmadır. Yıldız bu çalışmasında mahkûm bireylerin işlemiş oldukları suça ve cezaevinde bulunmalarına ilişkin yüklemeleri incelemiş ve bu hususlara yer vermiştir.

Yukarıda yer verilen çalışmalar dışında mahkûmiyet ve dinî hayat konusuyla alakalı başta din psikolojisi olmak üzere çeşitli alanlarda gerçekleştirilen çalışmalardan bazıları şunlardır:

Ahmet Pehlivan, (1997) “Suçu Engellemede Din Eğitiminin Rolü”, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi),

Kemal Karademir, (1997) “Suçluların Toplum Kazandırılmasında Din Eğitiminin Rolü”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi),

Şuayip Özdemir, (1998) “Cezaevlerinde Din Eğitimi”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi),

Erhan Tecim, (2006) “Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı: Konya Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi),

İsrafil İğde, (2009) “Mahkumları Suça Yönelten Faktörler ve Din Anlayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi),

Sinan Cansever, (2009) “Tutuklu ve Hükümlülerde Din Algısı (Ağrı Örneği)”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi),

Muhammet Çevik, (2010) “Dindarlık Suç İlişkisi Adıyaman Açık ve Kapalı Ceza İnfaz Kurumları Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi),

Zahir Kızmaz, (2010) Din ve Suç: Cezaevinde Hükümlü Bulunan Bazı Suçluların Dindarlık Durumları, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16,

Belgizar Özbek, (2011) “Cinayet İşleyen Kadınlarda Din Algısı Ankara Kadın Kapalı Cezaevi Örneği”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi),

Kemaleddin Taş ve Adem Gürler, (2011) “Din ve Suç İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, *Journal of Islamic Research*, Cilt: 22, Sayı: 1,

Yusuf Katırcı, (2011) “Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı (Ferizli L tipi Cezaevi Örneği)”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi),

Gökhan Can, (2014) “Hükümlülerde Dinî Yaşayış: Psikolojik Bir Yaklaşım (Mersin Örneği)”, (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi),

Fatma Kenevir, Suç, Sosyal Sapma ve Din: Suça Karışan Kadınların Dinî Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, Dinî Araştırmalar Dergisi, Cilt:18, Sayı:46, 2015.

Nimet Keseli Ustabaşı, (2015) “Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetlerinin Mahkûmlar Üzerindeki Psiko-sosyal Etkisi: Çanakkale Cezaevleri Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi),

Hüseyin Konukçu, (2016) “Dindarlık ve Kaygı İlişkisi (Sinop E Tipi Kapalı Cezaevi Örneği)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi).

BÖLÜM III

YÖNTEM VE UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Deseni

Çalışmada bilimsel araştırma yöntemlerinden olan nitel yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntemde bireylerin bizzat kendilerinin tecrübe ettiği fenomenlerin anlamları kendi doğal konteksi içerisinde incelenmekte ve keşfedilmeye çalışılmaktadır (Malterud, 2001, s. 483). Pozitivist paradigma üzerine bina edilen nicel desenli araştırmaların odaklanmış olduğu niceliksel soruların aksine nitel desenli araştırmalar fenomenolojik paradigmaya dayanmakta (Firestone, 1987, s. 16) ve bu araştırmalarda bireylerin, yaşamış olduğu tecrübeyi nasıl yorumladıkları, hayatlarında nasıl bir yere yerleştirdikleri ve bu tecrübeye nasıl bir mana yükledikleri anlaşılacak istenmektedir (Merriam, 2015, s. 5).

Nitel araştırma yöntemini tanımlamanın oldukça zor olduğunu belirtmelerine karşın Denzin ve Lincoln (2005, s. 3) yine de bu hususta bir tanım yapmış ve bu araştırma yöntemini araştırmacıyı dünyanın merkezine konumlandıran kurulu bir aktivite şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca onlar bu araştırma yönteminde araştırmacıların, çalışacakları şeyleri, onların doğal ortamında ele aldıklarını ve fenomenleri, onları deneyimleyen bireylerin sunduğu anlam açısından yorumlamaya ve anlamlandırmaya gayret ettiğini ifade etmektedir. Van Maanen (1979, s. 520) sosyal bilimlerde nitel yöntemin net ve kesin bir tanımı olmadığını belirtmekte ve bu yöntemin kendi doğallığı içerisinde meydana gelen bir fenomenin niceliksel olarak sıklığına değil anlamına odaklanan, onu yorumlayıcı tekniklerle anlamaya, betimlemeye ve derinlemesine çözmeye çalışan semsiye bir terim olduğunu dile getirmektedir. Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 41) de nitel araştırmayı “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlamaktadır.

Nitel yöntem desenlerinden olan fenomenolojik desen, bu araştırmanın desenini teşkil etmektedir. Merriam (2015, s. 25) ve Sart’a (2017, s. 73) göre bu deseni kullanmanın amacı ilgili tecrübenin esas yapısını ve özünü betimlemektir. Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 69) fenomenolojik desenin bireylerin farkında olduğu; ancak hakkında ayrıntılı ve derinlemesine anlayış sahibi olmadığı fenomenleri incelediğini

belirtmektedir. İnsanlara tam anlamıyla yabancı olmayan; fakat mahiyeti net bir şekilde idrak edilmeyen fenomenlerin anlamlandırılması için bu desenin kullanıldığı hususu yine Yıldırım ve Şimşek'in belirttiği önemli noktalar arasında yer almaktadır.

Creswell (2013, s. 77) fenomenolojik desende bir fenomen ya da mefhumla alakalı tecrübe edilmiş deneyimlerin tanımlanmasının ve bu fenomenin evrensel düzeyde bir açıklamaya indirgenmesinin amaçlandığını dile getirmektedir. Ona göre bu desende araştırmacı fenomeni tanımlamakta ve o fenomeni tecrübe etmiş bireylerden topladığı verileri holistik bir şekilde betimlemektedir. Benzer şekilde Van Manen (2016, s. 9-11) de fenomenolojik desende temel amacın bireylerin yaşadığı deneyimlerin doğasına, özüne ve manasına yönelik derinlemesine bir anlayış sahibi olmak olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte ona göre bu desende fenomene istatistiksel yaklaşılmamakta, bunun yerine fenomenin özüne odaklanılmakta ve mümkün olduğunca derinlikli ve zengin bir şekilde yorumlamaya ve betimlemeye gayret edilmektedir.

Snape ve Spencer (2003, s. 12), bireylerin kendi dünyalarında yaşamış olduğu fenomenleri anlamlandırmak ve onların ifadelerindeki manaları keşfederek ortaya çıkarmanın fenomenolojik desenli araştırmaların amacını teşkil ettiğini dile getirmektedir. Patton (2002, s. 104-106) da fenomenolojik desenli araştırmaların bireyin yaşamış olduğu tecrübeyi anlamlandırmaya ve bu tecrübeyi diğer insanların idrak edilebileceği nitelikte bir şeye dönüştürmeye odaklandığını ifade etmektedir. Ona göre farklı bireylerin tecrübe etmiş olduğu fenomenin bir veya birden fazla çekirdek vasfına haiz özü bulunmaktadır. Fenomenolojik desenli araştırmalar da bu özün/özlerin mahiyetini kavrayarak betimlemekte ve tanımlamaktadır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmaya katılan bireylere ulaşmada öncelikle nitel araştırma örneklem yöntemlerinden amaçlı örnekleme yönteminin bir alt başlığı olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş birtakım ölçütleri kendisinde toplayan bireylerin seçilmesidir. Bu noktada, araştırmaya katılabilmenin ölçütü, cezaevinde kalarak mahkûmiyet yaşamış olmak şeklinde belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylere ulaşmada kullanılan bir diğer yöntem amaçlı örneklemenin alt başlıklarından olan kartopu veya zincir örnekleme yöntemidir. Bu yöntem, araştırma için kendisine erişilen bireyler aracılığıyla gerekli nitelikleri taşıyan başka kişilere ulaşma

durumudur (Patton, 2002, s. 243). Nitekim araştırmamızda da ölçüt örnekleme ile erişilen bazı bireyler araştırmanın ölçütlerini taşıyan başka bireylere ulaşılmasını sağlamıştır.

Araştırmanın çalışma grubu biri kadın olmak üzere Adana, Gaziantep ve Osmaniye illerinde yaşayan 31 bireyden oluşmaktadır. Araştırma için yukarıda belirtilen rakamdan daha fazla kadın bireye ulaşılmış; ancak bu kişiler araştırmaya katılmayı kabul etmemiştir. Bununla birlikte Türkiye'deki erkek mahkûm sayısı ile kadın mahkûm sayısı arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Zira Adalet Bakanlığının (2022) 31.03.2022 tarihli verilerine göre Türkiye'de cezaevlerinde 314.502 birey bulunmakta olup bunların 300.253'ü (%95) erkek, 12.173'ü (%4) kadın, 2.076'sı (%1) ise çocuktur. Bu noktada kadın mahkûm sayısının azlığı da araştırmaya katılan kadın sayısının düşük olmasının sebepleri arasında yer almaktadır.

Çalışma grubunun sayısının belirlenmesinde veri doğunluğuna ulaşma durumu göz önünde bulundurulmuştur. Nitel çalışmalarda araştırmaya katılacak birey sayısı konusunda ihtilaflar mevcuttur. Bazı uzmanlar katılımcı sayısı noktasında sayı vermiş olsa da genel kanaat çalışmada kullanılan yöntem ve veri doğunluğuna ulaşma noktasına göre katılımcı sayısı belirlenmesine yöneliktir (Başkale, 2016, s. 27; Ritchie, Lewis, & Elam, 2003, s. 80). Bu noktada Patton (2002, s. 244-245), nitel araştırmalarda örnekleme konusunda kesin bir kural olmadığını belirtip bu hususun tamamen araştırmacıya bağlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre yeterli veriye ulaşıldığına kanaat getirildiğinde görüşmeler sonlandırılmalıdır. Nitekim o, tek kişiden de çalışma için yeterli verinin alınabileceğini savunarak literatürde bu şekilde gerçekteştirilen önemli araştırmalar olduğunu dile getirmektedir. Van Manen (2016, s. 353) de fenomenolojik desenli araştırmalarda katılımcı sayısı ile alakalı logaritmik veya istatistiksel bir kriter olmadığını, bu durumun veri doğunluğuna ulaşma ile alakalı olduğunu belirtmiştir. Ona göre veri doğunluğu, araştırmacının görüşmeleri neticesinde yeni veya farklı bilgiler gelmemesi ve verilerin artık birbirini tekrarlaması durumudur. Glaser ve Strauss (2006, s. 61) da örnekleme konusunda belli bir sayı vermeme ve veri doğunluğuna ulaşıldığında yani yeni ve farklı veri olmaması ve verilerin birbirini tekrarlaması durumunda görüşmelerin sonlandırılması gerektiğini ifade etmektedir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri nitel araştırma veri toplama tekniklerinden olan görüşme (Merriam, 2015, s. 84; Yıldırım & şimşek, 2016, s. 129) yoluyla elde edilmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler, görüşme türlerinden biri olan yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler tam yapılandırılmış görüşmeler ile yapılandırılmamış görüşmeler arasında bir konumdadır. Bu görüşme türünde tıpkı tam yapılandırılmış görüşmelerdeki gibi katılımcılara sorulacak soruları barındıran bir görüşme formu hazırlanmakta; fakat görüşmenin gidişatına ve araştırmanın konusuna göre bu sorular esnetilebilmektedir (Buran, 2017, s. 47; Merriam, 2015, s. 87; Bal, 2016, s. 163). Nitekim bu çalışmada da görüşmeler gerçekleştirilirken gerekli yerlerde daha detaylı veya konuyla ilgili ek sorular sorulmuştur.

Görüşmelerde katılımcılara sorulacak soruların yer aldığı formun hazırlanması amacıyla ilgili literatürden faydalanılmıştır. Bununla birlikte konuyla alakalı daha önce gerçekleştirilen saha araştırmaları da incelenmiştir. Çalışmanın konusu gereği mahkûmiyet ve özgürlük süreçlerinin bireyin dinî hayatı üzerindeki etkisi, dinî hayatın literatürde bahsi geçen tüm yönleri ve boyutları ile bireyin dinî hayatını etkileyebilecek bireysel, sosyal, fiziksel vb. faktörler dikkate alınarak görüşme formu meydana getirilmiştir. Görüşme formu oluşturulurken din psikolojisi uzmanlarının fikirlerine müracaat edilmiş ve fikirleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Akabinde ölçüt örneklemeğe uygun bireylerle yapılan pilot uygulama neticesinde görüşme formunda revizyona gidilmiştir. Revizyon aşamasında da din psikolojisi uzmanları ile fikir alışverişi yapılmış ve görüşme formuna son hâli verilmiştir.

Araştırma sürecinde gerçekleştirilen görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydetme ve not alma suretiyle kayıt altına alınmıştır. Nitekim bu teknikler nitel araştırma veri toplama teknikleri arasında yer almaktadır (Merriam, 2015, s. 105; Creswell, 2017, s. 194). Görüşme yapılan tüm bireylere görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınması teklif edilmiştir. 25 katılımcı bu teklifi kabul etmiş altı katılımcı ise kabul etmemiştir. Ses kaydedilmesini kabul etmeyen altı katılımcının görüşmeleri not alma tekniği ile kaydedilmiş, diğer 25 katılımcı ile yapılan görüşmeler ise ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Araştırmanın etik ilkelerinden olan katılımcının gizliliği ilkesi (Moustakas, 1994, s. 90; Creswell, 2013, s. 174; Lune & Berg, 2017, s. 48) dolayısıyla katılımcıların bilgileri gizli tutulmuş ve her bir katılımcıya bir numara verilerek bu ilke tatbik edilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşme, görüşme türlerinden olan bireysel görüşmedir. Bu görüşme türü nitel araştırmalarda en fazla kullanılan görüşme türü olup aynı anda sadece bir katılımcı ile görüşme yapılması durumudur. Nitekim bu görüşme türü araştırmacının ve katılımcının konuya daha fazla odaklanmasını sağlamakta ve

derinlemesine görüşmeye fırsat tanıdığı için araştırmacıya çalışılan konuyu daha detaylı ve kapsamlı ele alma imkânı sunmaktadır (Ritchie, 2003, s. 36-37).

Görüşmeler yukarıda belirtilen illerde 01.07.2022 ile 10.08.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin en kısısı 30 dakika, en uzununu ise 120 dakika sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların istekleri doğrultusunda onların tercih ettiği mekânlarda gerçekleştirilmiş olup bunlar; katılımcıların iş yerleri, evleri veya kendilerinin tercih ettiği farklı mekânlardır. Görüşmeler yapılırken katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilmeleri için gayret edilmiş, mekânsal uygunluk sağlanmış ve yukarıda belirtildiği gibi kalabalıktan uzak bir biçimde bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımcıların gerçekçi, detaylı ve gönüllü bilgi vermesi için kişisel bilgilerinin gizli kalacağı ifade edilmiştir. Görüşme esnasında sorular sorulurken yönlendirici olmaktan uzak durulmuş ve objektiflik ilke edinilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilere nitel yöntem analiz çeşitlerinden olan içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, elde edilen nitel verilerin anlamlarını sistematik bir şekilde tanımlayan ve betimleyen bir analiz metodudur (Schreier, 2014, s. 170). Başka bir tanımda ise Büyüköztürk ve diğerleri (2020, s. 259) içerik analizini, belli ilkelere dayalı kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik kategorileriyle sistematik olarak özetlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. İçerik analizinde dikkat çeken husus verilerin derinlemesine, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesidir (Bal, 2016, s. 258).

Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 242) içerik analizinde verilere derinlemesine bir işlem uygulandığını ve bu şekilde kavram ve temaların keşfedildiğini dile getirmektedir. Onlar bu analiz çeşidinde verilerin öncelikle kavramsallaştırıldığını, akabinde ortaya çıkan bu kavramların mantıklı bir şekilde düzenlendiğini, son olarak da verileri açıklayan temaların tespit edildiğini ifade etmektedir.

Araştırmanın saha çalışması sonucunda elde edilen verilere içerik analizi uygulanırken ilk olarak katılımcılarla yapılan görüşmelerin ses kayıtları metne dönüştürülerek deşifre edilmiştir. Ortaya çıkan görüşme metinlerine kodlama yapmak, analizin sonraki safhasını teşkil etmektedir. Elde edilen veriler kodlanırken kodlama çeşitlerinden olan “In vivo” tipi kodlama tercih edilmiştir. In vivo kodlama, kodların bizzat katılımcıların kullandığı ifadeler tercih edilerek gerçekleştirilen kodlamadır (Saldana, 2016, s. 4; Creswell, 2017, s. 198). Bu kodlama yapılırken metne bütün olarak

yaklaşılmamış, tüm verilerin satır satır okunarak kodlanması anlamına gelen “line by line” tekniği (Thornberg & Charmaz, 2014, s. 156) kullanılmıştır. Bununla birlikte In vivo kodlamanın daha fazla detaylandırılabilmesi amacıyla line by line tekniğine ek olarak verilerin, kodlanabilir daha küçük parçalara ayrılarak gerçekleştirilmesi olan “splitting” (Saldana, 2016, s. 24) uygulamasına başvurulmuştur.

Kodlama işleminin tamamlanmasının ardından oluşturulan kodlama kitabındaki kodlar doğrultusunda ilişkili veriler bir araya getirilerek kategoriler meydana getirilmiştir. Kategorileştirme işleminin akabinde ise mevcut kategorilerden temalara ulaşılmıştır. Bu noktada değinilmesi gereken husus nitel araştırma yönteminin analiz kısmındaki kavramlaştırma farklılığıdır. Nitel araştırmayla alakalı bazı kaynaklarda (Gökçe, 2019) kodlamadan sonraki aşamanın doğrudan alt kategori ve kategori/ana kategori olduğu belirtilmekte olup tema kavramına yer verilmemektedir. Bazı kaynaklarda (Bal, 2016; Şahin Ç. , 2022; Creswell, 2017; Thomas, 2006; Moustakas, 1994) temanın ve kategorinin aynı şey olduğu ifade edilmektedir. Bir kısım kaynakta (Merriam, 2015; Creswell, 2013; Strauss, 2003; Hsieh & Shannon, 2005) ise tema ve kategori aynı şey olarak ifade edilip bunlar alt tema/kategori şeklinde derecelendirilmektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda (Saldana, 2016; Bengtsson, 2016; Graneheim & Lundman, 2004; Burnard, 1991; Yıldırım & Şimşek, 2016) kategori ve tema farklı şeyler olarak zikredilip kategorinin, temanın bir alt basamağı olduğu vurgulanmaktadır. Yani bu görüşü benimseyen kaynaklara göre kategoriler ve varsa alt kategoriler bir araya gelerek temaları oluşturmaktadır. Araştırmamızda daha kapsayıcı olması dolayısıyla yukarıda verilen yaklaşımlardan sonuncusu benimsenmiştir. Buna göre elde edilen veriler kodlanmış, kodlardan kategoriler elde edilmiş, kategorilerden de temalara ulaşılmıştır. Tüm bu işlemler yapılırken QSR Nvivo 10 programı kullanılmıştır.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda çalışmanın sonuçlarının inandırıcılığını ve bilimselliğini arttırıcı birtakım geçerlik ve güvenirlik stratejileri mevcuttur. Bahsi geçen stratejiler nicel araştırmalardaki kabul gören uygulamalardan farklı olarak nitel araştırmanın doğasına uygun bir şekilde geliştirilen stratejilerdir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 276-277). Bu noktada Lincoln ve Guba (1985) doğa bilimcilerin kullanmış olduğu “iç geçerlik”, “dış geçerlik”, “güvenirlik” ve “objektiflik” terimlerine karşılık onların eşdeğerleri olarak “inandırıcılık”, “aktarılabirlik”, “tutarlılık” ve “teyit edilebilirlik” terimlerini

kullanmıştır. Çalışmamızda da yukarıda verilen geçerlik ve güvenilirlik kriterlerine dikkat edilmiş ve araştırma bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

İnandırıcılık

Nitel çalışmalarda inandırıcılığı sağlamak için çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalardan biri üçgenleme/çeşitlemedir (Merriam, 2015, s. 205; Creswell, 2013, s. 251). Denzin (1978) nitel araştırmalarda üçgenlemenin dört çeşidi bulunmakta olduğunu ifade etmektedir. Onun öne sürdüğü üçgenleme çeşitleri şunlardır: Yöntem üçgenleme, veri kaynaklarında üçgenleme, araştırmacı üçgenleme ve kuram üçgenlemedir. Araştırmanın her aşamasında olduğu gibi görüşme formunun hazırlanması, uygulanması ve analizi aşamalarında da alanında uzman kişilere başvurulmuş ve bu süreç beraber yürütülmüştür. Bu bağlamda çalışmamızda araştırmacı üçgenlemesi uygulanmıştır.

Uzman incelemesi, nitel araştırmalarda inandırıcılığı sağlamada kullanılan uygulamalardan bir diğeridir. Uzman incelemesinde alanında uzmanlaşmış bireylerden araştırmayı muhtelif yönlerden incelemesi istenmekte ve bu şekilde araştırmanın inandırıcılığının sağlanması amaçlanmaktadır (Başkale, 2016, s. 24-25). Bu araştırmada da alanında uzmanlaşmış kişilerle değerlendirme toplantıları yapılmış, onların araştırmayı yöntem, desen, uygulama, analiz vb. açılardan incelemesi ve geri bildirimde bulunması yoluyla uzman incelemesi uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Aktarılabirlik

Nitel araştırmalardaki dış geçerliğe karşılık gelen aktarılabirliğin uygulanması iki yolla gerçekleşmektedir. Bunlar: ayrıntılı betimleme ve amaçlı örneklemedir. Ayrıntılı betimleme ham verilerin yorum katılmadan okuyuculara aktarılması olup amaçlı örnekleme veri kaynaklarının farklılıkları yansıtabilecek şekilde seçilmesi durumudur (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 282). Bu bağlamda araştırmamızda katılımcıların ifadeleri sık sık doğrudan alıntılarla sunularak ayrıntılı betimleme ilkesi, örneklemin farklılıkları yansıtacak şekilde seçilmesi ile amaçlı örnekleme ilkesi uygulanmıştır.

Tutarlılık

Nitel araştırmalarda tutarlılık nicel çalışmalardaki güvenilirliğe karşılık gelen terimdir. Nitel bir çalışmada tutarlılığı sağlamak için farklı stratejiler uygulanmaktadır. Araştırmamızda tutarlılık ilkesini sağlamak için kullanılan stratejilerden ilki üçgenlemedir (Başkale, 2016, s. 24). Araştırmanın inandırıcılığı kısmında kullanılan

üçgenleme, tutarlılık uygulamasında da kullanılmış olup araştırmacı üçgenlemesi araştırmamızda tatbik edilmiştir. Bununla birlikte denetleme tekniği araştırmamızın tutarlılığını sağlama noktasında başvurulan stratejiler arasında yer almaktadır (Lincoln & Guba, 1985). Denetleme tekniği, araştırmadaki verilerin toplanma şekli, analizi, kategori ve temaların nasıl meydana getirildiği gibi hususların denetlenmesidir (Merriam, 2015, s. 214). Bu noktada araştırmamızda verilerin toplanma şekli, kodlanması, kategorilerin ve temaların oluşturulması vb. tüm süreçler Prof. Dr. Hasan Kayıklık tarafından denetlenmiş, bununla birlikte alanında uzman bazı isimler tarafından verilerin toplanması ve kodlanması aşamalarında denetleme yapılmış, bu surette araştırmamızın tutarlılık incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Teyit Edilebilirlik

Nicel çalışmalardaki objektiflik ilkesinin nitel çalışmalardaki karşılığı olan teyit edilebilirlik, araştırmacının ön yargılardan ve varsayımlardan bağımsız bir şekilde sonuçları nesnel olarak ortaya koymasudur (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 283). Araştırmamızda bu ilkenin sağlanması amacıyla din, kültür, düşünce, eğitim, mezhep, ırk gibi ön yargı üretebilecek ya da ön yargıya yol açabilecek hususlardan uzak durularak objektiflik sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte araştırmamızın ilgili kısmında teyit edilebilirliği ön planda tutmak amacıyla ham verilere atıfta bulunmak için daima katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılmıştır. Bununla birlikte teyit edilebilirliği arttırmak maksadıyla nitel araştırmalarda dış güvenilirliği sağlamanın yollarından olan kodlayıcılar arası görüş birliği (Creswell, 2013, s. 253) uygulamasına başvurulmuştur. Bu doğrultuda, daha önce belirtildiği üzere ses kayıtlarının deşifre edilerek metne dönüştürülmesinden sonra gerçekleştirilen kodlama işleminin, alanında uzman isimlerden de gerçekleştirilmesi istenmiştir. Alanında uzman iki isme orijinal görüşme metinleri gönderilerek kodlama yapmaları rica edilmiştir. Bunun neticesinde ortaya çıkan kod ve temalar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın sonucunda birinci uzman ile araştırmacı arasında %92,33; ikinci uzman ile araştırmacı arasında %85,58 uyum olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı ve diğer kodlayıcılar arasında ortaya çıkan bu uyum yüzdesi nitel araştırmaların güvenilirliği açısından oldukça iyi bir yüzdendir. Nitekim Miles ve Huberman (2019, s. 64) araştırmacı ve kodlayıcılar arasında %80'in üzerinde bir uyum olmasının araştırmamızın güvenilirliği açısından önemli olduğunu belirtmektedir.

BÖLÜM IV

BULGU VE YORUMLAR

4.1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

4.1.1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Çalışmanın bu kısmında katılımcıların demografik bilgilerine dair veriler sunulacaktır. Bununla birlikte, araştırmanın konusuyla alakalı olduğu için katılımcıların yakın çevrelerinde yaşayanların mahkûmiyet durumlarına, cezaevine girmelerine sebep olan suç türüne, olayın gerçekleştiği yaşa, kaç defa mahkûmiyet yaşandığına ve ne kadar süre özgürlükten mahrum kaldıklarına ilişkin bilgilere yer verilecektir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Ekonomik Düzey	Hayatın Geçtiği Yer
K-1	62	Erkek	Evli	İlkokul	Orta	Büyükşehir
K-2	53	Erkek	Evli	Lise	Düşük	Şehir
K-3	63	Erkek	Evli	Ortaokul	Orta	Köy
K-4	31	Erkek	Evli	Ortaokul	Orta	Büyükşehir
K-5	45	Erkek	Evli	Lise	Düşük	Şehir
K-6	71	Erkek	Evli	İlkokul	Yüksek	Büyükşehir
K-7	60	Erkek	Evli	Üniversite	Orta	Büyükşehir
K-8	44	Erkek	Evli	İlkokul	Orta	Büyükşehir
K-9	42	Erkek	Evli	İlkokul	Orta	Büyükşehir
K-10	46	Erkek	Boşanmış	Ortaokul	Orta	Büyükşehir
K-11	46	Erkek	Evli	İlkokul	Ortanın Altı	Büyükşehir
K-12	45	Erkek	Evli	Lise	Ortanın Altı	Büyükşehir
K-13	30	Erkek	Evli	Ortaokul	Orta	Büyükşehir
K-14	23	Erkek	Evli	Ortaokul	Ortanın Üstü	Büyükşehir
K-15	19	Erkek	Bekar	İlkokul	Ortanın Üstü	Büyükşehir
K-16	45	Erkek	Evli	Lise	Orta	Büyükşehir
K-17	37	Erkek	Bekar	Üniversite	Yüksek	Büyükşehir
K-18	24	Erkek	Bekar	Üniversite	Ortanın Altı	Büyükşehir
K-19	34	Erkek	Evli	İlkokul	Düşük	Büyükşehir
K-20	40	Erkek	Evli	İlkokul	Düşük	Büyükşehir
K-21	38	Erkek	Evli	Ortaokul	Orta	Büyükşehir
K-22	66	Erkek	Evli	İlkokul	Düşük	Büyükşehir
K-23	44	Erkek	Evli	İlkokul	Düşük	Büyükşehir
K-24	64	Erkek	Evli	İlkokul	Orta	Büyükşehir
K-25	40	Erkek	Evli	İlkokul	Düşük	Büyükşehir

K-26	30	Erkek	Evli	Lise	Orta	Büyükşehir
K-27	50	Erkek	Evli	İlkokul	Ortanın Altı	Büyükşehir
K-28	52	Erkek	Evli	Üniversite	Düşük	Büyükşehir
K-29	20	Erkek	Bekar	İlkokul	Orta	Büyükşehir
K-30	31	Erkek	Boşanmış	Lise	Yüksek	Kasaba
K-31	63	Kadın	Evli	OYD	Orta	Büyükşehir

Araştırmaya katılan bireylerin geniş bir yaş aralığına sahip olduğu görülmektedir. Buna göre araştırmaya katılan bireylerin en küçüğü 19, en büyüğü ise 71 yaşındadır. Bununla birlikte görüşme yapılan 31 bireyin yaş ortalamasının 43,8 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerden 30'unu erkekler oluşturmakta olup yalnızca 1 katılımcı kadındır. Bunun sebebi geçmiş bölümde belirtilmiş olup bu kısımda bu hususa değinilmeyecektir.

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında 25 katılımcının evli, 4 katılımcının bekâr, 2 katılımcının ise boşanmış olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarında dikkat çeken husus, üniversite eğitimi alan bireylerin sayısının azlığıdır. Nitekim katılımcılardan 14'ü (%45) ilkokul, 6'sı (%19) ortaokul, 6'sı (%19) lise, 4'ü (%13) ise üniversite mezunudur. Araştırmanın tek kadın katılımcısı olan birey, okuryazar olmadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, görüşme yapılan bireylerin %67'sinin lise düzeyinin altında bir eğitim seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen verilere bakıldığında katılımcıların eğitim düzeyinin genel anlamda düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmanın bulguları Adalet Bakanlığının bulgularıyla uyumlu görünmektedir. Buna göre Adalet Bakanlığı'nın (2022) 31.03.2022 tarihli verilerinde cezaevlerinde bulunan bireylerin %26'sının ilkokul, %36'sının ilköğretim veya ortaokul, %16'sının lise, %8'inin ise üniversite mezunu olduğu belirtilmektedir. Söz konusu rapora göre cezaevindeki bireylerden okuryazar olmayanların oranı %4'tür. Bu bağlamda, cezaevine giren bireylerin genel olarak düşük eğitim seviyelerine sahip olduğu görülmektedir.

Eğitim seviyesinin mahkûmiyet yaşamayla ilişkisi noktasında ilgili literatürde araştırmamızda elde edilen sonuçlara benzer verilerle karşılaşmak mümkündür. Bu noktada, eğitim seviyesi ile suçlu davranış ilişkisi üzerine yapılan birçok çalışmanın incelendiği bir araştırmada bu alandaki çalışmaların ekseriyetinde eğitimin suç oranını azalttığı, dolayısıyla mahkûmiyet yaşama ihtimalini de azalttığına dair sonuçlar olduğu tespit edilmiştir (Lochner, 2020). Benzer şekilde Lochner ve Moretti (2004) resmi veriler

üzerinde yapmış oldukları detaylı araştırmalar neticesinde eğitim seviyesi ile suç oranı arasında ters orantı olduğunu tespit etmiştir. Onların toplumun pek çok kesimini kapsayan çalışmasında da bizim araştırmamızda olduğu gibi mahkûmiyet sebebi olan suçlu davranışın eğitim seviyesi düşük bireylerde daha fazla görüldüğü ortaya koyulmuştur. Eğitim seviyesi ile suçlu davranış arasındaki ters orantının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bireylerin eğitim seviyesinin arttıkça toplumdaki statülerinin yükselmesi, eğitim ile gelen yüksek ekonomik kazanç ve istihdam, bireysel farkındalık, ekonomik ve sosyal kazanımların kaybedilme korkusu gibi durumlar eğitim seviyesi arttıkça suç oranının azalmasının sebeplerindendir.

Eğitim ve suçlu davranış ilişkisi üzerine Machin ve diğerleri (2011, s. 464) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada yukarıdaki çalışmalarla aynı sonuçlar bulunmuş ve bu durumun gerekçesi olarak eğitimle elde edilen ekonomik kaynakların kaybedilmesi endişesi, eğitim kökenli kazanımları elde ederken harcanan zamanın kaybindan duyulan korku ve genel olarak elde edilen sosyal ve ekonomik getirileri riske etmekten kaçınma durumu gösterilmiştir. Bu bağlamda, eğitimle elde edilen bilişsel gelişmeye ek olarak ekonomik, sosyal ve psikolojik kayıplardan duyulan korku ve kazanımları riske etmekten kaçınma davranışı, eğitim seviyesi ile suçlu davranış arasındaki ters orantının gerekçesi olarak öne sürülebilir.

Mahkûm bireylerin eğitim seviyeleri ile alakalı ülkemizde yapılan çalışmalarda da araştırmamızda elde edilen sonuçlara benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Buna göre, Certel'in (2009, s. 45) yapmış olduğu araştırmada mahkûmiyet yaşayan bireylerin %75,4'ü; Çevik'in (2010, s. 53) araştırmasında %72,1'i; Cansever'in (2009, s. 44) araştırmasında %77,7'si ve Can'ın (2014, s. 63) araştırmasında %81,6'sı lise düzeyinin altında bir eğitim seviyesine sahiptir. Bu bağlamda, mahkûmiyet yaşamış bireylerin eğitim düzeylerine ilişkin sonuçlar bakımından araştırmamızda elde edilen bulgularla literatürde yer alan bulguların benzer olduğu görülmektedir.

Katılımcılara kendilerini ekonomik olarak nasıl gördüklerine ilişkin yöneltilen soruya verilen cevaplara bakıldığında bireylerin genel olarak kendilerini ekonomik açıdan iyi görmedikleri tespit edilmiştir. Buna göre ekonomik açıdan katılımcılardan 8'i (%26) düşük, 4'ü (%13) ortanın altı, 14'ü (%45) orta, 2'si (%6) ortanın üstü, 3'ü (%10) yüksek seviyede olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan 12 (%39) kişinin kendisini ortanın altı veya düşük seviyede görmesi ilgili literatürdeki verilerle uyumlu niteliktedir.

Yukarıda dolaylı olarak olumsuz ekonomik koşulların bireylerin suç işleminde etkili olduğuna değinilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında da ekonomik koşulların bireylerin suçlu davranış sergilemesinde önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Bu noktada, sosyal yapı teorilerinden biri olan gerilim teorisinin iddiasına göre ekonomik olarak adaletsizliğin olması ve bireyin istediği ekonomik koşullara sahip olmaması onda gerilime yol açmakta, bu ise kişiyi suça sürüklemektedir (Merton, 1938, s. 679). Benzer şekilde sosyal çatışma teorisyenleri de suçlu davranış gösterilmesinde kötü ekonomik koşulların etkili olduğunu ve ekonomik açıdan düşük düzeyde olan insanların suça daha meyyal olduğunu ifade etmektedir (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 185).

Gerilim teorisi ve sosyal çatışma teorilerinde belirtilen düşük ekonomik seviye ile suçlu davranış arasındaki ters orantıyı doğrulayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Edmark (2005, s. 369-370), kendisinden önce yapılan birçok çalışmada olduğu gibi kendi çalışmasında da bireylerin işsiz kalmaları sonucu ekonomik kayba uğramaları onları suç işlemeye yöneltmektedir sonucuna ulaşmaktadır. Olumsuz ekonomik koşulların suç üzerindeki etkilerine yönelik bir çalışmada 43 yıllık (1951-1994) süreçteki verileri inceleyen Scorcu ve Cellini (1998, s. 291-292) de ekonomik olarak düşük seviyede olmanın bireyleri suça yönelttiğini ifade etmektedir. Onlar tek değişkenin ekonomi olmadığını; ancak veriler doğrultusunda suç işlemede ekonomik yetersizliğin açıkça etkili olduğunu belirtmektedir.

Ekonomik durum ve suçlu davranış ilişkisi noktasında ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda da bu araştırmayla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Certel (2009, s. 47), yapmış olduğu araştırma sonucunda mahkûm bireylerin %91,4'ünün ekonomik açıdan orta ve altında bir seviyeye sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Çevik de (2010, s. 58) çalışmasında suçlu davranış neticesinde mahkûmiyet yaşayan bireylerin %78,2'sinin herhangi bir geliri olmadığını veya asgari ücretin altında aylık gelire sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu noktada, araştırmamızda elde edilen bulgular literatürdeki bilgilerle uyumlu olup katılımcıların %39'unun ekonomik olarak ortanın altı veya düşük düzeyde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kişilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması, ekonomik adaletsizlik inancı, kaybedecek ve riske edilecek şeylerin azlığı gibi durumların onları suç işlemeye yönelttiğini söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan bireylere yöneltilen bir diğer soru da hayatlarının çoğunluğunu nerede geçirmiş olduklarıdır. Bu soruya verilen cevaplar doğrultusunda katılımcıların 27'sinin büyükşehirde, 2'sinin küçük şehirde, 1'inin kasabada, 1'inin ise köyde hayatının çoğunluğunu geçirdiği görülmektedir. Araştırmanın yapıldığı 3 ilden 2'sinin büyükşehir olması bu soruya verilen yanıtları etkilemekle birlikte ilgili literatürde yer alan mahkûmiyet yaşayan ve suça karışan bireylerin genellikle kalabalık nüfuslu yerlerde hayatını sürdüren kişilerden oluştuğu fikri de desteklenmektedir. Nitekim bu hususta çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında değinilmiş olan sosyal ekoloji teorileri, konunun uzmanları tarafından aynı zamanda şehir teorileri olarak da isimlendirilmektedir (Günşen İçli, 2019, s. 113). Bu teoriye göre şehirleşmenin beraberinde getirdiği kargaşa, işsizlik, eğitimde aksaklık, aile içi huzursuzluklar, dışlanma, yoksulluk gibi durumlar bireyleri suça yönlendirmektedir (Çakır & Alkan, 2021, s. 91).

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren kırsaldan kente büyük göç gerçekleşmesi hızlı ve sağlıksız kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan bireylerin yalnızlaşması, kendini güvende hissetmeme, dışlanma, sınıfsal farklılıklar, belli kesimlerin izolasyonu ve ötekileştirilmesi gibi durumlar kentlerde suç oranlarının artma sebepleri arasında yer almaktadır (Onur, 2015, s. 131-133). Bahsi geçen sebeplere ek olarak ekonomik yetersizlikler de şehir yaşamındaki bireyleri suça yönelten unsurlar arasında bulunmaktadır. Bu noktada, literatürde kentsel yoksulluğun şiddete ve suça yol açtığı açıkça belirtilmektedir (Onur, 2015, s. 146). Katılımcıların ilgili sorulara vermiş olduğu cevaplarda ekonomik açıdan zorlu şartlarda ve sosyal açıdan problemliler olarak niteledikleri çevrelerde yetiştiği görülmektedir. Her ne kadar bir bireyin suça sürüklenmesi tek bir sebeple açıklanamayacak olsa da bu sebeplerden biri olan kentte yetişmenin suçlu davranış sergilemede etkisi olduğu bu çalışmada da karşılaşılan hususlardandır. Bu bağlamda, katılımcılardan 29'unun (%94) yaşamlarının büyük çoğunluğunu kentte geçtiğini geçirmesi çalışmada elde edilen verilerin literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir.

4.1.2. Katılımcıların Kardeş Sayılarına ve Kaçınıcı Çocuk Olduklarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet ve suçluluk üzerine literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında kişinin yetiştiği ailenin birey sayısının suçlu davranış sergileme ile ilişkisi bulunduğu dair verilere rastlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda böyle bir durumun mevcut

olup olmadığını anlamak maksadıyla katılımcılara kaç kardeş olduklarına dair soru yöneltilmiştir. İlgili soruya verilen cevaplara uygulanan analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 2

Katılımcıların Kardeş Sayılarına ve Ailenin Kaçınıcı Çocuğu Olduğuna İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Kardeş Sayısı	Kaçınıcı Çocuk
K-1	7	4
K-2	8	5
K-3	7	6
K-4	4	3
K-5	7	7
K-6	5	5
K-7	8	7
K-8	1	1
K-9	5	4
K-10	4	2
K-11	14	11
K-12	4	2
K-13	4	1
K-14	18	13
K-15	10	8
K-16	7	7
K-17	8	4
K-18	4	1
K-19	9	9
K-20	9	8
K-21	6	3
K-22	3	3
K-23	5	3
K-24	7	5
K-25	12	8
K-26	6	6
K-27	11	7
K-28	11	2
K-29	12	6
K-30	4	2
K-31	6	2

Araştırmada katılımcılara büyüdükleri ortamla alakalı olarak kaç kardeş oldukları ve kendilerinin kaçınıcı çocuk olduklarına yönelik sorular sorulmuştur. Yöneltilen bu sorulara verilen cevaplara göre araştırmaya katılan bireylerin ortalama kardeş sayısının 7,29; katılımcıların çekirdek ailede yetiştikleri varsayıldığında ortalama hane halkı

sayısının 9,29 olduğu tespit edilmiştir. Literatürde suça karışan veya mahkûmiyet yaşayan bireylerin genellikle kalabalık ailelerden gelen kişiler olduğuna dair çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler de bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu doğrultuda, katılımcıların yaş ortalaması olan 43,8 sayısı göz önüne alınıp bu sayı verilerin analiz edildiği yıldan çıkarıldığında 1980 yılına ulaşılmaktadır. 1980 yılında Türkiye’de yapılan nüfus sayımında ortalama hane halkı sayısının 5,32 olduğu görülmektedir. Araştırmanın yapıldığı iller göz önünde bulundurulduğunda ise belirtilen tarihte günümüzde il olan Osmaniye’nin bağlı olduğu Adana’da ortalama hane halkı sayısı 5,70; Gaziantep’te ise 5,91’dir (Cerit, 1986, s. 98-99). Ortalama bir ailenin anne, baba ve çocuklardan oluştuğu kabul edildiğinde kardeş sayısının Adana’da 3,70; Gaziantep’te 3,91 olduğu verisi ile karşılaşılmaktadır. Tüm bunlardan hareketle katılımcıların kardeş sayılarının yaşamış oldukları dönemlerde dahi ortalamanın neredeyse iki katı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

İlgili literatüre bakıldığında suça karışan veya mahkûmiyet yaşayan bireylerin genellikle kalabalık ailelerde yetişen bireylerden çıktığı göze çarpmaktadır. Bu noktada, tutuklu veya hükümlü olan ergen bireylerle alakalı tezleri inceleyen Aksoy ve Ögel (2004, s. 4), bu alanda yapılan tezlerde yer alan katılımcıların %99,1’inin üç ve üzeri sayıda kardeşe sahip olduğunu dile getirmektedir. Benzer bir araştırmada Robins ve diğerleri (1975, s. 136) kardeş sayısının suçluluk üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bir veya iki kardeşe sahip bireylerin suç işleme oranı %25 iken üç veya daha fazla kardeşe sahip bireylerin suç işleme oranının %58 olduğu tespit edilmiştir. Fischer (1984, s. 532) da bu konuda gerçekleştirilmiş birçok araştırmayı incelediği çalışmasında sosyoekonomik koşullar, aile suçluluğu, çevrenin yapısı gibi birçok unsurun etkisini göz önünde bulundurmak koşuluyla aile bireylerinin sayısının arttıkça suçluluk oranının arttığını belirtmektedir.

Türkiye’de gerçekleştirilen bazı çalışmalarda da hane halkı sayısının suçlu davranışla ilişkisine yönelik benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Cansever’in (2009, s. 46) yapmış olduğu araştırmada mahkûm bireylerin %86,1’inin; Çevik’in (2010, s. 57) araştırmasında ise %78,2’sinin hane halkı sayının 5 ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kalabalık nüfusun etkisiyle ailenin ekonomik durumunun düşük seviyede olması, çocuklara yeterli ilgi gösterilmemesi, çocuk yaşta hayata atılarak her kesimden insanla karşılaşma gibi hususlardan dolayı araştırmamızda da görüleceği üzere kardeş

sayısının fazla olmasının kişilerin suçlu davranış gerçekleştirme ihtimalini arttırdığını söylemek mümkündür.

Katılımcılara sorulmuş olan ailenin kaçınıcı çocuğu olduğu sorusuna verilen yanıtlarda dikkat çekici bir sonuçla karşılaşılmasıdır. Buna göre 20 (%65) katılımcının ailenin ortanca çocuktan sonraki çocuklarından biri olduğu görülmüştür. 10 (%32) katılımcı, ailenin ortanca veya daha önce doğmuş olan bir çocuğudur. Bu 10 katılımcıdan yalnızca 2'si (%6) ailenin ilk çocuğu olup, 4 (%13) katılımcı ise ailenin ikinci çocuğudur. Görüşme yapılan bireylerden yalnızca biri (%3) ailenin tek çocuğu konumundadır. İlgili literatüre bakıldığı zaman çocuk sıralamasının suça karışmaya veya mahkûmiyet yaşamaya doğrudan bir etkisinin olup olmadığı konusunda net bilgiler bulunmamakla birlikte Adler'in doğum sırasının kişiliğe etkisine yönelik görüşleri bu noktada değerlendirilmesi gereken bir husustur. Öyle ki Adler (2015, s. 166-167) ailenin en büyük çocuğunun psikolojik gelişim açısından oldukça iyi bir konuma sahip olduğunu ifade etmekte, en küçük çocuğun ise özgüvensiz ve dışlanmış hissettiğini belirterek bu bireylerin aşağılık kompleksine sahip olabileceğini dile getirmektedir. Her ne kadar Adler'in doğum sırasına yönelik fikirlerinin uygulamalarla tam olarak desteklenmediği belirtilmiş olsa da (Burger, 2016, s. 155) bu görüşler konumuz açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu araştırmada açıkça görülmektedir ki ailenin ilk çocukları haricindeki çocuklarının suça karışma veya mahkûmiyet yaşama oranı daha yüksektir. Bu durumu ebeveynlerin ilk çocukta daha özenli ve kontrollü olmalarına bağlamak mümkündür. Nitekim çocuk sayısı arttıkça ebeveynlerin çocuk üzerindeki kontrolü azalmakta ve eş zamanlı olarak yaşları da ilerlediği için onlarla ilgilenecek enerjileri eskisi gibi olmamaktadır. Bu bağlamda, araştırma verilene göre ailelerin ortanca çocuktan sonraki çocuklarının suça karışma ihtimallerinin ilk çocuklara göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.3. Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Tablo 3

Katılımcıların Ebeveynlerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler

	Anne		Baba	
	N	%	N	%
Okuryazar Değil	17	55	7	23
Okuryazar	8	26	9	29
İlkokul	4	13	9	29
Ortaokul	-	-	3	10
Lise	1	3	2	6
Üniversite	-	-	1	3
Bilgisi Yok	1	3	-	-

Görüşme yapılan bireylere yöneltilen sorulardan biri de ebeveynlerinin eğitim durumları olmuştur. Bu soruya verilen cevaplar doğrultusunda elde edilen bulgulara göre katılımcılardan 17'sinin (%55) annesi okuryazar değildir. 8 katılımcının (%26) annesinin herhangi bir eğitim derecesi bulunmamakla birlikte okuma yazma bilmektedir. 4 katılımcının (%13) annesi ilkokul, 1 katılımcının (%3) annesi ise lise mezunudur. Katılımcılardan biri, annesi kendisi küçük yaşta vefat ettiği için annesiyle alakalı bu konuda bilgisi olmadığını belirtmiştir.

Görüşme yapılan bireylerin babalarının eğitim durumuna bakıldığında 7 katılımcının (%23) babasının okuryazar olmadığı, 9 katılımcının babasının (%29) herhangi bir eğitim derecesine sahip olmasa dahi okuryazar olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcılardan 9'unun (%29) babasının ilkokul, 3'ünün (%10) ortaokul, 2'sinin (%6) lise, birinin (%3) ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Tüm katılımcıların ebeveynleri birlikte değerlendirildiğinde yalnızca 4 katılımcının (%13) anne veya babasının lise ve üzeri bir eğitim derecesine sahip olduğu bilgisiyle karşılaşılmaktadır. Konuyla alakalı literatüre bakıldığında da araştırmamızda olduğu gibi suçta karışan veya mahkûmiyet yaşayan kişilerin ebeveynlerinin genellikle düşük eğitim seviyesine sahip insanlar olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalardan birinde Çevik (2010, s. 55), suçlu davranış sonucunda mahkûmiyet yaşayan bireylerin annelerinin %96,7'sinin; babalarının ise %85,7'sinin lise düzeyinin altında eğitim seviyesine sahip olduğunu tespit etmiştir.

Ebeveynlerin eğitim düzeyi ile suçluluk arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla bir meta analiz çalışması gerçekleştiren Hoeve ve diğerleri (Hoeve, ve diğerleri, 2009, s. 750) bu araştırma sonucunda eğitim seviyesi düşük olan ebeveynlerin çocuklarının suç işleme oranının eğitim seviyesi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarına göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Onlar, çocukların suçlu davranışlardan korunabilmesi için ebeveynlerin eğitim düzeyinin çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Eğitimin nesiller arası suçluluk düzeyi üzerindeki etkilerini inceleyen Chalfin ve Deza (2017, s. 9-10) yaptıkları çalışmada ebeveynlerin yaşı, doğdukları ortam ve diğer çocukların durumuna ek olarak anne ve babanın eğitim düzeyinin bireylerin suçlu davranış gerçekleştirme ihtimali üzerinde önemli etkisi olduğunu ifade etmektedir. Ebeveynlerin eğitim düzeyinin çocukların suçlu davranışları üzerindeki etkisi noktasında ülkemizde gerçekleştirilen bir çalışmada Karatoprak ve Ayaz (2023, s. 31) yukarıda verilen sonuçlara benzer bir sonuç elde etmiştir. Onlar yapmış oldukları araştırma neticesinde ebeveynlerin eğitim düzeyinin çocukların suçlu davranış gerçekleştirmelerinde etkisi olduğunu, düşük eğitim seviyesine sahip olan anne babaların çocuklarına karşı daha negatif bir tutum sergilediğini, bu durumun ise çocukları suça yönelttiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen verilerde de görüleceği üzere düşük eğitim seviyesine sahip olan ebeveynlerin çocuklarının suçlu davranış gerçekleştirme noktasında diğer çocuklara nazaran daha yüksek bir potansiyele sahiptir. Bu durumun ebeveynlerin yeterli eğitimi alamadığı için çocuk yetiştirmede gerekli pedagojik bilgilere sahip olmaması, çocuklarına onların ihtiyaçları doğrultusunda tutum sergileyememesi, çocukların psikolojik, biyolojik, zihinsel gelişim dönemlerini ve bu dönemlerin özelliklerini bilmemekten dolayı yanlış davranış sergilemesi gibi hususlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

4.1.4. Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Tablo 4

Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına İlişkin Bilgiler

	Anne		Baba	
	N	%	N	%
Dindar	14	45	14	45
Dindar Değil	3	10	6	19
Düzenli İbadet	18	58	17	55
Düzensiz İbadet	4	13	9	29
İbadet Yok	2	6	1	3

Katılımcılara yöneltilen sorulardan olan ebeveynlerinin dini yaşama durumlarına ilişkin verilen cevaplara uygulanan içerik analizinde 5 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan bazıları kendilerine yöneltilen soruya dindarlık açısından cevap vermiş, bazıları ise ibadetleri yerine getirme durumları açısından değerlendirmede bulunmuştur. Bir katılımcı annesini hiç hatırlamadığı için sorunun annesi ile ilgili olan kısmına cevap vermemiştir. Buna göre ortaya çıkan temalardan ilki “dindar” temasıdır. Analiz yapılırken ortaya çıkan dindar teması katılımcıların bizatihi bu şekilde isimlendirmesinden hareketle tercih edilmiştir. Bu noktada, katılımcılara dindar bireyin tarifi yapılmamış, kendi gözlemlerine göre ebeveynlerini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Bu temada 14 katılımcı (%45) hem annesinin hem de babasının dindar insanlar olduğunu belirtmiştir. Bu hususta bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*İslam dinini benimsemiş, Müslüman insanlardı. İkisi de dindardı ya. Allah’ını bilirlerdi, Peygamberini bilirlerdi*” (K-11). Bazı katılımcılar sebep belirterek dindar tanımlaması yaparken bazı katılımcılar sebep belirtmeksizin dindar tanımlaması yapmaktadır. Örneğin; 29 numaralı katılımcı sebep olmadan anne ve babasının dindar olduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Annem de babam da dindar insanlar*” (K-29).

Dindarlıkla ilgili ortaya çıkan bir diğer tema “dindar değil” temasıdır. Dindar değil temasında katılımcıların anne babalarının sayısında farklılaşma görülmektedir. Buna göre 3 katılımcı (%10) annesinin, 6 katılımcı ise (%19) babasının dindar olmadığını ifade etmiştir. Bu temada da bazı katılımcılar gerekçe belirterek cevap vermiş bazıları ise herhangi bir gerekçe belirtmeksizin ebeveynlerinin dindar olmadığını dile getirmiştir. Katılımcılar, ilgili soruya cevaplarında dindar veya dindar değil şeklinde değerlendirme yaparken dindarlığın literatür kısmında belirtilmiş olan çeşitli boyutlarına vurgu yapmıştır. Bir katılımcının verdiği cevaptan onun dindarlığı davranış boyutunda değerlendirdiği anlaşılmaktadır; “*İnanıyorlar, din olarak İslam diyorlar; ama söylem var eylem yok. Yani böyle çok reddeden insanlar da değiller, düşman da değiller*” (K-13). Annesi ve babası, kendisi çok küçük yaşta ayrılan bir katılımcının annesini dindar olarak nitelememe sebebi onun dindarlığa bakış açısı noktasında dikkat çekicidir: “*Annem dindar olsa beni bırakır gider miydi?*” (K-8). Bu temada “dindar değil” başlığının seçilme sebebi kapsamlı bir ifade olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların ifadelerine göre hiçbir katılımcının ebeveynlerinden herhangi biri dine karşı olumsuz bir tutum içerisinde değildir. Yalnızca dine karşı ibadetleri yerine getirme, davranışlarına yansıtma gibi alanlarda yeterli ilgiye sahip olmayıp, inanç noktasında herhangi bir eksiği

olmayan insanlardır. Zira bazı katılımcıların ifadeleri bu görüşü doğrular niteliktedir: “*Babamın namazla niyazla pek işi yoktur; ama dinine düşkün bir insandır*” (K-18). Başka bir katılımcı da bu durumu şöyle dile getirmiştir: “*Babam sıkıntı biraz. Cumaya, bayram namazına bile gitmez; ama inanır yani Müslüman*” (K-14).

Ebeveynlerinin dini yaşama durumlarına ilişkin soruya verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan temaların çoğunluğunun ibadet düzeyi ile ilgili olması, katılımcıların dindarlığı ibadet boyutunda değerlendirildiğinin söylenmesini mümkün kılmaktadır. Bu noktada, 18 (%58) katılımcı annesinin, 17 (%55) katılımcı ise babasının düzenli ibadet eden insanlar olduğunu belirtmiştir. Bu verilerde altı çizilmesi gereken husus, verilen cevapların yalnızca annesi veya yalnızca babası şeklinde olmayıp her ikisi de kapsayan nitelikte olduğudur. Yani annesi düzenli ibadet eden katılımcıların babası düzenli ibadet etmiyor şeklinde bir çıkarımda bulunmak hatalı bir değerlendirme olacaktır. İlgili soruyla alakalı bulgulara bakıldığında katılımcıların ebeveynlerinin yarıdan fazlasının düzenli ibadet eden insanlar olduğu görülmektedir.

Bir diğer tema olan “düzensiz ibadet” temasında 4 katılımcı (%13) annesinin, 9 katılımcı (%29) ise babasının düzenli bir şekilde ibadet eden insanlar olmadığını söylemiştir. Son tema olan “ibadet yok” temasında 2 katılımcı (%6) annesinin, 1 katılımcı da (%3) babasının hayatında ibadetin olmadığını ifade etmiştir. Bu noktada, tekrar belirtmek gerekmektedir ki katılımcıların ebeveynlerinin hiçbir şekilde ibadet etmiyor oluşu onların dine karşı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira görüşülen tüm bireyler ebeveynlerinin inançlı insanlar olduğunu; fakat ibadet noktasında ilgisiz olabildiğini dile getirmiştir.

Tablo 5

Katılımcıların Ebeveynlerinin Dini Yaşama Durumlarına Verdikleri Puanlar

Verilen Puan	Anne		Baba	
	N	%	N	%
1	3	10	3	10
2	1	3	3	10
3	2	6	6	19
4	6	19	6	19
5	18	58	13	42

Görüşme yapılan bireylere ebeveynlerinin dini yaşama durumları sorulduktan sonra kendilerinden anne ve babalarının dini yaşama durumu noktasında 1 ile 5 arasında bir puanlama yapması istenmiştir. Katılımcılara değerlendirme hususunda herhangi bir kıstas

belirlenmemiş, nitel çalışmanın doğasına uygun olacak şekilde sadece ebeveynlerini nasıl değerlendiriyorlarsa o şekilde puanlamaları istenmiştir. Yapılan puanlama sonucunda katılımcıların annelerine verdikleri puanlar şu şekildedir: 3 katılımcı (%10) 1 puan, 1 katılımcı (%3) 2 puan, 2 katılımcı (%6) 3 puan, 6 katılımcı (%19) 4 puan, 18 katılımcı (%58) 5 puan.

Katılımcıların babalarına verdikleri puanlar ise şu şekildedir: 3 katılımcı (%10) 1 puan, 3 katılımcı (%10) 2 puan, 6 katılımcı (%19) 3 puan, 6 katılımcı (%19) 4 puan, 13 katılımcı (%42) 5 puan. Katılımcıların ebeveynlerine verdikleri puanlar incelendiğinde, ilgili sorunun ilk kısmında ortaya çıkan temalarla uyumlu bir puanlama yaptıklarını söylemek mümkündür.

Katılımcıların ebeveynlerinin dindarlık seviyesine ilişkin cevaplarına ve onlara verdiği dindarlık puanlarına bakıldığında onların ebeveynlerinin genel olarak dine olumlu yaklaşan ve dinî bir yaşam sürmeye gayret eden insanlar olduğu görülmektedir. Bu durum literatürdeki verilerle karşılaştırıldığında ortaya net bir sonuç çıkmamaktadır. Zira bu konuda yapılan çalışmalarda farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; Tayland'da gerçekleştirilen bir çalışmada dine uygun yaşam süren ailelerin çocuklarında suçluluk oranının düşük olduğu ve dinî bir yaşam süren ebeveynlerin çocuklar üzerinde suça karşı koruyucu bir mekanizma teşkil ettiği ifade edilmiştir (Chamratrithirong, ve diğerleri, 2013). Başka bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Pearce ve Haynie'nin (2004) çalışmasında ebeveynlerin yaşamlarında dine yer vermesi aile içi huzuru sağlamakta bu da çocukların suça yönelmesini azaltıcı bir etkiye neden olmaktadır. Dolayısıyla onlara göre ebeveynlerin dindarlık seviyeleri çocukların suçlu davranış sergilemeleriyle ters orantılıdır. Regnerus'un (2003) çalışmasında da ebeveyn dindarlığının evlatların suçlu davranış gösterme durumlarını etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Onun araştırmasının sonuçlarına göre dindarlık, Protestan ailelerin çocukları üzerinde doğrudan, diğer gruplarda ise dolaylı olarak suçlu davranışları azaltıcı bir etkiye sahiptir. Ülkemizde yapılan bir çalışmada Can (2014, s. 64), mahkûm bireylerin %39,4'ünün ailelerinin dindar olmadığını; %57,8'inin ise çok dindar veya biraz dindar olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda, literatürden verilen örnek çalışmalarla bu çalışmanın sonuçları arasında ebeveyn dindarlığı noktasında uyum olmadığı görülmektedir. Nitekim burada verilmeyen pek çok çalışmada da durum değişmemektedir. Bu noktada, sonuçların farklı olmasında kültürel farklılıklar söz

konusu olabileceği gibi ailelerin eğitim seviyesi, ekonomik durumları, çocuk yetiştirmede kullandıkları metotlar vb. hususların da etkili olduğu söylenebilir.

4.1.5. Katılımcıların Yetiştirilmiş Oldukları Sosyo-kültürel Ortama İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Katılımcıların büyümüş oldukları çevreyi tanıyabilmek amacıyla onlara sorulmuş olan sorulardan biri, yetiştirilmiş oldukları sosyo-kültürel ortamın nasıl olduğudur. Görüşme yapılan bireylere yöneltilen bu soruya verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda “çevreye vurgu”, “yaşam veya yetiştirme tarzına vurgu” ve “ilişkilere vurgu” olmak üzere üç ana temaya ve bu temalara bağlı çeşitli kategorilere ulaşılmıştır.

Bahsi geçen temaların ilki olan çevreye vurguda katılımcılar yetiştirilmiş oldukları ortamı anlatırken çevrelerinin özelliklerine atıfta bulunmuştur. Çevreye vurgu teması altında dört kategori belirlenmiş olup bunlar: “Düzgün çevre”, “problemlili çevre”, “dine bağlı çevre” ve “dinden uzak çevre”dir. Bu tema altındaki ilk kategori olan düzgün çevre kategorisinde 27 (%87) katılımcı yetiştirilmiş olduğu çevrenin düzgün olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada öne çıkan husus, katılımcıların iyi bir aile ortamında yetiştiğini dile getirmiş olmasıdır. Öyle ki düzgün çevre kategorisi altındaki 21 katılımcı (%68) büyüdüğü aile ortamının iyi olduğundan bahsetmiştir.

Tablo 6

Katılımcıların Yetiştirilmiş Oldukları Sosyo-kültürel Ortama İlişkin Bilgiler

		N	%
Çevreye Vurgu	Düzgün Çevre	27	87
	Problemlili Çevre	15	48
	Dine Bağlı Çevre	19	61
	Dinden Uzak Çevre	5	16
Yaşam/Yetiştirme Tarzına Vurgu	Çalışma	13	42
	Kötü Alışkanlıklar-İllegallik	13	42
	Sosyal-Hareketli Yaşam	10	32
	Zor Şartlar	6	19
	Dine Uygun Yetiştirme	3	10
	Rahat Yetiştirme	3	10
	İlişkilere Vurgu	Sorunlu İlişkiler	5
	Olumlu ilişkiler	4	13

Düzgün bir ailede yetiştirme noktasında 7 numaralı katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Aile, ortamım iyiydi. Temiz, kendi hâlinde, kendi idaresini sağlayabilecek insanlardı”

(K-7). Benzer şekilde 29 numaralı katılımcı da iyi bir aile ortamında yetiştiğini belirtmiştir: “*Ailem kendi hâlinde insanlardı. İyi bir aile ortamında yetiştim. Ailem gayet iyiydi. Sağlıklı düşünürlerdi*” (K-29). Güzel bir aile ortamında yetiştiğini söyleyen bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Aile ortamım çok güzeldi. Ben bir daha dünyaya geleceğimi bilsem yine aynı aileyi tercih ederdim*” (K-20). İyi ve kendi hâlinde insanların içinde yetişmiş olan bir katılımcı, ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: “*Etrafımız da iyiydi... sıradan kendi hâlinde insanlardı. İyi insanlardı*” (K-31).

Düzenli çevre kategorisi altında öne çıkan başlıklar, iyi çevre, iyi arkadaşlar, kendi hâlinde bireyler, işinde gücünde insanlar, iyi akrabalar başlıklarıdır. Verilen cevaplardan anlaşılan, katılımcıların salt iyilikten ziyade olumsuzluk bulunmayan ya da olumsuzluğun az olduğu ortamları veya toplulukları iyi ve düzenli olarak nitelendirmektedir. Katılımcılar bu kategori altında ailelerinin ve çevrelerinin genel olarak iyi insanlardan müteşekkil olduğunu dile getirmekte; fakat tümünün aynı olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, görüşme yapılan bireylerin çoğunluğunun genel olarak iyi ve düzenli olarak nitelendiği bir aile, arkadaş ortamı, akraba ve genel çevre içerisinde büyüdüğü tespit edilmiştir.

Çevre teması altında ikinci sırada yer alan problemlili çevre kategorisinde 15 katılımcı (%48) sıkça sorunlarla karşılaşılan bir çevrede yetiştiğini ifade etmiştir. Bu kategori altında kimi katılımcılar uyuşturucu kullanan çevre, kumar oynayan çevre, sabıkalı veya suç işleyen çevre gibi illegal durumlara dikkat çekerken kimi katılımcılar kötü arkadaşlar, kötü çevre, cahillik, dürüst olmama gibi olumsuz vasıflara dikkat çekmektedir. Örneğin; bir katılımcı çevresindeki insanların uyuşturucu madde ile ilişkili olduğunu “*Biri esrarı öğretti, biri metamfetamini ateş buzu öğretti, biri onu getirdi, biri bunu içirdi derken bir anda arkadaş çevrem değişti ve hepsi uyuşturucu kullanan bir arkadaş ortamı ortaya çıktı*” (K-19) şeklinde ifade etmiştir. Bir katılımcı ise çevresindekilerin kumar oynayan insanlar olduğunu şöyle dile getirmiştir: “*Kumar masasından kalkmazlardı. Havada bulur tavada yerlerdi*” (K-2). Katılımcılardan biri herhangi bir özelliğe vurgu yapmadan genel olarak kötü bir arkadaş çevresine sahip olduğunu şöyle dile getirmiştir: “*Arkadaş çevrem kötüydü. Zaten arkadaş çevremiz kötü olduğundan dolayı cezaevine girdik*” (K-25).

Problemlili çevre kategorisinde önemli noktalardan biri, 14 numaralı katılımcı gibi birçok katılımcının dile getirmiş olduğu aile ve arkadaş ile çevre ayrımıdır. Düzenli çevre ve problemlili çevre kategorilerindeki sayı yüksekliğinin sebebi de bu durumdur. Birçok

katılımcı aile, akraba veya bazı arkadaşlar gibi yakın çevresinin bir kısmının iyi olduğunu ifade ederken gerek iş gerek arkadaş gerek mahalle gerekse genel çevrenin sorunlu olduğunu dillendirmektedir. Bu bağlamda, katılımcılar birinci derece denebilecek yakınların sorunsuz olduğunu vurgularken dış çevrenin problemlili olduğunu söylemektedir.

Bağlılık veya uzaklık noktasında dine atıf yaparak verilen cevaplar, çevreye vurgu temasındaki diğer kategorileri teşkil etmektedir. Görüşme yapılan bireylerden 19'u (%61) yetişmiş olduğu çevrenin dine bağlı olduğunu, 5'i (%16) ise dinden uzak olduğunu belirtmiştir. Dine bağlı çevre kategorisinde bireyler özellikle ailelerinin, bununla birlikte çevrelerinin de dine bağlı olduğunu söylemiştir. 10 numaralı katılımcı bu durumu şöyle dile getirmiştir: *“Ailem dindar değil tam İslamcıydı. Hepsi beş vakit namazında niyazındaydı. Babam rahmetli yedi yaşında Kur'an'ı hatmetmiş. Annem de yedi-sekiz yaşından beri namaz kılan bir insan. Ama biz bütün insanları kucaklardık. Yok şu yobaz, yok şu dindar, şu Allah'a inanmıyormuş demezdik. Hepsini severdik. Biz herkesi kabul ederiz”* (K-10). Bazı katılımcılar ise ailesinden ziyade çevresindeki insanların dine bağlı olduğunu ifade etmiştir: *“Okuldaki din dersi öğretmenim ve camimizin hocası sayesinde dine yaklaştım. Ailem dindar değildi; ama geleneksel Müslümanlardı. Lise zamanlarında dinî cemaatlerle tanıştım. Yanlış ellere düşmedik çok şükür. Yetiştığım dönemde genelde çevrem dindardı”* (K-28).

Çevreye vurgu temasındaki son kategori olan dinden uzak çevre kategorisinde bireyler etraflarındaki kişilerin genellikle dinle alakasız insanlar olduğunu söylemiştir. Bu noktada bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Hepsi yolunda insanlardı. Arkadaş ortamında din yoktu pek. Hep gereksiz şeylerle uğraşırlardı, uyuşturucu muuyuşturucu. Dine inanıyorlardı; ama uygulama yok”* (K-4). Bir katılımcı ise ailesinin ve akrabalarının dine uzak insanlar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Aile ortamı olarak İslam'dan uzak bir ortamda büyüdüm. Akrabalarım da ailem gibiydi din konusunda. Hatta şöyle söyleyeyim; abartı olmaz galiba, ailenin içinde namaz kılan bir tek benim desem abartı olmaz. Ailem biraz farklı zihniyetten, siyasi olarak da İslam karşıtı”* (K13).

Çevreye vurgu temasındaki kategorilere ve bu kategorilerin altında yer alan cevaplara bakıldığında katılımcıların çeşitli özellikler barındıran sosyal çevrelerden geldiği görülmektedir. Düzgün çevre kategorisinde bireyler ekseriyetle ailelerinin, bunun yanında kısmen de çevrelerinin iyi insanlardan oluştuğunu ifade etmiştir. Buna mukabil

problemlili çevre kategorisinde ise 1 katılımcının (%3) ailesinin cahil olduğunu belirtmesi dışında aileye vurgu yapılmamış, genellikle arkadaş çevresinin ve sosyal çevrenin problemlili olduğu belirtilmiştir. İlgili tabloda hem düzgün hem de problemlili çevrenin yüksek sayıda katılımcı içermesi katılımcıların başta aile olmak üzere yakın çevresindeki insanların genelde iyi, bunun haricindekileri ise sorunlu olarak nitelemesi suretiyle bu şekilde bir ayırım yapma yoluna gitmesinden kaynaklanmaktadır. Dine atıf yapan katılımcılar genellikle ailelerinin dine olumlu yaklaştığını, çevrelerindeki bireylerin ise dine mesafeli olduğunu dile getirmiştir.

Yaşam veya yetişme tarzına vurgu, katılımcıların yetiştikleri sosyo-kültürel ortama yönelik verdikleri cevaplar neticesinde ortaya çıkan ikinci temadır. Bu tema altında “çalışma”, “kötü alışkanlıklar-illegallik”, “sosyal-hareketli yaşam”, “zor şartlar”, “dine uygun yetişme” ve “rahat yetişme” olmak üzere altı kategori tespit edilmiştir. Bu temada katılımcılar yetiştikleri dönemdeki yaşam stillerine veya yetişme tarzlarına yönelik cevaplar vermiştir. Bahsi geçen kategorilerden ilki olan çalışma, 13 katılımcı (%42) ile en fazla cevabın yer aldığı kategoridir. Bu kategoride katılımcılar yetişmiş oldukları sosyo-kültürel ortamdan bahsederken bir meslekle iştiğal ettiklerini, ailelerine yardımda bulduklarını, kısaca çalışma hayatına atıldıklarını dile getirmiştir. Örneğin; bir katılımcı henüz küçük yaşta çalışma hayatına atıldığını şöyle ifade etmiştir: “Buradaki hayat şartları zordu. Küçük yaşlarda çalışmaya başladık. Ailem cahildi, aileden kimse okumamış, bizi küçük yaşta çalışmaya gönderdiler. İlkokul üçe giderken ekmek kazanmanın ne olduğunu öğrenmeye başladım. Ben çocuk yaşta evlendim. 16 yaşında evlendim. Hiçbir arkadaş ortamı görmedim. Hayatımız sürekli eve ekmek götürmekle geçti. Bütün derdimiz çabamız eve ekmek götürmektir” (K-19). Başka bir katılımcı da yaşamış olduğu köyde çalışma hayatı içerisinde yetiştiğini şu şekilde belirtmiştir: “Çalışarak geçti. Tarla, kazma, kürek hep çalışarak geçti. Etrafımız da iyiydi, okul vardı; ama gitmedik. Hep tarlalarda ve hayvancılıkla geçti zaman” (K-31).

Katılımcıların gerek yetiştikleri sosyo-kültürel ortam sorusuna gerekse çocukluklarının nasıl geçtiğine yönelik soruya verilen cevaplara bakıldığında ekonomik zorluklardan dolayı erken yaşta çalışma hayatına atıldıkları görülmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında ekonomik zorlukların suçlu davranış gösterme üzerindeki etkilerine değinilmişti. Bununla birlikte çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında da belirtildiği üzere sosyal ekoloji teorisine göre ekonomik açıdan yeterli imkânlarla sahip olmama durumu bireyleri suça yönelten unsurlardandır (Siegel, 2011, s. 146). Ayrıca

suçu açıklama noktasında ekonomik koşulların etkisine değinen sosyal çatışma teorisine göre ekonomik yetersizliğin ve adaletsiz gelir dağılımının bireyler üstündeki etkileri suçlu davranışa yol açmaktadır (Adler, Mueller, & Laufer, 2010, s. 185; Conklin, 2013, s. 7-8).

Yaşam/yetişme tarzı teması altındaki ikinci kategori olan kötü alışkanlıklar-illegallik kategorisinde 13 katılımcı (%42) kötü alışkanlıklar ve legal olmayan fiillerin mevcut olduğu bir ortamda yetiştiğini ifade etmiştir. Bu kategori altında alkol ve uyuşturucu kullanımı, gayri meşru faaliyetler, gasp, silah kaçakçılığı gibi alt kategoriler bulunmaktadır. Bu noktada bir katılımcı yetiştiği çevre hakkında şunları söylemiştir: *“Hiç iyi bir ortam değildi. Hep arkadaşlarımın yanındaydım. İşte birini vuralım, uyuşturucu işine girelim hep bunlar vardı... Hep suça sürüklüyorlardı. Biri suç işleyecekse sende gel diyorlardı. Misal birisi gidip bir adamı vuracak, gel beraber gidip vuralım diyor. Ben yapayım sen üstlen diyor. Biz bunun günah olduğunu biliyorduk; ama yine de yapıyorduk”* (K-15). İlegal davranışlar gösterdiğini söyleyen bir katılımcının sözleri bu noktada dikkat çekicidir: *“Kenar semtte yetiştim. Balici yetiştirme yurdunda yetiştim. Hepimiz vurucu timdik, gaspçıydık, kimi yankesiciydi. Ailemiz kabul etmiyordu bunları. Babam çok güzel Kur’an okurdu, annemi hatırlamıyorum. Ailem, akrabalarım iyi insanlardı; ama arkadaşlarım dediğim işleri yapıyordu”* (K-23). 23 numaralı katılımcının, ailesinin ve akrabalarının iyi insanlar olduklarını hatta bu tür davranışları kabul etmediklerini ifade etmesine rağmen arkadaş ortamının olumsuz olaylar içerisinde olması dolayısıyla kendisinin de bu olaylara dâhil olduğunu belirtmiş olması akran etkisinin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetiştigi çevrede yeterince iş imkânının olmaması dolayısıyla illegal faaliyetlere girdiğini dile getiren bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Yetiştığım ortam mahalle ortamı daha çok hani gayri meşruya koşturan, durumu düşük seviyede insanlar... Uyuşturucunun, silah kaçakçılığının, bir de sınıra yakın olmamız, sınır bölgesi olmamız her türlü bu işlere zemin oluyordu. Yani o yöne sevk ediyor. İş imkânının olmaması yaşadığımız ilçede, en çok da sebep buydu”* (K-5).

Katılımcıların çevresindeki insanların legal olmayan faaliyetlerle meşgul olması onları da suça yöneltmiştir. Zira çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi sosyal süreç teorilerinden biri olan ayrımcı birliktelikler teorisine göre bireyler aslında suça yatkın olmayıp çevrelerinde ve çeşitli platformlarda gördüğü şeylerin etkisiyle suça yönelmektedir. Bu teoriye göre kişinin çevresindeki insanların suçlu davranışlar sergilemesi, o kişiyi ister istemez suça yöneltmektedir (Sutherland & Cressey , 1978, s.

80-82). Yine sosyal süreç teorilerinden olan ayırıcı güçlendirmeler teorisine göre bireyin etrafındakileri taklit etmesi onu suçlu davranış sergilemeye itmektedir. Nitekim bu teoriye göre suçlu davranışların aslı unsurlarından biri de taklittir (Akers, 1999, s. 67). Kişi, bizzat aklında olmasa dahi taklit yoluyla suça sürüklenebilmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların çevrelerinde suçlu davranışlar sergileyen kişilerin, onların mahkûm olmasına sebep olan suçu işlemelerinde önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcılar içerisinde 10 birey (%32) yetişmiş olduğu ortamda sosyal-hareketli bir yaşama sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu bireyler genelde aktif ve sosyal bir şekilde yetiştiğini, birçok farklı kesimden insanla ilişki kurduğunu ve yetiştiği çevrede durağan bir yaşama sahip olmadığını dile getirmiştir. Örneğin; bir katılımcı yetiştiği dönemdeki hayatı hakkında şunları söylemiştir: *“Her türlü ortamda bulundum...Her türlü arkadaş ortamında bulundum ben. Ben her grup insanla gezerdim. Fabrikacılarla gezerdim, ayyaşlarla gezerdim, esrarcılarla gezerdim, meyhanecilerle gezerdim. Her yerde gezerdim”* (K-10). Bir katılımcı ise yetiştiği dönemdeki sosyallığından bahsederken sadece uyumak için aile evine geldiğini vurgulamıştır: *“Arkadaş ortamım çok genişti. Esnaf da vardı, çiftçi de vardı, gereksiz insanlar da vardı. Hayatımın gidişine göre bazı insanlarla yakınlaştırdım, arkadaşlık ederdim. Ben kendim seçiyordum. Mesela; içimde gereksizlik olunca gereksiz adamlarla geziyordum, çalışacağım dediği zamanlarda işçi ortamında takılıyordum mesela; ama yetiştiğim zamanlarda genellikle avare adamlarla, gereksiz adamlarla gezerdim, sabıkalılarla gezerdim, bu şekilde. Akrabalarımın fazla bağı yoktu. Gerçekten arkadaş ortamında fazla gezen insanların akrabayla bağı olmaz. Ailemin evine yetiştiğim zamanlarda yatmadan yatmaya gelirdim”* (K-21).

Sosyal-hareketli yaşam kategorisindeki katılımcıların durumu kötü alışkanlıklar-ilegal faaliyetler kategorisindeki katılımcılara benzerdir. Bu katılımcıların da hareketli bir yaşama sahip olduğu ve zamanlarının çoğunu arkadaş ortamında geçirdiği için onların olumsuz taraflarından etkilenip suça yöneldiğini söylemek mümkündür. Zira bu kategorideki katılımcılar sosyal bir yaşamları olduğunu ve her kesimden insanla ilişki kurduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, katılımcıların olumsuz özelliklere sahip tanıdıklarının onların suça yönelmesinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahip olduğu iddiasını ileri sürmek mümkündür.

Yetişmiş olduğu sosyo-kültürel ortamdan bahsederken bazı katılımcılar o dönemde içerisinde bulunduğu şartların zorluğuna atıfta bulunmuştur. Bu noktada altı katılımcı (%19) yetiştiği ortamın zorluğundan bahsetmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında genellikle maddi anlamda zorluktan bahsedilse de bir katılımcı maddi problemlere ek olarak ezilmiş olarak yetiştiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Ezgin büyüdük, yani yetiştiğimiz ortamda çok ezgin büyüdük. Dört dörtlük bir hayatımız yoktu, varlık içinde de büyümedik. Tamam varlığı da gördük; ama yokluğun dibini de gördük. Sıkıntılı büyüdük”* (K-20). Bir katılımcı ise yetiştiği dönemdeki zor şartları anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bizim zamanımızda elektrik yoktu. Her evde su yoktu. Efendim televizyon yoktu. Buzdolabı yoktu. Soba yoktu. Ocaklık deriz biz. Orda ısınurdık. Önün yanar arkan donar. Orada da büyükler otururdu”* (K-3). Gerek yaşanan dönemin özellikleri gerekse katılımcıların ailelerin ekonomik durumu onların zorlu şartlarda büyümesine sebebiyet vermiştir. Bu noktada, ekonomik zorlukların ve adaletsiz gelir dağılımının suçlu davranış üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu araştırmanın önceki kısımlarında belirtildiği için bu kısımda tekrar yer verilmeyecektir.

Her ne kadar zorluk içerisinde yetiştiğini dile getiren katılımcılar olsa dahi bunların aksine rahat bir şekilde yetiştiğini söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. 3 katılımcı (%10) yetiştiği dönemde rahat bir yaşama olduğunu ifade etmiştir. Bu hususta bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Maddi yönden o zaman babamız sağdı, işi de iyiydi. Diğerlerinin maddi durumları bizden biraz aşağıydı. Genelde gidip yediğimiz içtiğimiz şeylerin birçoğunun parası bizden çıkardı. Ondan dolayı hani arkadaşlarımız bizi severdi yeme konusunda”* (K-2).

Görüşme yapılan katılımcılardan 3’ü (%10) yetişmiş olduğu sosyo-kültürel ortamı anlatırken dine atıfta bulunmuş ve dine uygun bir tarzda yetiştiğini dile getirmiştir. Bu kategoride verilen yanıtlardan biri şöyledir: *“Biz ahlâklı maneviyatlı yetiştik yani. Şimdikilere bakıyorum gençlik elden gitmiş yani bitmiş. Ahlâk ve maneviyat bitmiş. Hepsi kendisini hapa, uyuşturucu madde bağımlılığına bağlamış”* (K-1). Dine uygun bir tarzda yetiştiğini belirten katılımcıların ikisinin hapse girme sebeplerine bakıldığında dinin etkisinin yaşamlarının ilerleyen safhalarına etki ettiği görülmektedir. Nitekim bu katılımcılardan olan 28 numaralı katılımcı mukaddesatına küfür edildiği için kavga ettiğini ve bu yüzden mimlendiğini, daha sonra ise mimlendiği kişiler tarafından iftira sonucu cezaevine girdiğini dile getirmiştir: *“Mukaddesatıma küfür edildiği için kavga edince mimlendim. Bir örgüte üyelikle suçlandım; ama iftira olduğu anlaşıldı”* (K-28).

Katılımcıların yetiştikleri sosyo-kültürel ortama ilişkin cevaplarına uygulanan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan son tema ilişkilere vurgudur. Katılımcılardan 5'i (%16) verdikleri cevaplarda sorunlu ilişkilere sahip olduğunu vurgulamış ve bu yönden problemlili ilişkiler içerisinde yetiştiğini ifade etmiştir. Kimi katılımcılar ailesiyle sorunlu ilişkilere sahip olduğunu ifade ederken kimi katılımcılar ise akrabalarıyla bu şekilde bir ilişkiye sahip olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte 4 katılımcı (%13) yetiştiği dönemde gerek ailesiyle gerekse çevresiyle iyi ilişkiler kurduğunu belirten cevaplar vermiştir.

4.1.6. Katılımcıların Çocukluklarını Nasıl Geçirdiklerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Tablo 7

Katılımcıların Çocukluklarının Nasıl Geçtiğine İlişkin Bilgiler

	N	%
Mutlu	23	74
Çalışma	20	65
Zorluk	16	52
İllegallik	6	19
İyi İlişkiler	6	19
Sorunlu	6	19
Mutsuz	5	16
Arkadaş ortamı-Gezme	4	13
Normal	4	13

Katılımcılara sorulan bir başka soru, onların çocukluklarının nasıl geçtiğine yöneliktir. Bu noktada, verilen cevaplara uygulanan içerik analizinde 9 temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcılar verdikleri cevaplarda bir duyguya atıfta buldukları gibi gerçekleştirmiş oldukları fiillere veya mevcut koşullara da atıfta bulunmaktadır. Bunun yanında bazı katılımcılar ise çocukluk dönemindeki kurdukları ilişkilerin niteliğini belirten yanıtlar vermiştir.

Çocukluğunun nasıl geçtiği sorusuna yönelik yaşadığı duyguları öne çıkararak cevap veren katılımcılardan 23'ü (%74) mutlu bir çocukluğa sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu mutluluğun sebebi noktasında bazı katılımcılar ailesinden veya arkadaşlık ilişkilerinin olumlu olmasından dolayı mutluluk yaşadığını belirtirken birçok katılımcı sebep ileri sürmeden, hatta zorluklarla ve maddi sıkıntılarla mücadele etmesine rağmen mutlu bir çocukluk yaşadığını dile getirmiştir. Bu noktada, erken yaşlarda hayata atılan bir katılımcının ifadeleri dikkat çekicidir: “Çocukluğumuz çalışmakla geçti. Beş yaşında çalışmaya başladım. Beş yaşındayken somun satıyordum. Sirtımız yana yana çuvalın

içinde somun satıyorduk sabah 05.30-06.00'da. Çok zor bir çocukluk geçirdim; ama mutluydum. Bugüne göre mutluydum vallahi” (K-11). Mutluluğunun sebepleri arasında aile bağlarını gösteren bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “Çocukluğum çok güzel geçti. Aile bağları içinde, hep korunan, kollanan, sevgi gösterilen, şımartılan bir çocuktum yani. Çok iyiydi yani, binlerce şükür. En ufak bir travma bile yoktu. Yaramazlık yaptığımda her ailede olabilecek tatsızlıklar oluyordu tabi. Bağda, bahçede oynayan, işlerde aileye yardım eden, hem okuyan hem çalışan bir çocuktum yani. Büyüklerimizden güzel şeyler öğreniyorduk, hem ailemizden hem çevremizden. Allah rahmet eylesin annem babam bize çok iyi baktılar, çok iyi bir şekilde. Kesinlikle mutlu bir çocukluk geçirdim” (K-20). 20 numaralı katılımcı gibi çocukluk döneminde iyi ilişkilerden dolayı o dönemde de mutluluğunun farkında olan bireyler olmasına karşın birçok katılımcı güncel vaziyeti ile kıyas yaparak çocukluk döneminde mutlu olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte bu husustaki bazı örnekler şöyledir: “...maddi sıkıntılardan dolayı biraz zordu; ama memnundum, razıydım yani” (K-13), “...ilkokul üçte işe başladık, sahurda işe giderdik. Para kazanmaya başlayınca okulu bertaraf ettik. Kim okuyacak, nereye kadar okuyacak dedik. Bizi kim okutacaktı? Ailede okumuş kimse yok. Önderlik yapacak kimse yok. Çocukluğum böyle zor geçti işte, milletin elinin altında çalışıyordum, çıraklık ediyordum; ama çok mutluydum” (K-19).

Verilen bazı örneklerde görüldüğü gibi birçok katılımcı yaşadığı sıkıntılara rağmen bugünden geçmişe bakarak o dönemde aslında mutlu olduğunu dile getirmektedir. Kanaatimizce güncel durumdan geçmişe bakarak mutlu olduğunu ifade eden bireylerin mutluluğunu “görece mutluluk” olarak adlandırmak mümkündür. Bununla birlikte 20 numaralı katılımcının ifadelerinden onun, çocukluğunda da mutluluğunun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla görece mutluluğun aksine bu katılımcının yaşadığı mutluluğu bizce “özünde mutluluk” olarak adlandırmak doğru olacaktır.

Çocukluğunun nasıl geçtiğine ilişkin temaların ikincisi “çalışma” temasıdır. Buna göre 20 katılımcı (%65) ilgili soruya cevap verirken gerçekleştirdiği fiillere atıfta bulunmuştur. Duygusal durumu belirten mutluluk temasında kısmen değinilmiş olan çalışma, katılımcıların yarıdan fazlasının çocukluğunda tecrübe ettiği bir yaşam tarzıdır. Katılımcıların yalnızca 4’ünün (%13) üniversite eğitimi almış olması görüşme yapılan bireylerin genelinin erken yaşta eğitim hayatını sonlandırdığını ve çalışma hayatına atıldığını göstermektedir. Ayrıca geçmiş kısımlarda belirtildiği gibi katılımcıların genel olarak ekonomik açıdan orta ve alt düzeyde olması da onların hayatlarının erken

dönemlerinde iş yaşamına katılmalarına sebep olan hususlar arasında yer almaktadır. Bu konuda bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “İlkokulu bitirdik sonra çalışmaya başladık” (K-12). Bir katılımcı da çocukluğunda sürekli çalıştığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Çalışarak geçti çocukluğum. Ailem çiftçi zaten, hep tarla işiyle uğraştım. Zor bir çocukluk geçirdim, hep çalışıyordum...” (K-29). Verilen örneklerde olduğu gibi birçok katılımcı gerek ailesinin yanında gerekse ailesi dışındaki kişilerle erken yaşlardan itibaren çalışmaya başladığını dile getirmiştir.

Mutluluk ve çalışma temasından sonra ele alınan “zorluk” temasında katılımcılar herhangi bir duyguya veya fiili bir duruma değil, mevcut koşullara vurgu yapan yanıtlar vermiştir. Bu noktada, 16 katılımcı (%52) çocukluğunun zorluk içerisinde geçtiğini belirtmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında bahsi geçen zorluğun genellikle ekonomik problemlerden ve yaşam şartlarından kaynaklandığı görülmektedir. Bir katılımcının sözleri ortamsal temelli zorluğa örnek niteliğindedir: “...okula giderdik, okulda bile sıkıntıydık. Bizim buralar hep uyuşturucu ortamı. Ben çocukken de vardı. Arada bir bizim de işimiz oluyordu tabi. Çalışıyordum, kaynakçılık yapıyordum. Çocukluğum çok zor geçti” (K-11). Ortamsal zorluklardan bahseden bir başka katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “...çocukluğum çok tehlikeli geçti. Memleketin en pis mahallerinden birinde büyüdük. Ben okula giderken mesela; polislerle terör örgütü sempatizanlarının çatıştıklarını görürdük mesela. Çok tehlikeli şeyler oldu hatta ben vuruldum 13-14 yaşlarında kavgada. Silah taşıyordum ben mecburen ortamdan dolayı. Vuruldum mesela ölümden döndüm. Ailem beni hastaneden alırdı, karakoldan toplardı. Çocukluğum böyle çok hareketli geçti. Şöyle söyleyeyim; aile konusunda sıkıntı çekmedim; ama ortam noktasında çok zordu” (K-17). Ortamsal nedenlerden kaynaklardan zorluğa ek olarak katılımcıların asıl zorluk çektiği husus ekonomik yetersizliktir. Bu noktada, 26 numaralı katılımcı şunları söylemiştir: “11-12 yaşında çalışmaya başladım. Zor geçti, şimdiki çocuklara göre zordu. Maddi açıdan sıkıntılıydık. Yerine göre peynir-zeytin bulamazdık” (K-26).

Çocukluk döneminde legal olmayan durumların ve faaliyetlerin içerisinde bulunduğunu belirten katılımcıların yanıtları “ilegallik” temasını oluşturmaktadır. Bu noktada 6 katılımcı (%19), çocukluk döneminde yaralama, gasp, hırsızlık, uyuşturucu madde kullanımı gibi legal olmayan faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bir katılımcının çocukluk döneminde yaşadığı adam yaralama fiiline dair ifadeleri şu şekildedir: “Şimdi şöyle, ben çocukluğumu yaşamadım. Yaşadım desem yalan olur.

Mahallede birkaç kere hırsız vurduk” (K-1). Legal olmayan davranışlara ilişkin bir başka yanıt ise şöyledir: “Ya seni çarpıyorduk, ya senin babanı çarpıyorduk, ya senin kardeşini çarpıyorduk. Sonuçta ya gasp ediyorduk ya çalıyorduk veyahut da bir arkadaşımız çalardı bölüşürdük. Ben bu işlere girmeden önce bir hafta fırında çalışmışım. Adam paramı vermedi ben de camlarını indirdim” (K-23).

Çocukluğunda olumsuzluklar yaşayanların yanında olumlu durumlar yaşayan katılımcılar da bulunmaktadır. Bu noktada, verdikleri cevaplarda çocukluk dönemi ilişkilerine atıf yapan 6 katılımcı (%19), o dönemi nasıl geçirdiğini anlatırken iyi ilişkiler içerisinde bulunduğunu vurgulamıştır. Verilen cevaplara bakıldığında bu iyi ilişkilerin aile, arkadaşlar veya çevre ile kurulduğu görülmektedir. Örneğin; bir katılımcının arkadaşları ile kurduğu iyi ilişkiye ilişkin cevabı şöyledir: *“Eskiden bugünkü gibi sorun yoktu. Ha, yiyeceğin içeceğin oldu mu tamamdı. Öyle fazla bir şey sorun olmazdı. Arkadaşlarım vardı. Arkadaşlarla aramız iyiydi. İyi bir düzeydeydi” (K-6).*

İyi ilişkiler içerisinde çocukluğunun geçtiğini söyleyenler olduğu gibi sorunlu bir çocukluk geçirdiğini belirten katılımcılar da mevcuttur. Bu hususta 6 katılımcı (%19) gerek ailevi, gerek ortamsal, gerekse bireysel sebeplerden ötürü çocukluğunun sorunlu geçtiğini ifade etmiştir. Yaşadığı olumsuzlukları bela olarak niteleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bela bizden uzaklaşamıyordu. Bir gün rahat duramıyorduk” (K-15). Ailevi sebeplerden ötürü sorun yaşayan bir katılımcının üvey annesiyle ilgili sözleri şu şekildedir: “Çocukluğum zor geçti işte, çok zor. Anlığımın bana yaptıklarını anlatsam sen şimdi gider kafasına sıkar gelirsin. Disiplinli bir kadındı. Küçükken onu suçluyordum; ama şimdi suçlamıyorum” (K-8).*

Tespit edilen temalar arasında bir duyguya vurgu yapılan diğer tema “mutsuzluk”tur. Katılımcılardan 5’i (%16), çocukluk dönemini anlatırken mutsuz olduğunu ifade etmiştir. Mutsuzluk sebepleri arasında ebeveynlerden birinin kaybı, aile içi sıkıntılar veya genel vaziyetin olumsuz olduğu iddiası bulunmaktadır. Küçük yaşta annesini kaybeden bir katılımcı yaşadıklarını şu şekilde dile getirmiştir: *“Anam öldüğünde benim iki büyüğümün akli yetiyordu, anlıyorlardı. İki küçüğümün de akli yetmiyordu, fark etmiyorlardı. Benimki tam ortadaydı. Ben bugün hâlâ anamı suçluyorum öldüğü için. Öldüğünü biliyorum, anlıyorum; ama mesela sen burada ananı görersen gider elini falan öpersin; ama ben görsem gider hesap sorarım niye öldün diye. Cennette sana iyi bakıyorlar mı falan benim aklıma gelmez” (K-23). 23 numaralı katılımcının sözleri, onun yaşadığı*

travmanın boyutlarını ortaya koymaktadır. Günümüzde dahi annesini suçladığını belirten katılımcı, şehre taşındıktan sonra gasp fiilini gerçekleştirip çevreye zarar verdiğini beyan etmiştir. Ayrıca kendisi çocukluğunun veya yetiştiği dönemin herhangi bir evresinde mutlu olduğuna dair bir ifade kullanmamıştır.

Fiili durumlara atıf yapılan temalardan biri olan “arkadaş ortamı-gezme” teması altında 4 katılımcının (%13) yanıtları bulunmaktadır. Bu katılımcılar çocukluğunun nasıl geçtiğini anlatırken sosyal ilişkilere değinmiş ve arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilere atıf yapmıştır. Bu noktada bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Biz hep gezdik, kendi kafamızca. Çalışma falan hiç olmadı. Bizde sorun yoktu. Biz geziyorduk*” (K-4).

Mutluluk veya mutsuzluk gibi herhangi bir duygusal duruma değinmeden, çocukluğunun normal geçtiğini dile getiren katılımcılar da bulunmaktadır. 4 katılımcı (%13), çocukluğundaki duygusal duruma veya şartlardan kaynaklanan zorluğa yahut rahatlığa ilişkin detay vermeden normal bir çocukluk geçirdiğini ifade etmiştir. Bu hususta bir katılımcı şu sözleri kullanmıştır: “*Yaramaz bir çocuktum. İlkokulu mahallenin oradaki okulda okudum. İki sene ortaokula gittim okumadım, okuyamadım. Yazın çalışırdım, yazın çıraklık yapardık. Çocukluğumuz hiç zor değildi normaldi. Yani bir yaşam yaşıyorduk*” (K-24).

Çocukluğunda ekonomik zorluklar, aile içi huzursuzluk, zor şartlar altında yaşama, olumsuz davranışlar içeren ortamlarda bulunma gibi çeşitli sebeplerle mutlu olmayan bireylerin suçlu davranış gösterme eğilimleriyle alakalı çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Günşen İçli (2019, s. 394), aile içi şiddet, ailede huzursuzluk, ekonomik problemler gibi durumlardan dolayı mutsuz olan bireylerin suç işleme oranlarının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Shavit ve Rattner (1988, s. 1458) de çocukluk ve ergenlik döneminin farklı nedenlerden dolayı kaygılı geçtiği ve veliler tarafından gerekli sosyal kontrollerin eksik yapıldığı veya yapılmadığı durumlarda suça yönelme ihtimalinin arttığını belirtmektedir. Bu noktada, katılımcıların azımsanmayacak bir kısmının çocukluğunda mutsuz olması ve ailelerinden ayrı bir şekilde iş hayatına atılmış olması onların üzerindeki kontrol mekanizmasını zayıflatmış ve suça sürüklenmelerine zemin hazırlamıştır. Benzer şekilde Liska ve Reed (1985, s. 559) de ebeveynlerle kurulan iyi ilişkilerin bireyi onlara bağladığını ve bu durumun suçluluğu düşük seviyelere getirdiğini söylemektedir. McCord’un (1991) çalışmasında da benzer sonuçlar ortaya çıkmış olup buna göre anne ve babanın çocuğa yeterli ilgi göstermeyip

onunla ilgilenmemesi sonucunda mutlu olmayan çocuğun suça yönelme ihtimali de artmaktadır.

Katılımcıların ifadelerinden hareketle sorunlu ilişkiler yaşayanların ve mutsuz olanların çevreleriyle ilişkilerinin tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Meena (2016, s. 1644), tahrip olmuş ilişkilerin bireylerin psikolojik açıdan suça yatkınlığını arttırdığını ifade etmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmının çocukluğunda çalıştığı, dolayısıyla vaktinin önemli bir kısmını aile kontrolünden uzakta geçirdiği görülmektedir. Onların aile kontrolünden uzakta fazlaca vakit geçirmesi ister istemez ebeveynlerin otoriter etkisini kısıtlamaktadır. Ailenin otoritesinin olmadığı veya zayıfladığı durumlarda suçlu davranışın artış göstermesi durumu literatürde yer alan hususlar arasında bulunmaktadır (Sokullu-Akıncı, 2018, s. 184). Bu bağlamda, katılımcıların çoğunluğu tüm zorluklara ve sıkıntılara rağmen mutlu bir çocukluk geçirdiğini söylese de vermiş oldukları cevaplardan bugüne nazaran daha mutlu oldukları yani görece mutluluk yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik zorluklar, bunun bir yansıması olarak çalışma hayatına atılma, sorunlu ilişkiler, genel mutsuzluk hâli gibi durumlar katılımcıların yeterli düzeyde mutlu bir çocukluk geçirmediğini ortaya koymaktadır. Çeşitli gerekçelerle mutlu geçirilmeyen bir çocukluğun, yaşamın ilerleyen dönemlerinde suçlu davranış sergileme üzerindeki etkisi ise yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere pozitif yönde vuku bulmuştur.

4.1.7. Katılımcıların Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın bu kısmında görüşme yapılan bireylere kendilerini nasıl bir insan olarak tanımladıklarına ilişkin sorulan sorunun analizine ve analiz sonucunda elde edilen bulguların yorumlarına yer verilmiştir. Soruların açık uçlu olması dolayısıyla katılımcılardan herhangi bir sınırlama olmaksızın, olumlu veya olumsuz fark etmeyecek şekilde kendilerini nasıl biri olarak görüyorlarsa o doğrultuda cevap vermeleri istenmiştir. Verilen cevaplar neticesinde gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda aşağıdaki tabloda belirtilen 13 tema tespit edilmiştir.

Tablo 8
Katılımcıların Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Değerlere Önem Verme	18	58
Sınırlı	11	35
Duygusal	11	35
Sabırlı	10	32
Çalışkan	8	26
Haksızlığa Karşı	7	23
Sakin	7	23
Ani Duygu Değişimi	6	19
Sosyal	5	16
Dini Bağlılık	2	6
Eğlenceli	2	6
Saf	2	6
Yalancı	1	3

Katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin soruya verdikleri yanıtlar sonucu tespit edilen temalardan ilki “değerlere önem verme” temasıdır. Görüşme yapılan bireylerden 18’i (%58) değerlere önem verdiğini ve bu değerler doğrultusunda yaşamını sürdürmeye gayret ettiğini dile getirmiştir. Katılımcıların önem verdiği değerlere bakıldığında doğruluk, dürüstlük, insan sevgisi, yardımlaşma, hoşgörü, vefa, diğerkâmlık, duyarlılık, saygı, pozitif ilişki kurma, iyi niyetlilik, tevazu ve iyilikseverlik değerlerinin katılımcıların cevaplarını teşkil ettiği görülmektedir.

Doğruluğa önem verdiğini belirten bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Ben doğruluğa çok önem veririm*” (K-12). Dürüstlikle alakalı bir katılımcı cevabı ise şu şekildedir: “*...dürüst biriyim. Dürüst insanlarla oturup kalkarım. Benim için yani dürüstlük*” (K-6). İnsan sevgisi ile ilgili bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*İnsanları severim. Onlara karşı çok iyiyimdir*” (K-9).

Diğerkâmlık kategorisinde yer alan bir yanıtta katılımcı şunları söylemektedir: “*İnsanları hiç üzmem. Her zaman kendimi ezerim onları bir sınıf üstte tutarım. Beni yanlış tanımasınlar, yanlış düşünmesinler diye. Ben kendimden çok başkalarını düşünürüm*” (K-19). Bir hata gördüğünde düzeltmeye çalıştığını dile getiren katılımcının duyarlılık kategorisi altında yer alan cevabı şöyledir: “*Hani derler ya bana dokunmayan yılan bin yaşasın diye, kesinlikle öyle biri değilim. Yani bir hata gördüğümde hatayı düzeltmeye çalışırım; ama karşı taraf anlamazsa da çok da üzerine gitmem. Ben üzerime düşeni*

yaptım derim. Her şeye saygı duymam. Yanlış olana saygı duymam. Sadece söylerim, değiştirir değiştirmez onun bileceği iş” (K-13).

Görüşme yapılan bireylerin kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin vermiş oldukları cevaplara göre 11 katılımcı (%35) sınırlı bir insan olduğunu dile getirmiştir. Bu noktada, bireyler asabi oluşlarının farklı boyutlarına değinmiştir. Bazı katılımcılar sınırlı olduğunda çok değiştiğini, bazıları aşırı sınırlendiğini, bazıları ise küçük sayılabilecek şeylere sınırlendiğini söylemiştir. Bu husustaki bir örnek şöyledir: “...sınırlendiğimde beni tanıyan insanları, keşke tanımasaydım dedirtecek dereceye getiririm” (K-18). Sınır hâlinin düşünmesinin önüne geçtiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Çok sınırliyim. Sonradan da merhametin seni etkilemiyor. İlk önce yaparım sonra düşünürüm. Bu memlekette bana Nemrut diyorlardı. Mesela; sen bana boşanacağım gel arayı yap desen, arayı yapamam boşattırırım seni. Ben yıkıcıyım yani. Yani tarafları birleştiremem. Nedense öyle olamıyorum yani. Yaş geçtikçe daha fazlalaştı bu özelliğim” (K-23).

Bireylerin kendilerini tanımlama şekillerine yönelik cevaplar sonucu ortaya çıkan bir diğer tema “duygusallık” temasıdır. Katılımcılardan 11’i (%35) duygusal olduğunu belirten cevaplar vermiştir. Bu hususta cevap veren katılımcılar, duygusal, merhametli ve vicdanlı olmak gibi özelliklere vurgu yapmıştır. Örneğin; bir katılımcı bu konuda şunları söylemiştir: “Aslında duygusal biriyim diye değerlendirebiliriz. Merhamet yönümün ağır bastığını söylerler” (K-17).

Sabırlı olma özelliği, bireylerin kendilerini tanımlamaları noktasında ortaya çıkan bir diğer temadır. Buna göre 10 katılımcı (%32) kendisini sabırlı bir insan olarak nitelediğini dile getirmiştir. Sabır konusunda dikkat çeken noktalardan biri kendisini sabırlı olarak tanımlayan bazı katılımcıların sabır eşikleri aşıldıktan sonra aşırı tepki veriyor oluşlarıdır. Bir katılımcı bu konuda şunları söylemiştir: “Çok sabırlıyım; ama patladığımda da kötü patlarım. Gün içinde silahı alıp da merhamet edip indirdiğim çok oluyor” (K-14). Sabır temasından sonraki tema olan çalışkanlık konusunda 8 katılımcı (%26) kendisini çalışkan bir insan olarak tanımlamaktadır. Bir katılımcı çalışkanlığı ve iş konusunda tavizsiz oluşu ile alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: “İş konusunda hiçbir zaman taviz vermem. Kendi işim olsa da başkasının da işi olsa işin zamanında yapılmasını, işin üzerinde durulmasını isterim. Bazen tatil günlerinde bile işe gelirim. Bu kendi iş ahlâkımdan kaynaklanıyor” (K-5).

Katılımcıların cevaplarına uygulanan içerik analizi neticesinde ortaya çıkan altıncı tema “haksızlığa karşı çıkma” temasıdır. Bu tema altında 7 katılımcı (%23) kendisini tanımlarken haksızlığa tahammülü olmayan, adil veya herkesin hakkını teslim eden bir yapıya sahip olduğu belirtmiştir. Haksız bir davranış sergilediğini düşündüğü babasını resmi mercilere şikâyet ettiğini belirten bir katılımcının sözleri konumuz açısından dikkat çekmektedir: “*Ortada bazı haksızlıklar oluyor. Haksızlıklara karşıyım. Babam dahi olsa karşıyım. Ben babamı şikâyet etmiş adamım. Neden? Valiliğin dağıttığı kömürü sattı diye şikâyet ederdim. Ben böyle bir adamım. Ben her zaman haklının yanındayım, haksızın karşısındayım. Kim olursa olsun. Ben adaletli biriyim. Allah kanunlarını uygulardım, Allah’ın adaletini uygulardım. Zaten bunu uygulasak haksızlık olmaz*” (K-1). 1 numaralı katılımcının ifadelerine bakıldığında adaletli olduğunu belirtirken Allah kanunlarını uyguladığını söylemek suretiyle meşruiyet kazanma yoluna gittiği görülmektedir.

“Sakinlik”, katılımcıların cevapları doğrultusunda tespit edilmiş olan temalardan bir diğeridir. Bu hususta 7 katılımcı (%23) normal şartlarda sakin, kolay kolay sinirlenmeyen bir insan olduğunu söylemiş ve kendisini bu şekilde tanımlamıştır. Bu konuda verilen cevaplardan biri şu şekildedir: “*Kolay kolay bir şeye sinirlenmem. Öfkeliysem oturuyorsam ayağa kalkarım yani, o da olmadı uzaklaşıyorum bulunduğum ortamdan. En doğrusunun bu olduğunu düşünüyorum*” (K-20).

Katılımcılardan 6’sı (%19) kendisinin nasıl bir insan olduğunu tanımlarken aniden sinirlendiğini, aniden yumuşadığını veya bir anının başka bir anını tutmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların bu cevapları doğrultusunda “ani duygu değişimi” teması meydana gelmiştir. 21 numaralı katılımcı, ani duygu değişimi sebebiyle düşünmeden hareket ettiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bir anda çabuk parlıyorum, bilinçsiz hareket ediyorum, düşünmeden hareket ediyorum*” (K-21).

Sosyal olma teması katılımcıların ilgili soruya verdikleri cevaplar sonucu ortaya çıkan dokuzuncu temadır. Görüşme yapılan bireylerden 5’i (%16) kendisini tanımlarken sosyal olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır. Bu kişiler arkadaş canlısı olduklarını, insanlarla iletişim kurmayı sevdiklerini ve sosyal olduklarını belirtmiştir. 7 numaralı katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*İnsanlarla iletişimi severim. Kendimi övmüyorum da hemen hemen diyebilirim ki insanlarla diyalogu ve iletişimi çok güzel sağlarım. Öyle bir insanım. İnsanları severim*” (K-7).

Yukarıda belirtilen temalar dışında bireylerin kendilerini nasıl tanımladıklarına

ilişkin elde edilen bulgular sonucunda ortaya çıkan 4 tema daha bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların kendi tanımları doğrultusunda “dinî bağlılık” teması altında 2 katılımcı (%6), “eğlenceli” teması altında 2 katılımcı (%6), “saf” teması altında 2 katılımcı (%6) ve “yalancı” teması altında 1 katılımcı (%3) ifadesi bulunmaktadır.

Görüşme yapılan bireylerin kendilerini nasıl tanımladıkları noktasında ortaya çıkan temalara bakıldığında sinirli ve yalancı teması dışında doğrudan olumsuz bir atıf olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların dile getirmiş olduğu bazı özelliklerin suçlu davranış ile yakından ilişkisi olduğu, literatürde karşılaşılan hususlardandır. Katılımcılardan bir kısmının dile getirmiş olduğu sinirlilik, ani duygu değişimi ve duygusallık özellikleri onların yer yer düşünmeden hareket etmelerine ve gerçekleştirilen fiilin sonul etkilerini gözden kaçırmalarına neden olmaktadır. Bu durum literatürde açıkça belirtilmektedir. Buna göre düşünmeden hareket eden insanların suç işleme ihtimali diğer insanlara nazaran oldukça fazladır (Özdemir & Öner-Özkan, 2017, s. 352). Nitekim bu konuda yapılan çeşitli araştırmalarda benzer sonuçlarla karşılaşılmış ve düşünmeden davranış sergileyen bireylerin diğer insanlara göre çok daha fazla suça karıştığı tespit edilmiştir (Carroll, ve diğerleri, 2006; Wortley, 2011).

Katılımcıların dile getirmiş olduğu sinirlilik ve ani duygu değişimi onların öz kontrollerini uygun düzeyde tutmalarına engel olabilmekte veya tamamen kaybetmelerine sebep olmaktadır. Nitekim çalışmanın ilgili kısımlarında bir anlığına kendisini kaybedip suç işlediğini belirten katılımcıların yanıtları bulunmaktadır. Bu noktada, kişinin öz kontrolünün düşük olması onun suça yönelmesini arttıran faktörler arasında yer almaktadır. Bu konuda Kamaluddin ve diğerleri (2015) öz kontrolü düşük insanların diğer insanlara göre çok daha fazla suça karıştığını tespit etmiştir. Benzer şekilde katılımcıların ifade ettiği sinirli olma özelliği, gerçekleştirilen suçlara bakıldığında (cinayet, yaralama, kavga, hürriyetten yoksun kılma vb.) kişilerin saldırgan tutum sergilemesine yol açtığını ortaya koymaktadır. Feshbach (1964) sinirliliğin bireylerin suç işlemesine neden olan bir diğer özellik olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim o, çeşitli yollarla sinirliliği azaltılan bireylerin suçlu davranış sergileme eğilimlerinde önemli bir azalma olduğunu belirtmektedir.

Suçluluk ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki konusunda literatürde referans olarak görülen Eysenck'in (1996) üç faktör kuramı konumuz açısından da büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında belirtildiği üzere

Eysenck'in sunmuş olduğu modelin üç ana unsurunu teşkil eden psikotizm, nevroitiklik ve dışadönüklük kendi içerisinde de çeşitli bazı özellikleri barındırmaktadır. Psikotizm unsuru empati düşüklüğü, sinirlilik, katı fikirlilik, düşünmeden hareket etme gibi özellikleri içermektedir. Bu noktada, katılımcıların ani duygu değişimi ve öfkeli olma durumları düşünmeden hareket etmeye neden olmakta, sinir hâli onları anlık hareketlere itmekte, yanıtlardan anlaşılacağı üzere kendilerine ait belli değerleri olan katılımcılar bu değerlerden asla taviz vermemekte, tüm bu durumlar ise katılımcıların suç işleminde önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte gerek analiz sonucu ortaya çıkan kişilik özellikleri gerekse farklı konularda verilen cevaplar, katılımcılardan bir kısmının Eysenck'in suç davranışında önemli etkisi olduğunu belirttiği psikotiklik özelliğinin bazı alt bileşenlerini taşıdığını ortaya koymaktadır.

Eysenck'in (1996) sunduğu modelin ikinci önemli unsuru olan dışadönüklükteki bazı kişilik özelliklerinin de araştırmamızda elde edilen bulgularla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Onun dışadönüklük başlığı altında saydığı sosyal olma özelliği çalışmamızda elde edilen bulgulardan biridir. Bununla birlikte eğlenceli olmak, hareketli bir yaşam tarzına sahiplik de çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgulardan olan haksızlığa karşı olma temasında yer alan yanıtlar katılımcıların inançları ve değerleri gereği suç işleme dâhil normal insanların önemli bir kısmının yapmayacağı şeyleri göze aldığını ortaya koymaktadır. Bu durum ise ilgili katılımcıların dışadönüklük unsuru altındaki dominantlık ve iddialı bir birey olma özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir. Psikotiklik unsuru gibi suçlu davranış göstermede önemli bir etken olan dışa dönüklük özelliği de katılımcıların bir kısmının taşıdığı nitelikler arasında yer almaktadır.

Üç faktör kuramında Eysenck'in (1996) ileri sürdüğü modelin son unsuru olan nevroitiklikte yer alan bazı özellikler de katılımcıların sahip olduğu niteliklerle benzerlik göstermektedir. Buna göre Eysenck'in nevroitik özellikler taşıdığını söylediği kişilerin niteliklerinden olan ani duygu değişimi araştırmamızda elde edilen bulgulardan birini teşkil etmektedir. Ayrıca katılımcıların %35'inin kendisini tanımladığı kişisel özelliklerden olan duygusallık da nevroitiklik unsurunun bileşenlerinden biri konumundadır. Son olarak, yeterli düzeyde rasyonel şekilde hareket etmeyen insanların bir özelliği olan ve araştırmanın bulgularından olan saflık, Eysenck'in kuramında nevroitikliğin bileşenlerinden olan rasyonel şekilde hareket etmeme özelliğiyle büyük benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan temaların birçoğu olumlu özellikler olduğu gibi bir kısmı da olumsuz olarak görülebilecek özelliklerdir. Zira bu özelliklerin suç ile pozitif yönde ilişkili olduğu literatürden örneklerle açıklanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların kendilerini tanımladığı özelliklerin çoğunluğunun, literatürde suçlu davranışa neden olan kişilik özellikleriyle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

4.1.8. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Sebep Olan Suçlar

Araştırmanın konusu gereği katılımcılara sorulan sorulardan biri de onların cezaevine girmelerine sebep olan suçun türünün ne olduğudur. İlgili tabloya bakıldığında farklı suç türlerinin katılımcı sayısından daha fazla işlendiği görülmektedir. Bu durum bazı katılımcıların birden fazla defa ve farklı suçlardan cezaevine girmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekmektedir ki bazı katılımcılar cezaevine girmesine sebep olacak bir suç işlemediğini, iftira veya hata sonucu cezaevine girdiğini iddia etmiştir. Bu noktada, katılımcının beyanının doğruluğu veya yanlışlığı göz önüne alınmamış ve mahkemenin kendisini cezaevinde kalmaya mahkûm ettiği suç türü tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9

Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Sebep Olan Suçlara İlişkin Bilgiler

Suç Türü	N	%
Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar (Kavga, Yaralama)	14	45
Hayata Karşı Suçlar (Cinayet)	8	26
Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar (Uyuşturucu madde bulundurma, imal veya ticareti)	8	26
Mal Varlığına Karşı Suçlar (Dolandırıcılık, Bedelsiz senet kullanma, Hırsızlık, Gasp)	8	26
Hürriyete Karşı Suçlar (Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma)	3	10
Silahlı Terör Örgütüne Üyelik (El Kaide, Işid)	3	10
Kamu Güvenliğine Karşı Suçlar (Parada sahtecilik, Evrakta sahtecilik)	2	6
Suç İşlemek Amacıyla Örgüt Kurma, yönetme ve üyeliği (Çete liderliği, Suç örgütü üyeliği)	2	6
Kaçakçılık	1	3
Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı	1	3

Katılımcıların cezaevine girmesine sebep olan suç türlerine bakıldığında en fazla isnat edilen suç türünün vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan bireylerden 14'ü (%45) kavga ve yaralama suçlarını

barındıran vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlardan dolayı cezaevine girmiştir. Katılımcıların ikinci olarak en fazla cezaevine girdiği suç türlerinden biri hayata karşı işlenen suçlardır. Bu noktada 8 katılımcı (%26) cinayetten dolayı cezaevine girmiştir. Aynı şekilde 8 katılımcı (%26) kamunun sağlığına karşı işlenen suçlardan olan uyuşturucu madde bulundurma ve uyuşturucu madde imal veya ticareti suçundan dolayı mahkûmiyet yaşamıştır. Mal varlığına karşı işlenen suçlardan olan dolandırıcılık, gasp, hırsızlık ve bedelsiz senedi kullanma suçundan da yine 8 katılımcı (%26) cezaevine girmiştir.

Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçundan cezaevine giren katılımcı sayısı 3'tür (%10). Aynı şekilde 3 katılımcı da (%10) silahlı terör örgütüne üyelik (el-kaide ve ıııid terör örgütleri) suçlarından dolayı mahkûmiyet yaşamıştır. 2 katılımcı (%6) kamu güvenliğine karşı suçlardan olan parada sahtecilik ve evrakta sahtecilik suçlarından dolayı cezaevine girmiştir. 2 katılımcı (%6) suç işlemek amacıyla örgüt kurma, yönetme ve üyeliği, 1 katılımcı (%3) kaçakçılık, 1 katılımcı (%3) da silah ve mühimmat kaçakçılığı suçlarından ceza almıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, tabloda verilmiş olan işlenen suç sayısının katılımcı sayısından fazla olduğudur. Bu durum bazı katılımcıların birden fazla defa veya birden fazla suçtan dolayı cezaevine girmesinden kaynaklanmaktadır. Tablolar değerlendirilirken bu hususun göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır.

4.1.9. Katılımcıların Yaşadığı Mahkûmiyet Sayısı, Süresi ve Cezaevine Girdikleri Yaş

Tablo 10

Katılımcıların Yaşadığı Mahkûmiyet Sayısı, Süresi ve Mahkûm Olma Yaşlarına İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Yaşanan Mahkûmiyet Sayısı	Mahkûmiyet Süresi	Cezaevine Girilen Yaş
K-1	2	9,5 yıl	18
K-2	1	8 yıl	26
K-3	1	8 yıl	55
K-4	1	4 ay	29
K-5	3	5 yıl 4 ay	18
K-6	1	7 ay	47
K-7	1	2 yıl 2 ay	45
K-8	7	5 yıl	21
K-9	6	5 yıl	24
K-10	1	5 ay	32

K-11	1	3 yıl	37
K-12	5	20 yıl	17
K-13	1	4 yıl	24
K-14	7	4,5 yıl	15
K-15	2	7 ay	18
K-16	1	5,5 yıl	38
K-17	2	3 yıl 8 ay	27
K-18	1	5,5 ay	22
K-19	1	3 yıl	30
K-20	8	7 yıl	19
K-21	4	1 yıl	17
K-22	2	3 yıl 8 ay	35
K-23	5	5 yıl	17
K-24	4	14,5 yıl	28
K-25	10	12 yıl	16
K-26	1	4 ay	27
K-27	6	4 yıl	21
K-28	1	7 ay	28
K-29	1	5 ay	19
K-30	1	7,5 yıl	23
K-31	1	6 yıl	55

Katılımcıların cezaevlerine girme sayıları değişiklik göstermektedir. Buna göre görüşme yapılan bireylerin cezaevine girme sayıları şu şekildedir: 16 kişi 1 defa, 4 kişi 2 defa, 1 kişi 3 defa, 2 kişi 4 defa, 2 kişi 5 defa, 2 kişi 6 defa, 2 kişi 7 defa, 1 kişi 8 defa, 1 kişi 10 defa. Bu noktada, katılımcıların yarısından fazlasının yalnızca 1 defa mahkûmiyet yaşadığı görülmektedir.

Katılımcıların mahkûmiyet yaşadığı süreler bakıldığında en uzun süre cezaevinde kalan katılımcının 20 yıl, en kısa süre kalanın ise 4 ay kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan bireylerin ortalama mahkûmiyet süresi incelendiğine bu sürenin 58,5 ay olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların cezaevine girmiş olduğu yaş da araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda cezaevine en erken giren katılımcının yaşının 15, en geç girenin ise 55 olduğu görülmüştür. Katılımcıların cezaevine girdiği ortalama yaş ise 27,35'tir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, araştırmaya katılan bireylerin cezaevine girdikleri yaş ile görüşme yapılan yaşın farklı olduğudur. Katılımcılar arasında her ne kadar 18 yaşın altındayken ıslahevine girenler olsa da görüşme yapılan tarih itibariyle en küçük katılımcının 19 yaşında olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır.

Literatürde yaş ve suç arasındaki ilişki incelendiğinde birbirine benzer verilerle karşılaşılmaktadır. Buna göre bireylerin yaşı ilerledikçe suç işleme oranları azalmaktadır. Başka bir deyişle yaşamın erken evrelerinde suçlu davranış sergileme oranı ilerleyen dönemlere nazaran daha fazladır. Tittle ve diğerleri (2003, s. 431) ergenlik döneminde suçlu davranış oranının arttığını, son ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde ise bu oranın maksimum düzeye çıkıp akabinde istikrarlı bir şekilde düşüşe geçtiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Steffensmeier ve Streifer (1991, s. 888) de cinsiyet fark etmeksizin insanların yaş aldıkça suçlu davranış sergileme oranında azalma olduğunu dile getirmektedir. Araştırmamızda elde edilen bulgulara bakıldığında benzer veriler olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre 18 yaş ve altında (15-18 yaşlar) ilk mahkûmiyetini yaşayan 8 katılımcı (%26), 19-24 yaş arasında 8 katılımcı (%26), 25-30 yaş arasında 7 katılımcı (%23) bulunmakta yani 31 katılımcıdan 23'ünün (%74) 30 yaş ve altındayken ilk kez mahkûmiyet yaşadığı görülmektedir.

Mahkûmiyetin mükerrerliği noktasında da literatürle benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bu noktada, çeşitli araştırmalarda suçlu davranışın tekrarlanmasında yaş faktörü önem arz ettiği vurgulanmakta, erken yaşta suçla tanışan bireylerin diğer insanlara göre daha fazla mükerrer suç işlediği görülmektedir (Demirbaş T. , 2016, s. 185). Benzer şekilde Mulder ve diğerlerinin (2011, s. 124) gerçekleştirdiği geniş çaplı araştırmada tekrarlayan suçlu davranışı açıklama noktasında erken yaşta suçla tanışmanın önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmada elde edilen verilere bakıldığında mükerrer mahkûmiyet yaşayan 15 katılımcıdan 12'sinin ilk mahkûmiyet yaşama yaşlarının 24 yaş ve öncesinde olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle birden fazla defa mahkûmiyet yaşayan katılımcıların %80'i konuyla ilgili pek çok kaynakta (Santrock, 2019; Santrock, 2014; Cohen, 2015; Çelikkaleli, 2014; Burger, 2016; Aydın B. , 2004) ergenlik döneminin bitip yetişkinlik dönemine adım atılan yaşlar olan 20'li yaşların başlarında mahkûmiyet yaşamasına sebep olan fiili gerçekleştirmiştir. Bu noktada, literatürdeki bilgilerden hareketle yetişkinliğe geçiş yaşı olarak 24 yaş kabul edilmiş ve gerçekleştirilen analiz sonucunda birden fazla defa cezaevine giren katılımcıların %80'inin mezkûr yaş ve öncesinde suçlu davranışı sergilediği görülmüştür. Bu bağlamda, mükerrer mahkûmiyet yaşama noktasında araştırmanın verilerinin literatürle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.10. Katılımcıların Yakın Çevrelerinde Cezaevine Giren Kişiler Olup Olmadığına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada katılımcılara sorulan sorulardan bir diğeri yakın çevrelerinde mahkûmiyet geçmişi olan kimsenin bulunup bulunmadığıdır. Bu noktada, katılımcılara yakınlık derecesi bakımından herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Aileden, akrabalarından veya arkadaşlarından fark etmeksizin kendilerine kimi yakın görüyorlarsa o bireyleri göz önünde bulundurarak cevap vermeleri istenmiş ve veriler bu doğrultuda elde edilmiştir.

Şekil 1. Katılımcıların yakın çevrelerinde mahkûmiyet yaşayanların durumu

Katılımcıların 25'inin (%81) yakın çevresinde mahkûmiyet yaşamış bireyler bulunmaktadır. Bu kişilerin 7'sinin sadece yakın olarak gördükleri arkadaşlarından, 6'sının sadece aile fertlerinden, 3'ünün sadece akrabalarından mahkûmiyet yaşamış bireyler mevcuttur. Katılımcılardan 2'sinin aile ve akrabasından, 3'ünün aile ve arkadaşlarından, 2'sinin akraba ve arkadaşlarından, 2 kişinin ise aile, akraba ve arkadaşlarından mahkûmiyet yaşamış bireyler olduğu görülmüştür.

Yakın çevresinde cezaevine giren bireylerin bulunduğu bu 25 katılımcıdan 14'ünün (%56) cezaevine girme nedenlerinden en az biri, yakın olarak gördükleri kişilerin girme nedenleriyle aynıdır. Bu bağlamda, literatürdeki bilgilerde olduğu gibi araştırmamızda da kişilerin birbirini etkilediği görülmektedir. Nitekim çalışmanın kavramsal ve kuramsal

çerçeve kısmında belirtilmiş olan ayırıcı birliktelikler teorisinde Sutherland (1978, s. 80-82), suç işleme davranışının öğrenilen bir davranış olduğunu ve bireylerin bu davranışı genellikle yakın çevresinden öğrendiğini belirtmektedir. Bu teoriye göre kişinin yakın olarak gördüğü insanlar arasında suçlu davranışın yaygın olması, onların suçu normal bir davranış olarak algılamasına, dolayısıyla suçlu davranış sergileme oranını arttırmasına yol açmaktadır. Benzer şekilde ayırıcı güçlendirmeler teorisini ortaya isimlerden olan Akers (1999, s. 62-63) de insanların çevrelerinden öğrenme suretiyle suçlu davranış sergilediğini iddia etmekte ve taklit olgusunu suçlu davranışı öğrenmede ana etkenlerden biri olarak saymaktadır.

Yakın çevrenin, kişinin suçlu davranış gerçekleştirme üzerindeki etkisi noktasında Beatty ve Snell (2016, s. 21) Amerika'da gerçekleştirmiş oldukları çalışmada cezaevinde bulunan bireylerin %38'inin en az bir kardeşinin mahkûmiyet yaşamış olduğunu tespit etmiştir. Rowe ve Osgood da (1984) sosyal çevrenin, bilhassa ailenin suçluluk durumunun bireyi etkilediğini ifade etmektedir. Onlar yakın görülen kişilere ek olarak aile içerisinde suçlu davranışlar sergileyen bireylerin varlığının kişinin suç işleme ihtimalini arttırdığını dile getirmektedir. Literatürden verilen bazı örneklerde de görüleceği üzere kişinin yakın çevresinin suçlu davranış durumu kendisini de etkilemektedir. Öyle ki araştırmamızın verilerinde de ortaya çıktığı gibi yakın çevresindeki kişilerin suçlu davranış sergilemesi, bireylerin suça yönelme ve dolayısıyla mahkûmiyet yaşama ihtimalini pozitif yönde etkilemektedir.

4.2. Mahkûmiyet Öncesi

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın temel kavramlarından olan mahkûmiyeti yaşamadan önce bireylerin nasıl bir yaşam sürdürdüğüne ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilecektir. Bireylere sorulan sorularla onların dinî hayatı başta olmak üzere bireysel ve sosyal yaşamına ilişkin bulgulara da değinilecektir.

4.2.1. Cezaevine Girmeden Önceki Günlük Yaşamlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırma yapılırken görüşme yapılan bireylerin cezaevine girmeden önce nasıl bir yaşam sürdürdüklerini anlamak amacıyla günlük hayatlarının nasıl olduğuna dair soru sorulmuştur. Mülakat sorularının açık uçlu olması hasebiyle katılımcılara herhangi bir cevap kısıtlaması getirilmeden diledikleri gibi cevap verebilecekleri söylenmiştir. Verilen

cevaplar neticesinde “çalışma hayatı”, “sosyal hayat”, “sıradan rutinler”, “illegal faaliyetler” ve “eğitim-araştırma” olmak üzere beş temaya ve bunların altında yer alan kategorilere ulaşılmıştır.

Tablo 11

Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önceki Günlük Yaşamlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Çalışma Hayatı	30	97
Sosyal Hayat	26	84
Sıradan Rutinler	16	52
İllegal Faaliyetler	9	29
Eğitim-Araştırma	5	16

Günlük yaşamın nasıl olduğuna dair soruya verilen cevaplara göre ortaya çıkan ilk tema çalışma hayatı temasıdır. Bu tema altında 30 katılımcı (%97) aktif veya pasif oldukları yönünde çalışma hayatına atıfta bulunmuştur. Çalışma hayatına herhangi bir şekilde atıfta bulunmayan tek katılımcı aynı zamanda araştırmada yer alan tek kadın katılımcıdır. Bununla birlikte çalışma hayatı teması iki kategoriden oluşmakta olup bunlar “işle iştigal” ve “çalışma yok” kategorileridir.

Bireylerden 26’sı (%84) cezaevine girmeden önce bir işle uğraştığını ve çalışma hayatında aktif olduğunu dile getirmiştir. Kimi katılımcılar vaktinin çoğunu işiyle geçirirken kimi katılımcılar ise daha az süreyi işleri için harcadığını belirtmiştir. Vaktinin çoğunu çalışmakla geçirdiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Çılgın boya yapardım. Hâlâ da yaparım. Gençliğimiz güzelce boya yapmakla geçiyordu. Sağda solda iş antlaşmasına giderdik. İşimizle ilgili seminerlere giderdik. Mesela; burada seminerler düzenlenirdi. Çekilişler olurdu bana hep boya çıkardı şansımдан. Boş gitmezdim. Tulum falan verirlerdi. İşte giyecek falan. Hayatım devamlı, sürekli çalışmakla geçti. Şimdi ben hiç boş durmayı sevmezdim. Benim gezme fırsatım olmazdı çalışmaktan. İşte bizim hayatımız bu. Devamlı çalışmak*” (K-1). Benzer şekilde cezaevine girmeden önce vaktinin çoğunun işiyle geçtiğini ifade eden bir başka katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Ben full time çalışan bir adamdım. Sabah 8, gece 12 arası. Gündüz bir iş, akşamları başka bir iş yapıyordum. Bu şekilde hayatıma devam ediyordum*” (K-19). Verilen örneklerde görüleceği üzere cezaevi sürecinden önce katılımcıların ekseriyeti toplumun geneli gibi muhtelif düzeylerde de olsa çalışma hayatında etkin bir biçimde yer almıştır.

Çalışma hayatına atıf yapan 4 (%13) katılımcı belli bir işle düzenli olarak meşgul olmadığını yahut herhangi bir şekilde çalışmadığını ifade etmiştir. Bu noktada, düzenli çalışma hayatı olmayan bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Günlük yaşantım serseri tarzıydı, açık söyleyeyim sana. Çalışma yoktu, düzenli çalışma yoktu. Öyle olsa bir mesleğimiz olurdu, o da biz de yoktu*” (K-12). Herhangi bir şekilde çalışmadığını söyleyen katılımcılardan biri şu ifadeleri kullanmıştır: “*İşte geziyorduk arkadaşlarla. Hep birlikteydik. Ben çalışmazdım. Arkadaşlarla çıkardık gezerdik. Vaktimin çoğu dışarıda arkadaşlarla geçiyordu. Arkadaşlarımın yanında değilken de evdeydim. Hep böyleydi*” (K-15). Katılımcıların ifadelerinden vakitlerinin çoğunu arkadaş ortamında geçirdikleri, düzenli bir şekilde çalışmadıkları, sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için dönem dönem bir işle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Bu kategorideki katılımcıların düzenli bir yaşamının olmayışının ya da suçlu davranışlar gösteren arkadaş ortamının etkilerinden dolayı suçlu davranışa yönelmelerinin kolaylaştığını söylemek mümkündür.

Cezaevinden önceki günlük hayata dair verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucu ortaya çıkan ikinci tema sosyal hayat temasıdır. Katılımcılar günlük hayatlarını anlatırken çeşitli yönleriyle sosyal hayatlarına vurgu yapmıştır. Toplam 26 katılımcının (%84) muhtelif taraflarına değindiği sosyal hayat teması beş kategoriden oluşmaktadır. Bu tema altında oluşan kategoriler şunlardır: Arkadaş ortamı, eğlence hayatı, aile-akraba, arkadaş-çevre eksikliği, aile-akraba eksikliği.

Sosyal hayat teması altında yer alan ilk kategori arkadaş ortamı kategoridir. 23 katılımcı (%74) cezaevine girmeden önceki günlük hayatlarından bahsederken arkadaş ortamında vakit geçirdiğini söylemiştir. Bazı katılımcılar tüm vakitlerini arkadaş ortamında geçirdiğini söylerken bazı katılımcılar vakitlerinin bir kısmını bu ortamda geçirdiğini ifade etmiştir. Ailesine vakit ayırmayıp tüm zamanını arkadaş ortamında harcadığını söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Arkadaşlarla takılırdım. Bazen çalışıyordum. Çok içiyordum, hep arkadaş ortamında vakit geçiriyordum. Ailemle vakit geçirmiyordum. İçen adam ailesi ile ilgilenmez. Benim için nerde sabah orda akşamdı*” (K-27). Genelde arkadaş ortamında olduğunu söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Bu noktada bir örnek şu şekildedir: “*Genelde arkadaş ortamındaydık. Eve bazen giderdik...Bekâr evimiz olurdu orada kalırdık. Kendimiz bulur kendimiz yerdik, öyle söyleyeyim sana*” (K-12).

Eğlence hayatı kategorisi sosyal hayat teması altındaki ikinci kategoridir. Araştırmada yer alan 11 katılımcı (%35) cezaevine girmeden önce günlük hayatlarında disko ve bar gibi mekânlarda vakit geçirdiğini, bununla birlikte alkollü ortamlarda eğlence hayatı yaşadığını dile getirmiştir. Bu hususta bir katılımcı şunları söylemiştir: “*Lay lay lom, gelişigüzel yaşadım. Gezerdim kumarhane, gazino, bar, diskotek, şehir dışı*” (K-25). Eve gitmeyip sürekli dışarıda olduğunu ve arkadaşlarıyla alkol aldığını belirten bir başka katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Girmeden önce hiç eve gitmezdim. Geziyordum hep. İçerdim, ederdim. Çalışmazdım...Gezerdim. Hep dışarıdaydım, 7/24. İçerdim, gezerdim. Eve pek gitmezdim. Hep dışarıdaydık*” (K-4).

Günlük yaşamında aile ve akrabalarıyla vakit geçirdiğini söyleyen 9 katılımcı (%29) aile-akraba kategorisini oluşturmaktadır. Bu katılımcılardan 6’sı (%19) hayatında ailesinin ve akrabalarının da var olduğunu belirterek bu konuya fazla değinmemişken bazı katılımcılar ailesinin arkadaşlarından önce geldiğini ifade etmiştir. Ancak bu sayı oldukça sınırlıdır. Katılımcılardan yalnızca 3’ü (%10) ailesinin arkadaşlarından önce geldiğini söylemiştir; fakat bu 3 kişiden biri, işini de ailesiyle eşit seviyede gördüğünü vurgulamıştır. Bu noktada bir örnek şu şekildedir: “*Bol bol ailemi gezdirirdim. İşim dışında sürekli ailemi gezdirirdim. Arkadaşarımla gezerdim. Belli dönemlerde alkol alırdım. Faydalı olmasa da haram olsa da belli dönemlerde alıyordum işte. Bunu Allah’tan da saklayamam kuldandan da saklayamam. Alıyordum yani içki, sigara içiyorduk. Yine aileme bağlıydım. Arkadaşarımla da vakit geçirirdim; ama aileme daha çok bağlıydım. %70 aileme zaman ayırıyorsam %30 da arkadaşarıma verirdim. Yani işimin dışında çoğu zamanım ailemeydi, kısmen de arkadaşarımla*” (K-16). Bu noktada dikkat çeken husus, katılımcılardan sadece 3’ünün (%10) ailesini ön plana çıkarmış olmasıdır. Yani katılımcıların birçoğu ailesini ön plana çıkarmamış, aksine katılımcıların 14’ü (%45) arkadaş ortamının ailesinden önce geldiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, bireylerin ailelerinden ziyade suçlu davranışların gösterildiği arkadaş ortamını öncelemesi onların arkadaşlarından etkilenme durumunu ortaya koymaktadır. Bireylerin davranışlarında çevresindeki insanlardan etkilenmesine dair veriler çalışmanın geçmiş kısımlarında verilmişti. Tüm bu bilgilerden hareketle olumsuz fiillerin yaygın olduğu arkadaş ortamının aileden önde tutulması, bireylerin suçlu davranışa yönelmelerine pozitif yönde etki etmiştir yorumunda bulunmayı mümkün kılmaktadır.

Aile-akraba eksikliği bu temadaki dördüncü kategoriye oluşturmaktadır. Buna göre 8 katılımcı (%26) ilişki noktasında aile ve akrabalarıyla yeterli düzeye sahip olmadığını

belirtmiştir. Bu katılımcılardan bazıları ilişki düzeyinin yetersiz olduğunu, bazıları ise aile veya akrabalarıyla arasında herhangi bir bağ olmadığını söylemiştir. Bu konuda bir örnek şu şekildedir: “...Bunun dışında zaten biz aile olarak içli dışlı bir aile değildik. Şöyle söyleyeyim; aynı sofrada bile çok az yemek yerdik. Babam bizden ayrı yerdi hep o yüzden ailemizle pek irtibatımız yoktu yani. Öyle toplu bir yere gitme olayımız falan yoktu ailece. Biz mesela; hayatımız boyunca pikniğe bile gitmedik, götürmedi babam” (K-18).

Sosyal hayat temasındaki son kategori arkadaş-çevre eksikliği kategorisidir. Bu kategoride 4 (%13) katılımcı arkadaş çevresinin fazla olmadığını veya hiç arkadaş ortamı bulunmadığını dile getirmiştir. Bu bireylerden bazıları bulunduğu çevreden çıkmadığı için, bazıları ise işiyle meşgul olmaya ağırlık verdiğinden dolayı fazla arkadaşı olmadığını veya hiç arkadaş ortamı bulunmadığını söylemiştir. Genelde yetiştiği çevredeki kimselerle arkadaşlık ettiği için fazla arkadaşı olmadığını söyleyen bir katılımcı şunları söylemiştir: “Arkadaş ortamımız hep aynı mahallede komşularımızın çocuklarıydı. Bunlardı yani. Böyle dışarıdan artı bir arkadaş edinmedik kimseyi. Zaten kabuğumuzdan da dışarı çıkamadık” (K-2). İşle meşgul olduğundan dolayı hiç arkadaş ortamı olmadığını belirten bir katılımcının sözleri ise şu şekildedir: “Sabahtan kalkıyordum işe gidiyordum, akşamına eve geliyordum. Öyle arkadaş ortamı falan hiçbir şey yoktu. Bir şey yapacaksam hep tek kendim giderdim...İş ve dinlenmeydi yani hayatım. Ayrı bir şey yoktu” (K-22). Arkadaş çevresinin suçlu davranış üzerindeki etkisine çalışmanın kısımlarında değinilmişti. Bunun aksi duruma sahip olan bu kategorideki bireylerin mahkûmiyet sebeplerine bakıldığında iki katılımcının sadece bir defa cezaevine girdiği ve başka çaresi olmadığı iddiasıyla cinayet işlediği görülmektedir. Diğer iki katılımcının ise bedelsiz senet ve evrakta sahtecilik gibi bireysel suçlardan dolayı ceza aldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada, suçlu davranışın sadece çevreden öğrenme yoluyla gerçekleştirilmediği; ancak bunun önemli bir faktör olduğu, arkadaş çevresi sınırlı olan kişilerin mecburiyetten ve bireysel suçlardan dolayı mahkûmiyet yaşamalarıyla bir kez daha ortaya koyulmaktadır.

Cezaevine girmeden önceki günlük hayata ilişkin bulgular sonucu tespit edilen üçüncü tema sıradan rutinler temasıdır. Buna göre 16 katılımcı (%52) mahkûmiyet süreci öncesinde günlük hayatında sıradan rutinlerle meşgul olduğunu belirtmiştir. Bu noktada bir katılımcının sözleri örnek teşkil etmektedir: “Çalışıyordum, abim esnafta onun yanında çalışıyordum. Sadece dükkâna geliyordum, eve gidiyordum. Bunun dışında hep aynıydı” (K-29).

İllegal faaliyetler teması günlük hayata ilişkin verilen cevaplar doğrultusunda oluşan dördüncü temadır. Buna göre 9 katılımcı (%29) günlük hayatta illegal sayılan davranış veya faaliyetler içerisinde olduğunu belirtmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında bazı katılımcıların illegal olarak nitelendirilen bu faaliyetlerin detaylarından bahsettiği, bazı katılımcıların ise detay vermeden suç sayılacak davranışlar sergilediğini dile getirdiği görülmektedir. Örneğin; çek senet tahsilatı yaptığını ifade eden bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Ölümsüzmüş gibi yaşıyordum. İçtiğim zaman milletle uğraşıyordum. İnsanlara yedirip içiriyordum. Çalışıyordum, ticaret yapıyordum. Babamla iş yapıyorduk. Çek senet tahsilatı yapıyorduk. Evle bağım yoktu, genelde dışarıda bekâr evlerindeydim. Yani hep ortam yapıyorduk, içiyorduk. Arkadaşlarla birlikteydik. Hep böyleydi yani. Evlenmeden önce evden çıkmıyordum. Full illegal yani kim ne isterse onu yapıyordum. Herkes için her şeyi yaptım. 100’e yakın dosya yaptım”* (K-14). Detay vermeden illegal işler yaptığını söyleyen bir katılımcının sözleri ise şu şekildedir: *“İllegal işler yapıyordum. Hayatım böyle geçiyordu”* (K-30).

Katılımcıların günlük hayatlarına ilişkin veriler doğrultusunda ortaya çıkan son tema eğitim-araştırma temasıdır. Bu tema altında 5 katılımcı (%16), cezaevinden önce günlük hayatlarında eğitim, okuma veya araştırma gibi faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bahsi geçen eğitim faaliyetleri içerisinde örgün eğitim sistemi içerisinde okula gitmek olduğu gibi çeşitli topluluklardan dinî eğitim alma veya eğitim verme davranışları da mevcuttur. Cezaevine girmeden önce derneklerde öğretmenlik yaptığını dile getiren bir katılımcının ifadeleri şöyledir: *“Eğitimle ilgilenirdim. Bazı resmi derneklerde öğretmenlik yapardım. Aynı zamanda benim gençlere yönelik kurduğum bir kuruluş vardı orada çalışmalar yapardım”* (K-17). Günlük hayatını anlatırken din ile alakalı okumalar ve araştırmalar yaptığını dile getiren katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Okuyan biriydim. Dinimi seviyordum, dinimi araştırıyordum. Arkadaş ortamım da dine yakındı. Din hakkında konuşmalar yapardık”* (K-28). Bu noktada, verilere bakıldığında eğitim faaliyetleri ilgilenen katılımcıların, çalışma grubunun %16’sını oluşturduğu görülmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi suçlu davranış sergileyen bireylerin eğitim düzeyleri genellikle üst seviyede olmamaktadır. Araştırmamızda da elde edilen bulgular bu durumu doğrular niteliktedir. Zira katılımcıların sadece %16’sı günlük hayatlarından bahsederken eğitime atıfta bulunmuştur.

4.2.2. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet süreci öncesine dair sorularda katılımcılara sorulan ikinci soru sosyal çevreleri ile ilişkilerinin nasıl olduğudur. Verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda üç tema ve bu temalara bağlı kategoriler ortaya çıkmıştır. Buna göre ortaya çıkan ilk tema “olumlu ilişki” temasıdır. Bu temaya bağlı üç kategori bulunmakta olup bunlar; çevre, arkadaş ve aile-akrabadır. Kategorileştirme sırasında çevre ve arkadaş arasında ayırım yapılmasının sebebi katılımcıların ifadeleridir. Bu soruya verilen yanıtlarda katılımcılar ilişkilerine dair açıklama yaparken arkadaşlarını daima diğer insanlardan ayrı tutmuş ve arkadaşlarının dışında kalan insanları çevre olarak adlandırmıştır.

Analiz sonucunda ortaya çıkan ikinci tema “olumsuz ilişki” temasıdır. Bu temanın altında iki kategori bulunmakta olup bu kategoriler; “aile-akraba” ve “çevre”dir. “Normal ilişki” teması bu soruda ortaya çıkan son temadır. Bu tema da önceki tema gibi “aile-akraba” ve “çevre” kategorilerinden meydana gelmektedir.

Tablo 12

Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Olumlu ilişki	Çevre	27	87
	Arkadaş	17	55
	Aile-Akraba	16	52
Olumsuz İlişki	Aile-Akraba	8	26
	Çevre	1	3
Normal	Aile-akraba	3	10
	Çevre	1	3

Katılımcıların cezaevine girmeden önce sosyal çevreleri ile ilişkilerinin nasıl olduğuna yönelik sorulan soruya verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan ilk tema olan olumlu ilişki temasının altında yer alan ilk kategori, çevre kategorisidir. Katılımcılar, ilgili soruyu yanıtlarken aile, akraba ve arkadaş haricinde kalan insanları ayrı değerlendirmiş, bu değerlendirmenin neticesinde ise çevre adı verilen kategori doğmuştur. Çevre kategorisinde katılımcılar komşular, yaşadıkları muhitteki bireyler, iş hayatında beraber olduğu kişiler ve diğer tanıdıklarıyla ilişkilerine değinmiştir. Bu doğrultuda 27 katılımcı (%87) mahkûmiyet yaşamadan evvel çevreleri ile pozitif ilişki içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Sürekli insanlar tarafından davet edildiğini ve

herkesle arasının iyi olduğunu söyleyen araştırmanın tek kadın katılımcısının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Her şeye beni çağırırdı insanlar. Sürekli parka, birbirimizin evine oturmaya giderdik. Herkesle aram iyiydi. Kimseye kötülüğüm yoktu*” (K-31). Bu konuda başka bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: “*Çok iyiydi, öyle bir sorunum falan olmazdı. Herkesle benim aram iyiydi. Öyle bir sorunum olmazdı yani*” (K-6). Katılımcılar çevreleriyle iyi yönde ilişkilere sahip olduğunu ifade ederken fazla detaya girmemiş ve genel olarak olumlu ilişkilere sahip olduğunu söylemekle yetinmiştir. Bu durumun, insanların kendilerine fazla yakın görmediği kişilere düşük seviyede önem vermesinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim katılımcılar kendilerine yakın olarak gördükleri arkadaşlarıyla ilişkilerinden bahsederken daha detaylı ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.

Mahkûmiyet sürecinden önce sosyal çevrelerinden arkadaşları ile olumlu ilişkilere sahip olduğunu dile getiren 17 katılımcı (%55) olumlu ilişki temasındaki ikinci kategoriyi oluşturmaktadır. Bu noktada, katılımcıların arkadaşları ile bunun dışında kalan insanları ayrı bir şekilde değerlendirip bu şekilde cevap verdiğini bir kez daha belirtmekte fayda vardır. Bu kategorideki katılımcılar arkadaşlarıyla aralarının iyi olmasının yanı sıra onlar tarafından sevildiğini, kardeş gibi olduğunu, onların yanında huzur bulunduğunu ifade etmiştir. Öyle ki ailesiyle bağı olmayıp arkadaşlarıyla bağı olan veya arkadaşlarını ailesine tercih ettiğini belirten katılımcılar mevcuttur. Bu hususta, sosyal ilişki açısından hayatında sadece arkadaşlarının yeri olduğunu söyleyen bir katılımcı; “*Sosyal çevreyle hiç bağım yoktu. Sadece arkadaşlarım vardı. Dışarıda arkadaşlarla. Aileyle bağ yoktu. Akrabalarla hiç bağ yoktu. Sadece dışarıda arkadaşlarla birlikteydik. Onlarla iyiydi aram*” (K-4) ifadelerini kullanmıştır. Din anlayışından dolayı ailesinin yanında rahatsız olduğunu ve arkadaşlarını ailesine tercih ettiğini belirten katılımcının sözleri şöyledir: “*Kendimi en huzurlu hissettiğim yer arkadaşlarımın yanındı. Ailemin yanında mesela; çok dikkat etmediklerinden dolayı belli bir zaman sonra artık rahatsız olmaya başladım. Huzurlu olduğun yer neresi diye ailemle arkadaşlarımın yanını iki seçenek olarak verseler arkadaşlarımı seçerim*” (K-13).

Katılımcılar arkadaşlarıyla olumlu ilişkilere sahip olduğunu belirtirken bunun dışında kalan insanlarla fazla ilişki kurmadığını belirtmiştir. Bu noktada, aileleriyle yeterli seviyede ilişki kurmadığını söyleyen katılımcıların ifadeleri dikkate değerdir. Zira bu durum onların aile otoritesinden uzak olduğunu ortaya koyan hususlardandır. Ailenin otoritesinin kişinin suçlu davranış sergilemesi üzerindeki etkilerine çalışmanın önceki

kısımlarında değinildiği için aynı noktaya tekrar temas edilmeyecektir. Katılımcıların ifadelerinde değinilmesi gereken bir diğer husus, vakitlerinin çoğunu arkadaşlarıyla geçiriyor olmalarıdır. Bu konuda da kişinin yakın çevresindeki insanların onun suçlu davranış sergilemesi üzerindeki etkilerine değinilmiş olup araştırmada yer alan bireylerin çevrelerindeki suçlu bireylerden etkilenerek suçlu davranışa yöneldiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Cezaevine girmeden önce aile veya akrabalarıyla olumlu ilişkilere sahip olduğunu belirten 16 katılımcı (%52) olumlu ilişki temasının son kategorisini oluşturmaktadır. Bu katılımcılardan biri akrabalar arasında çok sevildiğini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Sülalede bir numara olacak kişilerden biriydim. Yani mesela; sülalede birisi muhtar seçilecek deseler benim seçilmemi söylerlerdi. Lider vasıflıydım...Akrabalarımınla çok iyiydi. Mesela; beni severlerdi, sayarlardı”* (K-23).

Çalışmanın bu noktasında değinilecek husus, gerek çevreleriyle, gerek arkadaşlarıyla, gerekse aile veya akrabalarıyla olumlu ilişkilere sahip olduğunu belirten bazı bireylerin farkında olarak veya olmayarak bunun sebebi olarak kendi kişilik özelliklerini ön plana çıkarıyor oluşlarıdır. Örneğin; bazı katılımcılar iyi ilişki gerekçesi olarak kendisinin uyumlu, herkesle geçinebilen, sakin, lider vasıflı olmasını ileri sürmüştür. Uyumlu ve herkesle geçinebilen bir birey olduğunu belirten katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Uyumluydum. Ben herkesle geçinebilen bir kişiydim. Öyle kimseyle bir dövüşüm kavgam olmazdı”* (K-2).

Katılımcıların cezaevine girmeden önce sosyal çevre ile ilişkilerine yönelik yanıtları sonucunda ortaya çıkan ikinci tema olumsuz ilişki temasıdır. Bu tema altında aile-akraba ve çevre başlıklı iki kategori bulunmaktadır. Katılımcılardan 8’i (%26) mahkûmiyet yaşamadan önce aile veya akrabalarıyla ilişkilerinin olumsuz olduğu yönünde yanıtlar vermiştir. Kimi katılımcılar olumsuz ilişki için bir gerekçe göstermiş olsa da kimi katılımcılar araştırmacının özellikle sormasına rağmen gerekçe göstermeden kötü olduğunu belirtmiştir. Bu hususta hem ailesiyle hem de akrabalarıyla arasının iyi olmadığını söyleyen bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Akraba ortamım yoktu. Aileme atıp tutuyordum, fazla ortamım yoktu”* (K-27). Alkolden dolayı ailesiyle arasının iyi olmadığını, aynı zamanda akrabalarıyla da bir bağı olmadığını dile getiren katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Ailem kızardı alkolden dolayı. Tabi bu tatsızlık, huzursuzluk yaratıyordu. Ev içinde huzur yoktu, iyi bir yaşam yoktu. Akrabalarımı fazla sevmezdim.*

Akrabalarla pek bağım yoktu. Ben kendime özgü yaşarım. Ama akrabalarla bağım yoktu” (K-30).

Araştırmanın bu noktasında belirtmek gerekmektedir ki hiçbir katılımcı cezaevi sürecinden önce arkadaş çevresiyle kötü ilişki içinde olduğunu ifade etmemiştir. Bu durum akran ilişkisinin önemini ortaya koymaktadır. Katılımcıların arkadaşlarıyla kötü ilişki içerisinde olmamasının muhtelif sebepleri olması mümkündür. Aileyle ilişkilerin iyi olmamasından dolayı birincil ilişki için yeni alan arayışları, okul veya çalışma hayatının sorumluluklarının yerine getirilmesinin istenmemesi, arkadaş grubundaki çeşitli alışkanlıklar, arkadaşların kişiden sorumluluk gerektiren herhangi davranış beklememesi ve aile ile kötü olan ilişkilerin katılımcılar üzerinde gerginlik meydana getirme ihtimali gibi durumlar bireylerin arkadaş grubuna yönelmesine ve kötü alışkanlıkları olan arkadaşlardan etkilenme sonucu suçlu davranış göstermesine neden olmuştur yorumunda bulunmak mümkündür. Bununla birlikte ebeveynlerin kötü alışkanlıklara karşı gelmesi, toplumsal beklentileri kişiye hatırlatması, fikrî ayrılıklar ve görüşme yapılan bireylerin sorumluluk gerektiren eylemlerden kaçınması durumları, katılımcıları ailelerinden uzaklaştıran veya onlarla olumsuz ilişki kurmalarına neden olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcıların içinden çevre ile ilişkilerinin kötü olduğunu ifade eden yalnızca 1 katılımcı (%3) bulunmaktadır. Bahsi geçen katılımcı, arkadaşları haricinde aile ve akrabaları dâhil hiç kimse ile bir bağı olmadığını şöyle ifade etmiştir: *“Kötüydü. Sosyal çevreyle hiç bağım yoktu. Sadece arkadaşlarım vardı. Dışarıda arkadaşlarla. Aileyle bağ yoktu. Akrabalarla hiç bağ yoktu. Sadece dışarıda arkadaşlarla birlikteydik. Onlarla iyiydi aram”* (K-4).

Cezaevi sürecinden önce sosyal çevre ile ilişkilerin nasıl olduğuna ilişkin yanıtlar sonucunda ortaya çıkan son tema normal ilişki temasıdır. Bu tema altında da “aile-akraba” ve “çevre” başlıklı iki kategori mevcuttur. Bu bağlamda, 3 katılımcı (%10) mahkûmiyet öncesinde ailesiyle, 1 katılımcı (%3) ise çevresiyle iyi veya kötü denmeyecek şekilde normal bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmiştir.

4.2.3. Cezaevine Girmeden Önce Dine Bakışa İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada mahkûmiyet süreci öncesi döneme ait sorulan sorular arasında katılımcıların dine nasıl baktıklarına yönelik soru da bulunmaktadır. Bu soru iki kısımdan oluşmakta olup ilk kısımda genel olarak dine nasıl baktıkları sorulmuştur. Diğer kısımda

bilhassa kader inancı noktasında cezaevine girmeden önce nasıl bir bakış açısına ve inanca sahip oldukları hususu katılımcılara soru olarak yöneltilmiştir.

Tablo 13

Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler

		N	%
Dine Olumlu Bakış	Dine Bağlılık	24	77
	Sadece İnanç	7	23

İlgili sorunun ilk kısmında genel olarak katılımcıların dine nasıl baktığı sorulmuştur. Soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucunda “dine olumlu bakış” teması ortaya çıkmıştır. Zira hiçbir katılımcı dine inanmadığını veya negatif bir bakışa sahip olduğunu belirtmemiş, aksine tüm bireyler İslam inancına sahip olduğunu dillendirmiştir. Ortaya çıkan tema iki kategoriden oluşmakta olup bunların ilki; “dine bağlılık”, ikincisi ise “sadece inanç” kategorisidir. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki bu soruda katılımcılardan uygulama anlamında herhangi bir bilgi istenmemiş, yalnızca inanç bağlamında dine nasıl baktıkları sorulmuştur.

Ortaya çıkan ilk kategori olan dine bağlılık kategorisinde katılımcılar sadece inanmanın ötesinde sağlam bir inanca sahip olduğunu, hayatında dinin olmazsa olmaz bir yer teşkil ettiğini, Allah korkusu duyduğunu, Allah’ın adaletine güvendiğini, dine saygı duyduğunu ve itaat ettiğini, sadece Allah’a teslim olduğunu ve ona el açtığını, ibadetleri yerine getirdiğini ve dinin oldukça önemli bir konumda bulunduğunu belirten cevaplar vermiştir. Bu noktada, 24 katılımcı (%77) muhtelif şekillerde dine bağlılık duyduğunu belirten ifadeler kullanmıştır.

Cezaevine girmesinde din anlayışının etkili olduğunu belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “...Dine bakış açımız da zaten bizi bu yola, bu seviyeye dine olan bakışımız getirdi. Bizi şerefli kılan din oldu zaten. Sorgusuz sualsiz inanıyordum yani. Herhangi bir şey Kur’an veya sünnette olsun amenna ve saddekna der itaat ederiz” (K-13). Küçüklüğünden itibaren din alanında bazı eğitimler aldığını dile getiren bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “Şöyle söyleyeyim; ben dinime çok düşkündüm. Zaten ben küçüklükten beri camilere gittim, hocalarla Kur’an okurdum, Kur’an’ı hatim de ettim. Hafızlığa da başlayacaktım, ondan sonra bir şeyler oldu hocaların da yanına gitmedim, derslere gitmedim. Hocalar derken yanlış anlama cemaat falan değil camilerdeki hocalarımızdan bahsediyorum. İsmimin anlamı ağır benim. Babam bu

olaylardan dolayı ismini kaldıramadın galiba dedi. Bende bir şey diyemedim. Çok şükür dine bakışım iyiydi, bütün duaları ezbere bilirim. Kurbanım rabbime, bizi yolumuzdan çevirmesin” (K-18).

Dinin yasakladığı şeyleri yaparken bile bir tarafının dine yöneldiğini söyleyen katılımcının ifadeleri dikkat çekicidir: *“Ben alkol içsem bile bir tarafım hep dine yönelirdi. Ben hep dinimin emirlerini yerine getirmek istiyordum; ama olmuyordu. Yapamıyordum; ama elhamdülillah inanıyordum. Varlığına, birliğine, dirliğine inanıyordum, hiç tereddütüm olmadı” (K-30).*

Katılımcılardan 7’si (%23) olumlu bakış teması altındaki sadece inanç kategorisi içerisinde yer almaktadır. Bu kategorideki katılımcılar dine olumlu baktığını ve inandığını belirtmiş; ancak bunun ötesinde dine bağlılık belirten herhangi bir ifade kullanmamıştır. Sahip olduğu inancı kocakarı imanı olarak adlandıran bir katılımcının sözleri dikkat çekicidir: *“Tabi belli bir inanç vardı bizde. İnanç vardı; ama bazı bilgiler yani ilim yoktu bizde. Kocakarı imanı işte, Allah ve peygamber biliyoruz; ama niye yaratıldık, niçin yaratıldık bunları bilmezdik mesela. Ama inancımız vardı çok şükür” (K-12).*

Mahkûmiyet yaşayan bireylerin cezaevi süreci öncesi dine bakışları ve dinî inanç durumlarına yönelik literatürde pek fazla çalışma bulunmamasına karşın bu konuda ülkemizde Certel tarafından 2004 yılında yapılmış bir araştırma mevcuttur. Buna göre Certel (2009, s. 53) mahkûmlara cezaevine girmeden önce Allah inancına sahip olup olmadıklarına ilişkin bir soru yöneltilmiş ve mahkûmların cevapları doğrultusunda onların %94,2’sinin cezaevine girmeden önce mutlak bir şekilde Allah inancına sahip olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Çevik’in (2010, s. 61) 2010 yılında gerçekleştirdiği çalışmada çalışma yapılan mahkûmların %94,7’sinin Allah’a inandığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ise katılımcıların tamamının dinî inanca sahip olmasının tespit edilmiş olması, farklı zamanlarda gerçekleştirilmesine karşın Certel’in ve Çevik’in çalışmalarıyla benzer sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Ayrıca bazı katılımcıların uygulama yapamasa bile inancının çok güçlü olduğunu dillendirmesi, bu bireylerin dini uygulama boyutundan çok teorik ve duygu boyutunda yaşadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bu noktasında katılımcılara sorulan sorunun ikinci kısmı, mahkûmiyet sürecinden önce nasıl bir kader inancına sahip olduklarıdır. Katılımcıların yanıtları doğrultusunda ortaya çıkan tema tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 14
Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Kadere Bakışlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Her Şey Yazgıdır	14	45
Kader Değişebilir	8	26
Düşünülmedi	5	16
Yazgı Yoktur	4	13

Görüşme yapılan bireylerin vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda kader inançları noktasında dört tema tespit edilmiştir. Buna göre cezaevine girmeden önce sahip olunan kader inancına yönelik yanıtlar sonucu ortaya çıkan temalar şunlardır: “Her şey yazgıdır”, “kader değişebilir”, “düşünülmedi” ve “yazgı yoktur”.

Kader inancı konusunda katılımcılardan 14’ü (%45) kaderin alınyazısı olduğunu ve başa gelen her şeyin kaderde yazdığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar kader noktasında insanın Allah tarafından yazılanı yaşadığı, her şeyin önceden yazıldığı ve insanın sadece gerçekleştirici olduğu, Allah ne isterse bireyin onu yaptığı şeklinde cevaplar vermiştir. Sahip olduğu inanca göre kaderde yazılanı yaşadığını beyan eden bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kader Allah’ın verdiği bir şeydir. Alınyazısıdır. Allah ne yazarsa biz onu yaparız*” (K-15). Bu tema altındaki bir başka yanıt ise şu şekildedir: “*Kader inancım vardı. Kader konusunda her şey alınyazısıdır, yazgıdır. Bu başıma gelecekmış veya ben bu yoldan yürüyecekmışim. Yani gitmem gerekiyormuş gittim*” (K-2).

Kaderin değişebileceği düşüncesine sahip olan bireylerin yanıtları, kader inancı konusunun ikinci temasını teşkil etmektedir. Buna göre 8 katılımcı (%26) kaderin değişebileceğini, insanın hayatının bazı kısımlarında karar verici olduğunu, kadere bireyin yön verebileceğini belirten yanıtlar vermiştir. Bu hususta bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*İnsan bazen kendi kaderine yön verebilir. Yani tamam, kader diyorlar alınyazısıdır falan diyorlar; ama bu biraz da insanın elindedir. Yani benim düşüncem öyle*” (K-20).

Kader konusu hakkında fikri olmadığını, bu konuyu daha önce hiç düşünmediğini belirten 5 katılımcı (%16) ilgili sorunun üçüncü temasını oluşturmaktadır. Öyle ki bu katılımcılara soru yöneltildiğinde bazılarının şaşırıldığı ve daha önce böyle bir şeyi hiç düşünmediğini ifade ettiği görülmüştür. Bu konuda bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Kader konusunu hiç düşünmedim. Hiç aklıma gelmiyordu*” (K-23).

Yazılmış bir yazgının olmadığını, insanın davranışlarının kendi iradesi doğrultusunda gerçekleştiğini dile getiren katılımcılar bu sorunun son teması olan yazgı yoktur temasını teşkil etmektedir. Bu noktada, 4 katılımcı (%13) insan için bir yazgının söz konusu olmadığını ve bireyin, davranışlarının tümünü kendi hür iradesiyle gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Her şeyin insanın kendi elinde olduğunu söyleyen bir katılımcı düşüncelerini şu ifadelerle dillendirmiştir: “*Kader kişinin elindedir bana kalırsa. Niye kişinin elinde; şurada bir hata yaparsan kader mi diyeceksin. Hatayı biz yapıyoruz. Bazen diyorlar ki kader, ne kadar ya. Her şey senin elinde. Kader diye bir şey yok*” (K-22).

Görüşme yapılan bireylerin cevaplarına uygulanan içerik analizi neticesinde katılımcıların %71’inin mutlak veya değişebilir bir şekilde kader inancına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu konuda Certel’in (2009, s. 55) araştırmasında katılımcıların %95’inin kader inancına sahip olduğu görülmektedir. Her iki çalışmanın verileri değerlendirildiğine Allah inancı noktasında büyük benzerlik olmasına karşın kader konusunda azımsanmayacak oranda farklılık olmasının sebebi katılımcıların bireysel düşüncesiyle açıklanabileceği gibi kanaatimizce çalışmanın yöntemiyle de alakalıdır. Nitekim Certel’in çalışması nicel bir çalışma olup verileri anket uygulaması sonucunda elde etmiştir. Bu çalışmada ise nitel yöntemin veri toplama tekniklerinden olan derinlemesine mülakat yapılmış olup bu teknik katılımcıların düşüncelerini daha detaylı açıklamalarına imkân vermekte ve daha detaylı analiz yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki görüşme yapılan bireylerin kader algıları yaklaşık olarak ülkemizdeki insanların kader algılarıyla yakın oranlara sahiptir. Zira ülkemizde 2023 yılında katılımcılara daha fazla seçeneğin sunulduğu bir araştırmada her şeyin önceden belirlendiğini düşünenlerin oranı %54, başa gelen kötü şeylerin insanın kendi fiillerinden kaynaklandığını düşünenlerin oranı aynı şekilde %54 olarak tespit edilmiştir (Nişancı, 2023, s. 211).

Katılımcıların büyük çoğunluğunun kader inancına sahip olması, onların mahkûmiyet sürecinde yaşadığı zorluklarla başa çıkma sürecine etki etmiştir. Talihsiz olaylar sonucu cezaevine giren bazı katılımcılar yaşadığı sıkıntıların kaderinde olduğunu düşünmüş, yaşanması gereken bir şeyin vakti geldiğinde vuku bulduğunu ve kendisinin sadece olayın faili olması gerektiği için o anda orada olduğu fikriyle rahatlama yaşamıştır. Bazı katılımcıların kullandığı bu başa çıkma stratejisi onların mahkûmiyet sürecini daha az psikolojik tahribatla atlattıklarına olanak sağlamıştır.

4.2.4. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Katılımcılara sorulmuş olan cezaevine girmeden önce dinî uygulamaları düzeylerine ilişkin yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucunda “düzenli ibadet”, “düzensiz ibadet” ve “farz ibadet yok” olmak üzere üç temaya ulaşılmıştır. Bu temalardan ilki olan düzenli ibadet teması “farz ibadetler” ve “iyilik/sadaka” olmak üzere iki kategoriden müteşekkildir. Katılımcıların cevapları doğrultusunda temalar oluşturulurken düzenli ibadet teması altında yer alan farz ibadetler kategorisinde farz ibadetlerden en az birini düzenli şekilde yaptığını ifade eden katılımcıların cevapları yer almaktadır. Düzensiz ibadet temasında ise farz ibadetlerden en az birini düzenli olmadan, ara sıra yerine getirdiğini dile getiren katılımcıların yanıtları bulunmaktadır. Bununla birlikte farz ibadet yok teması altında mahkûmiyet süreci öncesinde herhangi bir şekilde hiçbir farz ibadeti yerine getirmediğini söyleyen katılımcıların yanıtları mevcuttur.

Tablo 15
Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Düzenli İbadet	Farz İbadetler	17	55
	İyilik/Sadaka	7	23
Düzensiz İbadet		15	48
Farz İbadet Yok		4	13

Dinî uygulamalara ilişkin yanıtların bulunduğu ilk tema olan düzenli ibadet temasının ilk kategorisini oluşturan farz ibadetler kategorisi altında 17 katılımcının (%55) yanıtları bulunmaktadır. Bu katılımcılar cezaevine girmeden önce farz olan ibadetlerden en az birini düzenli biçimde yerine getirdiğini söylemiştir. Buna göre 10 katılımcı (%32) düzenli şekilde namaz ibadetini, 17 katılımcı (%55) düzenli olarak oruç ibadetini ifa ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte düzenli namaz kıldığını dile getiren 10 katılımcı aynı zamanda oruçlarını da düzenli biçimde tuttuğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda 7 katılımcı (%23) da düzenli namaz kılmadığını; ama düzenli olarak oruç tuttuğunu dile getirmiştir. Namaz ve oruç ibadetini düzenli olarak yerine getirdiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Beş vakit namaz kılıyordum. Orucumu düzenli tutuyordum. Hepsini yapıyordum” (K-1). Düzenli namaz kılmadığını; ama oruç kaçırmadığını söyleyen bir

katılımcının sözleri şöyledir: “*Ara sıra. Cumaya giderdik. Bazen kıldık bıraktık; ama oruç tamdı. O tamdı canım. Oruç yediğimi ben bilmem*” (K-6).

Katılımcılardan, farz ibadetlerden namazı düzenli olarak yapanların mahkûmiyet yaşama sebeplerine bakıldığında genelinin iftiraya uğradığını söylemesi, düşüncelerinden dolayı yahut kaza sonucu mahkûm olduğunu belirtmesi veya cezaevine girmesine neden olan davranışı dinî veya toplumsal değerlere dayandırarak meşrulaştırması dikkat çeken bir durumdur. Öyle ki düzenli olarak namaz ibadetini yerine getirdiğini söyleyen katılımcılardan sadece ikisi yukarıda sayılan gerekçelere dayandırmadan suçlu davranış sergilediğini dile getirmiştir. Bahsi geçen iki katılımcıdan bir tanesi ise arkadaş ortamında uyuşturucuya alıştığı için bu duruma geldiğini ifade etmiştir. Katılımcıların bu şekildeki yanıtlarını bireyin istemediği bir durumla başa çıkmada kullandığı savunma mekanizmalarından olan ussallaştırma ile açıklamak mümkündür. Nitekim ussallaştırma/mantığa bürüne durumunda bireyler yapmış olduğu bir davranış için hafifletici mazeretler öne sürerek bahsi geçen davranışı daha az yanlış gösterme gayreti sergilemektedir (Freud A. , 2011, s. 24; Cüceloğlu, 2018, s. 299-300). Namaz ibadetini düzenli yerine getirenlerin yanıtlarının aksine oruç ibadetine düzenli olarak devam edenlerde böyle bir durum bulunmamakta olup düzenli oruç ibadeti ile mahkûmiyet yaşanmasına sebep olan olay arasında dikkat çekici bir vaziyet mevcut değildir.

Düzenli ibadet teması altındaki bir diğer kategori olan iyilik/sadaka kategorisinde 7 katılımcı (%23) düzenli biçimde insanlara iyilik yaptığını veya sadaka verdiğini söylemiştir. Katılımcılardan bazıları sevdiği ve sevap olduğunu düşündüğü için sadaka verip insanlara yardım ettiğini, bazıları kazalardan korunmak için sadaka verdiğini dile getirmiştir. Örneğin; bir katılımcı düzenli olarak sadaka verip insanlara iyilik yaptığını şöyle ifade etmiştir: “*...sadaka vardı. Onlar her zaman vardı. İyilik yapma yönümüz her zaman ağır basıyor yani. %51, %51 iyilik, %49 kötülük ben sana öyle söyleyeyim yani*” (K-12). Büyüklerinden gördüğü için sadaka verdiğini söyleyen bir katılımcının bu konudaki sözleri şu şekildedir: “*Her zaman sadaka veriyordum elhamdülillah. Çocukluğumuzda öğretilen buydu. Elimizden geldiğince sadaka verirdik*” (K-16).

Dinî uygulamaları düzenli olarak gerçekleştiren katılımcıların yanında bu uygulamaları yerine getirmeyen katılımcılar da mevcuttur. Araştıramaya katılan 15 birey (%48) farz olan ibadetlerden en az birini ara sıra yaptığını söylemiştir. Bu katılımcılardan 14’ü (%45) ara sıra namaz kıldığını, 1’i (%3) ise ara sıra oruç tuttuğunu belirtmiştir. Ara

sıra namaz kıldığını söyleyen 14 katılımcıdan 6'sı (%19) orucunu düzenli olarak tuttuğunu dile getirmiştir. Geri kalan 8 katılımcı (%26) ise hem namazı hem de orucu düzensiz bir şekilde yerine getirdiğini ifade etmiştir. Oruç ve namaz ibadetinin her ikisini de ara sıra gerçekleştirdiğini söyleyen katılımcılardan birinin sözleri şöyledir: “*Ara sıra namaz kılardım. Orucu da ara sıra tutardım. İbadetlerimizde eksiklik vardı*” (K-10).

Düzenli ya da düzensiz şekilde bazı ibadetleri yerine getiren katılımcılar olmasına karşın mahkûmiyet süreci öncesinde hiçbir farz ibadeti yapmadığını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda 4 katılımcı (%13) cezaevine girmeden önce hiçbir farz ibadeti yerine getirmediğini söylemiştir. Katılımcılar hiçbir ibadeti yerine getirmediğini söylerken zaman bulamama ve arkadaş ortamının etkisi gibi durumları ileri sürmüştür. Bu noktada, bir katılımcının sözlerini örnek olarak vermek mümkündür: “*Hiç uygulamazdım valla. Yalan mı söyleyelim. Bayram, Cuma hiçbir şey yoktu. Zaman bulamıyorduk*” (K-4).

Mahkûmiyet süreci öncesi dinî uygulamaları yerine getirme durumuna ilişkin sorulan soruya verilen cevaplara bakıldığında namaz, oruç, sadaka ve insanlara iyilik yapma veya yardım etme ibadetlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu noktada, katılımcılara soru sorulurken herhangi bir ibadeti yerine getirip getirmediği özel olarak sorulmamasına rağmen tüm katılımcılardan özellikle namaz ve oruca yönelik cevapların gelmiş olması, bu bireylerin dinî uygulama ifadesinden namaz ve oruç ibadetlerini anladığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte katılımcıların %87'sinin düzenli veya düzensiz şekilde ibadet ettiğini belirtmesi, onların dine uzak insanlar olmadığını göstermektedir. Nitekim düzensiz ibadet temasındaki katılımcılardan bazılarının tembellik göstermek, vakit bulamamak gibi bahaneler sunması, onların istemelerine karşın düzenli olarak ibadet edememelerinin göstergeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca farz ibadetlerden hiçbirini yapmayan 4 katılımcıdan 1'inin düzenli olarak sadaka verdiğini belirtmesi, katılımcıların mahkûmiyetten önce dine uzak olmayan insanlardan müteşekkil olduğunun başka bir göstergesidir.

Katılımcıların mahkûmiyet öncesi dinî uygulamaları yerine getirme düzeyine ilişkin Certel'in araştırmasında oruç ibadeti konusunda yakın, namaz konusunda nispeten farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Certel'in (2009, s. 57-59) 2004 yılındaki araştırmasında mahkûm olmadan önce düzenli namaz kılanların oranı %16,4 iken düzenli oruç tutanların oranı %61'dir. Bu çalışmada ise mahkûmiyet öncesi düzenli namaz kılan

katılımcı oranı %32, düzenli oruç tutan katılımcı oranı %55 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında namaz ibadeti konusunda yarı yarıya fark mevcutken oruç konusunda yaklaşık %5'lik bir fark söz konusudur. Benzer şekilde Peker'in (1990, s. 104-105) araştırmasıyla da namaz ibadeti noktasında görece farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Peker'in araştırmasında cezaevine girmeden önce düzenli olarak namaz ibadetini yerine getirenlerin oranı %13,7 olarak tespit edilmiş, düzenli bir şekilde oruç tutanların oranının ise %56,2 olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu farkların sebeplerinden biri olarak çalışmaların yapıldığı tarih ve bölgenin etkili olduğunu yorumunda bulunmak mümkündür. Nitekim Certel'in çalışması 2004 yılında Isparta ve Burdur cezaevlerinde, Peker'in çalışması ise 1986 yılında Ordu ve Giresun cezaevlerinde yapılmış, bu araştırmanın mülakatları ise Adana, Gaziantep ve Osmaniye illerinde gerçekleştirilmiştir.

4.2.5. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmamızda mahkûmiyet öncesi süreçle alakalı katılımcılara sorulan sorulardan biri de onların davranışlarını dine göre düzenleme durumudur. Bu soruyla katılımcıların mahkûmiyet süreci öncesinde günlük davranışlarında, hâl ve hareketlerinde, insanlarla ilişkilerinde vb. hayatlarını sürdürürken dini göz önünde bulundurup bulundurmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. İlgili soruya verilen yanıtlara uygulanan analiz sonucunda iki tema ve bunlara bağlı çeşitli kategoriler tespit edilmiştir. Bahsi geçen temalardan ilki "dine uygun yaşam" teması olup bu tema, "günahtan kaçınma" ve "sevap işleme" başlıklı iki kategoriden müteşekkildir. "Günah işleme" teması bu sorudaki ikinci tema olarak tespit edilmiştir. Bu tema ise "bilerek günah işleme", "istemeden günah işleme" ve "meşrulaştırma" başlıklı üç kategoriden oluşmaktadır.

Tablo 16

Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bilgiler

		N	%
Dine Uygun Yaşam	Günahtan Kaçınma	17	55
	Sevap İşleme	11	35
Günah İşleme	Bilerek Günah İşleme	9	29
	İstemeden Günah İşleme	6	19
	Meşrulaştırma	2	6

Araştırmaya katılan bireylerin davranışlarını dine göre düzenleme durumundaki ilk tema olan dine uygun yaşam teması altındaki yanıtlara bakıldığında sahip oldukları inanca göre sevap olduğunu düşündükleri fiillerde bulunma ve günah olarak nitelenen şeylerden kaçınma unsurlarının ön plana çıktığı iki boyutun mevcudiyeti görülmektedir. Bu tema altında toplamda 21 katılımcının (%68) yanıtı bulunmaktadır. Katılımcılardan bazıları mahkûmiyet öncesi süreçteki yaşamlarında hem günahattan kaçındığını hem de sevap olarak belirtilen davranışları gerçekleştirdiğini ifade ederken bazı katılımcılar sevap işleyemese bile en azından gücü ölçüsünde günahattan kaçındığını dile getirmektedir. Bu bağlamda, ilk temada katılımcılar olumlu olanı gerçekleştiremeye bile olumsuzdan uzak durmaya gayret ederek dine uygun hareket ettiğini belirten yanıtlar vermiştir. Ayrıca belirtmek gerekmektedir ki analiz işlemi yapılırken herhangi bir değer yargısında bulunarak günah veya sevap ifadesi kullanılmamış, bizzat katılımcıların ifadeleri doğrultusunda bu kavramlar seçilmiştir.

Dine uygun yaşam teması altında bulunan günahattan kaçınma kategorisinde 17 katılımcı (%55) mahkûmiyet yaşamadan önce günah olarak gördüğü davranışlardan kaçındığını ifade etmiştir. Bu kategori altında katılımcılar, mümkün olduğunca helale harama dikkat etme, bakmakla yükümlü olduğu kimselere haram yedirmeme, sinirlenince abdest alma, hırsızlık gibi kendisine veya çevresine zarar vereceğini düşündüğü günahlardan kaçınma, dinen uygun olmadığını düşündüğü için uyuşturucu madde kullanımından sakınma gibi yanıtlar vermiştir.

Günahattan kaçınma noktasında kendisinin mümkün olduğunca dikkat ettiğini; ama bakmakla yükümlü olduğu bireylere haram yedirmediğini belirten bir katılımcının sözleri dikkat çekicidir: *“Biz haram yiyorduk yalan söylemeyelim. Mecbur olmadığımız sürece yedirmiyorduk; ama evdekilere falan. Bazen mecbur kalıyorduk yalan söylemeyelim. Allah bizi affetsin. Aslında dikkat etmeye çalışıyordum. Mecbur kalmadıkça harama bulaşmamaya çalışıyordum; ama para lazım oluyordu işte”* (K-11). Günah işlemenin kendisine zarar verdiğini, bu yüzden helal haram konusunda hassas olduğunu belirten bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Bu yaptığımdan rabbim razı olur mu olmaz mı diye düşünürdüm. Her davranışında aklımda rabbim vardır. İşlediğim günahlar beni mahveder. Günah işlediğimde kendimi çok kınarım”* (K-28).

Günahattan kaçınmaya çalışmak suretiyle dine uygun hareket etmeye çalışan katılımcılar olmasının yanında sevap işlediğini belirterek dininin istediği gibi hareket

etmeye çalıştığını söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Görüşme yapılan bireylerden 11'i (%35) mahkûmiyet süreci öncesi günlük yaşamında İslam'a göre sevap olduğunu düşündüğü davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, Allah için insanlara yardım etmek, -katılımcının kendi tabiriyle- uç noktalarda dinî hassasiyet göstermek, Kur'an'ı Kerim'in tavsiyelerine uymak, başkalarına İslam dinini anlatmak yani tebliğde bulunmak, iş hayatında dinin kurallarını dikkate almak gibi durumlar katılımcıların bu soruya vermiş olduğu yanıtlar arasında yer almaktadır.

Sevap işlemek amacıyla gençlerle ilgilendiğini ve onlara iş bulma konusunda yardımcı olduğunu belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Çok kişiye yardım ettim ben. Gençlerle ilgileneceksin, onların sorunlarını çözeceksin. İşi yoksa iş imkânı vereceksin. Ben bunları yaparken Allah emrettiği için yapıyordum. Ben bir şey yaparken, normal hareket ederken dinim benim için önemliydi o zaman da”* (K-1). Bu hususta başka bir örnek de şöyledir: *“Sürekli insanlara yardım ederdim, yanımda gerçekten ihtiyacı olanları çalıştırırdım, mahalleden bazılarını kurslara gönderirdim. Biz böyle gördük Allah korkusuyla yaşadık, Allah için insanlara yardım ettik”* (K-16). Sünnet olduğuna inandığı için yolculuğa çıktıklarında bir arkadaşlarını emir seçtiklerini söyleyen katılımcının sözleri şöyledir: *“Arkadaşlarımı Allah için severdim. Mesela; yola çıkarken sünnet diye emir seçerdik kendimize. Kalabalığa girmezdim insanlar günah işliyor diye”* (K-26).

Mahkûmiyet öncesinde dine uygun davranış düzenleme sorusuna verilen yanıtlara uygulanan analiz sonucunda ortaya çıkan ikinci tema günah işleme temasıdır. Bu temanın altında “bilerek günah işleme”, “istemeden günah işleme” ve “meşrulaştırma” başlıklı üç kategori mevcuttur. Katılımcıların cezaevine girmeden önce günah işleme noktasında üç farklı tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Kimi katılımcılar davranışının günah olduğunu bilmesine rağmen elinde olmayan sebeplerden dolayı ya da gerekçesiz bir şekilde; ancak bile isteye günah işlediğini belirtmiştir ki bu tür cevaplar bilerek günah işleme kategorisini oluşturmuştur. Bir diğer grup, gerçekleştirdiği davranışın günah olduğunu düşünmesine karşın muhtelif zorunluluklardan dolayı günah işlediğini dile getirmiştir. Bu grup da istemeden günah işleme kategorisini meydana getirmiştir. İlgili temanın son kategorisi olan meşrulaştırma, bireyin yapmış olduğu fiilin günah olduğunun farkında olmasına rağmen kendi durumunu özel görerek günah olan fiili meşrulaştırıp günah olmadığına kanaat getirmesi durumudur.

Günah işleme temasının ilk kategorisi olan bilerek günah işleme kategorisinde 9 birey (%29), yaptığı fiilin günah olduğunu bilmesine rağmen yine de o davranışı gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Örneğin; bir katılımcı cezaevi sürecinden önce bir davranışı günah olmasına rağmen umursamadan yaptığını şöyle ifade etmiştir: “*Aslında bir şeyler yaparken aklımıza gelirdi de pek dikkat etmezdik o an ki cahillikle mi diyelim. Şimdi daha sağlıklı düşünüyoruz yani. O zamanlar helal haramı umursamazdık. Yani şu helalmiş, şu harammış umursamazdık mesela. Bilirdik; ama umursamazdık*” (K-12). İçinde din olduğunu belirtmesine karşın kendi yolu olarak nitelediği yaşam tarzından dolayı helal haram ayrımı yapmadığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Sıfır. Yok, fark etmiyordu. Bu yollarda olduğumuz için hiç helali haramı ayırt edemiyorduk. İçimizde din vardı; ama gel gör ki yaşama şeklimizden dolayı onları pek ayırt edemiyorduk işin açığı*” (K-4).

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere katılımcıların tümü İslam dinine mensup olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların %77’si uygulamada olmasa dahi en azından inanç boyutunda dine karşı bağlılık ifade eden yanıtlar vermiştir. Ancak katılımcılardan bazıları zorunlu olduğu, ortamdan dolayı mecbur hissettiği, başka çaresi olmadığı gibi gerekçelerle günah işleme yoluna gitmiştir.

Katılımcılardan bile isteye günah işlediğini söyleyenler olmasına karşın istemeden günah olarak nitelenen davranışları sergilediğini belirtenler de mevcuttur. Bu bağlamda 6 katılımcı (%19), istemeden günah işlediğini dile getirmiş ve istemeden günah işleme kategorisini oluşturmuştur. Bu katılımcılar istemeden günah işlediğini, pişman olmasına rağmen günah olarak gördüğü davranışa devam ettiğini, Allah nasıl olsa affeder düşüncesiyle hareket ettiğini veya mecburiyetten dolayı yaptığını belirten cevaplar vermiştir. Dinî konularda hassas olmasına karşın yaşam koşullarından dolayı yanlış işler yaptığını söyleyen bir katılımcının sözleri dikkat çekicidir: “*Elimizden geldiği kadar dikkat ediyorduk dinî şeylere; ama bazen hayat şartları insanı çok zorladığı için ister istemez yanlış şeyler yapıyorduk*” (K-20).

İstemeden günah işleyen bireylerin aksine yaptığını hareketin günah olduğunu biliyor olmasına rağmen o fiili meşrulaştırıp günah olmadığını düşünenler de mevcuttur. Nitekim 2 katılımcı (%6) bu doğrultuda yanıtlar vererek meşrulaştırma kategorisini teşkil etmiştir. Örneğin; bir davranışta bulunurken Allah ne der diye düşündüğünü belirten bir katılımcı, kazancını haram yoldan sağladığını düşündüğü birinin kazancını almayı kendince uygun

görmekte ve bunu şöyle ifade etmektedir: “*Kendime değil de başkalarına dini nasihat ediyordum, yani tebliğ ediyordum. Ama yine de bir şey yaparken din ne der Allah ne der diye düşünüyordum. Şu şekilde söyleyeyim; Allah ne der derdim bunun dışında karşıdaki insanın kalbini de düşünürdüm. Helal haram olarak da şöyle; yanlış yoldan kazanan alıyordum; ama helal yoldan kazananı karışmazdım. Helal para kazanan için canımı veririm*” (K-14). Diğer örnekte ise katılımcı dine uygun yaşamaya çok dikkat ettiğini söylemesine ve çalıştığı yerde helale harama dikkat ettiğini örnek vermesine karşın şartlar oluştuğunda insanlara zarar vermeyi doğru görmektedir: “*Çok dikkat ederdim. Mesela; çalıştığım yerde hiç haram iş yapmadım. Ben haram yapmam; ama yeri gelirse adam vururum*” (K-29). Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki meşrulaştırma kategorisindeki bireylerin her günahı değil kendinde uygun gördüğü bazı günahları meşrulaştırdığı dikkat çekmektedir. Bu kategori altındaki katılımcıların cezaevine girme sebeplerine bakıldığında ikisinin de yanıtlarında meşrulaştırdığı sebeplerden dolayı mahkûmiyet yaşadığı görülmektedir. Nitekim 29 numaralı katılımcı yaralamadan, 14 numaralı katılımcı ise defalarca yaralama ve gasp suçlarından dolayı cezaevine girmiştir. Bu bağlamda, cezaevine girmelerine neden olan fiili çeşitli gerekçelerle meşrulaştıran katılımcıların savunma mekanizmalarından olan ussallaştırma/mantığa bürüme mekanizmasını kullandıkları göze çarpmaktadır.

4.2.6. Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Bilgi Seviyelerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet öncesi sürece dair katılımcılara sorulan dinî bilgi düzeyine ilişkin soru ile katılımcıların kendilerini dinî konularda nasıl gördüğü anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada katılımcılara herhangi bir seçenek sunulmamış, kendilerini hangi düzeyde görüyorlarsa buna uygun yanıt vermeleri istenmiştir. Verilen yanıtlar sonucunda “orta seviyede bilgili”, “iyi seviyede bilgili”, “düşük seviyede bilgili”, “bilgisiz” ve “çok iyi seviyede bilgili” olmak üzere beş tema tespit edilmiştir.

Tablo 17

Katılımcıların Cezaevine Girmeden Önce Dinî Bilgi Seviyelerine İlişkin Bilgiler

	N	%
Orta Seviyede Bilgili	11	35
İyi Seviyede Bilgili	9	29
Düşük Seviyede Bilgili	5	16
Bilgisiz	3	10
Çok İyi Seviyede Bilgili	3	10

Dinî bilgi düzeyine ilişkin ilk tema orta seviyede bilgili temasıdır. Buna göre 11 katılımcı (%35) cezaevine girmeden önce orta düzeyde dinî bilgiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu temadaki katılımcılar, sahip oldukları bilgileri kitaplardan okuyarak, okul veya camide eğitim alarak, çeşitli dinî grupların faaliyetlerine katılarak ve çevrelerinde bulunan insanlardan duyarak kazandıklarını belirtmişlerdir. Dinî bilgisini okulda aldığını ve yaşlılarına göre iyi seviyede olsa da genel olarak orta düzeyde dinî bilgiye sahip olduğunu söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Okulda öğrendiğim şeylerdi. Orta diyelim; ama gerçekten yaşlılarıma göre iyiydi dinî bilgim”* (K-21). Dinî eğitim almasına karşın bilgi seviyesini orta olarak belirten bir başka katılımcı şunları söylemiştir: *“Dini eğitim aldım. Aldığım ilim bana çok şey kattı. İlim anahtardır. Orta derecede bilgim vardı girmeden önce. İyi ya da kötü diyemem”* (K-26).

Katılımcılardan iyi seviyede bilgili olduğunu belirten 9 birey (%29), iyi seviyede bilgili temasını oluşturmaktadır. Bu bireylerin yanıtlarına bakıldığında bilgilerinin kaynağının aile, cami, okul, çeşitli gruplar, şahsi okuma ve araştırmalar olduğu görülmektedir. Dinlediği hocalar ve bireysel okumalar sonucunda iyi bir dinî bilgi düzeyine sahip olduğunu ifade eden katılımcının sözleri şu şekildedir: *“İyiydi. Oldu bitti okumayı çok severim. Sürekli okur ve araştırırım. Dinlediğim hocalar sayesinde de bilgim arttı. Bakış açısı kazandım”* (K-28).

Bahsi geçen sorudaki üçüncü tema düşük seviyede bilgili temasıdır. Bu tema altında 5 katılımcı (%16) mahkûmiyet yaşamadan önce dinî bilgisinin çok zayıf veya düşük seviyede olduğu belirten cevaplar vermiştir. Katılımcıların dördü herhangi bir gerekçe sunmaksızın düşük seviyede bilgi sahibi olduğunu söylerken bir katılımcı ailesinin çabalarına karşın kendisinin eğitim almaktan uzak durduğunu ifade etmiştir. Dinî bilgisinin çok zayıf olduğunu söyleyen bir katılımcı ailesinin kendisini camiye gönderdiğinde yaptıklarını şöyle dillendirmiştir: *“Çok zayıftı. Ailem camiye gönderirdi; ama kaçırdım. Teravih için yolladıklarında bile hırsızlık yapardım”* (K-30).

Dinî konularda bilgisiz olduğunu belirten 3 katılımcı (%10) Bilgisiz temasını oluşturmaktadır. Bilgisiz olmasını babasının kendisini camiye göndermemesiyle gerekçelendiren katılımcı şunları söylemiştir: *“Dini bilgim yoktu. Babam içki içen adamdı beni hiçbir hocaya, camiye göndermedi”* (K-24). Cezaevinden önce sadece Hz. Muhammed’in ismini bildiğini söyleyen bir katılımcı ifadeleri kullanmıştır: *“Sıfır.*

Sadece peygamber efendimizin adını bilirdim. Onu da dedem şöyle elini kalbine koyar şöyle yap oğlum derdi. Öyle yapardım” (K-8).

Dinî konularda bilgisi olmadığını söyleyen katılımcıların yanında çok iyi düzeyde bilgi sahibi olduğunu belirten katılımcılarda mevcuttur. Bu noktada 3 katılımcı (%10) mahkûmiyet süreci öncesinde çok iyi düzeyde bilgi sahibi olduğunu belirtmek suretiyle bu sorudaki son temayı meydana getirmiştir. Ailesinden aldığı bilgi neticesinde çok iyi düzeyde bilgi sahibi olduğunu söyleyen katılımcının sözleri şöyledir: “Çok iyiydi. Bu ailemden gelen bir şeydi. Ailemden gelirdi. Bak dedim ki benim babam tasavvuf ehliydi” (K-9). Tüm akrabalarının hoca olduğunu ve onlardan aldığı bilgiler sayesinde bu konuda her şeyi bildiğini söyleyen katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “Dini bir eğitim almadım da benim sülalemin hepsi hoca olduğu için onlardan dinlerdim yani her şeyi dinlerdim. Her şeyleri bilirdim yani. Yani dinî bilgim iyiydi yani” (K-1).

Mahkûm bireylerin cezaevine girmeden önceki dinî bilgi durumlarına ilişkin literatüre bakıldığında büyük oranda olmasa dahi birbirine yakın denebilecek sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu noktada Özdemir’in (1998, s. 43) 1998 yılında sekiz farklı cezaevinden 450 mahkûmla anket tekniği kullanılarak yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarına göre katılımcıların %6,4’ü dinî bilgi düzeyinin oldukça fazla, %42’si yeteri kadar, %32’si az, %16,9’u çok az, %2,4’ü ise bilgisiz olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmanın verileriyle karşılaştırıldığında orta ve çok iyi bilgili derecelerinde birbirine yakın diğerlerinde ise birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Bu durumun ise çalışmanın yapıldığı tarih ve şartlarla alakalı olduğu yorumunda bulunulabilir.

4.2.7. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olayın Günah Olup Olmadığını Düşünmelerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet süreci öncesiyle alakalı katılımcılara sorulan son soru, cezaevine girmelerine sebep olan olayın günah olup olmadığını düşünme durumlarıdır. Bu noktada, katılımcılara olay gerçekleştiği dönemde mahkûmiyet yaşamalarına sebep olan olayın kendi inanışlarına göre günah olup olmadığı sorulmuş ve verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucunda “günah” ve “günah değil” başlıklı iki temaya ulaşılmıştır. Toplamda 16 katılımcı (%52) günah değil, 15 katılımcı (%48) günah teması altında yanıt vermiştir. Bu temalardan ilki olan günah değil temasına bağlı “masumiyet iddiası”, “dinen mübah”, “suç unsuru yokluğu”, “günah olmayan fiil”, “bilgisizlik”, “haz duyma”

ve “küralsızlık” olmak üzere yedi kategori ortaya çıkmıştır. Buna karşın günah teması altında ise “otokontrol kaybı”, “anlık tepki”, “bilinçli fiil”, “çaresizlik”, “mecburiyet” ve “adalet temini” başlıklı altı kategori teşekkül etmiştir. Katılımcıların çoğu olayın günah olup olmadığına dair tek gerekçe sunsa da bazı katılımcılar birden fazla gerekçeyle yanıt vermiştir.

Tablo 18

Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olayın Günah Olup Olmadığını Düşünmelerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Günah Değil	Masumiyet İddiası	5	16
	Dinen Mübah	3	10
	Suç Unsuru Yokluğu	3	10
	Günah Olmayan Fiil	2	6
	Bilgisizlik	1	3
	Haz Duyma	1	3
	Küralsızlık	1	3
Günah	Otokontrol Kaybı	5	16
	Anlık Tepki	3	10
	Bilinçli Fiil	3	10
	Çaresizlik	3	10
	Mecburiyet	2	6
	Adalet Temini	1	3

Günah değil teması altında yer alan masumiyet iddiası kategorisinde 5 katılımcı (%16), mahkûmiyet yaşamalarına neden olacak bir olayın içerisinde bulunmadığını, kendilerine iftira atıldığını, dolayısıyla günah sayılabilecek bir unsurun mevcut olmadığını iddia etmiştir. Cezaevine girme sebebinin normal şartlarda günah olduğunu; ancak kendisinin bu işin içinde olmaması sebebiyle dinî açıdan mesuliyet taşımadığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yani cezaevine girmemde günah olduğunu düşündüğüm, yaptığım bir iş olmadığı için rahatım. Çünkü bilmediğim bir işin, yapmadığım bir işin içinde buldum kendimi. Ben bu işi gerçekten yapmış olsaydım uyuşturucu ticaretinin günah olduğunu biliyordum. Olay normalde günah; ama ben bu işin içinde olmadığım için dinî yönden mesul değilim*” (K-19). Bu noktada belirtilmesi gereken husus, araştırmada katılımcıların beyanlarının esas alındığıdır. Araştırma, konusu itibarıyla esas olarak özgürlük ve mahkûmiyet süreçlerini incelediğinden katılımcıların gerçekten bir suç işleyip işlemediğinin üzerinde durulmamış ve kendilerinin sözleri referans alınmıştır. Nitekim cezaevine girmelerine sebep olayda

gerçekten fail olup olmadıklarına dair somut bir kanıt bulmak da hâlihazırda mümkün görünmemekle birlikte bu çalışmanın kapsamında da değildir.

Cezaevine girmesine sebep olayın günah olmadığını belirten 3 katılımcı (%10), gerçekleştirilen davranışın dinî açıdan uygun olduğunu belirtmek suretiyle dinen mübah kategorisini meydana getirmiştir. Bazı katılımcılar ise gerçekleştirilen fiilin normal şartlarda günah olduğunu; ancak kendisinin içinde bulunduğu durumun özel olduğunu söyleyerek dinen mübah hâle geldiğini ifade etmiştir. Bu hususta bir örnek şöyledir: *“Elbet tabi. Çok mütalaa ettim. Efendim, böyle olsa nasıl olur, şöyle olsa nasıl olur. Bu olayı planlama anlamında değil, dinî olarak yani. Ben böyle olmaması için tüm olabilecekleri yaptım elimden geldiği kadar. Kızımı dövmüş olur dedim, sövmüş olur dedim, kovmuş olur dedim. Bu dedim her ailede var. Çünkü niye? Esnafız biz. Her çeşit insanla oturup kalkıyoruz her çeşit. Günah olduğunu düşünüyordum; ama şer’an, şer’an; caina, malına, namusuna, vatanına eğer bir ihanet varsa burada mübah görmüş yüce yaratan. Ben öyle görüyorum, öyle inanıyorum. Bunun aksini iddia eden olur mu? Bu şekilde oldu. Artık son çareydi”* (K-3). Yaptığının sevap olduğunu söyleyen bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Sonradan suçun şekli değişse de ben adam yaralamadan girdim. Düşünmüyorum, hatta ecir olduğunu düşünüyorum çünkü adam Allah’a küfretti. Amacım buydu, ben daha bunun ecir olduğunu düşünüyorum. Günah olduğunu düşünsen bu olay bir daha karşıma geldiğinde yapmam dersin; ama ecir olduğunu düşünürsen kanımın son damlasına kadar mücadele ederim diye düşünürsün. Aynı şey yine olsa yine yaparım. Çünkü ben buna inanıyorum. Böyle bir şeyden ölsem bile böyle bir ahmağın, isyankârın elinden olacağı için Allah’ın izniyle şehitsin yani”* (K-13).

Dinen mübah kategorisindeki 3 katılımcıdan yukarıda yanıtları bulunan 2’si, yalnızca bir defa mahkûmiyet yaşamıştır. Diğer katılımcı ise iki defa cezaevine girmiş olup bunlardan birini namusu için, diğerini ise hakkının gasp edildiğini düşündüğü için gerçekleştirmiştir. Bu noktada, yanıtları verilen iki katılımcının normal şartlarda araştırmada yer alan bazı katılımcılar gibi defalarca cezaevine girmediği göz önüne alındığında bu kişilerin gerek etiketlenme korkusuyla gerekse gerçekleştirilen fiilin dinen uygun olmamasından kaynaklanan günahkârlık duygusunun etkisiyle kendilerince bir mantığa bürüme mekanizması oluşturduğunu ve kendi durumlarını dinen mübah kategorisinde değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim çalışmanın önceki kısımlarında değinilen savunma mekanizmalarından biri olan ussallaştırma/mantığa

bürüme durumu masumiyet iddiası ve dinen mübah kategorilerindeki yanıtlarda kendini göstermektedir.

Cezaevine girecek herhangi bir olayın olmadığını, yani suçsuz yere cezaevine girdiğini iddia eden katılımcıların mevcudiyeti yukarıda söylenmişti. Bununla birlikte cezaevine girecek bir fiilin var olduğunu; fakat bu fiilin suç unsuru içermediğini ve günah olmadığını belirten 3 katılımcı (%10) suç unsuru yokluğu kategorisini oluşturmuştur. Bu katılımcılar düşüncelerinden dolayı, kaza sonucu ve gerekçesiz olarak suç veya günah sayılabilecek bir sebep olmadan cezaevine girdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, düşüncelerinden dolayı cezaevine girdiğini, somut bir suç unsuru olmadığını söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Düşünmüyordum, günah değil. Benim cezaevine girme sebebim düşüncelerimdi. Bunları yazıya dökmem ve dillendirmemdi. Somut bir şey yoktu, doküman yoktu. Sadece yazdıklarım, kitaplarımın kenarına aldığım notlar ve şiirlerim. Tamamen siyasiydi. Yoksa benim herhangi bir suçum, bir fiilim yoktu. Şunu da açıkça söyleyeyim; ben vatanımı gerçekten seven bir insanım. Vatan kavramına sahibim, gerçekten severim. Milletimi de severim, vatanımı da severim. Her zaman için severim”* (K-17).

Görüşme yapılan bireylerden 2’si (%6) cezaevine girmelerine sebep olan fiilin niteliğinden ötürü günah olmadığını düşündüğünü dile getirmiştir. Bu katılımcılardan biri sürekli kavgadan dolayı, diğeri ise kavga ve senet ödememe suçundan girdiği için bu fiilleri suç olarak nitelememiştir. Bu konuda bir örnek şöyledir: *“Yok, hiç düşünmezdim çünkü benimki hep kavga dövüştü”* (K-8). Cezaevine girme sebebini gereksiz olarak adlandıran bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Gereksiz yere karıştık o işe. Günah olacak bir şey değildi. Gereksiz yere, iki kişinin yüzünden girdik. Günahından değil, gereksiz yere”* (K-22).

Cezaevine girmesine neden olan davranışı gösterdiği dönemde 19 yaşında olan, yaşının küçük olmasından ötürü bilgisiz olduğunu ve bu sebeple böyle bir şey yaptığını dile getiren 1 katılımcı (%3) bilgisizlik kategorisini oluşturmuştur. Bahsi geçen katılımcının ilgili soruya cevabı şu şekildedir: *“O zaman günah olduğunu düşünmüyordum. Çünkü o zaman daha küçüktüm. Bilmiyordum yani”* (K-29).

Uyuşturucu madde bulundurma, imal veya ticareti suçundan cezaevine girdiğini söyleyen ve olayın olduğu dönemde günah olduğunu düşünmeyen, sadece kendisine verdiği hazzı düşündüğünü söyleyen 1 katılımcı (%3) haz duyma kategorisini meydana

getirmiştir. Kendisinin ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Hayır, sadece bana keyif verdiğini düşünüyordum. Günah olduğunu düşünmüyordum*” (K-18)

Günah değil temasındaki son kategori olan kuralsızlık kategorisi altında 1 katılımcının (%3) yanıtı bulunmaktadır. Bu kategorideki katılımcı, kaybetmesinden dolayı yapacağı her davranışı mübah görmekte ve cezaevine girmesine sebep olan fiili de bu doğrultuda değerlendirmektedir. Bu bireyin cevabı tüm metotların uygulanabilirliğini içerdiği için analiz sürecinde bu kategoriye kuralsızlık başlığının verilmesi uygun görülmüştür. Bahsi geçen katılımcının ilgili soruya verdiği yanıt şu şekildedir: “*Ben günah değil derdim. Kaybetmişim, kazanmak için her yol mübah derdim. Kazanmak için her yol mübah. Her yol mübah*” (K-24).

Mahkûmiyet yaşamasına sebep olan olayın günah olduğunu düşünen katılımcıların oluşturduğu günah teması altında yukarıda sayılmış olan altı kategori mevcuttur. Bu kategorilerden ilki olan otokontrol kaybında 5 katılımcının (%16) yanıtları bulunmaktadır. Bu katılımcılar olay anında kendilerini kaybettiğini, ne yaptıklarının farkında olmadığını, fiili gerçekleştirdikten sonra durumu kavradıklarını ifade etmiştir. Bu kategorideki 5 katılımcıdan 4’ü olay anında alkol vs. kullanmadan kendini kaybettiğini, 1’ise alkolün etkisiyle ne yaptığını bilmediğini söylemiştir. Ayrıca bu kategoride dikkat çeken husus, tüm katılımcıların cezaevine girmelerine neden olan en az bir fiilin adam yaralama, öldürmeye teşebbüs veya cinayet gibi insan hayatına kast eden suçlar olmasıdır.

Normal şartlarda sergilediği davranışın günah olduğunu bildiğini; ama olay anında kendini kaybettiğini söyleyen bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Yani biliyordum günah olduğunu; ama o an ne yapacağını bilmiyorsun. Kendimi kaybediyordum. Yani sakın kafayla düşününce günah; ama o anda kendini kaybediyorsun*” (K-15). Benzer şekilde olay anında kendini kaybettiğini ifade eden başka bir katılımcı şu cevabı vermiştir: “*Bazen kendini unutuyorsun. Unuttuğunda çok kötü oluyor. Olay anında yani. Günah olduğunu bilirdik; ama o anda kendini unutuyorsun*” (K-23).

Günah teması altındaki ikinci kategori olan anlık tepki kategorisinde 3 katılımcının (%10) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar normal şartlarda günah olarak kabul ettikleri davranışları anlık öfkeyle gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Bu katılımcıların ifadelerinden olay anının sıcaklığı ile ani patlamalar yaşayarak mahkûmiyet yaşadıkları olayı gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Normal şartlarda bir insan sorduğunda günah

diyeceği davranışı bir anlık öfke ile yaptığını belirten katılımcının sözleri şöyledir: “*Yok düşünmüyordum. Anlık düşünceyle, anlık olan bir şey yani, bir anda. Hiç günah mı diye düşünmüyordum. Anlık olan bir şey yani. Birisi sorsa günah derdik; ama o anda düşünmüyorsun. Yani yalana gerek yok günah kısmını düşünmüyorduk Rabbim kimseyi yoklukla sınamasın, o an aklına gelmiyor günah. Hiçbir şey gözüne gelmiyor, gerçekten gelmiyor*” (K-20).

Günah teması altında yer alan kategorilere bakıldığında yaptığı fiilin günah olduğunu belirten tüm katılımcılar kendini kaybetme, anlık sinir, mecburiyet, çaresizlik ve adaleti temin etme gibi birtakım gerekçeler öne sürmüştür. Bu noktada, bu katılımcıların aslında yaptığı eylemden rahatsız olduğu; ancak bunu yine de yaptıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Bahsi geçen katılımcıların aksine araştırmada yer alan 3 katılımcı (%10) cezaevine girmesine sebep olan davranışın günah olduğunu düşündüğünü; fakat bilerek bu davranışa gerekçesiz bir şekilde devam ettiğini ifade etmiş ve bilinçli fiil kategorisini meydana getirmiştir.

Mahkûmiyet yaşamasına neden olan fiili bile bile yaptığını dile getiren bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Vallahi hiç aklıma gelmedi; ama illaki düşünür adam günah, yanlış diye. Birde bunun bedeli var; ama artık kader mi dedik yolda yürüdük, farklı mı oldu bilmiyorum. Ya günah olduğunu biliyorduk; ama bile bile de yapıyorduk öyle diyeyim sana*” (K-12). Her gün kendisine kızmasına rağmen yine de aynı davranışı göstermeye devam ettiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Her gün, Allah benim belamı versin diyordum. Günah olduğunu biliyordum, bile bile de yapıyordum*” (K-14).

Çaresiz kaldığı için cezaevine girmesine sebep olan fiili gerçekleştirdiğini ifade eden 3 katılımcı (%10) günah temasındaki çaresizlik kategorisini oluşturmaktadır. Bu katılımcılardan 2’si (%6) maddi olarak başka çıkar yolu olmadığı için günah olarak gördüğü davranışı gerçekleştirdiğini, 1’i (%3) ise arkadaşlarının ısrarları karşısında çaresiz kalarak zorla gittiğini ve cezaevine girmesine sebep olan fiili yaptığını ifade etmiştir. Olay anında günah olduğunu bildiğini ve rahatsızlık duyduğunu söyleyen; ancak gerekçe olarak çaresizliği sunan bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Tabi canım. Ben cezaevinden iki-üç sene sonra hakkını yediğim insanlarla helalleşmeye başladım. Hâlâ da helalleşiyorum. Yani o olay anında günah olduğunu biliyorsun; ama yapıyorsun. Çaresizlik diyelim. Rahatsız ediyordu beni*” (K-21).

Çaresiz kalarak günah olduğunu ve istemediği bir fiili yapan katılımcılara benzer şekilde 2 katılımcı (%6) kendilerini mecbur hissettiği için istemediği bir eylemi gerçekleştirdiğini ve bunun neticesine cezaevine girdiğini dile getirmiştir. Bu katılımcılardan biri, arkadaşıyla birlikte suç olan fiili gerçekleştirme zorunluluğu hissettiğini belirten ifadeler kullanmış, diğeri ise anne ve babasına şiddet uygulanıp hakaret edildiği için mecburen bu işi yaptığı manasına gelen bir yanıt vermiştir. Bu noktada, anne ve babasına yapılanlardan dolayı mecburen günah olarak gördüğü bir davranışı gerçekleştiren bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Tabii düşünüyordum. Günah olduğunu biliyordum; ama şöyle söyleyeyim; mecburiyetten girdim yani. Bir adam senin sevdiğin bir kişiye, babana veya annene küfür edip döverse... ne diyeyim yani”* (K-9).

Günah teması altındaki son kategori olan adalet temini kategorisinde 1 katılımcının (%3) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcı günah olduğunu söylediği bir eylemi yapmış; ancak bu eyleme maruz kalan kişinin topluma zararlı olduğunu düşündüğü için fazla günah olmadığını iddia etmiştir. Katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Düşünüyordum; ama fazla değil. Toplumda zararlı birini öldürdüğüm için fazla günah olduğunu düşünmüyordum. Yoksa o yaptığım iş günahı”* (K-30). 30 numaralı katılımcının ifadelerinden kendisinin de yaptığı işin günah olduğunun farkında olduğu; fakat kendince zararlı bir bireyi öldürerek toplum adına iyi bir iş yaptığı ve bir anlamda adaleti sağladığı fikrine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Cezaevine girilmesine sebep olan olayın günah olup olmadığını düşünme durumuna ilişkin literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Buna göre Peker’in (1990, s. 111) araştırmasında katılımcıların %73,7’si cezaevine girmelerine sebep olan olayın günah olduğunu, %6,6’sı ise günah olmadığını düşündüğünü belirtmiştir. Yaptığı fiilin günah olduğunu belirten katılımcıların %47’si mecburiyet ve çaresizlikten, %21,8’i karşıdaki kişinin hak ettiğinden, %22,4’ü düşünmediğinden ve çevrenin etkisinden, %8,6’sı ise işlenen fiilin normalde günah ama kendi durumunun özel olduğunu ve sevap kazandığını iddia etmesinden dolayı cezaevine girmelerine neden olan fiili gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Bu çalışmada yapılan fiilin günah olduğunu düşünenlerin (%48) oranında farklılık olsa dahi bireylerin cezaevine girmelerine neden olan fiili gerçekleştirme gerekçeleri tablo 18’de belirtildiği üzere benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, yapılan fiilin günah olma durumu farklılık arz etse de suç olarak kabul edilen davranışın gerçekleştirilme sebepleri araştırmanın

yapıldığı tarih ve bölge farklılığına rağmen benzer saiklere sahiptir. Peker'in araştırmasında gerçekleştirilen fiilin günah olmadığını belirtenlerin gerekçelerine bakıldığında katılımcıların %55'i kendisinin haklı olduğunu, %15'i adaleti sağladığını, %17,5'i yapılan bir haksızlığa karşı geldiğini, %8,7'si ise günah veya sevaba inanmadığını ifade etmiştir. Bu noktada, yapılan fiilin günah olmadığını düşünme açısından araştırmamızda elde bulgularla Peker'in araştırmasında elde edilen bulgular suç olarak belirtilen fiilin gerçekleştirilme sebepleri noktasında kısmen ayrılmaktadır.

4.3. Mahkûmiyet Süreci

Araştırmanın bu kısmına kadar katılımcıların mahkûmiyet yaşamadan önceki yaşamlarına ilişkin bazı bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Bu kısımda ise bireylerin mahkûmiyet sürecinde yaşadıklarına ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilecektir. Çalışmanın bu bölümünde görüşme yapılan bireylerin cezaevine girdiğinde ilk hissettikleri, pişmanlık durumları, manevi yaşamlarındaki değişim, dinî uygulamaları yerine getirme düzeyleri, dinî bilgi seviyeleri, davranışlarını dine göre düzenleme durumları gibi hususlar ele alınacaktır.

4.3.1. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Hissettiklerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet sürecinin ele alındığı bu bölümde katılımcılara ilk sorulan soru cezaevine girdiklerinde ne hissetmiş olduklarıdır. Görüşme yapılırken katılımcılardan cezaevine girdiklerinde, bilhassa ilk süreçte hissetmiş olduğu tüm duyguları içtenlikle söylemesi istenmiş, bunun sonucunda ise çok sayıda tema ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, ilgili soruya verilmiş olan yanıtlara uygulanan analiz neticesinde “olumsuz duygular”, “mekânsal etkiler”, “pişmanlık-ders alma”, “özlem”, “dine sığınma”, “rahatlık” ve “özgüven artışı” olmak üzere yedi tema tespit edilmiştir. Bu temalardan olumsuz duygular teması kendi içerisinde “üzüntü”, “bunalma”, “korku”, “umutsuzluk”, “tarifsiz kötü”, “mahrumiyet” ve “öfke” başlıklı yedi kategoriye ayrılmıştır. Benzer şekilde mekânsal etkiler teması ise kendi içerisinde dört kategoriye ayrılmış olup bunlar: “Yabancılaşma”, “adaptasyon”, “şaşkınlık” ve “yalnızlık” kategorileridir.

Tablo 19
Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Hissettiklerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Olumsuz Duygular	Üzüntü	22	71
	Bunalma	14	45
	Korku	5	16
	Umutsuzluk	5	16
	Tarifsiz Kötü	3	10
	Mahrumiyet	2	6
	Öfke	2	6
Mekânsal Etkiler	Yabancılık	14	45
	Adaptasyon	9	29
	Şaşkınlık	5	16
	Yalnızlık	5	16
Pişmanlık-Ders Alma		14	45
Özlem		7	23
Dine Sığınma		5	16
Rahatlık		3	10
Özgüven Artışı		1	3

Çalışmanın mahkûmiyet süreci aşamasında katılımcıların cezaevine girdiklerinde hissetmiş olduklarına yönelik soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucu ortaya çıkan olumsuz duygular temasındaki ilk kategori üzüntü kategorisidir. Bu kategori altında araştırmaya katılan 22 birey (%71) cezaevine girdiğinde üzüntü duyduğunu dile getirmiştir. Üzüntü sebebi olarak sunulan gerekçeler arasında gerçekleştirilen fiilin niteliği, aileden ve sevilenlerden uzak kalma, bilinmeyen ortama girme, elden bir şey gelmeme, normal olarak gördüğü hayatından uzaklaşma gibi durumlar bulunmakla birlikte bazı katılımcılar hiçbir sebep belirtmeden kahrolma, yıkılma, çökme gibi üzüntü bildiren ifadeler kullanmıştır.

Cezaevine ilk girdiği süreçte üzüntüden yemek yiyemediğini ve cezasını gözyaşlarıyla bitirdiğini söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: “Dört duvar benim başıma yıkıldı. İlk günler ağlaya ağlaya bir hâl oldum. İlk gün hiçbir şey yemedim. Dünya başıma yıkıldı. Çok üzuldüm. Altı yılı gözyaşım ile bitirdim” (K-31). Benzer şekilde bir katılımcı da şu ifadeleri kullanmıştır: “...ben girdiğimde bir yıl belki de bir buçuk yıl sabah, öğle, akşam bir lokma yememişim gözyaşsız” (K-3). Cezaevi dışından haber alamaması ve yapması gerekenleri yapamaması dolayısıyla üzüntü yaşayan katılımcı hislerini şu şekilde dile getirmiştir: “Cezaevine ilk girdiğimde uyuyamıyordum. Yatağım tabiri caizse bir çivi kuyusuna dönüyordu, battıyordu. Hüzünleniyordum. Dışarıdan haber alamıyorsun elin ayağın bağlı oluyor” (K-17). Bazı katılımcılar ise yaşadığı üzüntüyü

detaylandırmadan kısaca belirtmiştir. Bu hususta bir örnek şöyledir: “*Üzıldüm, büyük bir üzüntü yaşadım*” (K-12).

İnsanın hayatının pek çok safhasında yaşanan üzüntü, bu alanda çalışan pek çok uzman tarafından insanın sahip olduğu temel duygulardan biri olarak kabul edilmiştir (Izard, 1977; Ekman, 1992; Goleman, 2010). Izard’a (1977, s. 325) göre yaşamdaki başarısızlıklar ve sevilenlerden ayrılık, üzüntünün önde gelen sebepleri arasındadır. Benzer şekilde Plutchik (1990, s. 23-25) ayrılık ve kayıp durumlarını, Lazarus (1991, s. 247) ise sevilen kişilerden ayrı kalma, yaşamdaki rollerin başarılı şekilde gerçekleştirilememesi ve kişisel ya da toplumsal düzeyde negatif olarak algılanan bir vaziyet içerisine girme durumlarını üzüntünün temel sebepleri olarak görmektedir. Genel olarak bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında üzüntünün sebepleri iç ve dış sebepler olarak ikiye ayrılmış vaziyettedir (Yıldırım İ. , 2022, s. 375). Çalışmaya katılan bireylerin üzüntü nedenleri, yaşanan olayın pişmanlığı, mahkûmiyet durumunu kendine yakıştıramama, haksızlığa uğradığını düşünme, yalnız kalma, sevilenlerden ayrılık, yakın görülen kişileri zor duruma düşürme, özgürlüğe kavuşamayacağını düşünme, hayattaki rollerin yarım kalması sonucu başarısızlığa uğrama ve insanların olumsuz bakışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, katılımcıların üzüntü sebeplerinin bir kısmının iç kaynaklı bir kısmının dış kaynaklı olduğu görülmektedir. Ayrıca görüşme yapılan bireylerin üzüntü sebeplerine bakıldığında literatürde yer alan üzüntü sebeplerine benzer içeriklere sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Olumsuz duygular temasındaki bunalma kategorisinde 14 (%45) katılımcının yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar cezaevine girdikten hemen sonra sıkılma, bunalma, rahatsız olma, ruh sıkılması, sıkıntı duyma gibi şeyler hissettiğini ifade etmiştir. Katılımcılar arasında duvarların üstüne geldiğini, psikolojik olarak çöküş yaşadığını, diğer mahkûmlardan dolayı sıkıntı hissine kapıldığını belirten bireyler mevcuttur. Bu noktada, bunalma kategorisindeki bireylerin suçluluk hissi, yeni bir ortam, tanınmayan insanlar gibi nedenlerle bunalma hissine kapıldığını söylemek mümkündür.

Cezaevine girdiği ilk bir ay çok zorlandığını ve sıkıntı hissettiğini belirten katılımcının ifadeleri şöyledir: “*...orada da duvarlar üstüme üstüme geliyordu, göğüs kafesim sıkışıyordu, bunalıyordum, daralıyordum, şu an bile göğüs kafesim sıkışıyor bak orayı düşününce. İlk bir ay bu sıkıntıyı çok yaşadım. Sonra sağ olsunlar orda bazı büyüklerimiz, bazı kardeşlerimiz bize motivasyon verdi, moral verdi, ceza almazsın, geçer*

gibisinden motive ede ede bizi oraya alıştırdılar” (K-19). Yeni girmiş olduğu ortamda bulunan tanımadığı insanlardan rahatsız olan, öyle ki intiharı bile düşündüğünü belirten bir katılımcının sözleri dikkat çekicidir: “Bunalma yaşadım. Duvarlar üstüme geliyordu. İntiharı bile düşündüm. Tanımadığım kişilerle olduğum için rahat değildim. Yemek bile yiyemiyordum. Hiçbir şey yapmak istemiyordum” (K-30).

Bireyler cezaevine girdiklerinde istenmeyen bir yerde bulunma, tanınmayan insanlarla aynı ortamda yer alma, haksızlığa uğrama, mevcut durumu kabullenememe sonucu kendine kızma gibi sebeplerle bunalma hissi yaşamıştır. Bu noktada, Plutchik (2001, s. 349) insanların yaşamış olduğu bunalmayı öfke duygusunun alt bileşenlerinden biri olarak kabul etmiş ve kişilerin bulunduğu vaziyetten rahatsız olması hâlinde sıkıntı hissedeceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonucu elde edilen verilere göre katılımcıların istemedikleri bir ortama girmelerinden ve arzu etmedikleri bir durumun içerisinde yer almalarından dolayı öfke, üzüntü veya umutsuzluk temelli sıkıntı hissettiği ve bunaldığı görülmüştür.

Korku hissi, olumsuz duygular teması altındaki üçüncü kategoriye teşkil etmektedir. Görüşme yapılan bireylerden 5’i (%16) cezaevine girdiğinde korktuğunu söylemiştir. Verilen yanıtlara bakıldığında bu korkunun iki temel sebebi olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki cezaevinin bizzat kendisi ile alakalı olup fiziksel unsurlar ve diğer mahkûmları kapsamaktadır. Bahsi geçen korkunun ikinci sebebi olarak ise dış dünyada kalan sevilen bireylere ve eski hayata kavuşamama düşüncesiyle karşılaşılmaktadır.

Cezaevinden kaynaklanan korkuyla alakalı olarak dışarıdayken duyduklarının etkisiyle korku hissettiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yani kimlerin arasına gireceğimi bilmediğimden, dışarıda duyduğum insanların arasında kalırım diye korktum. Onlar da işte kimisi tecavüzden girmiş, kimi kaçakçılıktan girmiş, kimi eroinden girmiş. O insanların arasında kalacağım diye çok sıkıntılı geçti. Korktum hatta çünkü daha mahkeme sürecine vardı. Bende üzüntü ve korku vardı daha çok his olarak” (K-13).* Ailesine ve sevdiklerine bir daha kavuşamamaktan korktuğunu belirten katılımcının sözleri şöyledir: “*...aileme kavuşamama korkusu yaşadım sadece. Sevdiğim insanlardan bir dakika bile uzak uzak kalmıyordum çünkü. Hani ailemle, ablalarımın abilerimle pikniğe giderdik, her gün birbirimize gider gelirdik, yemek yerdik. Çok büyük bir maneviyatımız vardı. Bunlardan uzak kalma olayı beni kahretti” (K-16).*

Katılımcıların korku gerekçelerinin temelinde kendilerini tehlikede hissetmeleri durumu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim onların kullandığı ifadelere bakıldığında fiziksel olarak tehdit altında hissetmenin yanı sıra özgürlüklerinin, geleceklerinin ve sevdiklerine kavuşma ihtimalinin tehlikede olması katılımcıların yaşadığı korkunun temeli olarak ortaya atılabilir. Bu noktada, literatürde de bireyin kendini tehlikede hissettiği durumlarda korku duygusunun ortaya çıktığı belirtilmektedir (Eldoğan-Eken, 2020, s. 210). Bununla birlikte bireylerin gelecekte olabilecek ihtimallerden duyduğu korkunun oluşturduğu tedirgin ve bunalmış ruh hâli olan kaygı (Budak, 2009, s. 418), katılımcıların özgürlüğe kavuşamama, sevilenlerle tekrar birlikte olamama ve eski hayatı tekrar elde edememe korkusundan kaynaklanmaktadır. Bu durum literatürde de belirtilmiş olup bireylerin somut olmayan, muğlak veya nesnesiz bir duruma karşı duyduğu endişe ve korkunun onları kaygılanmaya sevk ettiği dile getirilmiştir (Barlow, 2002, s. 6-7).

Umutsuzluk duygusu bireylerin cezaevine girdiğinde hissettiği bir başka duygudur. Bu noktada 5 katılımcı (%16) cezaevine girdiğinde umutsuzluk duygusu yaşadığını belirtmiştir. Katılımcıların umutsuzluk sebeplerine bakıldığında sahip oldukları hür yaşama dönmeye dair ümidin zayıflamış olması göze çarpmaktadır. Bu noktada, hiçbir katılımcının cezaevine girmesinden dolayı kaybettiği maddi değeri olan şeyler için umutsuzluk yaşamayıp sadece özgürlükleri için umutsuzluk yaşamış olmaları özgürlüğün insan hayatı için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunun göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, cezaevinden bir daha çıkamayacağını düşündüğü için umutsuzluk hissine kapılan bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Valla değişik bir ortam. Yani hiç tanımadığım insanlar. Ben buradan çıkamam diye düşündüm hep. Bitmez dedim yani. Çünkü yaptığımız olay küçümsenecek bir olay değil. Bir kişiyi öldürmenin cezası o zaman en az 15 yıldan başlıyordu. 15+15 30. Birde kan bağı var. Zaten benim dosyamın biri idamdan açıldı. İdam madde olarak var; ama uygulama yoktu. Yabancılık oldu. Umutsuzluğa kapıldık. Kapılmadık desek yalan olur. Baya bir şey yaşadık. Değişik insanlar, kimisi çirkef kimisi bizim gibi hasbel kader başına iş gelmiş. İşte psikopat, kimisi hap kullanır veya kendisine jilet atar falan. O tip insanları da gördük. O ortamda beni hiç ümidim yoktu. Zaten babam ben içerdeyken vefat etti”* (K-2).

Görüşme yapılan bireylerden 3’ü (%10) cezaevine girdiğinde neler hissettiğine yönelik soruya tarif yapmadan kötü bir his şeklinde cevap vermiştir. Bu bireylerin yanıtları doğrultusunda tarifsiz kötü kategorisi meydana gelmiştir. Cezaevine girdiğinde

yaşamış olduğu duyguları kötü olarak niteleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: “*His olarak çok kötü bir şeydi. Tarifi yok*” (K-4).

Hürriyetten ve diğer imkânlardan yoksun kalma hissi, olumsuz duygular temasındaki mahrumiyet kategorisini oluşturmaktadır. Bu kategori altında 2 katılımcı (%6) cezaevine girdiğinde gerek özgürlük gerekse diğer somut veya soyut imkânlardan mahrum kalma hissine kapıldığını dile getirmiştir. Bu noktada örnek teşkil edebilecek bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Cezaevine ilk girdiğinde hürriyetin gider. Hürriyetin gardiyanların eline geçer. Dört duvarın arasına girdiğinde dünyanın değişir. Hürriyetin gider yani hürriyet diye bir şey kalmaz. Ben şunu yapacağım ben bunu yapacağım imkânın yok. O zamanlar zaten telefon da yoktu. Akşam olduğunda oturuyorsun, 9’da Allah kurtarsın diyerek bütün kapılar kapanyordu. Ben bir kere sancılandım. Ayaklarımı vura vura kendimi sıkı sıkı geçirdim. Hastaneye götürmediler, inanmadılar yani. Hürriyetin yok, imkânın yok. Cezaevi ayrı bir konu yani. Cezaevi bambaşka bir şey*” (K-6).

Olumsuz duygular temasındaki son kategori öfke kategorisidir. Bu kategori altında 2 katılımcı (%6) cezaevindeyken öfkeli hâlde olduğunu belirtmiştir. Bu katılımcıların ifadelerine bakıldığında öfkenin sebebi olarak cezaevi ortamının öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Cezaevindeki ortam kötüydü. Sürekli sinir, stres vardı. Psikolojim bozuldu*” (K-27).

Cezaevine girildikten sonra hissedilenlere yönelik soruya verilen cevaplar sonucunda ortaya çıkan ikinci tema mekânsal etkiler temasıdır. Mahkûmiyet yaşayan bireylerin özgürlüklerinin ilk kısıtlandığı yer olan cezaevine girişte hissedilen duyguların neredeyse tümünde bir mekân olarak cezaevinin etkilerini görmek mümkündür; ancak mekânsal etkiler temasındaki kategorilerde bireylerin yaşadığı duygularda, doğrudan etken olarak cezaevi ortamının mevcudiyeti söz konusudur. Bu bağlamda, mekânsal etkiler başlığının tercih edilmesinin nedeni, bireyin duygularını etkileyen başat faktörün cezaevi ortamı olmasıdır.

Mekânsal etkiler teması altında yer alan yabancılık, bu temanın ilk kategorisini oluşturmaktadır. Katılımcılardan 14’ü (%45) cezaevine girdiğinde yabancılık hissetmiştir. Bazı katılımcılar cezaevine girdiği ilk süreçte bilinmeyen bir ortama girdiğinden ötürü yabancılık duygusu hissetmiştir. Bazı katılımcılar ise cezaevi koşullarından ve diğer mahkûmlardan dolayı yabancılık hissettiğini dile getirmiştir. Bu katılımcılar kendilerini o ortama yakıştıramadığı, böyle bir yerin insanı olamayacağı,

suçlu olarak gördüğü diğer mahkûmlarla aynı özelliklere sahip olmadığı düşüncesiyle yabancılık çektiğini ifade etmiştir. Bilmediği bir ortama girdiği için yabancılık çeken bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Burası neresi dedim, cidden. Yani kapı açıldı burası neresi dedim ben. Allah’ın unuttuğu bir yer gibi düşündüm ben çünkü bu dünyada görebileceğin cehennem orası. Burada görebileceğin cehennem orası çünkü özgürlük kısıtlanıyor, kafanı kaldırınca gökyüzünden başka bir yer göremiyorsun, sadece dört tane duvar ve gökyüzü”* (K-18). Bulduğu ortama diğer mahkûmlardan dolayı kendisini yakıştıramayan ve bu yüzden yabancılık çekmiş olan bir katılımcının cevabı şöyledir: *“Dedim benim burada ne işim var. Orda suçu alışkanlık hâline getiren insanlar var, onlarla da yattım. Pişman olanlarla da yattım; ama çoğunluk suça alışmış insanlar. Artık girip çıkmaya alışmışlar yani. Bunun %60’ı suça alışık insanlardı. %40’ı benim gibi hasbel kader düşmüş insanlardı”* (K-9).

Yabancılık kategorisi altında yanıtı bulunan katılımcıların yabancılık duyma sebeplerine bakıldığında kendilerini cezaevi gibi bir ortama ve o ortamda bulunan insanların arasında olmaya yakıştıramamaları hususu göze çarpmaktadır. Bu durumun ise cezaevlerinin mekân olarak toplum nezdinde makbul yerler kabul edilmemesinden ve mahkûm stereotipinin insanların zihninde olumsuz bir yere sahip olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların yaşadığı yabancılık hissinin onlarda tikslenme duygusu meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bireyin zararlı ve bütünlüğünü tehdit eden uyarılardan korunmak için onlardan kaçınmasına sebep olan duygu şeklinde tanımlanan tikslenme, sadece somut şeylere karşı gelişmeyip bireyin, kendisine zarar vereceğini veya kendisi için sağlıklı olmayacağını hissettiği herhangi bir durum ya da ortam karşısında da kendini gösterebilmektedir (Akça, 2020, s. 269-270). Ayrıca kişinin, benliğine zarar vereceğini ve kendisinde travmatik etkilere yol açabileceğini hissettiği durum veya ortamlar onda tikslenme duygusunu tetikleyebilmektedir (Miller, 1993, s. 721). Bu noktada, katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere cezaevinin koşulları, bizzat mahkûmiyet hâlinin kendisi ve orada katılımcıların hoşlanmayacağı özelliklere sahip kişilerin varlığı onlarda tikslenme hissi meydana getirerek yabancılık çekmelerine neden olmuştur. Görüşme yapılan bireylerden bazılarının yaşadığı tikslenme Haidt ve diğerlerinin sosyo-ahlâkî tikslenme adını verdiği tikslenme türüdür. Buna göre kişi, toplumsal ve ahlâkî kurallara aykırı olan tecavüz, vahşet, zulüm, savunmasız insanlara saldırı, çirkin inançlar

ve vicdani olmayan tutum sergileyen kişiler karşısında tikslenme yaşayabilmektedir (Haidt, Rozin, Mccauley, & Imada, 1997, s. 118-119).

Mekânsal etkiler temasındaki ikinci kategori adaptasyondur. Bu kategori altında 9 katılımcı (%29) cezaevine girdiğinde yaşadığı ilk duygu hâlini atlattıktan sonra oraya adapte olduklarını veya bunun için çabaladıklarını belirtmiştir. Bu katılımcılar belli bir müddet sonra oraya alıştığını ifade etmiştir. Bu süreçte bazı katılımcılar cezaevine adapte olmak zorunda hissettiği için adapte olduğunu, bazıları kader olarak bunu gördüğünden dolayı alıştığını dile getirmiştir. Bu noktada, bazı katılımcıların cezaevinden önceki hayatlarını hiç yaşamamış gibi hissetmesi dikkat çekmektedir. Bu şekilde hisseden bireyler, ilgili soruya vermiş oldukları yanıtlarda sanki cezaevinde doğmuş gibi hissettiğini vurgulamıştır.

Hapishane ortamına alışmak zorunda olduğunu hissettiği için oraya adapte olduğunu belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Yani bir günlük pişmanlık yaşadım. İkinci gün sanki ben orda doğmuşum gibiydi. Şundan dolayı; ama yanlış anlama, burada yatacağın için artık belli bir süre, oraya kendini adapte etmek zorundasın. Bazen işte ağlamak sızlamak veyahut da işte bağırarak çağırmak, bunlar çözüm olmuyor. İstediyin kadar yap çıkamıyorsun oradan dışarıya. Otomatikmen ne düşünüyorsun? Ben buradayım zaten beş ay mı olur, 10 ay mı olur, 20 ay mı olur 3 üç yıl mı olur işte ben buradayım. Ben buraya adapte olmak zorundayım. Zamanla orada ortamını kurmaya başlıyorsun. Yatağındı, banyo sırandı, tıraşındı, koğuşun adabıydı, koğuşun kurallarıydı bunları öğreniyorsun. Bu senin günlük hayatın oluyor. Ama ilk girdiğinde düşünüyorsun dört duvar arasında. Benim burada ne işim var, ben buradan çıkmayacak mıyım? Ama ikinci günden sonra biliyorsun ki çıkamayacaksın artık o ortama ayak uydurmak zorundasın. Kötü bir şey, kötü bir şey; ama oraya adapte olmak zorundasın. Ağlamakla sızlamakla, bağırarak çağırmakla sadece kendine zarar verirsin”* (K-5).

Zorlu mahkûmiyet sürecini atlatabilmek ve oraya adapte olabilmek katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere oldukça zor bir durumdur. Birçok katılımcı, özgürlüklerinin olmadığı bu yeni hayata alışmaktan başka bir seçenek olmadığını düşündüğü için oraya adapte olmalarını sağlayacak unsurlara yönelmiştir. Bu süreci başarılı bir şekilde atlatabilmek için cezaevine adaptasyon sürecinde orada doğmuş gibi hissetme durumu kanaatimizce bireylerin bilinçli oluşturdukları bir his değildir. Öyle ki bazı katılımcıların bu hissi yaşamadan mahkûmiyete adapte olamama ihtimali

bulunmaktadır. Bu bağlamda, bahsi geçen vaziyet içerisinde olan katılımcıların yaşadığı yeniden doğma hissi, onların mahkûmiyete adapte olup olamaması noktasında hayati bir öneme sahiptir. Yeniden doğma hissi yaşamadan mahkûmiyete adapte olamayacak olan bireylerin yaşadığı bu durumu, mahkûmiyet yaşamını idame ettirebilme veya ettirememe noktasında belirleyici olmasından dolayı *seçilimsel doğum* şeklinde adlandırmak kanaatimizce uygun olacaktır. Bu noktada, seçilimsel doğumu bireylerin mahkûmiyet hâli ile baş etmede kullandığı bir etkinlik olarak değerlendirmek de mümkündür.

Cezaevinin fiziksel koşullarından ve diğer mahkûmlardan kaynaklanan şaşkınlık hissi yaşadığını dile getiren 5 katılımcı (%16) ilgili temadaki üçüncü kategoriyi teşkil etmektedir. Bu bireyler cezaevine girdiğinde büyük bir şaşkınlık yaşadığını ve kendilerini oraya yakıştıramadığını ifade eden yanıtlar vermiştir. Diğer mahkûmlardan kaynaklanan şaşkınlık yaşadığını söyleyen ve bu durumdan rahatsızlık duyan bir katılımcı şu yanıtı vermiştir: *“Çok şaşırdım, hem de nasıl, hem de nasıl. Burada ne işim var dedim. Yüzünü yıkamayan adamla yan yana yatıyorsun, hesabını yap. Rahatsız etmez mi seni. Bitmiş adamla yatıyorsun orada. Sen onun gibi değilsin ki. Onun seviyesine inmiş oluyorsun”* (K-22). Şaşkınlığın yanında yalnızlık hissetme durumu da bu tema altında yer alan kategorilerden biridir. Görüşme yapılan bireylerden 5’i (%16) bilinmeyen bir ortama girme ve kendisini oraya yakıştıramamaktan kaynaklanan bir yalnızlık çektiğini belirtmiştir. Cezaevine girdiği ilk hafta kimseyle konuşmayan, başka bir mahkûm kendisine bu konuda yardımcı olana kadar bu şekilde yaşayamaya devan eden katılımcının bu konudaki yanıtı şöyledir: *“İlk bir hafta boyunca kimseyle konuşmadım içeride. Kimseyi tanımıyorum etmiyorum sonuçta, bilmiyorum. Bana gelip sahip çıkan yoktu. Eninde sonunda biri gelip sahip çıktı, ben öyle ortama ısındım. Yoksa ben kendi kendimi öldürürüm dedim burada. Sonuçta kimse benimle konuşmuyordu, ben de kimseyle konuşmuyordum. Yabancıydım. Bir de çok kalabalıktı içerisi. Bayağı kalabalıktı, tuvaletin önünde yatıyorduk söylemesi ayıp. Sonra alıştık işte...”* (K-18).

Araştırmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınacak olması sebebiyle pişmanlık temasına çalışmanın bu bölümünde kısaca değinilecektir. Katılımcılardan 14’ü (%45) cezaevine girdiğinde hissetmiş olduğu duygular arasında pişmanlığı saymıştır. Katılımcılar cezaevine girmesine sebep olan olayı normal şartlarda gerçekleştirmeyeceğini, yaşadığı durumlardan dolayı iyi bir ebeveyn olmadığını, içerisinde bulunduğu durumu olumsuz olarak değerlendirerek pişmanlık duyduğunu ve bu noktada gerekli dersi çıkardığını belirten yanıtlar vermiştir. Cezaevine girmesine

neden olan olaydan ve olay esnasında karşısındaki kişiye vermiş olduğu zarardan dolayı pişmanlık hissettiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Pişmanlık oldu. Pişmanlık duymuştuk yani duymadık değil. Hiç yere yattık dedik. Hani gençlik dönemimizdi ya bir kız meselesi yüzünden kavga etmiştim mesela ben. Karşımdaki adamın suratını kesmiştim ben, çok pişman olmuşum. Gerçekten çok pişman oldum”* (K-20). Başka bir katılımcı ise yaşadığı pişmanlığı şöyle dillendirmiştir: *“Pişmanlığın en üst seviyesi diyelim, en derin seviyesi diyelim. Çok büyük bir pişmanlık yaşadım. Benim bu insanların içinde ne işim var, ben böyle bir insan değilim, aklını başına topla dedim”* (K-21). Katılımcıların ebeveyn olma durumu da onların pişmanlık yaşayıp yaşamamasını etkileyen hususlardandır. Bekârken çok daha zorlu koşullarda cezaevinde kaldığını belirten bir katılımcı baba olduktan sonra ebeveynliğini sorguladığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Ben ilk gençken girdiğimde Türkiye'nin en kötü cezaevlerinden birinde yattım, hiçbir sıkıntım olmadı. Ne zamanki çocuğum oldu, ben oradan çıktıktan sonra evlendim çocuğum oldu, o çocuğum telin arkasına geldi, o telin arkasından baktığı zaman, o zaman kendi kendime yani nasıl bir babasın düşüncesi geldi. Zor, zor”* (K-5).

Özlem duygusu katılımcıların cezaevine girdiğinde hissettiği duygulardan biri olup araştırmanın ilgili sorusundaki dördüncü tema konumundadır. Görüşme yapılan bireylerden 7'si (%23) cezaevine girdikten sonra gerek mahkûmiyet öncesi yaşamına gerekse sevdiği insanlara özlem duyduğunu söylemiştir. Bazı katılımcılar ailesini ve çocuklarını özlemiş, bazı katılımcılar ise cezaevi dışındaki yaşamını özlemiş ve bunu aşmak için dışarıda olduğunu tahayyül etme ve anıları zihinde canlandırma gibi yöntemlere başvurduğunu belirtmiştir.

Cezaevindeyken dışarıdaki arkadaşlarını özlediğini söyleyen ve dış dünyadaki yaşamına olan özleminden dolayı sürekli af haberlerini takip eden bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Hep gazeteden af haberleri okurdum. Hep bir umut. Duygusal olarak dışarıda özlediğim insanlar oldu, arkadaşlarım oldu”* (K-8). Mahkûmiyet öncesinde özgür olduğu yaşamı özleyen bir katılımcı, kendisini cezaevinde değilmiş gibi hayal ederek bu süreçle baş etmeye çalıştığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Cezaevinde değil de dışarıda olduğumu hissetmeye çalışıyordum Gözümü kapatıp bahçedeyim, çarşıdayım diyordum kendi kendime”* (K-14).

Dine sığınma ve inanmış olduğu yaratıcıdan destek alma veya onu yanında hissetme durumu bu sorudaki beşinci temayı oluşturmaktadır. Katılımcılardan 5'i (%16) cezaevine

girdikten sonra dine yönelme gereksinimi hissettiğini ve cezaevi süreciyle bu şekilde başa çıktığını belirten yanıtlar vermiştir. Katılımcılar bu soruda Allah'ın yanında olduğunu hissettiği, Allah'tan başka kimsesi olmadığı, yalnızca dine ve ibadete yönelerek rahatladığı yönünde yanıtlar vermiştir.

Duygusal açıdan yalnızca dine yönelmenin bireyi o zorlu süreçte rahatlattığını dile getiren bir katılımcı ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: *“Duygu olarak orada ancak dine yönelme kurtarıyor insanı. Din orada adamı kurtarıyordu. Abdestini alıyorsun namazını kılıyorsun. Öbür türlü olmuyor. Öbür türlü psikolojin daha çok bozuluyor”* (K-22). Cezaevindeki diğer mahkûmlara dini anlatmanın kendisini diri tuttuğunu söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Her yer kapalıydı. Çökmüştüm. Geceleri benim için zulümdü. Ailen yok, yalnızsın. Çıkarız diye düşünüyordum; ama buna rağmen oranın havası seni etkiliyor. Kitaplar okuyorduk sürekli. Oradaki insanları namaza başlattık. Oruç tuttum. Oradaki insanları İslam'a davet etmek beni diri tuttu. Hoşuma gidiyordu”* (K-26). Mahkûmiyet sürecinde sadece Allah'ın yanında olduğunu hissettiğini ve suçsuz yere cezaevine girdiğini belirten bir katılımcı bu durumun kendisini ibadete yönelttiğini söylemiş ve kendi durumunun günahlarına kefaret olabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir: *“Sadece Allah'ın yanımda olduğunu hissettim. Suçsuz yere girmiş olmam beni Allah'a, ibadete yöneltti. En güzel namazlarımı orada kıldım. Üzüntü yaşadım, iftiradan dolayı yıprandım. Çocuklarımdan ayrı kaldım; ama suçsuz olduğum için de rahattım. Belki de günahlarıma kefarettir diyordum”* (K-28).

Cezaevine girdiği süreçte rahatlık hissettiğini dile getiren 3 katılımcı (%10) bu sorudaki bir diğer temayı meydana getirmektedir. Bu bireylerden 2'si, bakmakla yükümlü olduğu kimse olmadığı ve artık cezaevine girme durumu netleştiği için ilk anda rahatlık hissettiğini söylemiştir. Bir katılımcı ise kendisinin mahkûmiyet sürecince rahat olduğunu; ancak ailesinin yaşadığı zorluklardan dolayı rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Bahsi geçen katılımcılar ilk girdiğinde yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü kısa süre rahatlık hissettiğini; fakat daha sonra çeşitli durumlardan dolayı üzüntü, umutsuzluk veya özlem gibi duygular hissettiğini ifade etmiştir.

İlk girdiği anda artık alacağı cezayı bildiği için kafasında herhangi bir soru işareti kalmadığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“İlk girdiğin zaman her şeyini unutuyorsun. Yani kafanda hiçbir sorun kalmıyor. Niye dersin, zaten yatacağını biliyorsun yani”* (K-1). Cezaevinde iken bekâr olduğu için rahat olduğunu söyleyen bir

katılımcının sözleri şöyledir: *“İlk girişimde çok rahat yattım. Hiç üzülmedim, sıkılmadım, moralim bozulmadı. Bekârdım, hiçbir şey umurumda değildi. Hiç zorlanmadım. Girdim selam verdim. Ben diyordum her gün ölmektense bir gün ölmek daha iyidir”* (K-14).

Cezaevine girildiğinde hissedilen duygulara yönelik verilen yanıtlara bakıldığında kahir ekseriyetle katılımcıların negatif yönde etkilendiği görülmektedir. Ancak ilgili sorudaki son tema, bu noktada diğer tema ve kategorilerden ayrılmaktadır. Nitekim 1 katılımcı (%3) cezaevine girdiğinde üzüntü, korku ve pişmanlık gibi duygulardan herhangi birini yaşamamış aksine daha özgüvenli hissettiğini ve seviye atladığını dile getirmiştir. Bu katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şöyledir: *“Cezaevine girdiğinde sanki level mi diyorsunuz ne diyorsunuz oyunda atlatıyorsunuz ya, daha level atlatmış gibi, sanki hayatta güzel bir yere gelmiş gibi oldum. Cezaevine girip de ben ne yapacağım, dünyam başıma yıkıldı falan değildi yani. Daha özgüvenli, daha cesaretli oldum. Bende filanı vurursam acaba ne kadar ceza alırım, bu bayandır, bu erkektir, bu ihtiyardır falan öyle bir şeyim olmazdı. Bunun için cezaevindeki insanlar benim gözümde şey gibi görünüyordu yani, sinek gibi görünüyordu”* (K-23). Bu katılımcının ifadelerine bakıldığında cezaevine girmesine sebep olan fiil için herhangi bir pişmanlık duymadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun birçok sebebi olması mümkündür; fakat bu katılımcı önceki sorulara vermiş olduğu yanıtlarda küçük yaşta annesini kaybettiğini ve bu yüzden hâlâ ona öfkeli olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, 23 numaralı katılımcının tüm bunları hayata karşı duymuş olduğu kızgınlıktan dolayı yaptığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların ilgili soruya vermiş olduğu yanıtlara uygulanan içerik analizi sonuçlarına bakıldığında mahkûmiyet süreci yaşayan bireyin çeşitli evrelerden geçtiği görülmektedir. Mahkûmiyet yaşayan tüm bireylerin aynı durumu yaşadığını söylemek doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte analiz sonuçlarına göre bireylerin önemli bir kısmının bu süreçleri yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, özgürlüğü kısıtlanan bireylerin yaşadığı ilk evre şok evresidir. Bu evrede bireyler mahkûmiyeti ilk kez tattığı için içerisinde bulunduğu durumu algılamakta zorlanmakta, şok yaşamakta ve kendilerini buldukları duruma yakıştıramadığından dolayı mahkûm olma durumunu reddetmektedir. Şok evresinde bireyler üzüntü, anksiyete, korku ve umutsuzluk yaşamaktadır. Yaşanan şokun atlatılıp, kişinin mevcut durumu kavramasından ve özgürlüğünün kısıtlanmasını kabullenmesinden sonra yabancılık evresine geçilmektedir. Bu evrede bireyler ilk kez girdikleri ortamı garipsemekte, şaşırmakta ve kendini oraya ait hissetmemektedir. Yabancılık evresiyle girift hâlde olan pişmanlık evresinde bireylerin

aklı hâlâ dış dünyadadır. Bu yüzden cezaevine girmesine neden olan fiilden dolayı pişmanlık duymakta, o anı zihninde tekrar tekrar yaşamakta ve yaşadığı olaydan kendince dersler çıkarmaktadır.

Mahkûmiyet sürecinin son evresi olan adaptasyon evresinde bireyler artık dış dünya ile fiziki olarak bağlarının kalmadığını anlayarak buldukları ortama alışmak zorunda olduklarını hissetmektedir. Bu evrede mahkûmiyet yaşamına adapte olmanın çeşitli yolları bulunmakta olup bu yolların önde gelenleri; dine sığınma, çeşitli aktiviteler ve sosyalleşmedir. Cezaevine girip ilk üç evreyi atlatan katılımcılardan bazıları bu durumun kader olduğunu ve Allah'tan geldiğini düşünerek oraya adapte olmaya çalışmakta, bazıları ise dua ve ibadete yönelerek bu sürece alışmaya çalışmaktadır. Cezaevine adapte olmanın bir diğer yolu olan çeşitli aktivitelerde bireyler cezaevlerindeki kurslara katılmakta, resmi görevlilerin derslerini dinlemekte veya kendilerine bir hobi edinerek infazlarını tamamlamaya gayret etmektedir. Sosyalleşme durumu, bireylerin adaptasyon sürecinde başvurduğu yollardan bir diğeri olup kişilerin kendileriyle aynı durumda olan mahkûmlarla iletişim kurarak rahatlamalarına ve süreci atlatalmalarına yardımcı olmaktadır.

Şekil 2. Mahkûmiyet evreleri

4.3.2. Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olan Olaydan Dolayı Pişman Olma Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci aşaması olan mahkûmiyet süreciyle alakalı katılımcılara sorulan ikinci soru, cezaevine girmelerine sebep olan olaydan dolayı pişmanlık duyup duymadıklarıdır. Görüşme yapılan bireylerin bu soruya vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda “pişmanlık duyma” ve “pişmanlık duymama” başlıklı iki tema ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan 22’si (%71) çeşitli sebeplerle pişmanlık duyduğunu, 9’u (%29) ise farklı gerekçelerle pişmanlık duymadığını dile getirmiştir.

Ulaşılan temalar altında katılımcıların yanıtları doğrultusunda meydana gelmiş kategoriler de mevcuttur. Buna göre “bireysel hatalar”, “sosyal nedenler”, “suçun niteliği”, “dinî nedenler”, “istenmeyen kayıp”, “ekonomik nedenler”, “cezaevi koşulları” ve “hayatın geçmesi” pişmanlık duyma teması altında yer alan kategorilerdir. Bununla birlikte “dinî nedenler”, “adalet sağlama”, “kültürel nedenler”, “suç olmadığını düşünme” ve “bilinçli suç işleme” ise pişmanlık duymama teması altındaki kategorilerdir. Katılımcılardan pişmanlık duyanların sayısının 22, pişmanlık duymayanların sayısının 9 olmasına karşın kategoriler altında bulunan cevaplara bakıldığında daha büyük bir sayı olduğu görülmektedir. Bu durum bazı katılımcıların birden fazla sebepten ötürü pişman olmasından veya olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 20

Katılımcıların Cezaevine Girmelerine Neden Olan Olaydan Dolayı Pişman Olma Durumlarına İlişkin Bilgiler

		N	%
Pişmanlık Duyma	Bireysel Hatalar	10	32
	Sosyal Nedenler	9	29
	Suçun Niteliği	5	16
	Dinî Nedenler	3	10
	İstenmeyen Kayıp	3	10
	Ekonomik Nedenler	3	10
	Cezaevi Koşulları	3	10
	Hayatın Geçmesi	2	6
Pişmanlık Duymama	Dinî Nedenler	5	16
	Adalet Sağlama	2	6
	Kültürel Nedenler	1	3
	Suç Olmadığını Düşünme	1	3
	Bilinçli Suç İşleme	1	3

Mahkûmiyet yaşamasına sebep olan olaydan dolayı pişmanlık yaşadığını dile getiren bireylerin yanıtlarının oluşturduğu temanın altındaki ilk kategori, bireysel hatalar kategorisidir. Bu kategoride 10 birey (%32) mahkûmiyet yaşamasına sebep olan bireysel hatalardan dolayı pişman olduğunu ifade etmiştir. Bu kategoride katılımcılar başkasının suçunu üstlenme, hayır diyememe, bazı şeyleri görmezden gelmeme, sadece kendisini ilgilendiren şeylerle meşgul olamama gibi bireysel hatalardan dolayı cezaevine girdiğini ve bu durumdan pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Bu kategoride katılımcılar dinî, ekonomik, sosyal vb. faktörlerden ziyade kendi yapmış oldukları hatalardan dolayı pişmanlık duyduğunu söylemiştir.

Başka birinin suçunu üstlendiği için mahkûmiyet yaşadığını ve bundan dolayı pişman olduğunu belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Pişmanlık duydum. Yapmadığım bir suçu üstüme aldığım için. Yapsaydım erkek gibi söylerdim. Zaten cezasını da çekmişim, devlette de kaydı var. Yapmış olsam yaptım derdim; ama yapmadım. Yanımızda satarlardı; ama benim hiçbir alakam yoktu. Bir adamın yüzünden yattım. Onun infazı patlamasın diye üstüme aldım. Benim malla alakam yoktu”* (K-10). Yapılan bir suça şahit olan ve bu duruma müdahale ettiği için cezaevine girdiğini söyleyen bir katılımcı, bahsettiği suçlu davranışı görmezden gelmediği için pişman olduğunu şöyle dillendirmiştir: *“Tabi ki. Yani şöyle ben maddeyi temin etmelerine göz yummuş olsaydım diğer insanlar gibi, bu olayı yaşamazdım. Yani işin gerçeği o. Keşke göz yumsaydım. Ben de diğer insanlar gibi karışmamış olsaydım. Yani dürüstlük fayda getiriyor, her doğru her yerde söylenmez lafı tam da o zaman geçerliydi yani. Ben aynı o noktadayım işte”* (K-7).

Pişmanlık duyma teması altındaki ikinci kategori sosyal nedenler kategorisidir. Bu kategori altında 9 katılımcı (%29), aileden uzak kalma, sevdiği kişilerden ayrılma, çocuklarından ayrı kalma ve onların geleceğini olumsuz yönde etkileme, aileyi mağdur etme, kötü insanlarla beraber olma, sosyal hayatın engellenmesi ve suçlu davranışın mağduruyla sahip olunan ortak hatıralar gibi sosyal gerekçelerden dolayı pişmanlık yaşadığını dile getirmiştir.

Çocuklarının kendisini cezaevinde görmesini istemediği için onları görüşe getirtmeyen ve cezaevine girmesinin onların siciline etki edeceğini düşünen, bu yüzden pişmanlık yaşadığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Pişman olmaz mıyım, benim iki tane kızım vardı görüşe getirtmedim görmesinler diye. Çocuklarımdan dolayı pişman oldum artı bir de şöyle bir şey var; bugün eğer ceza alırsan çocuğunun siciline kadar işler. Onun için pişman olursun yani, kendin için değil. Gelecek neslin için pişman olursun. Ben bu cezadan dolayı bile utanıyorum. Yüz kızartıcı suç olsa ne yapardım”* (K-6). Cezaevine girmesine neden olan suçlu davranışın mağduru konumundaki kardeşiyle sahip olduğu ortak geçmişten dolayı pişmanlık duyan katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Tabi. Mecbur yani şimdi neticede nedir ben bu kardeşimin doğduğu günü bilirim. Tabi duyduk yani, duyduk. Geçmişimizden dolayı”* (K-2).

Suçun niteliği kategorisi pişmanlık duyma teması altındaki üçüncü kategoridir. Bu kategori altında 5 katılımcı (%16) boş suçtan cezaevine girme, mağdurda kalıcı iz bırakma ve suçlu davranışın içeriği gibi doğrudan suçun niteliğini öne çıkaran sebeplerden ötürü pişmanlık yaşadığını ifade etmiştir.

Mahkûmiyet yaşadığı olayda mağdurun yüzünde kalıcı bir iz bıraktığı için pişman olduğunu söyleyen bir katılımcı, bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“O adamın suratını kestiğim için pişmanlık duydum. Kalıcı iz bıraktım yüzünde. Bugün bile kirli sakal bırakmasına rağmen suratında iz var. Diğer olaylardan pişmanlık duymadım; ama en çok pişmanlık duyduğum, ilk olaydı”* (K-20). Daha önce hırsızlık, gasp, yaralama, kişiyi hürriyetten yoksun kılma gibi nedenlerle sekiz defa cezaevine girmiş olan 20 numaralı katılımcının sadece yaşadığı son olaydan dolayı pişman olması oldukça dikkat çekici bir durumdur. Kişiyi öldürmeye teşebbüs ve çalıntı motosiklet bulundurma suçlarından cezaevine giren; ancak cezaevine girmeye değmeyecek suçlardan dolayı mahkûmiyet yaşadığını ve bu yüzden pişman olduğunu söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Pişman oldum. Çünkü namusum için girmedim. Hep boş suçtan yattığım için zoruma gitti”* (K-15).

Mahkûmiyet yaşamasına sebep olan olaydan dinî gerekçelerle pişman olduğunu belirten 3 katılımcının (%10) yanıtları dinî nedenler kategorisini oluşturmaktadır. Bu bireyler yaptığı fiilin günah olduğu düşüncesi ve vicdan azabı duyması nedeniyle pişman olduğunu belirtmiştir. Burada dikkat çeken husus, pişmanlık duyan bu bireylerin hiçbirinin salt dinî sebeplerle pişman olmamasıdır. Cezaevi koşullarının olumsuzluğu, hayatı kaçırmaya, mevcut yaşam düzeninin bozulması gibi durumlara ek olarak günah olması veya dinî açıdan hoş karşılanmayan bir davranışın sergilenmiş olması bu katılımcılara pişmanlık yaşatmıştır. Yapmış olduğu hata ve cezaevi koşullarının kötü olması gibi nedenlere ilave olarak, asıl günah olduğunu düşündüğü bir fiilden dolayı mahkûmiyet yaşadığı için pişman olduğunu söyleyen bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Çok pişman oldum. Hata yaptığım için pişman oldum. Günah olduğu için pişman oldum. Cezaevinin ortamından dolayı da pişman oldum; ama asıl günah olduğu için pişman oldum”* (K-29). Yaptığı fiilin günah olduğunu düşünmesinden dolayı vicdanî rahatsızlık duyan bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Günah olması vicdani bir rahatsızlık veriyordu”* (K-21).

kaldı, çocuklarım yalnız kaldı, işlerim olduğu gibi kaldı. Kaldı Allah kaldı yani. Bugün bir adam cezaevine girdiğinde 100 sermayesi varsa çıktığında sıfır sermayesi var. Hep kayıp, hem de nasıl kayıp” (K-22).

Cezaevinin koşulları, katılımcıların oraya girmelerine sebep olan olayı gerçekleştirmelerinden dolayı pişmanlık yaşamalarının bir diğer sebebidir. Görüşme yapılan bireylerden 3’ü (%10) cezaevindeki diğer mahkûmlardan duyduğu rahatsızlıktan dolayı pişman olmuştur. Bu kategoride yer alan katılımcılar da sadece tek sebepten değil birden fazla sebepten dolayı pişmanlık yaşamıştır. Diğer mahkûmlardan rahatsızlık duyan ve kendilerini oraya yakıştıramayan üç katılımcının bu gerekçeyle pişmanlık yaşamış olmaları, cezaevi koşulları kategorisini teşkil etmiştir. Bu noktada, diğer mahkûmlardan duyduğu rahatsızlığı ifade eden bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Pişman oldum. Benim bu vampirlerin canavarların içinde ne işim var dedim. Şunlara bak hele dedim, biri hırsız, biri kadın satmış, bir tane vardı iki tane bilezik için ninesini öldürmüş. Masada yemek yemeyi canım istemedi. Öyle bir adamla nasıl yemek yiyeceksin. Sen bir lafa dayanamamış kavga edip gelmişsin, adam ninesini öldürmüş iki bilezik için. Gel bununla aynı masada yemek ye. Nasıl zoruna gitmeyecek” (K-8).*

Mahkûmiyet yaşayan bireyler cezalarının infazı esnasında cezaevinde bulunurken dış dünyadaki yaşamı kaçırmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan ve yaşadığı zaman kaybından dolayı pişman olduğunu dile getiren 2 katılımcı (%6) hayatın geçmesi kategorisini meydana getirmiştir. Bu katılımcılar sosyal nedenler ve cezaevi koşullarına ilaveten yaşamış oldukları zaman kaybından dolayı da pişman olduğunu ifade etmiştir. Sosyal nedenlerle pişmanlık yaşamasının yanında hayatın geçmesi sebebiyle de gerçekleştirdiği fiilden pişmanlık duyan bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Hepsinde pişmanlığım vardı. Ailemden uzak kalma, zamanımın orada geçmesi” (K-25).*

Mahkûmiyet yaşamasına sebep olan fiilden dolayı pişmanlık duyan katılımcılar olduğu gibi bu durumdan pişmanlık duymayan katılımcılar da mevcuttur. Farklı kategorilerde yanıtları bulunan 9 katılımcı (%29) pişmanlık duymama temasını teşkil etmektedir. Katılımcıların pişman olmama sebepleri yukarıda sayıldığı için burada tekrar belirtilmeyecektir. Bu tema altında yer alan ilk kategori dinî nedenler kategorisidir. Bu kategoriye oluşturan 5 katılımcı (%16) Allah kanunlarını uygulama, kısasa kısas yapma, sevap işleyecek davranışta bulunma, dinî içerikli paylaşım yapma ve zararlı birini

öldürme gibi iddialarla dinî gerekçeleri öne sürerek cezaevine girmelerine sebep olan fiili gerçekleştirmekten dolayı pişman olmadığını dile getirmiştir.

İnanıldığı dine ve yaratıcıya küfür ettiği iddiasıyla bir kişiyi yaralamaktan cezaevine girdiğini söyleyen katılımcı, yaptığı davranıştan dolayı pişman olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: “*Pişman olmadım çünkü yaptığımın ecir olduğunu düşünüyordum. Ölseydim şehit olacaktım*” (K-13). Topluma zararlı olduğunu iddia ettiği bir kişiyi öldürdüğü için pişman olmadığını söyleyen katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: “*Pişman olmadım. Tekrar olsa yine yapardım. Topluma zararlı olan birini öldürdüğüm için pişman değilim*” (K-30). Dinî içerikli paylaşım yaptığı için cezaevine girdiğini söyleyen bir katılımcı bu durumdan dolayı pişmanlık yaşamadığını şu sözlerle belirtmiştir: “*Olmadım, şöyle olmadım; dinî paylaşım yaptığım için alındım ben. Ondan dolayı pişman değilim*” (K-26). Benzer şekilde dergilerde yer alan dinî içerikli yazılarından dolayı mahkûm edildiğini söyleyen bir katılımcı, pişmanlık duymamasını şu şekilde açıklamıştır: “*Yok, hayır. Hiç pişmanlık yaşamadım. Fikirlerimden dolayı alındığım için*” (K-17).

Gerçekleştirdiği suçlu davranışın mağdurlarının o fiili hak ettiği düşüncesine sahip olan ve bu yüzden de ilgili davranışı gerçekleştirdiği için pişmanlık duymadığını söyleyen 2 katılımcı (%6) adaleti sağlama kategorisini oluşturmaktadır. Bu katılımcılar, mağdurların cezalandırılmayı hak ettiğini ve bu suretle adaleti sağladıklarını dile getirmiştir. Bu noktada, bir katılımcı yaraladığı kişinin çeşitli gerekçelerle bunu hak ettiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Yok çünkü benim yaptığım devamlı doğruydu. Devlet bilse zaten beni aylığa bağlaması lazımdı. Benim vurduğum adamlar vurulmayı hak ediyordu. Benim vurduğum adam kadın satıyordu. Ben tövbe edemem. Tövbe edersen ölürsün. Tövbe ettiğin gün deneme tahtası olursun. Gelen sana bir tane takar gider yani. En azından namım olsun. Nasıl olsa bitmişim*” (K-23).

Cezaevine girmesine sebep olan davranışı namus gibi kültürel bir kavrama dayandıran 1 katılımcı (%3) kültürel nedenler kategorisini meydana getirmektedir. Bu katılımcı, adam öldürme ve yaralama davranışını namus meselesine ek olarak kısas yapma ve Allah kanunlarını tatbik etme gibi dinî referanslarla açıklayarak pişman olmadığını şöyle dillendirmiştir: “*Olaydan dolayı hiç de pişmanlık duymadım. İşin içinde namus meselesi olduğu için pişmanlık duydum desem yalan olur. Yalan söyleyip de birbirimizi aldatmanın, kandırmanın bir şeyi yok. İlkinden de zaten hiç pişmanlık duymadım. Kısasa kısas yaptım. Allah kanunlarını uyguladım onda. Bunun haricinde bir*

suçum yok benim. Benim dosyama araştırdı. Hayatta hiçbir zaman benim yüz kızartıcı bir suçum olmamış” (K-1).

Suç olacak bir şey yapmadığını söyleyen ve bu yüzden pişmanlık duyacak bir durum olmadığını dile getiren 1 katılımcı (%3) suç olmadığını düşünme kategorisini meydana getirmektedir. Bahsi geçen katılımcı hiçbir sebep ileri sürmeksizin iftiraya uğradığını, bu nedenle pişmanlık duymadığını şöyle dillendirmiştir: *“Hayır çünkü suçsuzdum, iftiraya uğradım” (K-28).*

Pişmanlık duymama temasının son kategorisi bilinçli suç işleme kategorisidir. Bu kategoriye oluşturan 1 katılımcı (%3), mağdurun hak ettiğini düşünme, dine atıfta bulunma, kültürel gerekçeler öne sürme gibi herhangi gerekçe sunmadan sonunu bildiği davranışlar sergilediğini, bundan dolayı pişmanlık duymadığını ifade etmiştir. Katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“Hiç pişman olmadım. Yaptığım işi bilinçli yapıyordum. Sonunu bilerek yapıyordum. Her şeyin bir bedeli var. Şimdi baklava geliyor yiyoruz. Oh ne güzel ağzımız şireleniyor. E acı geldi, acı biber yedik, terledik. Acı olduğunu bilerek yiyeceksin. Şimdi ben acı biber yemem, yersem de başımdan boncuk boncuk ter çıkar. Ne yapayım bugün de buna katlanayım derim, zoraki yerim” (K-24).*

İnsanların günlük yaşamlarına önemli ölçüde etki eden ve olumsuz bir duygu olarak kabul edilen pişmanlık, kişilerin düşüncelerini, karar alma mekanizmalarını ve hayatı idame biçimlerini şekillendiren bir etkiye sahiptir (Buchanan, Summerville, Lehmann, & Reb, 2016, s. 275). Pişmanlık konusunda yapılan güncel çalışmalar ortaya koymaktadır ki bu duygu bazı durumlarda insanların en iyi seçeneği tercih etmelerini engellerken genellikle durum bunun aksi yönünde olup pişmanlık, bireylerin yapmış olduğu hataları anlamalarına öncülük etmekte ve onları gelecek yaşamlarında daha iyi seçeneklere yöneltmektedir (Ratner & Herbst, 2005, s. 35-36). Bireylerin hatalarını anlayıp gelecek yaşamlarında kendilerini düzeltmelerine ve daha iyi seçeneklere yönelmelerine etki eden faktör, pişmanlığın negatif bir çıktısı olan kendini suçlama durumudur (Connolly & Zeelenberg, 2002, s. 214). Kişilerin yaptığı hataları fark ederek çeşitli kararlar aldıkları çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecektir; ancak pişmanlık durumunun bireylerin bu kararı almasında etkisi büyüktür. Bu noktada, bazı katılımcılar dillendirmese dahi pişmanlık sonucu ortaya çıkan kendini suçlama hâlinin bireylerde yol açtığı duygu, düşünce ve davranış dağınıklığını aşmada dinî ve manevi unsurlardan yardım alınmakta ve bu unsurlar pişmanlık duygusunun ortaya çıkardığı olumsuz etkileri hafifletmektedir

(Karadogan, Bell, & Hawkins, 2022, s. 1). Zira dine yönelme ve bu şekilde davranma, kişilerin negatif durumlarla baş etmelerinde onlara yardımcı olmaktadır (Pargament K. I., 1997). Bu bağlamda, katılımcıların çoğunluğunun (%71) çeşitli gerekçelerle yaşadığı pişmanlık, onların bir kısmında suçluluğa yol açmış, bu durum ise bireylerin hatalarını fark ederek cezaevi sürecinde ve sonrasında dine yönelme, iş yaşamına ağırlık verme, çeşitli aktivitelere katılma gibi sonuçlar doğurmuştur.

Mahkûmiyet gibi ağır bir duruma rağmen pişmanlık yaşamayan düşük oranda (%29) katılımcının bu şekilde tutum sergilemesinde suçlu davranışın nedeninin büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim pişman olmayan 9 katılımcıdan 7'si, suçlu davranışı dinî veya kültürel nedenlere dayanarak gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu noktada, inanılan değerler için yapılan fiillerin bireylerde pişmanlık meydana getirmediğini ya da diğer bireylere nazaran daha az pişmanlığa sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Durumun bu şekilde olmasında katılımcıların, uğruna suçlu fiil gerçekleştirecek veya özgürlüğünü feda edecek değerlerin onların hayatında merkezî bir konumda olduğu görüşünü dillendirmek mümkündür.

4.3.3. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Manevi Yaşamlarındaki Değişime İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Katılımcılara mahkûmiyet süreçlerine dair hayatlarında manevi değişim olup olmadığı, olduysa nasıl bir değişim olduğu sorulmuştur. Bu soruda da katılımcılara herhangi bir seçenek sunulmamış, açık uçlu sorular olması hasebiyle verilen her cevap kabul edilmiştir. Katılımcılardan 28'i (%90) aşağıda yer alan tema ve kategorilerden en az birini barındıran bir manevi değişim yaşadığını belirtmiş, 3 katılımcı (%10) ise manevi anlamda herhangi bir değişim yaşamadığını ifade etmiştir. Bu noktada, ilgili soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucunda “dinsel değişim”, “bireysel değişim”, “sosyal değişim”, “duygusal değişim” ve “değişiklik yok” başlıklı beş tema tespit edilmiştir.

Tespit edilen temalardan ilki olan dinsel değişim teması kendi içerisinde altı kategoriye ayrılmış olup bu kategoriler şunlardır: “Allah’a yaklaşma”, “din ile dayanma”, “ibadetten haz alma”, “olağandışı durumlar”, “yanlış şeyleri terk” ve “maneviyat yükselmesi”. İlgili sorudaki ikinci tema olan bireysel değişim teması ise “kişilikte değişim”, “davranış değişimi” ve “zihinsel değişim” olmak üzere üç kategoriden müteşekkildir. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki maneviyat kavramı günümüzde

dahi sınırları net olarak belirlenememiş bir kavramdır. Katılımcılara soru sorulurken maneviyatın ne olduğunu soran katılımcılara en yalın hâliyle Tük Dil Kurumu sözlüğünde yer alan maneviyat tanımları temelinde bilgilendirme yapılmıştır. TDK'ya (2023) göre maneviyat a) “Maddi olmayan, manevi şeyler”, b) “İnanç, ahlâk, erdem vb. değerler bütünü”, c) “Karşılaşılan zorluk ve tehlikeler karşısında inanç ve ahlâkî değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü” olmak üzere üç anlama gelmektedir. Buna karşın verilen cevaplardan bazıları tam anlamıyla manevi değişim sayılmasa bile etik ilkeler gereği katılımcıların verdiği her cevaba analiz aşamasında yer verilmiştir.

Tablo 21

Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Manevi Yaşamlarındaki Değişime İlişkin Bilgiler

		N	%
Dinsel Değişim	Allah'a Yaklaşma	14	45
	Din ile Dayanma	14	45
	İbadetten Haz Alma	3	10
	Olağandışı Durumlar	3	10
	Yanlış Şeyleri Terk	2	6
	Maneviyat Yükselmesi	2	6
	Bireysel Değişim	Kişilikte Değişim	13
Davranış Değişimi		6	19
Zihinsel Değişim		4	13
Sosyal Değişim		9	29
Duygusal Değişim		8	26
Değişiklik Yok		3	10

Görüşme yapılan bireylerin cevapları sonucu ortaya çıkan ve toplamda 21 katılımcının (%68) yanıtının bulunduğu dinsel değişim temasının ilk kategorisi Allah'a yaklaşımdır. Bu kategori altında 14 katılımcı (%45) mahkûmiyet sürecinde Allah'a güven artışı, ona daha fazla bağlanma, baş başa kalınca yaratıcıyla konuşma, sürekli ona dua etme, Allah'la bağ kurma ve ona sığınma gibi durumlar yaşadığını ifade etmiştir. İbadetleri yerine getirme durumuna ilişkin soruda yer verilecek olsa da bir katılımcının ibadeti bırakmasına karşın Allah'la konuştuğunu, ona içini döktüğünü ve bu durumun kendisinin hayata bakışını değiştirdiğini dile getirmesi dikkat çekicidir: “*Oradaki insanların hâl ve hareketleri beni namazdan, ibadetlerden soğuttu. Cenab-ı Allah diyor ki kulum zora düştüğünde tanır, kulum zora düşsün ki beni hatırlasın. Buradaki kastım şu; adam zora düşmüş, namazını kılıyor üç vakit beş vakit işte her neyse, namazdan kalkıyor bildiği halta yine devam ediyor. Kendince Allah'ı kandırıyor. Allah'ı kandırıldığını zannediyor, bizi kandırıldığını zannediyor. Ben öyle insanları görünce emin*

ol ki namazdan soğudum. Bunların dışında benim her şeyim Allah'tı. Oturuyordum konuşuyordum Allah'la. Orada saat gece 11'de ışıklar sönerdi herkes istirahate çekilirdi. Ben o zaman düşünürdüm, kendimle istişare ederdim, Allah'la baş başa kalırdım. Çok mutlu oluyordum o an çünkü Allah'la baş başa kalıyordum. Deprem olmadığı sürece, bir mahkûm firar etmediği sürece seni rahatsız edece hiçbir şey yok. Senin o an Allah'la olan ilişkini kimse bozamaz. Anlatıyorsun derdini rabbine, dua ederken daha bir mutlu dua ediyorsun. Onunla baş başa kaldığımda çok muazzam anlar yaşıyordum. O zamanlar uykuya dalarken bile çok rahat yatıyordum emin ol. Çok huzurlu oluyordum çünkü ona derdimi anlatıyorsun, ağlıyorsun, gözyaşı döküyorsun. Gözyaşını kalbinle döktüğünü cenab-ı Allah zaten biliyor. Konuşuyorsun yani rabbinle. O da seninle konuşuyor. Şu şöyledir, bu böyledir, doğru budur, yanlış budur diyor. Sen o şekilde kendine bir yol çiziyorsun. Ben böyle bitirdim cezamı. Bu zorlu süreçte benim iki tane desteğim vardı. Biri; Rabbimle geceleri aramda yaptığım zikirler, tesbihler, ettiğim dualar, ikincisi; radyom. Beni ayakta tutan iki şey buydu. Gündüz zaten meşgulsün, sayımdı, yemekti, muhabbetti vakit geçiyor; ama cezaevinde yatma işinin en güzel tarafı geceleri rabbinle baş başa kalman. Bu bende çok şeyi değiştirdi. Hayata bakışım, insanlara bakışım değişti, tecrübelendim, bir şey yaparken iki defa düşünmeye başladım, karşımdaki adama göre konuşmaya başladım” (K-19).

Cezaevi sürecinde Allah'a olan güveninin arttığını ve dua ettiğinde kurtulacağını hissettiğini söyleyen bir katılımcının bu konudaki ifadeleri şöyledir: *“Oldu. Allah'a güvenim arttı. Dua ediyordum. Dua edince kurtulacağımı hissediyordum”* (K-29). Cezaevindeyken manevi anlamda Allah'a yakın hissettiğini ve kişiyi sadece bunun kurtaracağını söyleyen bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Orada Allah'a yakın hissediyorsun, mecburen yakın hissediyorsun yoksa çıldırırısın. İnsanı ancak o kurtarır yani”* (K-22). Yaratıcısına daha da bağlandığını ifade eden bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Allah'ıma daha çok sarıldım”* (K-27).

Dinsel değişim teması altındaki ikinci kategori, din ile dayanma kategorisidir. Bu kategoride 14 katılımcı (%45) cezaevinin gerek fiziksel gerekse psikolojik zorluklarıyla baş etmede dinden destek aldığını belirtmiştir. Bu katılımcılar cezaevinde kendilerine Allah'ın yardım ettiğini, dinden destek aldığını, dua ve ibadet edince güçlü hissettiğini, süreci din ile aştığını, dine sarılınca huzur duyduğunu ve sadece yaratıcısını kendisinin yanında hissettiğini belirten yanıtlar vermiştir.

Mahkûmiyet sürecinde genellikle yaşadığı olaydan dolayı vicdan azabı çektiğini; ancak bu durumla baş etmede Allah'a sığınmanın kendisinin en büyük yardımcısı olduğunu söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Oranın şartları farklı. Kafam çocuklara takılmıştı onlar dışarıda diye. Onları düşünüyordum; ama çoğunlukla vicdan azabı yaşıyordum içerde. Ama bu vicdan azabıyla baş etmede en büyük yardımcım Allah oldu. Allah'a sığındım. Onun affediciliğine sığındım”* (K-11). Yaşadığı psikolojik zorluklarla baş etmede Allah'ın desteğini hissettiğini ve başka mahkûmları koruması sebebiyle Allah'ın kendisine sürekli yardım ettiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Allah'ın bana içerideki olaylarda yardımcı olması beni ona daha çok bağladı. Bana orada yardımcı olması, darda olana yetişeceğini gösterdi bana. Benim o psikolojik olarak yıkılmamla ben Allah'im sayesinde baş ettim. Her zaman Allah'tan destek aldım ve her zaman da yardımcı oldu elhamdülillah. Geceleri yatağımda dua ederim. Bu suç olayının çok büyük manevi acıları oldu bize. Birincisi; bir abimizin kazayla vurulması oldu. İşte ondan sonra yaralılara üzüldük, ondan sonra kendi durumumuza üzüldük. Yani herkes yaralılara üzülmememiz gerektiğini söylese de sonuçta olumsuz bir olay var ortada. İnsan olarak üzüliyorum. Eşlerinden, çocuklarından dolayı çok üzüliyorum. Orada garibanları hep eziyorlardı, yemek vermiyorlardı, aşağılıyorlardı, televizyon seyrettirmiyorlardı, köşelere tuvalet önlerine atıyorlardı. Ben bu garibanları Allah'ımın izniyle koruduğum için rabbim beni hep mükâfatlandırıyor orada. Rabbim hep yardım etti. Bu defalarca oldu. Benim anlatamayacağım kadar çok şeyler oldu elhamdülillah”* (K-16).

Mahkûmiyet süreci boyunca çok üzüldüğünü ve ağladığını belirten bir katılımcı Allah'la konuşunca daha sabırlı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Oturuyordum, Allah'im bana yol göster diyordum. Sürekli Allah'la konuşuyordum. Daha sabırlı oldum böyle yapınca; ama sürekli üzgündüm. Çöktüm resmen, çok zayıfladım. Çok üzüliyordum, ağlıyordum hep”* (K-31). Allah'tan destek aldığını, bir yalandan dolayı cezaevine girdiğini; fakat kimsenin kendisine inanmadığını, bundan dolayı yaratıcısından başka kimsesi olmadığını söyleyen katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“...benim özgürlüğüm elimden alındı. Bir yalandan dolayı özgürlüğüm alındı, bana inanmadılar, beni inandırıcı bulmadılar. Bu zamana kadar kendimi insanlara boşa inandırma çabasına girmişim dedim. İnsanlardan soğudum. Rabbimden başka kimsemin olmadığını anladım. Sürekli dua ediyordum. Her dakika her saniye dua ediyordum. İçerisi Allah'a daha çok yaklaştırdı yani”* (K-18). En büyük desteği Allah'tan aldığını dile getiren bir

katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “...en büyük desteği Allah'tan aldım. En büyük yardımcımız oydu. Tek sahibimiz oydu, tek medet umduğumuz da oydu. Tarif edemiyorum Allah'ın rahmeti o kadar büyük ki. Çok dua ediyordum” (K-20).

Cezaevine girdikten sonra değiştiğini söyleyen, dua edince güçlü hissettiğini ve ibadet edince zamanın daha kolay geçtiğini söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: “Oldu. Oraya girdim hep Allah'a yalvarmaya başladım; ama dışarıda öyle değildim misal. Allah'ım sen beni affet, sen beni buradan kurtar diyordum. Böyle yapınca güçlü hissediyordum. Ben böyle üzülüyordum; ama namaz kılınca kendime geliyordum. Namaz kılınca daha kolay geçiyordu orası” (K-15).

Mahkûmken yapmış olduğu ibadetlerden lezzet aldığını ve bu durumunun kendisinin maneviyatını olumlu yönde değiştirdiğini söyleyen 3 katılımcı (%10), dinsel değişim teması altındaki ibadetten lezzet alma kategorisini meydana getirmektedir. Cezaevindeyken yaptığı ibadetlerden dışarıya göre daha fazla lezzet aldığını ve bu durumun kendisini yaratıcısına daha fazla yaklaştırdığını söyleyen bir katılımcı konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: “Kendimi rabbime çok yakın hissettim. Dışarıya göre daha çok lezzet alıyordum ibadetlerden. Rabbime dışarıya göre çok daha yakındım” (K-28).

Cezaevi sürecinde manevi yaşamlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığına yönelik soruya, yaşamış olduğu olağan dışı şeyleri anlatarak yanıt veren 3 katılımcı (%10) olağandışı durumlar kategorisini teşkil etmektedir. Bu katılımcılar henüz cezaevinde değilken orada yaşananları görme, görülen rüyaların çıkması ve normal hayatta bilmediği bir sureyi rüyasında ezberleme gibi olağan sayılamayacak durumlar yaşadığını iddia etmiştir.

Mahkûmiyet sürecindeyken arındığını ve bunun sonucunda henüz cezaevinde değilken yaşanan olayları gördüğünü söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: “Değişiklik oldu. Hakka yaklaştım. Mürşidimi buldum. Orda arındım. Arındıkça bende belli özellikler ortaya çıktı. Bulunmadığım ortamlardaki şeyleri rüyada görmeye başladım. Mesela; içerdekilere derdim burada olay mı oldu falan diye sen nerden biliyorsun derlerdi. Ben rüyamda görüyordum” (K-10). Mahkûmiyet sürecinde bir sureyi rüyasında öğrendiğini iddia eden ve bu durumun kendisini daha istekli ibadet etmeye sevk ettiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Dine yöneldim. Mesela; bir sureyi rüyamda öğrendim. Bu rüyadan bir hafta önce namaza başlamıştım.

Bu rüyadan sonra daha da istekli kıldım namazımı. Ben oradaki kötü düzene Allah'a dayandığım için dayandım. Öyle atlattım” (K-30).

Cezaevi sürecinde yanlış işleri terk ettiğini, ahiret korkusundan dolayı olumsuz bazı davranışlardan geri durduğunu ve ıslah olduğunu dile getiren 2 katılımcı (%6) yanlış şeyleri terk kategorisini meydana getirmektedir. Bu noktada tövbe ettiğini, bazı olumsuz davranışlardan geri durduğunu ifade eden bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: “...tövbekâr yapıyor. Elin gidiyor; ama geri geliyor. Uzaklaşmaya çalışıyorsun. Bu dünyada cezaevi böyleyse öbür dünyadaki ceza nasıldır dedim. Ahiret korkusu da geliyor insana” (K-21). Cezaevinde uzun süre kalınca ıslah olduğunu belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: “Oldu. Tövbe ettim. Biraz Yusufiye olarak kendi kendimi Yusufiye’de hissettim. Tövbe ettim, namazımı kıldım, ibadetimi ettim. Elhamdülillah namaz kılarak geçirdim ve bunu da dışarıda devam ettirdim yani. Bu kişiliğime de ister istemez yansıdı tabi. Biraz değişti tabi. Kısa yattıklarım da çok olmadı da uzun yattığımda düzeldim. Islah oldum çıktım yani” (K-9).

Bu tema altındaki tüm katılımcılar manevi olarak ilerleme yaşadığını beyan etmesine karşın maneviyat yükselmesi kategorisindeki 2 katılımcı (%6) Allah’a yaklaşma, süreçle din sayesinde baş etme, ibadetten lezzet alma gibi durumlardan farklı bir şekilde bireysel olarak manevi güçlenmeye vurgu yapmıştır. Bu sebeple mevcut kategorideki katılımcılar diğer katılımcılardan ayrı bir kategori altında değerlendirilmiştir. Bu noktada, varoluşsal özgürlüğü yakaladığını söyleyen bir katılımcı bu süreçte maneviyatının oldukça yüksek bir seviyeye çıktığını şu şekilde ifade etmiştir: “Ben o varoluşsal özgürlüğümü yakalayınca artık benim nerde olduğumun önemi gitti. Yani cezaevinde olmamın önemi kalmadı. Vakit yetmemeye başladı okumalarım. Çok yoğun olmaya başladım, vakit yetmiyordu. Haftada 2-3 kitap okumaya başladım. Bunu nasıl elde ettim? İşte bu maneviyatla, Allah’la kurduğum bağla, altını çizerek söylüyorum varoluşsal özgürlüğümü yakalayarak. İnsanın maneviyatı güzelse özgür hisseder kendini. Ben içeride mekânsal özgürlüğümü terk ettim, hürriyetimi kazandım. Dünyayla ilgili her şeyi bıraktım maneviyatım inanılmaz derecede arttı” (K-17). Mahkûmiyet sürecinde yaşanan zorlukların, acıların, çaresizliğin vb. sonucunda bireyler manevi anlamda yükseldiklerini hissetmiştir. Bu noktada, literatüre bakıldığında acı, çaresizlik ve depresyon gibi durumların kişiyi manevî alana yönelttiği, bu durumun ise onların maneviyatlarını yükselttiği belirtilmektedir (Düzgüner, 2021, s. 37). Ayrıca konuya zıt yönden bakılacak olursa, yüksek bir maneviyata sahip olmanın insanı zorlu şartlar karşısında daha dayanıklı

hâle getiriyor olması (Schwalm, Zandavalli, Filho, & Lucchetti, 2021, s. 14; Dewi & Hamzah, 2019, s. 147) nedeniyle katılımcıların maneviyatlarını yükselterek mahkûmiyet şartlarına dayanma gücünü arttırdığını söylemek mümkündür.

Mahkûmiyet sürecinde bazı bireyler Allah'a yaklaştığını hissettiğini, ibadetlerden lezzet aldığını ve davranışlarına dinin öğütleri ışığında yön vermeye gayret ettiğini belirtmiş, bu doğrultuda Allah'a güvenme, bağlanma, iletişim kurma gibi dinî bir yaşantıya yöneldiklerine dair ifadeler kullanmıştır. Katılımcıların, bu durumu cezaevi sürecinden önce değil de o esnada yaşamış olmalarını mahkûmiyetin psikolojik ve fiziksel zorluklarının yol açtığı bir durum olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim insanların güçsüzlük, çaresizlik, korku, engellenme, zor vaziyet, suçluluk ve günahkârlık duygusu yaşamaları hâlinde dine ve yaratıcıya yönelmeleri literatürde sıkça dile getirilen bir husustur (Peker, 2015; Kayıklık, 2011; Hökelekli, 2017). Bu bağlamda, katılımcıların zor bir durum içerisinde olmaları, çoğu şeye güç yetirememeleri, pek çok konuda çaresizlik ve mahrumiyet hâlinde bulunmaları, pişmanlık yaşamaları gibi durumlar onları inanmış oldukları yaratıcıya ve dine yöneltmiştir yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Cezaevi sürecinde psikolojik, sosyal, fiziksel, zihinsel vb. birçok açıdan zorluğa, engellenmelere ve mahrumiyete maruz kalan bireyler bu durumu aşmada çeşitli yollara başvurmaktadır. Bireylerin, yaşadığı sıkıntılı durumlar karşısında dinî başa çıkma etkinliklerine başvurması ve sıkıntılarını bu şekilde aşması literatürde sıkça vurgulanan hususlardandır (Pargament K. I., 1997; McIntosh, 1995; Kaldık, 2021; Ayten, 2012; Çevik Demir, 2023; Esen Ateş, 2019). Bununla birlikte, mahkûm bireyler özelinde yapılan bazı çalışmalar da dine yönelme, ibadet ve dua etme, inanılan kutsal kitabı okuma gibi durumların bireylerin stresini azalttığını ve mahkûmiyet gibi zorlu bir süreci daha kolay atlatmalarına olanak sağladığını ortaya koymaktadır (Koenig, 1995, s. 229; Talik & Skowronski, 2015, s. 931). Bu bağlamda, katılımcıların cezaevi sürecinde yaşanan sorunları ve problemleri atlatmada dinî başa çıkma etkinliklerini kullandığı ve bu durumun onların mahkûmiyet sürecini daha az stresli ve sorunlu geçirmesine yardım ettiğini söylemek mümkündür.

bu bana devletin değil aslında Allah'ın bir cezası derdim. Bu insanı daha da olgunlaştırıyor” (K-21).

Manevi açıdan olumlu yönde değişiklik yaşayan katılımcılar olmasına karşın bu anlamda kaybı olduğunu belirten katılımcılar da mevcuttur. Bu bağlamda bir katılımcı, insanların kendisine yönelik negatif bakışından dolayı daha kötü bir insan hâline geldiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Manevi olarak çok kaybım oldu. Dışarıya kötü göründüm. Bir evin içine girmeden dışarıdan kötü, yıkık, dökülmüş dedikleri gibi bizi hep dışarıdan yargıladılar, bunun için biz daha da kötü olduk. Onun için buralara düştük dedim” (K-14).*

Bireylerin cezaevi sürecinde davranışlarında değişim meydana gelmesi, davranış değişimi kategorisini meydana getirmektedir. Bu doğrultuda 6 katılımcı (%19) cezaevinde sürecinden itibaren aklını kullanarak hareket ettiğini, bir şey yapmadan önce muhakeme yapmaya başladığını, daha dikkat bir insan hâline geldiğini ve fiillerinde temkinli olmaya özen göstermeye başladığını belirtmiştir.

Mahkûmiyet sürecinde manevi açıdan değişiklik yaşadığını, kişilik olarak daha temkinli ve tereddütlü hâle geldiğini ve düşünerek hareket etmeye başladığını belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Tabi canım oldu değişiklik. Daha tereddütlü adım atmaya başladım ben. Yani 5 yapıyorsan 1 yapmaya başladım. Daha temkinli adım atmaya başladım yaptığım şeylerde. Yani içeriye gördüğüm için. Misal yapacağın şeyi 1 düşünüyorsam 5 düşünüyorum şimdi” (K-4).* Cezaevindeyken kavgadan uzak durduğunu ve kendini düzeltmeye çalıştığını söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Ordayken kavgadan uzak duruyordum, temkinli oluyordum, dikkatli oluyordum. Kendimi düzeltmeye çalıştım” (K-27).*

Bireysel değişim teması altındaki son kategori olan zihinsel değişim kategorisinde 4 katılımcı (%13) varoluşsal özgürlüğü yakaladığını, hayatı anladığını, öğrendiğini ve ona karşı bakışının değiştiğini ifade etmiştir. Cezaevi sürecinde hayatı öğrendiğini ve insanları tanıdığını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Hayatı öğrendim, insanları tanıdım. İnsanların görüldüğünden farklı olabileceğini gördüm” (K-28).* Mahkûmken tecrübe kazandığını, hayatı daha fazla anladığını ve yaşama tutunmayı öğrendiğini söyleyen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: *“Manevi olarak kazandığımız şeyler var. Daha çok yatmış insanlardan, onlardan öğrendiğimiz şeyler oldu. Sadece öncülük eden insanları da gördük. Yani çıktığınızda şunu yapmayın, bunu yapmayın, iş*

hayatınıza bakın. Ben 30 yıl yatmış adamla yattım. Buradan çıktığın zaman toprağı öp, git işine gücüne bak dedi. Yani git lağım temizle; ama kimseye muhtaç olma dedi. Bu işlere de girme dedi. Bu tarz devletin yasakladığı, Allah'ın yasakladığı işlere girme dedi. Tabi ki hayatı daha çabuk öğreniyorsun, olgunlaşıyorsun içeride. Daha çok olgunlaşıyorsun, hayatı daha çok anlıyorsun, yaşama tutunmayı daha çok öğreniyorsun” (K-5).

Bireylerin mahkûmiyet sürecinde yaşadığı sosyal değişim, manevi değişim sorusunda ortaya çıkan bir diğer temadır. Aileye bağlılığın artışı, muhatabın durumuna göre konuşma, insanlardan soğuma, insanları tanıma, dış dünyaya kötü görünme şeklinde yanıtlar veren 9 katılımcı (%29) sosyal değişim temasını oluşturmaktadır. Cezaevindeyken insanları tanıyan, zor durumdayken yalnız bırakıldığını söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Evet, çok manevi değişiklikler oldu. Düş de gör kısmını gördüm cezaevinde. Babam cezaevinin önü yokuş derdi, ben bu lafı anlamazdım. Görüşüme babamdan başka hiç kimse gelmeyince anladım bu lafı. Vay be dedim, cezaevinin önü ne kadar yokuş dedim. Orda bir akraba yok, orda bir arkadaş yok, hani nerde, neredesiniz? Kimse gelmiyor” (K-8).* Yapmadığı bir suçtan dolayı cezaevine girdiğini belirten 7 numaralı katılımcı bu süreçte Allah'tan ve ailesinden güç aldığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Ben içeri girdiğim zamanki bu psikolojik durumumla ibadetle başa çıktım. Sadece ibadetle. Kitap okudum ibadet ettim, kitap okudum ibadet ettim. Dinî kitaplar yani. Kıraatimi geliştirdim. Ben cenab-ı Allahtan aldığım gücü ve ailemden aldığım gücü hiçbir yerden almadım. Birinci derece, cenab-ı Allah'ın ilahi hikmeti; ikinci derece, benim eşim ve çocuklarım. Manevi olarak en büyük ilhamı cenab-ı Allah'tan aldım. Ondan sonra çocuklarımdan aldım” (K-7).*

Duygusal değişim yaşadığını belirten 8 katılımcının (%26) yanıtları, manevi değişime yönelik soruya uygulanan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan bir başka temayı teşkil etmektedir. Bu katılımcılar mahkûmiyet sürecinde daha merhametli olma, daha duygusal olma, daimî üzüntü ve rahatsızlık hâli, yalnız hissetme, robotlaşma, sürekli vicdan azabı yaşama şeklinde yanıtlar vermiştir. Bu doğrultuda, cezaevindeyken daha duygusal ve merhametli bir insan hâline geldiğini belirten katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Daha duygusal oldum. Hayatı öğrendim, insanları tanıdım. İnsanların görüldüğünden farklı olabileceğini gördüm. Ama aynı zamanda daha merhametli oldum. Herkesin derdiyle dertlenmeye başladım. Ruh hâlim böyleydi. Eskiden de böyleydi; ama orada daha da arttı” (K-28).* Bu süreçte robotlaştığını söyleyen bir katılımcı ise şu

ifadeleri kullanmıştır: “Çok şakacıydım, çok neşeliydim önceden. Orası biraz robotlaştırıyor adamı, robotlaştım bende” (K-21).

Görüşme yapılan bireylerin yanıtları sonucunda ortaya çıkan son tema değişiklik yok temasıdır. Bu tema altındaki 3 katılımcı (%10) mahkûmiyet sürecinde manevi anlamda bir değişim yaşamadığını dile getirmiştir. Araştırmanın önceki kısmında, gerçekleştirilen fiilin günah olduğunu düşünüyor muydunuz sorusuna her şeyin sonunu göze alarak yaptığını belirten 24 numaralı katılımcı bu süreçte manevi anlamda herhangi bir değişim yaşamadığını şu sözlerle belirtmiştir: “Yok, değişiklik olmadı. Makara tukara gırgır şamata. Benim işim bu. Hiçbir şey olmadı” (K-24). Bir başka katılımcı ise girmeden önce de dinine bağlı olduğunu ve manevi anlamda bir değişiklik yaşamadığını şu şekilde ifade etmiştir: “Maneviyat olarak çok da bir değişiklik olmadı. Ben hep dinime bağlıyım, dışarıdayken de içerideyken de” (K-1).

Katılımcıların cezaevindeyken yaşamış olduğu manevi değişime ilişkin yanıtlar sonucu ortaya çıkan tema ve kategorilere bakıldığında bireysel, duygusal ve sosyal değişimin yanında esas olarak dinsel anlamda bir değişimin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim birçok katılımcı önceki kısımlarda belirtilen şok, yabancılaşma ve pişmanlık evrelerinden sonra yaşanan adaptasyon sürecini din ile aştığını belirten yanıtlar vermiştir. Bu bağlamda, zor zamanlarda insanların başa çıkmada yardım aldığı din olgusu, insanların başına gelebilecek en zorlu durumlardan biri olan mahkûmiyet sürecinde de etkin şekilde kendisinden faydalanılan bir faktör olmuştur.

4.3.4. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın mahkûmiyet süreci aşamasında katılımcılara sorulan dördüncü soru, cezaevindeyken dine bakışlarının değişip değişmediği hususudur. Bu noktada, mahkûmiyet süreci öncesinde olduğu gibi süreç esnasında da dine bakışlarının nasıl olduğu veya herhangi bir değişiklik yaşanıp yaşanmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılan bireylerin vermiş olduğu yanıtlara uygulanan içerik analizi neticesinde “dine yönelme” ve “değişiklik yok” başlıklı iki tema tespit edilmiştir. Bu temalardan dine yönelme teması altında “inanç kuvvetlenmesi”, “psikolojik destek”, “ibadet-ilim artışı” ve “dinsel farkındalık” kategorileri bulunmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerden 24’ü (%77) dine yönelme teması altında bulunan kategorilerden en az birini kapsayan yanıtlar vermiştir. 7 katılımcı (%23) ise mahkûmiyet sürecinde dine bakış noktasında herhangi bir değişiklik yaşamadığını ifade etmiştir.

Tablo 22
Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler

		N	%
Dine Yönelme	İnanç Kuvvetlenmesi	23	74
	Psikolojik Destek	13	42
	İbadet-İlim Artışı	7	23
	Dinsel Farkındalık	4	13
Değişiklik Yok		7	23

Dine yönelme teması altındaki ilk kategori inanç kuvvetlenmesi kategorisidir. Bu kategori altında 23 katılımcı (%74) dine daha bağlı hâle gelme, inanç güçlenmesi, Allah'a bağlılık artışı, dinî emirlere riayet etmeye başlama, tövbe etme şeklinde yanıtlar vermiştir. Cezaevine girmeden önceki inancını kocakarı imanı olarak niteleyen bir katılımcı mahkûmiyet sürecinde imanının ilimle bezenmiş bir imana dönüştüğünü şu sözlerle dile getirmiştir: *“Tabi ki, daha da pekişti. Dedim ya kocakarı imanı, ilimsiz bir iman. Girdikten sonra bu ilimli bir imana dönüşmeye başladı. Okuduğum kitaplardan ve Kur'an-ı Kerim'den ilim aldım. Kur'an-ı Kerim temel kaynak”* (K-12).

Cezaevindeyken boş zamanın fazlalığından ve ibadet eden diğer mahkûmlardan etkilenmesinden dolayı dine yönelen ve bu şekilde inancının kuvvetlendiğini belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Orda değişti biraz. Yani orda namaz kılanları gördüm, Kur'an okuyanları gördüm. Hepsi cinayetten, hırsızlıktan giren adamlar bunlar. Yani ne bileyim boş zamanın olduğu için dine daha bağlı oluyorsun. Zamanın boş, dinle uğraşmaya başlıyorsun. Namaz kılmaya başlıyorsun. Yapmaya başlıyorsun bu defa misalen. Namaz kılmazdım, namaz kılmaya başlıyorsun. Daha da yükseliyor dinin. Çünkü boş zamanın olduğu için bir iş yaptığın yok, ettiğin yok dine yönelmeye başlıyorsun. Birde başında öğretici, eğitici olursa. İçerde vardı öyle kişiler”* (K-4). Cezaevine girdikten sonra Allah'a bağlılığının arttığını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Değişti, ben cezaevinde daha da Allah'a bağlandım. Pişman oldum, tövbe ettim”* (K-21).

Cezaevindeyken mahkûmiyet süreci öncesine göre Allah'a daha fazla yaklaştığını ve gördüğü rüyaların çıkmaya başladığını söyleyen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: *“Din hayatımın merkezindeydi, daha da güçlendi. İçerinin psikolojisinin etkisiyle kendimi Allah'a daha yakın hissettim. İlmel yakînden ayn'el yakîne yaklaştım. Çok güzel rüyalar görüyordum. Çok söylemek istemiyorum; ama gördüğüm rüyalar çıkıyordu orada. Din hayatımın merkezinde olmaya devam etti”* (K-28).

Mahkûmiyet sürecinde Allah inancının daha da arttığını, ondan başka kimsesi olmadığını söyleyen bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Orada Allah inancım daha da arttı çünkü orada rabbinden başka kimsen olmadığını anlıyorsun. Kimsen yok, sana yardım edebilecek sadece o*” (K-19). İnancının güçlendiğini, Allah’a duyduğu güveninin arttığını ve bu durumun kendisini güvende hissetme duygusu sağladığını söyleyen bir katılımcının ilgili soruya vermiş olduğu yanıt şöyledir: “*Dini inancım güçlendi. Dine güvendim. Allah’a daha çok güvendim. Allah’ı düşününce kendimi güvende hissediyordum*” (K-29).

Dine bakışlarının değişmesi noktasında 13 katılımcı (%42) cezaevindeyken dinin psikolojik destek boyutunu gördüğünü ve hissettiğini dile getirmiştir. Bu katılımcılar daha önce fark etmediği veya hissetmediği derecede dinin ruhsal ve zihinsel yönden destek sağladığını, Allah’ın kendilerine güç verdiğini, cezaevindeki zorlu süreçlere ibadetle dayandığını ve ilim ve teslimiyetle bu süreci atlatabildiğini belirtmiştir. Bu katılımcılar görmüş oldukları psikolojik destek sayesinde dinin başa çıkma işlevini yaşadığını belirten ifadeler kullanmıştır.

Cezaevindeki zorlu koşullara Allah’ın yardımı ve ibadetle dayandığını belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yok. Elhamdulillah rabbil âlemin, bu kader dedim ben kendi kendime. Oradaki mahkûmları görünce, rezilliği görünce, rezillik yani kalkıyorsun askeriye gibi, öyle düşün yani. Pişmanlık duydum burası bizim yerimiz değil dedim. Doğru düzgün bir insanın, hayata güzel bakan bir insanın yeri hapis değil yani. Benim oradaki en büyük desteğim Allah-u teala ve namazdı*” (K-9).

Mahkûmiyet sürecinde Allah’a sığındığını ve bu sayede ayakta kaldığını söyleyen bir başka katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: “*Ben içeri girdiğimde çok üzül müştüm. Bunun için genelde Kur’an-ı Kerim okudum. Allah’tan yardım diledik, Allah’a sığındık. Tek şey bu, beni ayakta tutan başka bir şey olmadı*” (K-12). 15 yaşından itibaren yedi defa cezaevine girmiş olan bir katılımcı, mahkûmken intihar etme derecesine geldiğini ve kendisine Allah’ın yardım ettiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Şimdi yalan söylemeyeyim, içeride çoğu insan Allah diyor, dışarıda boş ver diyor. Gündüz külahlı gece silahlı bir şekilde geziyorlar. Yani içeride pişman oluyorlar, dışarı çıkınca yine umutuyorlar. Ben Allah’a daha çok bağlandım. Zora düştüm çünkü. İnsan zora düşünce Allah aklına geliyor. Allah yardım ediyordu. Ben kendimi asma derecesine gelmiştim. Çok sıkılmıştım psikolojikmen*” (K-14).

Cezaevinde dinin insan üzerindeki gücünü gördüğünü belirten katılımcı bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Daha çok bağlandım. Dinin gücünü gördüm”* (K-17). Dinî inancın cezaevindeyken bireylere sağladığı psikolojik destek ve dayanma gücü işlevini şu sözlerde de görmek mümkündür: *“Hiçbir zaman. Aynı şekilde devam etti. Ateşe atsalar yine değişmez. Daha olumlu oldu hatta. Yani daha çok bağlayıcı oldu din. Şöyle; insanları orada gördükçe, dinine nasıl sahip çıktıklarını, yani şöyle; Allah var, gönderdiği bir Kur’an-ı Kerim var; ama oraya düşünce anlıyor insan. Dışarıdayken bilmiyor. Bu yönden dinin nasıl zor yerde devreye girdiği, işe yaradığı belli oluyor. Ben orda dinden destek aldım. Dinim bana manevi olarak güç verdi. Her zaman verir. Beş vakit namazım olmasa bile hiçbir zaman inancımı kaybetmem”* (K-5).

Cezaevindeki koşullara ibadetle dayandığını belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“İnancım güçlendi. Abdestimi alıyordum namazımı kılıyordum. Öyle dayanabiliyordum. Namazımı kılmakla, dua okumakla atlattım ben orayı. Namaz kılınca rahatlık hissediyordum mesela, kafamı dağıtıyordum. Dua edince bedenem, vücûden rahatlıyordum. Allah onun bir sabrını veriyor. Keşke hep öyle olsa da keşke hep namazımızı, abdestimizi kılsak. Namaz kılmaz, abdest almaz çok tehlikeli adamlar görüyordum ben onları. Namaz kılmasaydım biraz daha üzülürdüm, sıkılırdım, yaşlanırdım”* (K-22). Mahkûmiyetten önce şiddet içeren fiillerden hoşlanan; ancak mahkûmiyet sürecinde bunun yerini bazı dinî ritüellerin aldığını ifade eden katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“İnancım güçlendi. Kavgadan, olaydan zevk alırdım; ama artık soğudum. Zikirden, tesbihattan zevk almaya başladım, huzur veriyordu bana”* (K-30).

Dinsel değerlerine hakaret edildiği için bir kişiyi yaralamak suretiyle cezaevine girdiğini belirten bir katılımcı, mahkûmiyet sürecinde değişen din anlayışını ve cezaevinden çıkmak istemeyişini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Çok değişti. Başta şuna inanırdım; bir insan günah işlese bile ona yumuşak yaklaşmak gerektir. Cezaevinde okudukça şunu anladım; Allah’ın çizmiş olduğu bir sınır var. Bu sınırın ötesine geçilirse gerekeni söyleyeceksin. Ne gerekirse söyleyeceksin. Birisi dinime hakaret ederse alttan almamam gerektiğini anladım. Allah o anda zaten kalbine öyle bir cesaret veriyor ki. Mesela; bana desen git şuradaki adamı vur, inan ben cezaevine girme korkusundan o adama karışamam; ama aynı adam Allah’a küfretsin umurumda bile olmaz. İsterse hayatım içeride geçsin. İnsan orada kendini Allah’ın dinine verdikçe öğrenmek istiyorsun. Öğrendikçe öğrenmek istiyorsun. Öğrendikçe içeride kalmak istiyorsun.*

İnsanın en müsait olduğu yer cezaevidir. Arkadaşlarla sohbet etmekten bile sıkılıyordum. Gidip ezber yapmak, kitap okumak istiyordum. Okuma listesi, okuma planı yapıyordum. Hatta çıkacağı zaman keşke biraz daha kalsaydım daha okuyacaklarım var dedim. Bu şekilde orası bana kolaylaştı. Allah'ın dinini öğrenmek ve Allah'a teslimiyetle ben bu cezaevi süreciyle baş ettim” (K-13).

Dine bakışında değişim olduğunu belirten 7 katılımcı (%23) ibadet artışı ve dinî konularda bilgilenme yaşadığını dile getirmiştir. Bu katılımcılardan bazıları namaza başladığını, bazı ibadet ve dinî ritüelleri gerçekleştirmekten hoşlandığını, dinle alakalı konularla ilgilenmekten ve bu konuları öğrenmenin kendisine iyi geldiğini belirten yanıtlar vermiştir.

Cezaevindeyken sürekli ihlas suresini okumaya başlayan ve bu durumun kendisine manevi olarak güç vererek Allah'a olan bağlılığını arttırdığını söyleyen katılımcının sözleri şöyledir: *“Daha da arttı, daha da iyi oldu. Allah'la iletişimim değişti. Şöyle oldu; cenab-ı Allah bana öyle bir şey nasip etti ki, inşallah cümlesine nasip eder, bende limit yoktu, üst limit yoktu. Belli dualardan sonra gece yatana kadar belli bir limite ulaşmaksızın ihlas-ı şerif okurdum. Limit yok. Yetişebildiğim kadar ihlas-ı şerif okurdum. Çünkü cenab-ı Allah'ı en büyük zikreden ihlastır. Bu bana manevi olarak güç veriyordu. Benim Allah'a önceden bağlılığım vardı içeri girince daha da arttı” (K-7).*

Görüşme yapılan bireylerden 4'ü (%13) cezaevindeyken bazı dinî hususlarda daha önce farkında olmadığı şeylerin farkına vardığını belirtmiş ve dinsel farkındalık kategorisini meydana getirmiştir. Bu katılımcılar bazı dinî meselelerde taviz olmayacağını, Kur'an'ın insan üzerindeki birtakım etkilerini, namazın beden ve ruh sağlığı üzerindeki faydalarını ve şükretmesi gereken daha fazla şey olduğunu fark ettiğini dile getirmiştir.

Mahkûmiyet sürecinde eskiye göre daha fazla şükrettiğini söyleyen bir katılımcının yanıtı şöyledir: *“İnancım daha da güçlendi kesinlikle. Namazlarımı kılmaya başladım, dualarıma devam ettim. Ben rabbime sonsuz inanıyorum. Bu inancım girmeden önce vardı; ama içeride kesinlikle daha da güçlendi. Eskiden de şükrediyordum ben, bize hep böyle öğretiler orada daha da şükrettim” (K-16).*

Kur'an-ı Kerim'in kişi üzerindeki daha önce görmediği bazı etkilerini fark eden bir katılımcının bu husustaki sözleri şu şekildedir: *“Ben ilk yaşadığım zorluklarda kitaplar benim için terapi gibi oldu; ama bunların önüne bir şey koyacağım; Kur'an. Gerçekten*

olarak yaşamış oldukları şeyleri anlamlandırma yoluna gitmiş ve inanmış oldukları dinden psikolojik yönden destek almıştır. Ayrıca katılımcılar, manevi lezzet artışı, boş zaman fazlalığı ve diğer mahkûmlardan etkilenme gibi sebeplerle ibadete yönelmiş; okumaların ve derslerin etkisiyle din anlayışlarında değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, içerik analizi sonucu elde edilen verilere bakıldığında mahkûmiyet sürecinin, dine bakış ve dini yaşama noktasında insanlar üzerinde pozitif bir etki gösterdiğini söylemek mümkündür.

4.3.5. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmaya katılan bireylerin mahkûmiyet öncesi dönemde dinî uygulamaları yerine getirme düzeyine ilişkin sorunun verilerine çalışmanın önceki kısımlarında yer verilmişti. Bu kısımda ise mahkûmiyet sürecindeyken dinî uygulamaları yerine getirme durumlarına ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilecektir. Bu doğrultuda, katılımcıların vermiş olduğu yanıtlara uygulanan içerik analizi sonucunda “artış”, “değişiklik yok” ve “ibadeti bırakma” başlıklı üç tema tespit edilmiştir. Bu temalardan artış teması ise “nafile” ve “farz” olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre mahkûmiyet sürecinde katılımcılardan 24’ü (%77,5) farz ve/veya nafile ibadetlerinde artış olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılardan 13’ü (%42) hem farz hem de nafile ibadetlerinde artış olduğunu, 6’sı (%19) sadece nafile, 5’i (%16) ise sadece farz ibadetlerde artış olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte 5 katılımcı (%16) cezaevi sürecinde dinî uygulamaları yerine getirme anlamında bir değişiklik yaşamadığını, 2 katılımcı (%6,5) mahkûmiyet sürecinde daha önce yerine getirdiği namaz ibadetini terk ettiğini dile getirmiştir.

Tablo 23

Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeylerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Artış	Nafile	19	61
	Farz	18	58
Değişiklik Yok		5	16
Namazı Bırakma		2	6,5

Görüşme yapılan bireylerden 19’u (%61) mahkûmiyet sürecindeyken cezaevi öncesine göre nafile ibadetlerinde artış olduğunu veya nafile ibadet yapmaya başladığını

belirtmiştir. Bu doğrultuda, katılımcılar cezaevindeyken nafile oruç, çeşitli nafile namazlar, zikir, tesbihat, Kur'an-ı Kerim okuma ve dua gibi farz veya vacip olmayan nafile ibadetleri yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Cezaevindeyken düzenli biçimde olmasa da ara ara gece namazı kılan bir katılımcının konuyla alakalı yanıtı şöyledir: “...aşk gelirdi mesela; istek gelirdi gece kalkar kılardık veya canımız namaz kılmak isterdi kalkar abdest alır kılardık. Beş vakit değil de bu şekilde veya gece namazları diyeyim sana; ama içeriye girmeden önceye göre arttı tabii” (K-12). Kur'an-ı Kerim okumayı bilmediği için mealini okuyan ve bunun sonucunda huzurlu hissettiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Kur'an'ın Arapçasını bilmiyordum; ama mealini okuyordum, sürekli okuyordum ve çok güzel, inanılmaz boyutlarını gördüm. En ince ayrıntısına kadar okuyordum. Kafama takılan yeri defalarca okudum, üzerinde düşündüm. Kur'an okumak inanılmaz bir duyguydu. Huzur veriyordu, duygulandırıyor. O zamanda bu kadar şeyin yazılması beni şaşırtıyordu” (K-16).

Mahkûmiyet sürecinde çeşitli nafile namazlar kıldığını belirten bir katılımcının konuyla alakalı yanıtı şöyledir: “Farzlar aynen devam etti zaten. Nafile ibadetlerim arttı. İçeride boş olduğun için artıyordu. Mesela; kuşluk namazı, evvabin namazı, gece namazı kılardım. Oradayken duada ısrarcı olmayı öğrendim ve duada ısrarcı oldum” (K-26). Nafile ibadetlerini arttırdığını ve bu durumun kendisini olumlu yönde etkilediğini söyleyen başka bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “Farzlar aynı devam etti. Nafile oruçlar ve namazlar oluyordu. Tesbihat, zikir, dua ediyordum. Dualarımın süresi uzadı. Bu imtihanı rabbimin yardımıyla nasıl atlattırım diye düşünüyordum. Gerçekten kendimi rabbime yakın hissediyordum. Onun birçok lütfuna gark oluyordum. Dine çok yakın hissettim. Orası hapishane olmaktan çıktı garip bir dünya oldu benim için” (K-28).

Nafile ibadetlerde artış yaşayan katılımcıların yanında mahkûmiyet sürecinde farz ibadetlerde artış yaşayan katılımcılar da mevcuttur. İbadet artışı teması altındaki ikinci kategori farzlarda artıştır. Bu kategori altında 18 katılımcı (%58) cezaevi sürecinde eğer önceden yapmıyorsa farz ibadetleri yapmaya başladığını, düzensiz bir şekilde yapıyorsa düzenli hâle getirdiğini, kısaca mahkûmiyet öncesine göre farz ibadetlerde bir şekilde artma meydana geldiğini dile getirmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, ilgili soruda katılımcıların ibadetlerini düzenli yapıp yapmadığını tespit etmek değil, onların

dinî uygulamaları yerine getirme düzeylerinde artma veya azalma olup olmadığını ortaya koymaktır.

Cezaevindeyken namazı düzenli kılan, diğer mahkûmların da kılmasını sağladığını söyleyen bir katılımcı, bu şekilde rahatladığını şu sözlerle dile getirmiştir: “*Oldu. Beş vakit namaz kılıyordum, koğuştaki herkese de zorunlu kıldırıyordum. Dinde zorlama yoktur, hak ile batıl ayrılmıştır biliyorum; ama yine de kılsınlar diyordum. Orucumu falan hep tutuyordum. İbadet ederken ferah hissediyordum. Naneli sakız çiğniyormuş gibi böyle. Derin nefes alabiliyordum. İman gücüyle yapıyordum her şeyi*” (K-14). Cezaevinden önce düzensiz olarak yaptığı farz ibadetlerin düzenli hâle geldiğini belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Farzlarda eksiklik olmamaya başladı*” (K-13).

Mahkûmiyet sürecinde düzenli namaza başladığını ve oruç ibadetini de yerine getirdiğini belirten bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Orada namaza gidiyordum, Kur’an öğreniyordum. İnsan namaz kıldığında nur geliyor yüzüne. Beş vakit namaz kılıyordum, oruç tutuyordum*” (K-15). Cezaevine girmeden önce oruç tutmayan; ancak cezaevinde oruç tutmaya başlayan bir katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şu şekildedir: “*Orucu da Allah kabul eder etmez, kendisi bilir o şekil tuttuk. Tamamını tutamasak da ara ara tuttuk; ama dışarıya göre fazla tuttuk. O yaşımıza kadar mesela; dışarıda oruç tutamamıştık. Orda zaten sabaha karşı yatıyorsun, sahurunu yiyorsun, ikindi uyanıyorsun voleybol oynayıp o şekilde günü dolduruyorduk*” (K-2).

Düzenli namaz kılmaya cezaevinde başlayan bir başka katılımcı, ilgili soruya şu cevabı vermiştir: “*Mesela; dışarıda devamlı vakit namazı kılmıyordum; ama oraya girince devamlı vakit namazı kılmaya başladım. İbadeti daha çok çoğalttım, fazlalaştırdım. Kur’an öğrenmeye çalıştım, uğraştım; ama başaramadım. Orucu zaten dışarıda da tutuyordum orda da tuttum*” (K-22). Mahkûmiyet sürecinde, önceki döneme göre ibadetlerini büyük oranda arttıran başka bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “*İbadetlerimi yapmaya başladım. Dedim ya ben dışarı hayatımdan çok cezaevinde ibadet yaptım. Beş vakit namazımı da kıldım, elif be’yi cezaevinde öğrendim. Orucumu bazen tutuyordum. Bazen derken bir ayın içinde üç gün dört gün kaçtığı oluyordu; ama dışarıya göre %95 artış vardı. Dışarıya göre %95 artış vardı, o üç-dört gün de ayın dört günü görüş günü ya, oruçlu oruçlu kalp kırmayayım, oruçlu oruçlu dışarıdan birine sinirlenmeyeyim diye*” (K-25).

Dinî uygulamaları yerine getirme durumunda değişiklik olup olmadığına yönelik soruya verilen cevaplar neticesinde katılımcıların %77,5'inin mahkûmiyet esnasında dinî uygulamalarında artış olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda verilen örneklerde de belirtildiği gibi katılımcıların dinî uygulamalarında artış olmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Cezaevinde dışarıya göre daha fazla boş vakte sahip olma, ibadet eden diğer mahkûmlardan etkilenme, ibadet etme ihtiyacı hissetme, ibadetlerin dayanma gücü vermesi, rahatlama ve huzur bulma gibi olumlu etkiler göstermesi ve ibadetlerin muayyen vakitlerde olmasından dolayı günlük yaşama bir düzen getirmesi durumu katılımcıların dinî uygulamaları arttırma sebepleri olarak karşımıza çıkan faktörlerdir.

Katılımcıların cezaevindeyken dinî uygulamaları yerine getirme durumunda değişiklik olup olmamasına dair ortaya çıkan bulgulardaki ikinci tema değişiklik yok temasıdır. Bu tema altında 5 katılımcı (%16) mahkûmiyet süreciyle bu sürecin öncesi arasında dinî uygulamaları yerine getirme düzeyi arasında bir fark olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcılar cezaevinden önce ibadetlerini yapıyorsa da yapmıyorsa da mahkûm oldukları süreçte bu durum değişmemiştir. Ancak dinî uygulamalarında değişiklik olmadığını belirten bir katılımcı namaz kılmak istemesine karşın kılamamasını şu sözlerle dile getirmiştir: “*Namaz kılmıyordum. Yani şöyle içeride namaz kılmak istiyorsun; ama kılamıyorsun. İşte cezaevine geldi ceza yatamıyor, buraya geldi kitaba sarılıyor, Kur'an'a sarılıyor gibi vesveseler veriyorlar. Dalga geçerler diyorsun kılmıyorsun*” (K-21). 21 numaralı katılımcı cezaevindeyken namaz kılmak istemiş; ancak diğer mahkûmların zor durumda kaldığı için ibadet ediyor demelerinden endişe duymasından dolayı namaz ibadetini gerçekleştirilememiştir.

Mahkûmiyet sürecinde dinî uygulamalarda değişiklik olup olmadığına dair sorulan soruda tespit edilen son tema, namazı bırakma temasıdır. Bu tema altında 2 katılımcı (%6,5) cezaevindeyken namaz ibadetini bıraktığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar mahkûmiyet yaşamadan önce düzenli bir biçimde namaz kılıyorken cezaevine girdikten sonra diğer mahkûmların kendileriyle alay etmesinden endişe ederek bu ibadeti terk etmiştir. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki bu katılımcılar oruç ibadetine devam ettiğini vurgulamıştır.

Cezaevine sekiz defa girmiş olan bir katılımcı ilk girişi haricindeki yedi mahkûmiyetinde diğer mahkûmların alay etmesinden dolayı namazı bıraktığını şu sözlerle dile getirmiştir: “*Cezaevine ilk girdiğimde kıldım. Beş vakit kılıyordum. Sonraki*

girdiklerimde kılmadım. Cezaevinde şöyle bir şey vardır; cezaevine yeni giriyorsun, hiç bilmediğin bir insan grubunun içine giriyorsun, girmeden önce namaz kılabilirsin o ayrı; ama orada abdest alıp namaza başladığın zaman iki gün sonra namazı terk eder diyorlar, namazı bırakır diye bahse giriyorlar, alay ediyorlar. Namazı kılmadım; ama orucu tutuyordum, ona devam ettim. Elimden geldiği kadar tutuyordum” (K-20). Benzer şekilde diğer mahkûmların tavırlarından dolayı namazı bıraktığını belirten diğer katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “Cezaevine girince insanlar, işte zora düştü, dara düştü namaz kılıyor diyorlar. İnsanı soğutuyorlar. Bir tane dengesiz, akli bozuk, haddini bilmeyen biri olursa seni namazdan soğutuyor. Bak işte zora düştünüz ya Allah burada aklınıza geliyor, dışarıda kılıyor muydunuz ki diyorlar. Ben içerdeyken namazı bıraktım. Cezaevinde namaz kılmamaya başladım. Gördüklerimden dolayı bıraktım. Ama orucumun hiçbirini yemedim” (K-19).

Mahkûmiyet sürecinde ibadetlerde değişiklik olup olmaması ile alakalı verilerde literatürde yer alan çalışmalarla kısmi benzerlikler bulunmaktadır. Bu noktada Özdemir’in (1998, s. 54) çalışmasında elde edilen sonuçlara göre cezaevine girdikten sonra katılımcılardan düzenli olarak namaz ibadetini yerine getirenlerin oranı %27,5’ten %31,7’ye yükselmiş, hiç namaz kılmayanların oranı ise %13,5’ten %32,2’ye yükselmiştir. Bu araştırmada ise cezaevine girdikten sonra yukarıda belirtilen gerekçeler doğrultusunda dinî uygulamalarda katılımcıların %77,5’inde artma, %6,5’inde azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Özdemir’in araştırmasıyla bu araştırma arasında önemli farklar mevcuttur. Çalışmamızda derinlemesine mülakat tekniği kullanıldığı için artma ve azalmanın nedenlerini tespit etmek mümkün olmuştur. Buna mukabil Özdemir’in çalışmasında artma veya azalmanın nedenleriyle alakalı herhangi bir gerekçeye rastlanmamıştır.

4.3.6. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet sürecinde katılımcılara sorulan altıncı soru, davranışlarını dine göre düzenleme durumunda cezaevine girmeden önceki döneme nazaran herhangi bir değişiklik olup olmadığıdır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen verilere uygulanan içerik analizi sonucunda davranışları dine göre düzenleme noktasında 17 katılımcının (%55) olumlu yönde dinî gelişim yaşadığı tespit edilmiş ve “dinî gelişim” teması ortaya çıkmıştır. Buna karşın görüşme yapılan 14 katılımcı (%45) davranışları dine

göre düzenleme açısından mahkûmiyet süreci ve öncesi arasında bir fark olmadığını belirtmiş, bunun neticesinde “değişiklik yok” teması meydana gelmiştir.

Mülakatlarda elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan dinî gelişim teması kendi içerisinde ikiye ayrılmış olup bunlar “davranışsal gelişim” ve “duygusal gelişim” kategorileridir. İlk kategori olan davranışsal gelişim kategorisinde 17 katılımcı (%55) mahkûmiyet sürecinde dinî konulara riayet etme, inançla alakalı hususlarda hassas ve dikkatli olma, herhangi bir fiili yapmadan önce din bu konu hakkında ne der diye düşünerek hareket etme, eylemlerin ölçüsü olarak dinî kuralları belirleme gibi değişimler yaşadığını dile getirerek davranışsal gelişim kategorisini teşkil etmiştir. Bununla birlikte 6 katılımcı (%19) dine daha bağlı olma, Allah’a nasıl hesap veririm endişesi duyma, Allah’tan daha fazla korkma ve ona daha fazla güvenme, pişmanlık hissederek tövbe etme gibi değişimler yaşadığını ifade etmiş ve duygusal değişim kategorisini meydana getirmiştir.

Tablo 24
Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumuna İlişkin Bilgiler

		N	%
Dinî Gelişim	Davranışsal Gelişim	17	55
	Duygusal Gelişim	6	19
Değişiklik Yok		14	45

Mahkûmiyet sürecinde bir şey yapmadan önce Allah ne der diye düşünerek hareket etmeye başladığını belirten bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: “*Tabi değişti. Dikkat etmeye başladım hatta en büyük artış buydu zaten. Bir şey yaptığımız zaman düşünüyoruz işte, Allah ne der? Bu konuda ne demiş, ne dememiş. Düşünüyoruz yani*” (K-12). Her davranışında din, ilgili konu hakkında ne görüş bildirdiyse ona göre hareket ettiğini söyleyen bir katılımcı bu hususta şunları söylemiştir: “*Arttı. İletişimde etkili oldu, temizlikte etkili oldu, ondan sonra davranışlarımda etkili oldu. Mesela; nasıl söyleyeyim, yemekte etkili oldu. Yani her şeyimde din etkili oldu. Dinim bir türlü aklımdan çıkmıyordu. Ona göre davranışlarımı düzenliyordum*” (K-7)

Davranışlarında günah ve haram gibi kavramları düşündüğünü söyleyen bir katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şöyledir: “*Daha da arttı. Her şeyde rabbim ne der diyordum. Günaha, harama dikkat ediyordum insanlara davranırken*” (K-31). Mahkûmiyet sürecinden önce hırsızlık yaptığını dile getiren bir katılımcı, yaşadığı

değişimi şu şekilde ifade etmiştir: *“Helale harama dikkat etmeye başladım. Kimsenin eşyasını izinsiz almıyordum günah diye. Eskiden hırsızlık yapardım”* (K-30). Bir fiili gerçekleştirirken günah mı değil mi diye düşünen başka bir katılımcının yanıtı şöyledir: *“Değişti. Artık daha dikkatli olmaya başladım davranışlarımda. Günah mı değil mi diye düşünmeye başladım”* (K-29).

Cezaevindeyken dinin insan yaşamındaki yerine dair fikirlerinin değiştiğini dile getiren bir katılımcı, ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: *“Dinî hassasiyetim arttı yani öyle diyeyim. Radikallik olarak değil, sadece dinin insan üzerindeki etkisinin ve toplumsal ilişkilerde çok güzel katkısının olduğunu gördüm yani. Dışarıdayken dini çok kişisel olarak algıladım mesela, öyle değilmiş. Dinin her alana gerçek manada müdahale ettiğini orada daha iyi gördüm. Her şey de ölçünün İslam olduğunu anladım içeride. Bir şeye kızacaksam mesela; İslam’la kızmayı öğrendim. Yani bir şeye kızılacaksa İslam’a göre kızılması gerekiyorsa kızmam gerektiğini anladım. Seveceksem de İslam’la sevmem gerektiğini, yemek yerken, paylaşırken her şeyde dinî hassasiyetim arttı diyebilirim çünkü yaşadım bunu”* (K-17).

Mahkûmiyet sürecinde duygusal açıdan dinî gelişim gösteren katılımcılardan biri, inandığı dini öğrendikçe Allah korkusunun arttığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Allah’ın dinini öğrendikçe ondan duyduğum korku daha da yükseliyor. Öğrendikçe her yaptığımı bir gören olduğunu biliyorsun, bunu bir gören var diyorsun. Artık insanı muhlislik seviyesine getiriyor. Bildikçe Allah merteye atlatıyor”* (K-13). Cezaevine girmesine sebep olan olayı düşünmekten psikolojisinin bozulduğunu ve Allah’a bunun hesabını nasıl vereceğini düşünen katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: *“Değişti. Hep işlediğim suçu düşünüyordum. Dosyamda cinayete teşebbüs yazıyordu. Psikolojim bozuldu bunun yüzünden. Ben hep diyordum Allah’a nasıl hesap vereceğim. Allah’ın verdiği cana kıymaya çalıştım. Bilmiyordum bir şey”* (K-15).

Çalışmanın önceki kısımlarında katılımcıların mahkûmiyet sürecinde dine yöneldiğine ve süreçle başa çıkmada dinden faydalandığına dair bilgilere yer verilmiştir. İnanç, duygu ve uygulama boyutundaki dine yönelme durumunun etki boyutunda da yaşandığı, araştırmanın bu sorusuna verilen yanıtlar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların davranış sergilerken dinin kurallarını göz önünde bulundurması, gerçekleştirilmesi düşünülen fiil hakkında yaratıcının ne dediğinin merak edilmesi ve dikkate alınması, davranışların ölçütünün din olarak belirlenmesi gibi durumlar mahkûmiyetin bireylerin dine göre davranış düzenlemesine pozitif yönde etki ettiğini göstermektedir.

4.3.7. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Bilgi Seviyelerindeki Değişime İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada katılımcılara mahkûm olduktan sonra dinî bilgi seviyelerinde değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Bu soruyla bireylerin mahkûmiyet öncesinde ve esnasında dinî bilgi seviyelerinde değişiklik olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada, araştırmada elde edilen verilere uygulanan içerik analizi neticesinde 27 katılımcının (%87) cezaevi sürecinde dinî bilgisini arttırdığı görülmüş olup bunun sonucunda “bilgide artış” teması meydana gelmiştir. Buna karşın 4 katılımcı (%13) ise mahkûmiyet sürecinde dinî bilgi seviyesinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcıların cevapları doğrultusunda “değişiklik yok” teması oluşmuştur.

Tablo 25

Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Dinî Bilgi Seviyelerindeki Değişime İlişkin Bilgiler

	N	%
Bilgide Artış	27	87
Değişiklik Yok	4	13

Katılımcıların dinî bilgi seviyelerine yönelik sorunun yanıtları sonucunda ortaya çıkan ilk tema olan bilgide artış teması altında 27 katılımcının (%87) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar cezaevindeyken dinî bilgilerini arttırdığını dile getirmiştir. Bahsi geçen katılımcılar bilgi artışının kaynağı olarak cezaevine gelen görevli din görevlilerini, kendilerinden daha bilgili olan diğer mahkûmları ve kitap ve takvim yaprağı gibi dokümanları göstermiştir.

Cezaevindeyken dışarıdan gelen din görevlilerinden ve okuduğu kitaplardan faydalanarak dinî bilgisini arttıran bir katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şu şekildedir: *“Bilgi olarak artma oldu. Dışardan hocalar geliyordu. Hocalardan dolayı artma oldu. Kitap da okuyordum. Vaktim çok olduğu için cezaevinde çok kitap okudum. Bazı hocalar geliyordu onlara soru soruyorduk. Onların bize çok yardımı oldu yalan konuşmayalım. Niye? İnsan insandan takvaca üstündür. O insanlar bizden takvaca üstün olduğu için bize bilmediklerimizi öğrettiler. Faydaları oldu tabî”* (K-9).

Mahkûmken şahsi okumalarından ve kendisinden bilgili olan mahkûmlardan öğrendikleriyle dinî bilgisini arttıran bir katılımcının cezaevine girdiği için memnun olma sebebini belirttiği yanıtı şöyledir: *“İçeride meal okuyordum. Dini anlatan, ibadetleri anlatan kitaplar okuyordum. İçeride hoca gibi adamlar vardı. Onların dini anlatmasından dini öğrendim. Dinî bilgim arttı. İyi ki girmişim cezaevine. Belki içeri girmesem namaza başlamazdım”* (K-30). Kitap okumaya ek olarak, dışarıdan gelen din görevlilerinden de fayda gördüğünü belirten bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Arttı. Kitap okumaya devam ediyordum. Dışarıdan hocalar geliyordu, devamlı da geliyordu. Hocaların çok büyük faydası oldu”* (K-22). Okuyarak dinî bilgisini arttırmış olan katılımcılardan birinin örneği şu şekildedir: *“Cezaevinde konferanslara katılmıyordum; ama kitap okuduğum oluyordu, dinî kitap okuyordum. Çok kitap okudum bilgim arttı yani”* (K-20).

Katılımcıların mahkûmiyet sürecindeki dinî bilgi seviyelerindeki değişime dair sorudaki ikinci tema olan değişiklik yok teması altında 4 katılımcının (%13) yanıtları bulunmaktadır. Bu katılımcılardan 3’ü (%10) herhangi bir gerekçe belirtmeden bilgi seviyelerinde değişiklik olmadığını dile getirmiş, 1 katılımcı (%3) ise dinî meselelere olan ilgisizliğinden dolayı kütüphane görevlisi olmasına rağmen dinî bilgisinin artmadığını ifade etmiştir. Bahsi geçen katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“Hocalar geliyordu. Bir hapishanede kütüphanede çalıştım, hocaları ben karşıladım. Kur’an-ı Kerim verirdi, kitaplar verirdi hiç dinlemezdim, tınlamazdım. Bilgim hiç artmadı”* (K-24).

Araştırmaya katılan bireylerin yanıtlarına uygulanan içerik analizi sonucunda görüşme yapılan kişilerin %87’sinin mahkûmiyet sürecinde dinî bilgisini arttırdığı tespit edilmiştir. Bireylerin dinî bilgi seviyelerinin artmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu noktada, göze çarpan ilk sebep önceki soruda belirtildiği gibi mahkûmiyetin etkisiyle dine yönelen ve zorlu cezaevi sürecinde psikolojik açıdan dinden destek alan bireylerin

inandığı dini öğrenmek istemesidir. Bununla birlikte, cezaevinde boş zamanın fazla olmasından dolayı meşgul olacak şeylerin sınırlı olması, diğer mahkûmların da etkisiyle dinî meselelere merak duyulması, koğuşlara gelen resmî din görevlilerinin varlığı, okunan kitaplar ve dinî konularda bilgili olan bazı mahkûmlar katılımcıların dinî bilgilerini arttırmalarının sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.8. Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Sosyal Çevre İle İlişkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın mahkûmiyet sürecine ilişkin son sorusu, bireylerin cezaevindeyken çevreleri ile ilişkilerinde değişiklik olup olmadığı, olduysa hangi yönde olduğu üzerinedir. Bu bağlamda, katılımcıların ilgili soruya vermiş olduğu cevaplara uygulanan içerik sonuçlarına göre dört tema ve bunlara bağlı bazı kategoriler ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçlarına göre ortaya çıkan ilk tema “değişiklik yok” temasıdır. Bu tema altındaki ilk kategori “aile-akraba” kategorisi, ikinci kategori ise “çevre” kategorisidir. Tespit edilen ikinci tema olan “ilişki azalması” teması da iki kategoriye ayrılmış olup bunlar: “Çevre” ve “aile-akraba” kategorileridir. “Farkındalık-insan tanıma” teması bireylerin cezaevindeyken çevre ile ilişkilerine yönelik soruya verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan üçüncü temadır. Bu sorudaki son temayı ise “ilişki gelişimi” teması teşkil etmektedir. İlişki gelişimi teması da diğer temalar gibi iki kategoriden meydana gelmekte olup bunlar: “Çevre” ve “aile” kategorileridir.

Tablo 26

Katılımcıların Cezaevine Girdikten Sonra Sosyal Çevre İle İlişkilerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Değişiklik Yok	Aile-Akraba	15	48
	Çevre	12	39
İlişki Azalması	Çevre	16	52
	Aile-Akraba	4	13
Farkındalık-İnsan Tanıma		9	29
İlişki Gelişimi	Çevre	5	16
	Aile	2	6

Görüşme yapılan bireylerin cezaevi sürecinde sosyal çevreleri ile ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığı içeriğini barındıran değişiklik yok teması 23 katılımcının (%74) yanıtlarından müteşekkildir ve bu hâliyle en fazla cevabın yer aldığı tema konumundadır. Daha önce belirtilmesine rağmen bu noktada tekrar belirtilmesi gereken husus, bir katılımcının birden fazla kategoride cevabının yer alıyor oluşunun kafa karışıklığına sebebiyet vermemesi gerektiğidir. Nitekim katılımcılar çevresiyle

ilişkilerinde değişiklik yaşamamışken ailesiyle bağı kopmuş olabilmekte veya tam tersi bir durum meydana gelebilmektedir, bu gibi durumlar ise tablolardaki katılımcı sayısını fazla gösterebilmektedir. Bu bağlamda, tablolar değerlendirilirken bu konunun göz önünde bulundurulması uygun olacaktır.

Katılımcılar mahkûmiyet sürecindeyken sosyal çevreleri ile ilişkilerinde olumlu veya olumsuz yönde değişiklik yaşayabildiği gibi herhangi bir değişiklik yaşamamış olabilmektedir. Nitekim değişiklik yok teması altındaki 23 katılımcının (%74) cevabı bu durum için geçerlidir. Bu noktada, katılımcılardan 15'i (%48) cezaevindeyken ailesi ve/veya akrabalarıyla ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yaşamadığını belirtmiştir. Bu katılımcılar cezaevindeyken ailesi ve/veya akrabalarıyla görüşmeye devam ettiğini dile getirmiş, olumlu veya olumsuz bir gelişme olduğunu söylememiştir.

Cezaevindeyken ziyaretine gelip gidenleri görmenin ağırına gittiği, bu yüzden görüşe çıkmadığını dile getiren bir katılımcı, sadece ailesiyle görüştüğünü şu sözlerle ifade etmiştir: “*Değişiklik olmadı. Görüş istemiyordum. Ziyaretçiler gelip geri gidince zoruma gidiyordu. Ailemle görüştim sadece*” (K-27). Ailesiyle ilişkilerinin aynı kaldığını, bunun haricindeki herkesle irtibatını kopardığını belirten bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Sıfır, nokta. Eledim hepsini. Ben dışarıdayken günde elli sefer gelenler ben içerideyken kayboldu, aileme yardım etmedi. Sadece ailemle ilişkim aynı kaldı. Akraba da yok. Onlarla da bitti. Sadece ailem*” (K-25). Mahkûmiyet sürecinde sadece ailesinin desteğinin olduğunu belirten bir katılımcının konuyla ilgili sözleri şu şekildedir: “*Ailenden başka seni hiç ziyaret eden yok... Ancak hanımın var, çocukların, hanımın başka bir şey yok*” (K-22). Kendisi cezaevindeyken kimsenin yardım etmediği, yalnızca ailesinin destek olduğu bir katılımcı, konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Hiç kimseden haberim yoktu. Evimin önünden bile geçen olmamış. Bana selam gönderen bile yoktu. Hepsi yok olup gitti yani. Orda dost diye bir şey yok. İnsanın ailesinden ve cebindeki parasından başka bir şeyi yok. Oymuş buymuş hepsi boş yani. Sadece ailem geliyordu. Gerisi hep bitti*” (K-18).

Değişiklik yok teması altındaki ikinci kategori çevre kategorisidir. Bu kategoride 12 katılımcı (%39) arkadaşlar, tanıdıklar, iş ve ikamet çevresi gibi ailesi dışında kalan herkesle cezaevi sürecindeyken ilişki noktasında olumlu veya olumsuz bir değişiklik olmadığını belirtmiş ve bu insanlarla ilişkilerinin aynı kaldığını dile getirmiştir.

Çevresiyle ilişkilerinde değişiklik olmayıp, arkadaşlarıyla iyi ilişkilerinin devam ettiğini söyleyen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“Yok hiçbir değişiklik olmadı. İçerideyken biz her arkadaşımızla irtibat kurardık. Çok iyi ilişkilerimiz vardı”* (K-1).

İlişkilerinde genel olarak değişme olmayan, kendisini ziyarete gelenlerin de menfaatleri gereği geldiğini düşünen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“Yok, aynı. Gelenin birçoğu da olur da bir gün bende içeri düşersen kimin yanına giderim, o maksatla gelenler oluyordu ziyarete. Gerçekten bu adam ne şartlarda yaşıyor, göreyim hâlini diyerek gelip ziyaret edenler de oldu. Ailevi konularda, ailem de zaten mecbur geliyordu onlar da. Öyle bir pek değişiklik olmadı. Ama tabii seziyorsun sen kimin ne maksatla gelip ne maksatla gittiğini. Çocuk değiliz”* (K-2).

Çevresindekilerin mahkûmiyet sürecinde kendisine yardım ettiğini, gönderilen selamların infaz koruma memurlarını şaşırttığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Değişme olmadı. Herkes maddi manevi yardım ediyordu. Sürekli selam gönderiyorlardı kendileri gelemese bile. Millet şaşıırıyordu bana gelen selamlara. Gardiyanla selam geliyordu çünkü. Çok selam gelince orda sana saygı duyuyorlardı”* (K-31).

Katılımcıların sosyal çevre ile ilişkilerinin durumuna yönelik sorulara verilen cevaplar göre ortaya çıkan ikinci tema, ilişki azalması temasıdır. Bu tema altında toplam 19 katılımcının (%61) yanıtı bulunmaktadır. Bahsi geçen 19 katılımcı mahkûmiyet sürecindeyken aile-akraba ve/veya çevresiyle ilişkilerinin azaldığını dile getirmiştir. İlişki azalması temasındaki ilk kategori olan çevre kategorisi altında 16 katılımcı (%52) cezaevindeyken çevresiyle ilişkilerinin azaldığını ifade etmiştir. İlişki azalmasının sebebi olarak kendisine yardımcı olunmaması, durumunun sorulması, beraber olunan insanların vefasızlığı gibi çeşitli gerekçeler öne süren katılımcılar olduğu gibi hiçbir neden ileri sürmeden yanıt veren katılımcılar da mevcuttur.

Cezaevindeyken çevresiyle ilişki azalması nedeni olarak kendisine yardım edilmemesini gösteren bir katılımcının konuyla alakalı yanıtı şöyledir: *“Çok değişti. Dışarıya çok sitemliydim. Mesela; diyorlardı şımarmış, kabadayı olmuş. Aslında onlara sitem ettiğim için öyle yapıyordum. Yardımcı olmuyorlardı, hâlimizi sormuyorlardı. Onun için dışarıyla irtibatım azaldı. Beni sormayanla neden işim olsun ki”* (K-14). Cezaevindeyken insanları muhtelif şekillerde denediğini ve bunun neticesinde çevresiyle

ilişkilerini azalttığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Azalttım, sosyal çevremi tamamen azalttım çünkü çevrem çok dürüst olmadığına kanaat getirdim. İnsanları bazı ufak şeylerle denedim, basit şeylerle, bir çocuğun bile yapacağı şeylerle; ama onlar kendilerine göre hareket ettiler, tavır gösterdiler. Beni bu hayatta sadece evlatlarım satmaz. Eşim satar, anam babam satar, kardeşlerim satar; ama onlar bir yere gidemez. Damarlarındaki kanın hassasiyeti onları bir yere götürmez. Bilgileri, cahillikleri değil. O benim babam psikolojisi her şeyi bitirir”* (K-19).

Arkadaşlarıyla irtibatının koptuğunu; ancak kendi kişisel özelliklerinden dolayı bu durumun normal olduğunu düşünen bir katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şöyledir: *“Kimse ziyaretime gelmezdi. Ben gerekli bir dost değildim onun için kimse bana gelmezdi. Bu normal bir şey. Ailemle telefonda görüşürdüm. Arkadaşlarımla irtibatım koptu zaten”* (K-30).

İlişki azalması temasının ikinci kategorisi olan aile-akraba kategorisinde 4 birey (%13) mahkûmiyet sürecinde ailesiyle ve/veya akrabalarıyla ilişkilerinin azaldığını dile getirmiştir. Bu bağlamda, cezaevindeyken akrabalarıyla ilişkisi tamamen biten bir katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: *“Başta da söylemiştim, benim kendimi en iyi hissettiğim yer kardeşlerimin yanı, cemaatteki arkadaşlarımın yanı. Ziyarettime sadece annem, babam ve kardeşlerim geliyordu. Akrabalarım ziyarettime dahi gelmediler. Akrabalarımla irtibatım komple koptu”* (K-13).

Ailesinden sadece babasının görüşe geldiğini, onun haricinde ailesiyle ve akrabalarıyla ilişkilerinin azaldığını ifade eden bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: *“Ailemle görüşmem azaldı, akrabalarımla da azaldı. Sadece babam görüşe gelirdi. Onun dışında gelen olmadı. Arkadaşlarımla ilişkilerim aynı kaldı. Değişiklik olmadı”* (K-26).

Cezaevine girdikten sonra sosyal çevresiyle ilişkisinin azaldığını belirten 19 katılımcının (%61) bu durumu yaşamasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, cezaevine girmenin doğal bir sonucu olarak insanlardan uzak kalan katılımcıların çevreyle ilişkisi azalmıştır. Bununla birlikte gerek maddi açıdan yardım alamama gerekse psikolojik olarak destek görmeme, dışarıdayken iyi ilişkilere sahip olduğuna inanılan insanların mahkûmiyet sürecinde katılımcılara iyi olup olmadığını sormamaları, vefasızlık gösterilmesi, iyi olduğu düşünülen kişilerin aslında öyle olmadığını anlama gibi faktörler katılımcıların çevreleriyle ilişkilerinin azalma sebepleri

olarak tespit edilmiştir. Görüşme yapılan bireylerin aile ve akrabalarıyla ilişki azalma sebebi olarak ise fikrî ayrılıklar, aileden uzak bir cezaevinde bulunma ve ailenin maddi imkânsızlıklardan dolayı ziyaret edememesi durumları ileri sürülmüştür.

Görüşme yapılan bireylerin çevreleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda tespit edilen üçüncü tema farkındalık-insan tanıma temasıdır. Bu tema altında 9 katılımcı (%29) zorlu mahkûmiyet sürecinde çevrelerinde bulunan insanlar hakkında farkındalık kazandığını dile getirmiştir. Bu katılımcılar cezaevindeyken ailenin kıymetini anlama, gerçek dostları tanıma, kimin aslında samimiyetsiz olduğunu fark etme gibi çeşitli sebepler belirterek çevrelerindeki bireyleri aslî surette tanıma şansı yakaladığını dile getirmiştir.

Katılımcılardan biri kısa süre yatmış olsa bile arkadaşlarından hangisinin gerçekten arkadaşı olduğunu bu süreçte kavradığını şu sözlerle dile getirmiştir: “*İşte arkadaşların ne olduğunu görüyorsun. 4 ay da yatmış olsan. Kimin dost olup kimin olmadığını görüyorsun yani*” (K-4). Çevresindeki insanlardan hangisinin gerçek arkadaş hangisinin gerçek akraba olduğunu mahkûmiyet sürecinde anladığını belirten bir başka katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*İster istemez oldu. Çünkü hani bir tas buğdayı suyun içine attığın zaman eğer buğdayın hepsi sağlamsa dibine çöker; ama çürük varsa suyun yüzüne çıkar. Biz bunları gördük, bunları anladık. Kim gerçek dost, kim gerçek akraba anladık. Mesele o*” (K-3). Çevresindeki bireylerin gerçek yüzünü gördüğü için ilişkileri azalmış olan bir katılımcının konuyla ilgili sözleri şöyledir: “*Değişiklik oldu. İnsanlarla ilişkim azaldı. Oraya düştüm ben her şeyi anladım. İnsanların nasıl olduğunu öğrendim. Kimin gerçekten benim dostun olduğunu gördüm. Beni oraya düşürenlerin gerçek yüzünü tanıdım*” (K-15).

Çalışmanın bu sorusundaki son tema, ilişki gelişimi temasıdır. İlişki gelişimi 5 katılımcının (%16) yanıtını barındırması hasebiyle tema bazında en az yanıtın yer aldığı tema konumundadır. Bu temanın kategorilerinden olan çevre kategorisi altında 5 katılımcı (%16) mahkûmiyet sürecinde çevresiyle ilişkilerinin geliştiğini dile getirmiştir. Bu temadaki katılımcılar, aynı fikre mensup olduğu gruptaki insanlarla ilişkilerinin daha iyi olduğunu, mahkûmiyet öncesinde ailesiyle iyi ilişkilere sahip olmamasına karşın zorlu cezaevi sürecinde onların kıymetini anladığını belirten yanıtlar vermiştir.

Cezaevindeyken kendisine sürekli mektuplar gelen ve hiç tanımadığı insanlarla mektup arkadaşlığı yapan bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Sağ olsunlar*

beni mektupla yalnız bırakmayan arkadaşlarım oldu. Hatta hiç görmediğim insanlardan mektup aldım. Mesela; diyelim ki bir kardeşime mektup yazdım, o da çok etkilendi başkasına okudu, o da kalkıp dayanamıyor mektubunuz beni çok etkiledi, sizinle mektuplaşmak istiyorum diye mektup gönderiyor. Aslında arttı diyebilirim yani. Hiç tanımadığım insanlarla mektup arkadaşlığı yaptım” (K-17).

İlişki gelişimi temasının ikinci kategorisi olan aile kategorisinde 2 katılımcı (%6) mahkûmiyet sürecinde ailesinin kıymetini anladığını ve en büyük desteği onlardan aldığını belirterek ailesiyle ilişkilerinin olumlu yönde geliştiğini ifade etmiştir. Bu konuda bir katılımcı şu yanıtı vermiştir: *“Bence artma oldu ya. İnsanlarla diyalogum daha farklı oldu. Aileme bakışım daha iyi oldu. Mesela; dışarıdayken ailemdekilerin kıymetini bilmiyorduk. İçeri düştük kıymetini bilmeye başladık. Öyle diyeyim sana” (K-12).*

Mahkûmiyet sürecinin zorluklarıyla başa çıkmada öncelikle dinden faydalanan katılımcılar bunun yanında ailelerinden ve arkadaşlarından da yararlanmışlar. Araştırmaya katılan bireylerden küçük bir kısmı bu süreçte mensup olduğu dinî gruptaki arkadaşlarından, benzer fikirler taşıyan insanlardan ve ailelerinden destek almıştır. Bu bağlamda, insan yaşamındaki zorlu süreçlerden biri olan mahkûmiyet hâlinin, çeşitli sebeplerle insanların çevreleriyle ilişkilerini azaltabilmesine karşın bazı bireylerin birbirine daha da bağlanmasına ve aralarındaki dayanışmanın artmasına olumlu yönde etki ettiğini söylemek mümkündür.

4.4. Mahkûmiyet Sonrası

Araştırmanın son kısmı olan bu kısımda katılımcıların mahkûmiyetin ardından tekrar özgür oldukları mahkûmiyet sonrası süreç ele alınacaktır. Bu noktada, katılımcıların cezaevinden çıktıktan sonra ne hissettikleri, sosyal çevreyle ilişkilerinin durumu, insanların kendilerine bakışının değişip değişmediği, günlük hayatlarının nasıl olduğu, yeniden özgür olduktan sonra dinî uygulama, dinî bilgi düzeyi ve dine göre davranış düzenleme durumlarının seyri, mahkûmiyet sürecinin olumlu ve olumsuz etkileri gibi hususlar araştırmanın verilerine uygulanan içerik analizinin sonuçları ışığında ele alınacaktır.

4.4.1. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Hislerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın son kısmı olan mahkûmiyet sonrası süreçle alakalı katılımcılara sorulan ilk soru, cezaevinden çıktıktan sonra ne hissettikleridir. Katılımcılara yöneltilen soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizinin sonuçlarına göre üç tema ve bunlara bağlı çeşitli kategoriler ortaya çıkmıştır. Bu temalardan ilki “duygusal etkiler” temasıdır. Bu tema altında 30 katılımcının (%97) yanıtı bulunmaktadır. Duygusal etkiler teması katılımcıların, kendilerine yöneltilen soruya cevap verirken olumlu veya olumsuz, herhangi bir şekilde duygularını ön plana çıkararak vermiş olduğu yanıtları barındırmaktadır. Bahsi geçen tema 13 kategoriden müteşekkil olup bu kategoriler şunlardır: “Mutluluk”, “rahatlama”, “yabancılık”, “şükür”, “yeniden doğma”, “pişmanlık”, “kötü hissetme”, “heyecan”, “huzur”, “üzüntü”, “uyumsuzluk korkusu”, “yorgunluk” ve “anksiyete”.

“Bilişsel etkiler” teması, ilgili sorudaki ikinci temayı oluşturmaktadır olup 22 (%71) katılımcının yanıtlarını barındırmaktadır. Bu tema altında katılımcıların mahkûmiyetin bilişsel süreçleri kapsayan etkilerini yansıtan yanıtları bulunmaktadır. Bilişsel etkiler teması “farkındalık” ve “adaptasyon isteği” olmak üzere iki kategoriden meydana gelmektedir. Görüşme yapılan bireylerden 30’u duygusal veya bilişsel süreçleri kapsayan yanıtlar vermiş olmasına rağmen 1 katılımcı (%3) cezaevinden çıktıktan sonra hiçbir şey hissetmediğini dile getirerek “hissizlik” temasını oluşturmuştur.

Tablo 27

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Hislerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Duygusal Etkiler	Mutluluk	22	71
	Rahatlama	12	39
	Yabancılık	11	35
	Şükür	10	32
	Yeniden Doğma	6	19
	Pişmanlık	4	13
	Kötü Hissetme	3	10
	Heyecan	3	10
	Huzur	2	6
	Üzüntü	2	6
	Uyumsuzluk Korkusu	2	6
	Yorgunluk	2	6
	Anksiyete	1	3
Bilişsel Etkiler	Farkındalık	17	55
	Adaptasyon İsteği	13	42
Hissizlik		1	3

Duygusal etkiler teması kapsamında incelenecek olan ilk kategori, 22 katılımcının (%71) yanıtlarının bulunduğu mutluluk kategorisidir. Bu kategoride katılımcılar cezaevinden çıktıktan sonra çok sevindiğini, o günün bayram gibi geldiğini, sevilenlere kavuşmaktan dolayı memnun hissettiğini, anlatılamayacak derecede güzel olduğunu ifade etmiş ve mutluluk bildiren cevaplar vermiştir. Bu noktada, bazı katılımcılar sadece mutluluk hissettiğini söyleyip geçerken bazı katılımcılar mutluluğunun nedenlerini de sıralamıştır.

Özgürlüğünü kazandığı için mutlu olan ve sevinçten yeri öpen bir katılımcının bu husustaki ifadeleri şöyledir: “Çıkınca çok mutlu oldum, özgürlüğümü kazandım. Yani yeri öptüm kısacası onu söyleyeyim. Çıktım yeri öptüm direk” (K-18). Cezaevinden çıktıktan sonra genel manada kötü hisseden ve yabancılık çeken bir katılımcı, annesi vefat etmeden önce özgürlüğüne kavuştuğu için duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirmiştir: “Ama çıkınca çok mutlu oldum çünkü annem ölmeden ben cezaevinden çıktım. Ben çıkmadan annem ölseydi ya ben kendimi asardım ya da hayatım boyunca vicdan azabıyla yaşar berduş olurum veya çoluğumdan çocuğumdan her şeyden vazgeçerdim” (K-19).

Mutluluk sebebi olarak özgürlüğüne ve ailesine kavuşmasını gösteren bir katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: “Özgür olduğumu hissettim. Mutluluk hissettim. Ailene kavuşuyorsun yani, mutlusun, sevinçlisin. Özgürsün” (K-11). Cezaevinden çıktıktan sonra mutluluk duyan ve hislerini tam olarak nasıl anlatacağını bilemediğini söyleyen bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “Sevinç oldu. Çıktığım için şükrettim. Daha dikkat etmeye başladım, görüşlerimi her yerde söylememeye başladım. Özgürlüğü hissettim, istediğimi yapabiliyordum artık. Özgürlüğün tadına vardım. Yani anlatamıyorum yaşadıklarımı, çok mutluydum” (K-26).

Cezaevinden çıktıktan sonra rahatlama yaşadığı minvalinde cevaplar veren 12 katılımcı (%39) duygusal etkiler temasındaki rahatlama kategorisini meydana getirmektedir. Bu kategorideki katılımcılar mahkûmiyet sürecini atlattıktan sonra kurtulma, ferahlama ve imtihanı verme gibi hisler yaşadığını dile getirmiştir.

Mahkûmiyet sürecini imtihan olarak gören bir katılımcı, bu süreçten sonraki hislerini şu şekilde dillendirmiştir: “Şimdi başka bir hayat başlıyor, imtihanımızı verdik dedim” (K-28). Cezaevinden çıktıktan sonra kurtulduğunu hisseden bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “Başta dedim Allah buradan kurtardı. Sonra demek ki burada doğmamışım dedim. Çıkacakmışız dedim yani. Allah takdir etti çıktık. Çıkar çıkmaz

gökyüzüne baktım, gökyüzünün çok geniş olduğunu fark ettim. Orada sınırlı görüyorduk” (K-13).

Cezaevinden çıktıktan sonra dış dünyaya karşı yabancılık hissettiği yönünde ifadeler kullanan 11 katılımcı (%35) ilgili sorudaki yabancılık kategorisini oluşturmaktadır. Bu noktada, mahkûmiyet sürecine alışmış olan katılımcılar cezaevi dışındaki yaşamı görünce şaşkınlık yaşama, dışarıdaki hayatı unutma, her şeyin farklı gelmesi, insanların değiştiğini düşünme, ne yapacağını bilmeme ve cezaevini özleme gibi durumlar yaşadığını dile getirmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra etrafın kendisine tuhaf geldiğini söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Sağı solu görüyorsun yani çok tuhaf geliyor insana. Bildiğin yerler bile değişmiş geliyor. Değişmemiş hâlbuki; ama sen değişmiş gibi görüyorsun çünkü sadece gökyüzüne bakıyorsun içeride. Ondan başka bir şey görmüyorsun”* (K-18). Koğuştaki hayatından sonra her şeyin üstüne geldiğini hisseden ve bu süreçte yabancılık çeken başka bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“İnsanlar üstüme üstüme geliyordu çünkü küçük bir odadasın her şeye gözün aşına. Bir anda çıkınca ilk zamanlardaki psikolojim böyleydi. Oğlum bile üstüme gelirken babam dur diyordum, oturarak gel diyordum. Biz orada ranzada oturuyorduk, insanlarla aynı boya sahiptik. Şimdi oturuyorsun üstüne koca bir dev yürüyor zannediyorsun. Herkes bir garip dışarıda. Kimi gerçekten seni seviyor, bağına basıyor kimisi yalan yere geçmiş olsun diyor”* (K-19).

Cezaevinden çıktığında ne yapacağını bilmediğini belirten ve çektiği yabancılığı anlatırken nasıl ekmek alacağını bile hatırlamadığını söyleyen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“İlk çıktığımda ne yapacağını bilmeyen bir adam gibiydim. Dört sene içeride kalmışsın, dışarının rüyasını dahi unutmuşsun. Nasıl bir yer, nasıl bir mekân olduğunu unutmuşsun. İnsan Allah’a şükrediyor. İnsanlar nasıl tepki gösterecek, sana nasıl bakacaklar bunları düşünüyordum. Mesela; bakkala gittiğimde ekmek almak için bakkala ne denir diye düşünüyordum”* (K-13).

Mahkûmiyetten sonra yaratıcıya karşı şükür duygusu hissettiğini dile getiren 10 katılımcı (%32) bu sorudaki şükür kategorisini meydana getirmektedir. Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlarda şükür sebebi olarak özgürlüğe kavuşma, sevilenlerle buluşma ve yaşamış oldukları zorlu süreci atlattığı başarıya gibi hususları ön plana çıkardığı görülmektedir.

Cezaevinden çıktıktan sonra şükreden ve bu şükür duygusunun sebebi olarak mahkûmken yaşamış olduğu bazı olayları Allah'ın yardımıyla sorunsuz olarak atlatmasını gösteren bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“İçeride çok şeyler yaşadığım için şükrettim. İnanılmaz şükrettim. Öyle yerlerde bana yardımcı oldu ki ben rabbime nasıl şükretmeyeyim. Orayı sonradan ceza almadan kimse bitiremez dediler, ben bitirdim. Rabbim hep yardım etti”* (K-16).

Yaşamış olduğu şükür duygusu için özgürlüğe erişme ve sevdiği insanlara kavuşmayı işaret eden bir katılımcının konuyla ilgili sözleri şöyledir: *“Çıktık, kurtulduk dedik Allah'a şükürler olsun. Sevdiklerimize kavuştuk. Özgürlük gibisi yok. Mutluluk, huzur, heyecan verdi. Hepsi bir anda yani tuhaf bir duygu yani. Sevinç var yani Allah'a şükretme var, hamdetme var”* (K-12). Şükür duygusu için gerekçe gösteren katılımcılar olduğu gibi bunun için herhangi bir sebep göstermeksizin cevap veren katılımcılar olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu noktada, herhangi bir sebep belirtmeksizin şükrettiğini söyleyen katılımcılardan birinin örneği şu şekildedir: *“Çıktığım için şükrettim”* (K-26).

Katılımcıların mahkûmiyetten sonra hissettiklerine dair yanıtlara bakıldığında yeniden doğma hissini dikkat çeken kategorilerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada, görüşme yapılan bireylerden 6'sı (%19) cezaevinden çıktıktan sonra annesinden yeniden doğmuş gibi hissettiğini ve temiz bir sayfa açarak yaşama tekrar başladığını belirten ifadeler kullanmıştır.

Mahkûmiyetten sonraki hayatını yeni bir hayat olarak niteleyen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: *“Anamdan yeni doğduğumu hissettim. Kısa, öz. Yeni bir hayat”* (K-3). Bu konuda başka bir örnek ise şöyledir: *“Çok şey hissettim. Aynı yeni doğmuş gibi hissettim”* (K-4). Annesinden tekrar doğmuş gibi hisseden katılımcılardan bir diğerinin ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“Annemden yeni doğmuş gibi oldum mesela. O tarz işte yani. Mutluluk, mutluluk. Mutlu oluyorsun ister istemez”* (K-5).

Araştırmanın önceki kısımlarında katılımcılara cezaevine girmelerine sebep olan fiilden dolayı pişman olup olmadığı sorulmuştu. Ancak katılımcıların mahkûmiyetten sonraki hislerine bakıldığında yine pişmanlık duygusunun olduğu görülmektedir. Bu noktada, görüşme yapılan bireylerden 4'ü (%13) cezaevinden çıktıktan sonra oraya girmesine neden olan olaydan dolayı pişmanlık duyduğunu doğrudan veya dolaylı bir şekilde aktarmıştır. Katılımcıların ifadelerinden, yapılan eylemden dolayı pişman olmanın yanı sıra cezaevinin etkisinden dolayı da pişmanlık duyulduğu anlaşılmaktadır.

Özgür yaşamıyla cezaevi yaşamı arasında kıyas yaparak duyduğu pişmanlığı dolaylı olarak ifade eden bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Benim orada ne işim varmış dedim. Burada serbestsin. Misal duş almak için kimseden izin almıyorsun; ama orada duş almak için bile izin alıyorduk”* (K-15). Mahkûmiyet sürecini atlattıktan sonra pişman olup tövbe eden ve tekrar cezaevine girmemesi gerektiğini düşünen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: *“Pişman oldum. Bir daha buraya girmemeliyim dedim. Mutluluğu hissettim. Tövbe ettim, bir daha çok dikkatli olacağım dedim”* (K-29).

Katılımcıların mahkûmiyet sonrası hissettiği duygular arasında kendini kötü hissetme de yer almaktadır. Bu kategorideki 3 katılımcı (%10) mahkûmiyet sonrasında bazı neticelerden dolayı kendini kötü hissettiğini dile getirmiştir. Bu katılımcılardan 2’si çıktıktan sonra kötü hissettiğini ve yeni yaşamına karşı yabancılaşma çektiğini, 1’i ise duygusal açıdan yorgun olduğu için başka bir duygu belirtmeden kötü hissettiğini ifade etmiştir.

Kendini kötü hissettiğini ifade ettikten sonra yabancılaşma kategorisinde yer alan ifadeleri dile getiren bir katılımcının sözleri şu şekildedir: *“Çıkınca çok kötü şeyler hissettim. İnsanlar üstüme üstüme geliyordu çünkü küçük bir odadasın her şeye gözün aşına. Bir anda çıkınca ilk zamanlardaki psikolojim böyleydi. Oğlum bile üstüme gelirken babam dur diyordum, oturarak gel diyordum. Biz orada ranzada oturuyorduk, insanlarla aynı boya sahiptik. Şimdi oturuyorsun üstüne koca bir dev yürüyor zannediyorsun. Herkes bir garip dışarıda. Kimi gerçekten seni seviyor, bağrına basıyor kimisi yalan yere geçmiş olsun diyor”* (K-19). Yorgunluk kategorisinde ifadelerinin tamamı verilecek olsa da bu kategoride, yanıtının kötü hissettiğine dair kısmı verilmiş olan katılımcının ilgili kategorideki yanıtı şöyledir: *“Çok kötü oldum, son hapislik benim gücümü kırdı yani”* (K-20).

Mahkûmiyet sonrası duygusal etkiler temasındaki kategorilerden olan heyecan kategorisinde 3 katılımcının (%10) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar yeniden bir şeyler yapma fırsatı elde etmesinden ve mahkûmken hayalini kurduğu günlerin gelmesinden dolayı heyecan yaşadığını ifade etmiştir. Özgürlüğe kavuştuktan sonra yeniden bir şeyler yapabilecek olmasından dolayı heyecan duyduğunu belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Tekrardan bir şeylere adım atabilme heyecanı hissettim. Yeniden bir şeyler yapabileceğime olan inancım tekrar arttı. Sürekli içeride kalacağım hissi vardı o gitti. Yeni bir hayat süreceğim aklıma geldi”* (K-18). Mahkûmiyet

sürecini atlattıktan sonra yeniden doğduğunu hisseden ve bu durumun kendisinde heyecan meydana getirdiğini söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Yeniden doğmuş gibi oluyorsun yani o kapıdan ayrıldığın anda. Yani dünyaya yeniden gelmiş gibi oluyorsun. Bu da ister istemez heyecan yaratıyor”* (K-22).

Görüşme yapılan bireylerden 2’si (%6) cezaevinden çıktıktan sonra huzurlu hissettiğini ifade etmiştir. Bu katılımcıların doğrudan sebebini belirtmemiş olsa da yeniden özgürlüğe erişme ve sevilen insanlara kavuşma nedeniyle huzurlu hissettiğini söylemek mümkündür. Mahkûmiyetten sonra huzurlu hissettiğini belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şu şekildedir: *“Mutluluk oldu, huzur oldu, sağlık oldu. Ev babası oldum ben, iyi bir baba oldum”* (K-8).

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda ortaya çıkan kategorilere bakıldığında hissedilen çoğu duygunun olumlu duygular olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcılar arasında olumsuz duygular hissedenler de bulunmaktadır. Bu noktada 2 katılımcının (%6) cezaevinden çıktıktan sonra üzüntü hissetmiş olması bu duruma örnektir. Bu katılımcılar mahkûmiyet sürecinden sonra kendi adlarına olmasa dahi cezaevinde kalmış olan diğer mahkûmlar için üzüntü duyduğunu dile getirmiştir.

Cezaevinde kalan herkesin suçlu olmadığını söyleyen ve onlar için üzüldüğünü belirten bir katılımcının bu konudaki sözleri şöyledir: *“İçeride kalanların hâline çok üzüldüm çünkü herkes suçlu olduğu için orada değil”* (K-28). Benzer şekilde mahkûmiyet sürecinden sonra cezaevinde kalan diğer mahkûmlara üzülmüş olan bir başka katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“İçeridekiler adına üzüldüm. Keşke onlar da çıkarsa dedim”* (K-30).

Uyumsuzluk korkusu yaşamış olmak, cezaevinden çıktıktan sonra hissedilen duygular arasında yer almaktadır. Görüşme yapılan bireylerden 2’si (%6) cezaevinden sonra oranın diline alışmış olup insanlara karşı yanlış bir şey söyleme veya dışarıdaki insanların nankörlüğünden çekinme korkusu yaşamıştır. Geçmiş kısımlarda farklı kategorilerde ifadelerine yer verilen bir katılımcı cezaevinden çıktıktan sonra yaşadığı uyumsuzluk korkusunu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Şimdi ben oraya gittim ister istemez bende bir etki vardır, oranın bir şeyi vardır üzerimde diye öyle düşünüyordum. Birine bir kelime konuşsam acaba yanlış anlaşılır mı başıma iş açılır mı yine diyordum. Olur mu olur. İçeride çok şeyler yaşadık biz. Yanlış mı anlaşılır acaba, ben onun konuştuğunu yanlış mı anlarım acaba. Bir müddet dedim hani dışarıdan dinleyeyim. Biraz mesafe*

olsun falan. Baktım insanlarda da değişiklik yok yani. O eski bıraktığım şekilde” (K-2). Dışarıdaki insanları nankör olmakla itham eden, dolayısıyla kendisinin öyle olmadığını düşünen bir katılımcı, her ne kadar doğrudan dile getirmese de dış dünyadaki insanlarla ilişkilerinde onlara ayak uyduramama korkusunu şu şekilde ifade etmiştir: “Ama aslında çıkmayı istemedim. Keşke çıkmasaydım dedim çünkü dışarı nankör. İçerideyken de sıkıldım diyordum. İşte insan nankör. Kışın yazı, yazın kışı özler. Ama keşke çıkmasaydım dedim. Dışarıdaki insanların nankörlüğünden dolayı” (K-14).

Yorgunluk hissi, duygusal etkiler temasındaki kategorilerden bir diğerini teşkil etmektedir. Bu kategoride 2 katılımcı (%6) cezaevinden çıktıktan sonra yorgun olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır. Ancak katılımcıların yorgunlukları salt fiziksel bir yorgunluk değil, cezaevinde kalmış olmanın fiziksel, sosyal ve duygusal etkilerinin meydana getirdiği bir yorgunluktur.

Mahkûmiyet sürecinde kaybettiği zamanın etkisiyle yorgunluk yaşamış olan bir katılımcı hislerini şu şekilde ifade etmiştir: “Duygu olarak tabi bıraktığın gibi olmuyor. Hayat istediğin şekil olmuyor. Yani sanki böyle bir zemberek geriye sarmış hayatı, geri sana tekrardan, ha yaş ilerlemiş yormuş seni; ama geriye sarmış derken gençleştirme anlamında değil. Hayat ezmiş seni; ama geriye sarmış biraz. Seni yeniden tekrar başlatıyor orda. Yeniden başlatıyor; ama yorgunsun artık. Hayattan bir zevk almıyorsun. Şu an bile ben hayattan bir zevk almıyorum. Benim için çok bir anlam ifade etmiyor, sadece yaşamak” (K-2).

Duygusal etkiler temasındaki son kategori anksiyete kategorisidir. Bu kategori altında 1 katılımcı (%3) mahkûmiyet sürecinden sonra anksiyete yaşadığını ifade etmiştir. Bu katılımcı cezaevindeyken kendisiyle baş başa olmasından dolayı farklı özellikler kazandığını ve kendisine odaklanabildiğini; ancak özgürlüğüne kavuştuktan sonra odak noktasının dağıldığını, kendisinden uzaklaştığını ve bunun sonucunda anksiyete yaşadığını dile getirmiştir. Katılımcının bu husustaki sözleri şu şekildedir: “Bir de şunu söyleyeyim; Balzac diyor ki ruhum acılar sayesinde olayların mahrem doğasını görme yeteneği kazandı. Bunu hakiki manada yaşadım. Ben orda bir olayın mahrem doğasına bakıyordum. Dışarıda şu anda sadece doğasına bakıyoruz, mahremiyetini görmüyoruz yani. İçerideyken herkesin baktığının daha üst perdesinden bakıyorsun. Tefekkür denen olayı yaşıyorsun çünkü. Düşünüyorsun, empatiyi dibine kadar yaşıyorsun. Dolayısıyla mahrem bir yetenek kazanıyorsun. Ama dışarıda acıya karşı bu tavrı geliştiremiyorsun.

Ben dışarı çıktıktan sonra böyle bir tavır geliştiremediğimi fark ettim. İçeride bu tavır geliştiriordum. Bunun da nedenini söyleyeyim; hareket alanın genişliyor, özgürlük alanın genişleyince insan içinden uzaklaşıyor. Yani toplum seni içinden uzaklaştırıyor. Dışarı çıktıktan sonra içinden uzaklaştığımı görüyorum mesela. Onun için özliyorum. Özgürlük seni içinden uzaklaştırıyor, başını döndürüyor, ne yapacağını bilmiyorsun, anksiyete yaşıyorsun. Garip bir şey” (K-17).

Katılımcılar özgürlüğe kavuştuktan sonra mahkûmiyet sürecini tamamlamış olma, cezanın bitirildiği düşüncesiyle vicdani rahatlama, hissedilen suçluluk duygusundan kurtulma veya bu duyguyu hafifletme, yeni bir hayata başlama, sevilenlere kavuşma gibi gerekçelerle mutluluk, huzur, heyecan, rahatlık ve şükür gibi olumlu duygular yaşamıştır. Bunun yanında uzun yıllar cezaevinde kaldıktan sonra çıkan bazı katılımcılarda şaşkınlık, yabancılık, kaygı, pişmanlık, uyumsuzluk korkusu, yapılan bir hareketi veya söylenen bir sözü insanlar yanlış anlar diye toplumdaki uzaklaşma, yalnızlıktan sonra kalabalığa alışamama gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, mahkûmiyetten sonra yaşanan özgürlük hâlinin kişisel özellikler, tecrübeler, suçun niteliği, mahkûm olarak geçirilen süre gibi sebeplerle bireylerde farklı etkiler gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bilişsel etkiler teması, katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar sonucunda ortaya çıkan ikinci temadır. Bu temada katılımcılar hissetmiş olduğu duygularından ziyade mahkûmiyetin bilişsel etkilerinden bahsetmiştir. Bu noktada, sahip olunan bazı değerlerin kıymetini anlama ve bir şeyler yapma isteği ve gerekliliği düşüncesi, bilişsel etkiler temasındaki kategorilerin temel özellikleri konumundadır. Mahkûmiyet sürecinden sonra özgürlüğün kıymetini anlama, ailenin değerini kavrama, sağlığın, boş vaktin, eldeki maddi varlıkların önemini farkına varma gibi hususları dile getiren 17 katılımcı (%55) bilişsel etkiler temasındaki ilk kategori olan farkındalık kategorisini meydana getirmektedir.

Cezaevinden çıktıktan sonra başta özgürlük olmak üzere bazı değerlerin kıymetini anladığını belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Çıktıktan sonra insan elindeki değerini kıymetini bilmediğini anlıyormuş. Özgürlüğün örneğin, sağlığın. Efendim, boş vaktin, dostluğu, akrabalığı öğrendik. Biz bunları öğrendik. Yani bunlara değer verdik” (K-3).* Benzer şekilde özgürlük konusunda farkındalık kazanan başka bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Tabi özgürlüğün kıymetini anladım. Elin kolun bağlı*

olmaması, özgür olmak, artık bundan sonraki hayatında serbestçe gezmek, işini gücünü kurmak yani özgürlük diyeyim” (K-5).

Özgürlük konusunda farkındalık kazanan bir katılımcının konuyla alakalı sözleri ve özgürlük hususundaki benzetmesi şöyledir: *“Özgürlük kadar güzel bir şey yok. Hani şuradan bir serçeyi tut kafese koy, bir de bırak. Yani en kısacasını söylüyorum sana” (K-25).* Özgür olmanın değerini anlayan ve cezaevine girmeme konusunda kararlı olma arzusu taşıyan bir katılımcı ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: *“Özgürlüğün değerini anladım. Bir daha yapmayacağım dedim” (K-27).*

Adaptasyon isteği kategorisi bilişsel etkiler temasındaki ikinci kategoridir. Bu kategori altında yanıtı bulunan 13 katılımcı (%42) mahkûmiyet sürecinden sonra kendilerinde tekrar cezaevine girmemek amacıyla işine bakmak, suç içeren fiillerden uzak durmak, ailesine destek olmak gibi davranışlarla topluma adapte olma gerekliliği düşüncesinin meydana geldiğini ifade etmiştir.

Görüşlerini dile getirdiği paylaşımlarından dolayı cezaevine girmiş olan bir katılımcı bu süreçten sonra tekrar cezaevine girmemek için daha dikkatli davrandığını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Daha dikkat etmeye başladım, görüşlerimi her yerde söylememeye başladım” (K-26).* Benzer şekilde cezaevine girmemek için daha dikkatli olma düşüncesine sahip olan başka bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Bir daha buraya girmemeliyim dedim...bir daha çok dikkatli olacağım dedim” (K-29).* Cezaevine tekrar girmemek için işine ve ailesine dört elle sarılma düşüncesine sahip olan bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“Yani oraya geri dönmeyeceğini umuyorsun, dışarıdaki hayatına devam edeceksin, bugün çıktım mesela; yarın hemen işime bakayım, çocuklarımın başında olayım, eşimin başında olayım. Onlar yoksa annemin babamın yanında olayım. Bunlara daha çok dört elle sarılayım. Bu düşünceyle çıkıyorsun zaten. Bende bu düşünceler vardı” (K-5).*

Mahkûmiyet sürecinin akabinde, o süreci bir daha yaşamak istemediği için topluma adapte olma düşüncesi taşıyan bir katılımcının bu amaçla yaptıklarını anlattığı cevabı şöyledir: *“Hemen kendime bir iş kurup evlenme planını, sistemini kurdum. Tabi bunun çalışarak olacağını biliyordum. Gittim hemen baba mesleğimi yapmaya çalıştım. İş tam öğrenmek için sevdiğim bir abinin yanında iki yıl bedava çalıştım ticareti öğrenmek için. Önceden ticaretin içindeydim; ama elektronik ticaretin içindeydim. Baba mesleğimin*

imalat kısmındaydım, ticaretini bilmezdim. Çalıştım. Hapisten çıktıktan sonra neyi öğrendim? Çalışacaksın, başka yolu yok” (K-9).

Mahkûmiyetten sonra katılımcıların ne hissettiğine yönelik soruya verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan son tema 1 katılımcının (%3) yanıtının bulunduğu hissizlik temasıdır. Tüm katılımcılar cezaevi sürecinden sonra olumlu veya olumsuz bir hisse ya da düşünceye sahipken bu temadaki katılımcı içeride veya dışarıda olmak arasında kendisi için bir fark olmadığını ve cezaevinden çıktıktan sonra herhangi bir şey hissetmediğini veya bir düşünceye sahip olmadığını dile getirmiştir. İlgili katılımcının kendisine yöneltilen soruya cevabı şu şekildedir: *“Vallahi sana hapisten çıktıktan yarım saat sonra birini vurdum desem de inan, çekip eve geldiğime de inan. Mesela; ben çıkayım da bir yere gidip buz gibi iki bira içeyim rahatlayayım falan demedim. Yine geldim kahvede oturdum, arkadaşlarımla oturdum. Yani hiç fark etmedi. Hiç fark olmadı, yani öyle bir şey yok. Sen içeride de özgürsün. İstedğin adamla dövüşüyorsun, kimse umurunda da olmuyor, kimseye de minnet etmiyorsun. Sen zaten istesen, kafanca yani ha, o esnada ben dışarı da çıkabilirim, o özgüveni kendinde buluyorsun. Sanki suçum bitmiş gibi. Cezaevinden çıkmıyorum da ben istedim diye çıktım gibi bir şeydi yani. Ben içerideyken babam diyordu seni otoparda görmüşler, seni çarşıda görmüşler, insan gelip babasının elini öpmez mi? Millet ben cezaevindeyken dışarı çıkabiliyorum zannediyordu. Çevre seni o kadar güçlü görüyor ki” (K-23).*

Mahkûm olma durumu bireylerde bilişsel bazı etkiler oluşturmuştur. Başta özgürlük olmak üzere, sevilen bireylerin, sağlığın, işin ve maddi şeylerin sanıldığından daha değerli olduğunun farkına varılması bilişsel etkilerden bazılarıdır. Ayrıca özgürlüğün elde edilmesiyle birlikte aile, iş ve sosyal yaşamda düzen olması gerektiği fikri mahkûmiyetin bireyler üzerindeki diğer bilişsel etkilerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, mahkûmiyetin bireylerin kişisel ve sosyal yaşamında köklü değişiklikler yapmasına sebep olacak kadar onları etkilediği sonucuna varmak mümkündür. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki bu durum kişiden kişiye değişmekte olup bazı kişiler için tek bir mahkûmiyet yukarıdaki etkileri göstermek için yeterliyken bazı bireylerin bu etkileri yaşaması için birden fazla mahkûmiyet yaşaması gerekmektedir. Ancak çalışmada elde edilen bulgular bireylerin, zaman periyodu değişmekle birlikte genellikle bu etkileri yaşadığını ortaya koymaktadır.

4.4.2. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Sosyal Çevre ile İlişkilerine ve İnsanların Kendilerine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın son aşamasını teşkil eden mahkûmiyetten sonrasına ilişkin katılımcılara sorulan ikinci soru, onların sosyal çevre ile ilişkilerine yöneliktir. İki aşamalı olan bu sorunun ilk aşamasında katılımcılara cezaevinden sonra sosyal çevreleri ile ilişkilerinin değişip değişmediği, ikinci aşamasında ise insanların kendilerine olan bakışlarında cezaevi öncesi ve sonrası arasında bir fark olup olmadığı sorulmuştur.

Bireylerin sosyal çevre ile ilişkilerine yönelik sorunun ilk aşaması olan, sahip olunan sosyal çevreyle ilişkilerin mahkûmiyet sonrasında değişip değişmediğine ilişkin soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi sonuçlarına göre dört tema ve bunlara bağlı muhtelif kategoriler meydana gelmiştir. Bu noktada, ortaya çıkan ilk tema “değişiklik yok” teması olup, bu tema “çevre” ve “aile-akraba” kategorilerinden müteşekkildir. “Azalma” teması bu sorudaki ikinci temadır ve kendi içerisinde “çevre” ve “akraba” kategorilerini barındırmaktadır. Çevre ile ilişkilerinin arttığını söyleyen katılımcıların oluşturduğu “artış” teması da iki kategoriye sahip olup bunlar: “Çevre” ve “aile-akraba” kategorileridir. İlgili sorudaki son tema “çevre değişimi” temasıdır. Bu tema altında herhangi bir kategori mevcut değildir.

Tablo 28

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Sosyal Çevre ile İlişkilerine İlişkin Bilgiler

		N	%
Değişiklik Yok	Çevre	14	45
	Aile-Akraba	4	13
Azalma	Çevre	14	45
	Akraba	3	10
Artış	Çevre	6	19
	Aile-Akraba	3	10
Çevre Değişimi		4	13

Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda aile ve akrabaları dışında kalan tüm bireyleri kapsayan çevre kategorisi 14 katılımcının (%45) yanıtlarını barındırması yönüyle değişiklik yok temasının en kalabalık kategorisi konumundadır. Konuyla alakalı tabloya bakıldığında farklı temalardaki çevre kategorilerindeki katılımcı sayılarının toplam katılımcı sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bazı katılımcıların birden fazla temayı kapsayacak şekilde cevap vermesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin; bazı katılımcılar eski arkadaş çevresiyle ilişkisini kopardığını belirterek azalma temasındaki

çevre kategorisinde, yeni ve düzgün olduğunu iddia ettiği bir çevre edinerek artış temasındaki çevre kategorisinde kendisine yer bulmaktadır. Tablo değerlendirilirken bu hususun göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Çevre kategorisinde sosyal çevre ile ilişkilerinde değişiklik olmadığını söyleyen katılımcılar cezaevi sürecine göre ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmadığını ve durumun aynı şekilde devam ettiğini ifade etmiştir.

Mahkûmiyetten sonra sadece kötülerini elediğini; ancak ilişkilerinin genel olarak aynı kaldığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Normaldi ilişkilerim, aynı kaldı diyeyim. Sadece kötülerini eledim. Benim bir arkadaşım var mesela; pavyon sahibi. Gel dedi, ne yapıyorsun orda dedi. Birlikte çalışalım abi dedi; ama ben yapmam artık*” (K-10). Mahkûmken arkadaşlarıyla ilişkisinin kesildiğini ve çıktıktan sonra da bu durumun değişmediğini söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Arkadaşlarımla zaten cezaevindeyken bağım kopmuştu. Çıktıktan sonra da değişmedi. Merhaba, merhaba bu kadar*” (K-22).

Çevresindeki insanların kendisinin bir iftira sonucu cezaevine girdiğini bildiği için ilişkilerinde değişme olmadığını belirten katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: “*Sosyal çevreyle değişme olmadı. Beni tanıyorlardı zaten, değişme olmadı. Sen iftira yüzünden girdin moralini bozma diyorlardı. Pis bir iş için girmedim sonuçta. Suçsuz yere girdiğim için değişme olmadı*” (K-28). İlişkilerde değişiklik olmadığını detay vermeden cevaplayan katılımcılardan birinin örneği şöyledir: “*Hayır hiç değişiklik olmadı hiç. Aynı devam etti*” (K-7).

Sosyal çevre ile ilişkilerde değişiklik yok teması altındaki ikinci kategori aile-akraba kategorisidir. Bu kategori altında 4 katılımcı (%13) cezaevinden çıktıktan sonra ailesi ve/veya akrabalarıyla ilişkilerinden değişiklik olmadığını dile getirmiştir. Ailesinin kendisine olan sevgisinde değişiklik olmadığını, akrabalarıyla ise zaten bağının olmadığını söyleyen bir katılımcının bu konudaki ifadeleri şöyledir: “*Akrabalarla zaten ilişkim yoktu. Ailemle aynı. Onlar çok şükür bana sevgisini değiştirmediler*” (K-8). Mahkûmiyet sürecinden sonra ailesiyle ve akrabalarıyla ilişkilerinin aynı şekilde devam ettiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yani genel olarak ilişkilerim aynı devam etti ailemle, akrabalarımla*” (K-16).

Sosyal çevre ile ilişkileri değişmeyen bireylerin yanıtlarının yer aldığı temanın ardından ortaya çıkan ikinci tema ilişki azalması temasıdır. Bu temadaki ilk kategori olan

çevre kategorisinde 14 katılımcı (%45) cezaevinden çıktıktan sonra arkadaşlarıyla ve diğer tanıdıkları insanlarla ilişkilerinde azalma olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların ilgili soruya verdikleri cevaplara bakıldığında ilişki azalmasının gerekçesi olarak; mahkûmiyete sebep olan çevreden uzaklaşma, kötü olarak nitelenen arkadaşlarla irtibatı kesme, olumsuz davranışlara özendiren bireylerden kaçınma, beklenti altında kalanla görüşmeyi azaltma gibi hususların ön plana çıktığı görülmektedir.

Cezaevinden çıktıktan sonra ilişkilerinde daha akıllı davrandığını belirten bir katılımcı, kötü olarak değerlendirdiği kişileri hayatından elediğini şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Sosyal çevremle ilişkilerim değişti evet. Eskisi gibi değil daha düşünceli, daha mantıklı daha akıllı hareket ediyorum diyeyim ben sana. Birtakım çevreden ayrıldık, yeni birtakım çevre oldu. Kötü olanları bıraktık tabii”* (K-12). Benzer şekilde kötü arkadaşları bırakıp etrafını temizlediğini söyleyen bir katılımcının cevabı şöyledir: *“Kötü arkadaşları bıraktım. Etrafımı temizledim”* (K-27).

Çevresi tarafından yanlış tanındığı için ilişkilerinde azalma olduğunu söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Çevreyle ister istemez değişme oldu. Araya inanç esasları girince değişme oldu. Bize yanlış gözle bakıyorlardı, yanlış tanıyorlardı. Düşüncelerimizden dolayı gelmemeye, gitmemeye başladılar. Aramamaya, sormamaya başladılar. Tanıyanlar hariç insanlar artık kaçmaya başladılar. İster istemez azalma oldu yani”* (K-13). Cezaevindeyken kendisiyle iletişim kurmayanlarla ve kendisini suça sürükleyenlerle ilişkisini azaltan başka bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“İlişkilerim değişti, azaldı. Ben içerideyken beni sormuyorlardı. Çıkınca öyle insanlara selam vermemeye başladım. Beni dışarıdayken suça sürükleyenlerle konuşmayı kestim. Artık daha dikkatli olmaya başladım. Arkadaş çevrem çok azaldı”* (K-15).

İlişki azalması temasındaki ikinci kategori akraba kategorisidir. Bu kategori altında 3 katılımcı (%10) mahkûmiyet sonrasında akrabalarıyla ilişkilerinin azaldığını belirtmiştir. Dedikodu yapma, zarar görme ve diğer insanlar tarafından itibar gören bir akrabayı vurma sebebiyle katılımcıların akrabalarıyla ilişkilerinin azaldığı görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus, katılımcıların ifadelerinde aile ve akraba genellikle birlikte zikredilirken bu temada hiçbir katılımcının ailesiyle ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmemiş olmasıdır.

Akrabalarıyla ilişkisini azaltma sebebi olarak, sevmediği bir davranışın sergilenmesini gösteren katılımcının bu konudaki sözleri şöyledir: *“Akrabalardan biraz*

daha uzak oldum çünkü çok dedikodu yapıyor akrabalarım. Hayatta en sevmediğim şey bir erkeğin dedikodu yapmasıdır. Dedikodunun hiçbir faydası yoktur yani kişiye. Ben çok korkarım laftan, dedikodudan o yüzden uzaklaştım o çevreden” (K-20).

Mahkûmiyet sürecinden sonra sosyal çevreleriyle ilişki artışı yaşayan katılımcıların oluşturduğu artış temasının ilk kategorisi olan çevre kategorisinde 6 katılımcının (%19) yanıtları bulunmaktadır. Bu kategorideki bireyler cezaevinden çıktıktan sonra çevreleri ile ilişkilerini geliştirdiğini, kötü alışkanlıkları olan arkadaşlarını bırakıp temiz olarak niteledikleri yeni bir çevre edindiğini ifade etmiştir.

Cezaevi sürecine göre çevre ile ilişkilerini arttıran katılımcılardan birinin bu konudaki ifadeleri şöyledir: *“Ufak tefek çevre edindik işte. Çevreyle ilişkilerimiz iyiydi. Gelişti. Kopan insanları geri kazandık işte. Kazanmaya çalıştık çünkü onlar seni tanıdıkça daha da yaklaşımcı oluyorlar. Yani çevrem genişledi, ilişkilerim arttı” (K-1).*

Eski arkadaşlarıyla irtibatını tamamen koparmayan; ancak eskisi gibi alkol ortamlarına girmeyip sadece muhabbetle sınırlandıran bir katılımcı, yeni ve temiz bir çevre edindiğini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Biraz değişti. İnsanları ziyaret ediyorum, yardım ediyorum. Bugün Allah rızası için ne yaptın diyorum. Yeni, temiz bir çevre edindim. Eski arkadaşlarımla görüşüyorum; ama sadece sohbet. Alkol ortamına girmem” (K-30).* Mahkûmiyetten sonra arkadaşlarıyla ve genel çevresiyle ilişkilerinin arttığını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir *“İnsanlar ziyarete geliyordu. Herkes teselli ediyordu. Herkes hâlimi hatırlıyordu. Çok daha iyi oldu arkadaşlarla, etrafla; ama akrabalarla aynı kaldı” (K-31).*

İlişki artışı temasındaki son kategori olan aile-akraba kategorisinde 3 katılımcının (%10) yanıtları mevcuttur. Bu katılımcılar mahkûmiyetten sonra ailesinin kıymetini anladığını, onlarla daha fazla vakit geçirmeye başladığını, akrabalarının kendisinin özgür kalışından memnun kaldığını dile getirmiştir. Bu hususta bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Ailemin kıymetini anladım. Onlarla daha çok vakit geçiriyorum artık” (K-15).* Mahkûmiyetten sonra ailesiyle ilişkisinin olumlu yönde geliştiğini ve onlara olan bağlılığının arttığını dile getiren katılımcının sözleri şöyledir: *“Ailemle ilişkim daha iyi oldu. Aileme bağlılığım arttı. Kim geliyordu ki ailemden başka. Bir tek ailem varmış diyorsun. Hepsi boşmuş diyorsun” (K-21).*

Mahkûmiyet sürecinden sonra bazı katılımcıların, cezaevine girmesinde etkisi olduğunu düşündüğü çevreden uzaklaşıp yeni bir çevre edinme uğraşına giriştiği

görülmektedir. Çevre değişimi kategorisini oluşturan bu 4 katılımcı (%13), mahkûmiyetten sonra suçlu davranışa sürüklenmemek veya cezaevine girip çıktığı için bu şekilde etiketlenmemek için semt veya şehir değiştirme yolunu tercih etmiştir.

Eski arkadaşlarından ve hayatından uzaklaşmak için semt ve çevre değiştirdiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Değişti. Eski arkadaşları terk ettim. Kendime yeni çevre edindim. Semtimi değiştirdim. Terk ettim eski hayatımı, çevremi değiştirdim. Evlendim, çocuklarım oldu. Çok şükür. Kendimi değiştirdikten sonra daha iyi çevre edindim*” (K-9). Benzer şekilde eski ortamını, işini ve semtini bırakıp şehir değiştirmiş olan bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Değişti tabi. Öncelikle kendi eski ortamımı bıraktım. Mahalle ortamını bıraktım. Oradan direkt ayrıldım zaten. Eski yaptığım işten de ayrıldım, korumalık işi yapıyordum. Direkt aynı zamanda bıraktım çünkü o işler oraya yöneltiyordu. O işlerden direkt uzaklaştım. İlk etapta eşimi, çocuklarımı alıp başka şehre taşındım. Ne iş olursa olsun yaparım dedim. Fabrika da olsa şey de olsa. Dediğim gibi direkt ortamımı değiştirdim, evimi değiştirdim, işimi değiştirdim. O ortamdan da uzaklaşınca her şeyim değişti*” (K-5).

Mahkûmiyetten sonra katılımcıların çevre ile ilişkilerinde aynı kalma ve azalma durumları dikkati çekmektedir. Çevreyle ilişkilerinin aynı kaldığını söyleyen katılımcılar, çevrelerinin eskisi gibi kötü olduğunu belirten bir ifade kullanmamıştır. Buna mukabil çevreyle ilişkilerinin azaldığını belirten katılımcılar, kötü alışkanlıkları olan veya suça sürüklenmesine etki eden kişilerle irtibatını kestiğini ve asgari seviyeye düşürdüğünü belirtmiştir. Bu bireyler aynı zamanda hayatlarında yani bir sayfa açmak amacıyla yeni ve temiz dediği insanlarla iletişim kurma yolunu tercih etmiştir. Sosyal çevreyle ilişki konusunda dikkat çeken bir diğer husus, hiçbir katılımcının ailesiyle ilişkisinin kötü yönde değişmemiş olmasıdır. Aksine bazı katılımcılar bu süreçten sonra ailesinin kıymetini anladığını ve artık onlarla daha iyi ilişki içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda, mahkûmiyet sürecinin sosyal ilişki düzenleme noktasında bireylerin hayatına göz ardı edilmeyecek seviyede etki ettiğini söylemek mümkündür.

Araştırmada mahkûmiyet sürecinden sonra sosyal çevre ile ilişkilerdeki değişime yönelik sorunun ikinci kısmını insanların bakışının değişip değişmediğine ilişkin bulgu ve yorumlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, görüşme yapılan bireylere “cezaevinden sonra insanların size karşı bakışının değiştiğini düşünüyor musunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlara uygulanan içerik analizi neticesinde “bakış

değiştii” ve “bakış değişmedi” şeklinde iki tema ortaya çıkmıştır. Bakış değiştii teması altında iki kategori teşekkül etmiş olup bunlar “genel bakış değişmedi” ve “tanıyanların bakışı değişmedi” şeklindedir. İkinci tema olan bakış değiştii teması da aynı şekilde iki kategoriden oluşmaktadır. Bu tema altındaki kategoriler “genel olumsuz bakış” ve “tanımayanlar olumsuz bakıyor” kategorileridir.

Tablo 29

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra İnsanların Kendilerine Bakışına İlişkin Bilgiler

		N	%
Bakış Değişmedi	Genel Bakış Değişmedi	13	42
	Tanıyanların Bakışı Değişmedi	5	16
Bakış Değiştii	Genel Olumsuz Bakış	13	42
	Tanımayanlar Olumsuz Bakıyor	5	16

Katılımcılardan cezaevinden sonra çevresindekilerin bakışının değişmediğini düşünen 13 birey (%42) genel bakış değişmedi kategorisini meydana getirmektedir. Katılımcılardan bazıları gerekçesiz bir şekilde insanların kendilerine bakışının değişmediğini dile getirmiştir. Ancak bazı katılımcılar başta değiştiiğini düşünse bile sonradan yanlış düşündüğünü anladığını, yüz kızartıcı bir suç işlemediği için yanlış düşüncelerini gerektirecek bir durum olmadığını veya mahkûmiyet yaşadığını kimseye söylemediği için insanların bakışında herhangi bir farklılık olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan bazılarının yüz kızartıcı suçtan mahkûmiyet yaşamadığı için insanların bakışının değişmediğini düşündüğü yukarıda belirtilmişti. Bu hususta bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Yok, insanların bakışı değişmedi. Benimki yüz kızartıcı olmadığı için insanların bakışı değişmedi, öyle bir şey olmadı. Değişse de belki benim arkamdan değişmiştir, beni ilgilendiren bir şey olmadı. Beni ilgilendiren bir şey yok, ben değişmemiş gibi görüyorum. Umurumda olmadı yani hakikaten. Sen benden uzaklaş mesela; benim umurumda olmazdı çünkü maddi güç olunca diğerleri solda sıfır. Yok, aynıydı yani*” (K-22). Benzer şekilde başlangıçta insanların kendisi hakkında olumsuz bakışa sahip olduğunu düşünse de sonradan durumun değiştiiğini hatta tecrübe noktasında kendisinin insanların önünde olduğunu dile getiren katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Başta şöyle düşündüm; cezaevine girdim falan, insanlar kötü düşünür mü, kötü bakar mı? Ama sonra şöyle düşündüm, bu beni rahatlattı; hangi suçtan içeri girdiğin önemlidir, ben baktım ki içeri girme sebebim yüz kızartıcı bir şey değil. Bu beni rahatlattı. Önce bir tedirginlik oldu, sonra tam tersi oldu. Bu beni rahatlattı. Şu an dışarıdaki*

insanlardan bir tık öndeyim diyorum çünkü ben orayı da yaşadım. Tutsaklık denen hayatı da yaşadım. Başta öyle oldu, kısa bir süre; ama sonra atlattım. Sonra rahatladım. Hem haksızlığa uğradım hem de düşünce suçu dedim. Yüz kızartıcı bir şey yapmadım dedim. Uzun değil, fazla birkaç gün sürmüştür. Çabuk atlattım yani” (K-17).

Cezaevine girip çıktığını kimseye söylemediği için insanların bakışında değişme olmadığını belirten katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Kimseye cezaevine girdiğimi bildirmediğim için insanların bakışı kötü olmadı. Değişmedi yani” (K-29).* İnsanların bakışının değişmemesini kendisini değiştirmesine ve bu konudaki gayretlerine bağlayan bir katılımcının ilgili soruya verdiği cevap şu şekildedir: *“Hayır insanların bakışı değişmedi. Ben kendi kendimi değiştirdim. Hapisten çıktığımda kabadayı gibi gezmedim. Kafamı yere eğdim, ben çalışacağım dedim. Allah’ın izniyle evleneceğim dedim. Evlendim çok şükür, elhamdülillah. Kendi kendime yeni bir sayfa açtım yani. Onun için insanların bakışları değişmedi. Şu anda mutluyum yani. Bir insan arkadaş çevresini değişmezse nereye giderse gitsin aynıdır. Kendi kendini değiştirmek için hicret edeceksin” (K-9).*

İnsanların bakışının değişmediği noktasında kendisini tanıyanların bakışının aynı olduğunu dile getiren 5 katılımcı (%16), tanıyanların bakışı değişmedi kategorisini teşkil etmektedir. Bu katılımcılar kendilerini tanıyan insanların mahkûmiyet yaşadığı için üzüldüğünü, teselli ettiğini, kendisini ve olayı bildiği için bakışının değişmediğini ifade etmiştir.

Kendisini tanıyan ve bilen insanların, yaşadığı mahkûmiyet için çok üzüldüğünü, bakışlarının değişmediğini, tanımadığı insanlara ise ön yargıyla yaklaşmamaları için cezaevi sürecinden bahsetmediğini söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Durumumdan dolayı çoğu insanın bana üzüldüklerini gördüm. Ben içerideyken çok üzüldüklerini, kahrolduklarını gördüm. Beni ne kadar çok seven insan olduğunu ben o zaman anladım. Ben tanıdığım çevremden asla kötü bir şey hissetmedim. Tanımadığım insanlara da mecbur olmadıkça söylemedim yani. İnsanlar kötü bakıyorlar çünkü. Kültürel düzeyi yüksek olmayan bir insan farklı görür seni. Bilen insan acaba niye girdi der; ama yine de 1-0 geride başlarsın. Bunu kullanmak isteyenler oluyor, art niyetliler oluyor” (K-16).* Suçsuz olduğunu bildikleri için kendisi tanıyanların bakışında değişme olmadığını belirten bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: *“Beni*

tanıyanların bakışı kesinlikle değişmedi. Gelip zaten söylüyorlardı suçsuzluğumu bildiklerini” (K-28).

Bakış değişti temasının ilk kategorisi olan genel olumsuz bakış kategorisi altında 13 katılımcı (%42) cezaevinden çıktıktan sonra insanların bakışlarının olumsuz hâle geldiğini belirtmiştir. Bu katılımcılar cezaevi sürecinden sonra insanların kendilerinden korktuğu, vahşi gibi gördüğü, iş vermediği, kötü baktığı, dışladığı ve arkalarından konuştuğu yönünde ifadeler kullanmıştır.

Cezaevinden çıktıktan sonra toplum dışı görüldüğünü, ikinci üçüncü sınıf insan gibi davranıldığını belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Dışarıdaki kişiler içeriden çıkan kişiyi normal görmezler. Başka türlü görürler. Yani ben onun gerçeğini söyleyeyim. Cezaevinde uzun süre yatıp çıktıktan sonra insanlar toplum dışı görüyor sizi. Kendi toplumuna kendi dünyasına onların karışmasını istemiyorlar. Aslında bizim dünyamıza girseler, birazcık girseler, bizleri birazcık anlamış olsalar bunların hiçbiri yaşanmaz. Bizi dışarı gibi görüyorlar yani. İkinci üçüncü sınıf vatandaşı gibi başka bir vatandaş gibi görüyorlar” (K-1).*

İnsanların kendisine olumsuz baktığını söyleyen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“İnsanların bakışı tabi ki de değişti. Bilmedikleri bir insanmışım gibi, uyuşturucu satan bir insanmışım gibi görülüyorum. İçtiğimi bile bilmezlerdi, şimdi herkes biliyor. Hâlâ hakkımda konuşuyorlar mı duymuyorum. İstediklerini desinler artık umurumda da değil. Bana olumsuz bakıyorlar” (K-18).* Cezaevine girdiği suçun niteliğinden dolayı insanların kendisine olumsuz baktığını söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“İnsanların bakışının değiştiğini düşünüyordum tabi. Başta inançtan dolayı. Bize gelip bu konuda neden böyle düşünüyorsunuz demediklerinden dolayı. Sağdan soldan duyduklarına göre hüküm verdiklerinden dolayı. İnsanlar rahat rahat konuşabiliyorlardı. Olumsuz bakıyorlardı. Cezaevinden dolayı değil yatma sebebimden dolayı. Dinî görüşlerimizden dolayı cezaevine girmemizden dolayı” (K-13).* İnsanların bakışlarından dolayı vahşi biri gibi hissettiğini söyleyen katılımcının bu husustaki sözleri şu şekildedir: *“Sana karşı bakış açıları tabi değişiyor. Vahşi bir insanmışsın gibi hissediyorsun kendini. Şerli bir insan gibi yani. Öyle bir insan gibi hissediyorsun yani kendini” (K-21).*

Katılımcılardan kendisini tanıyanların bakışının değişmediğini söyleyenler aynı zamanda doğrudan veya dolaylı olarak tanımayanların olumsuz olarak değiştiğini

belirtmektedir. Bu kategori altında yanıtı bulunan 5 katılımcı (%16) kendisini tanımayan insanların olumsuz bakabildiğini ve bunun sonucunda iş vermeme, yargılama, dışlama gibi durumlarla karşılaşabildiklerini dile getirmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra kendisini tanımayan insanların olumsuz baktığını, iş vermediğini ve dışladığını söyleyen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: *“İlk etapta çok aykırı bakıyorlardı. Hani tanımayan insanlar diyeyim. Dışarı çıktığım zaman insanların hükümlü gözüyle bakması, iş vermemesi bunlar psikolojik olarak çok etkiliyor insanı. İş başvurusuna gidiyorsun, hükümlüsün, yok diyor. Yani insanlar seni farklı görüyor. Hani bilemiyorsun bazen suçsuz insanlar yatıyor 5 yıl, 10 yıl sonra çıkıyor. Bu insanlara bile aynı gözle bakıyorlar. Diyemiyorsun ben suçsuzum diyemiyorsun. Ama tanıyanlar daha çok sahip çıkıyorlar. Bu işime girince çok şükür buralara kadar geldim. Tanıdıklarım hiçbir zaman ayırım yapmadılar hatta üstün tuttular. Tanımayanlar, dışarıdan duyanlar, ortamda bilmeyenler dışlama, uzaklaşma gibi şeyler yapabiliyor; ama kendi çevrem hiçbir zaman dışlamadılar”* (K-5).

İnsanların bakışının değişmesi noktasında bazı katılımcılar genel olarak bir değişme olmadığını dile getirmiştir. Bu durumun sebebi olarak diğer insanlara mahkûmiyet yaşadığını söylememe ve işlenen suçun yüz kızartıcı olmadığına inanma durumunun etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında insanların bakışının olumsuz hâle geldiğini söyleyen bireyler, bu durumun kendilerini psikolojik yönden etkilemesine ek olarak iş hayatı ve sosyal ilişkiler açısından da belirleyici bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki dışlanma, etiketlenme, vahşi gibi görülme, arkadan konuşulma gibi durumlar bireyleri olumsuz olarak etkilemekte ve onların sosyalleşmesine mâni olmaktadır. Bu bağlamda, toplumun mahkûmiyet yaşamış insanlara olumsuz tavırlar sergilemesi, bu bireylerin toplumsal yaşamdan izole olup yeniden suçlu davranışa yönelmelerine yol açma ihtimalini beraberinde getirmektedir.

4.4.3. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Günlük Hayatlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın bu kısmında mahkûmiyet sürecinden sonra katılımcıların günlük yaşamlarının nasıl olduğuna yönelik bulgu ve yorumlara yer verilecektir. Araştırmaya katılan bireylerin özgürlüklerini kaybetmeden önce ve onu geri kazandıklarında günlük hayatlarında değişim olup olmadığı, olduysa nasıl değişikliklerin meydana geldiğini anlamak amacıyla katılımcılara günlük hayatlarında değişiklik olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir.

Görüşme yapılan bireylerin yanıtlarına uygulanan içerik analizi sonucunda mahkûmiyet süreci sonrası günlük hayata dair altı tema tespit edilmiştir. Bu temalar barındırdığı katılımcı sayılarına göre şu şekilde sıralanmaktadır: “Günlük faaliyetler”, “çevreyle ilişki azalması”, “sevilenlerle zaman geçirme”, “değişiklik yok”, “dine yönelme” ve “düzenli hayat”.

Tablo 30

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Günlük Hayatlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Günlük Faaliyetler	15	48
Çevreyle İlişki Azalması	14	45
Sevilenlerle Zaman Geçirme	12	39
Değişiklik Yok	10	32
Dine Yönelme	5	16
Düzenli Hayat	5	16

Görüşme yapılan bireylerin, ilgili soruya vermiş olduğu yanıtlar neticesinde ortaya çıkan ilk tema günlük faaliyetler temasıdır. Bu tema altında 15 katılımcı (%48) mahkûmiyetten sonra günlük yaşamında işiyle iştiğal ettiğini ve ev ile iş arasında bir yaşama sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar cevaplarında artık sadece ekonomik olarak geçimlerini sağladıkları işleriyle ve kalan vaktin çoğunluğunda da aileleriyle vakit geçirdiğini dile getirmiştir. Bu noktada, katılımcıların cezaevinden çıktıktan sonra yaşamlarındaki aktivite çeşitliliğini sınırlandırdığını ve sosyal olarak daha sade bir yaşam tarzını benimsediğini söylemek mümkündür.

Cezaevinden çıktıktan sonra işiyle meşgul olma ve eviyle ilgilenme gibi günlük faaliyetlerle zamanını geçiren bir katılımcı mahkûmiyet yaşamasından dolayı işten çıkarılmadığı müddetçe ev ile iş arasında bir hayatının olduğunu ve yaşamının rutin hâle geldiğini belirtmiştir: “*Günlük yaşantım rutin hâle geldi. Bir işe giriyoruz mesela; girdikten sonra bize girdiğimiz cezaevini bahane ederek tekrar işten çıkarıyorlar. Bunun dışında bir şey yok...Evle iş arasındayım yani. İş yoksa geziyorum öyle*” (K-18). Ev ile iş arasında yaşam sürdüğünü belirten başka bir katılımcının ifadeleri ise şu şekildedir: “*Elhamdulillah çok şükür. Evimdeyim, işimdeyim. Arkadaş ortamım yok. Akşam ezanından sonra dükkânımı kapatıp eve gittikten sonra misafirlik hariç hiçbir yere çıkmıyorum. Dükkânı açtığım dan beri akşam namazını kılıp dükkânı kapattıktan sonra ziyaret ve hasta ziyaretleri hariç hiçbir yere gitmiyorum. Ev ve iş arasında yaşıyorum yani*” (K-9).

Yaşamının eskisi gibi olmadığını, cezaevinden çıktıktan sonra kendi çalışarak kazandığının karşılığıyla geçindiğini söyleyen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: *“Millet bana para getirirdi öyle geçinirdim. Arkadaşımın babasının parası benim param. Biz kardeş değil miyiz? Şu an öyle değil, şu an çalışıyorum. Sonradan sıfırı tükettik de haberimiz olmadı. Artık bitti yani. Çalışmaya başladım”* (K-23). Eviyle işi arasında yaşamak suretiyle günlük faaliyetlerle zamanını geçiren bir başka katılımcının ifadeleri şöyledir: *“Artık sadece evim ve işim arasında yaşıyorum. Allah’tan istedim, o da bana verdi çok şükür”* (K-27). Bu hususta benzer bir örnek de şu şekildedir: *“İş, sürekli iş. İş olmadığı zaman istirahatime bakıyorum”* (K-3).

Bireylerin çevreleriyle ilişkileri azalttığına dair yanıtların bulunduğu çevre ilişki azalması teması bu sorudaki ikinci temadır. Görüşme yapılan bireylerden 14’ü (%45) günlük hayatlarına ilişkin soruya arkadaş ortamında geçirdiği vakti azalttığını veya onlarla görüşmediğini ve çevreyle eskisi gibi irtibat hâlinde olmadığını söyleyerek yanıt vermiştir. Bu noktada sadece 1 katılımcı (%3) cezaevi sürecinden sonra ailesinin ikinci planda kaldığını dile getirmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra hayatında sadece işi ve ailesi olduğunu söyleyen, çevreyle ilişkisini azaltıp insanlardan uzak duran, aksi hâlde tekrar suça sürükleneceğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“İyi çok şükür. Artık sadece iş ve ailem var. Zaten şehirden uzakta yaşamamın nedeni de bu yani. İnsanlardan uzak kalmak. Ben şu an şehirde olsam, ben çıkmalı 30 ay oldu hemen hemen, ben şimdi 30 yerde hapis olurum geri”* (K-25). Çevreyle ilişkisinde azalma olan ve mahkûmiyetten sonra insanlarla anlaşma noktasında problem yaşadığını söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: *“Muhabbet ortamına pek girmiyorum. İnsanlar öyle oldu ki ya yediğinden ya içtiğinden ya inançsızlığından, bak hepsini katıyorum. Birbiriyle sohbet ederken bir laf söyledi ya, hani hüsn-ü zan sû-i zan dedik ya, en kötü tarafından anlıyor. Hemen itiraz ediyor sonra sıkıntı oluyor. Onun için ben uzak duruyorum sohbetten”* (K-3).

Günlük yaşamında zamanını genellikle ev ve iş arasında geçiren; ancak kötü alışkanlıkları olan arkadaşlarıyla eskisi gibi irtibatı olmayan bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Girmeden önceki gibi iş-ev arasında devam etti. Ama tövbe ettiğim için eski ortamların olduğu arkadaşlarla ilişkiyi kestim”* (K-10). Mahkûmiyetten önce aşırı olmasa da arkadaş ortamında vakit geçirdiğini belirten bir katılımcı, cezaevinden çıktıktan sonra

arkadaşlarıyla ilişkisini tamamen kestiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Arkadaş ortamım falan yok, bitirdim. Hiç arkadaşım yok*” (K-19).

Bu temada yanıtları bulunan katılımcıların neredeyse tamamı arkadaşlarıyla veya genel olarak çevreleriyle ilişkisini azaltmışken yalnızca bir katılımcı cezaevi sürecinden sonra ailesinin geri planda kaldığını söylemiştir. Bu durumun da kendisinden kaynaklandığını belirten katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: “*Aileme yine vakit ayıramıyorum. Millet çıkınca ailesine vakit ayırır; ama dengesizim ben. Biz hemen çıktık, arkadaş ortamındaydık. Aile ne ki bizde. Aile ikinci planda bizde*” (K-11).

Cezaevinden çıktıktan günlük hayata ilişkin verilen cevaplarda, sevilen kişilerle geçirilen süredeki artış dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda 12 katılımcı (%39) mahkûmiyetten sonra, öncelikle aile olmak üzere akraba ve arkadaş gibi sevdiği insanlara daha fazla vakit ayırdığını belirtmiştir. Bu katılımcılar mahkûmiyetten sonra ailesi için yaşamaya başladığını, onlara yaşamlarında daha fazla yer verdiğini, sevdiği insanlarla ve akrabalarıyla birlikteliğinin arttığını belirten yanıtlar vermiştir.

Mahkûmiyet sürecinden sonra ailesi ve sevdikleri için yaşamaya karar veren, onlara ayırdığı zamanı arttıran ve kendi isteklerinden ziyade onların istekleri doğrultusunda yaşamına yön veren bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “*Tabi ki, günlük yaşantım da değişti. Ailemize daha çok önem vermeye başladık. Mesela; onları daha çok düşünür olduk, eskisi gibi değil yani. Artık bundan sonra hayatımız ailemiz yani sevdiklerimiz için yaşamaya karar verdik. Artık kendi heva, istek ve tutkularımıza göre hareket etmemeye karar verdik. Aileme ayırdığım zaman arttı. Arkadaşlarımdan kestiğim zamanı aileme verdim yani*” (K-12).

Cezaevinden çıktıktan sonra çocuklarıyla ilgilenen ve onların evlenmelerine yardımcı olan bir katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: “*...ailemin içinde mutlu oldum, çocuklarımla mutlu oldum, çıktım oğlum evlendirdim, bir oğlum daha evlendirdim. İki kız gelin ettim. Bir kız gelin ettim, birisi ben hapisteyken gelin olmuştu bir kız gelin ettim. İşlerime bakıyorum. Evimle işim dışında bir şey yok*” (K-24). Mahkûmiyet sürecinden sonra vaktinin çoğunu çocuklarına ayırdığını belirten bir katılımcının ilgili soruya verdiği cevap şu şekildedir: “*Eşime, çocuklarıma daha çok vakit harcamaya başladım artık. Günümün diyebilirim ki yarısından çoğunu ben çocuklarımla geçiriyorum. Onun dışında da kardeşlerimle falan vakit geçiriyorum. Öyle arkadaş ortamım zaten yok. Ailemle, kardeşlerimle günlerim geçiyor*” (K-20).

Özgür olduktan sonra günlük hayatın nasıl olduğuna ilişkin soruya verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan dördüncü tema değişiklik yok temasıdır. Bu tema altında 10 katılımcı (%32) mahkûmiyetten sonra hayatında herhangi bir değişiklik olmadığını, cezaevinden önce günlük yaşamları nasılsa aynı şekilde devam ettiğini dile getirmiştir.

Cezaevinden önceki hayatıyla özgür olduktan sonraki hayatı arasında fark olmadığını söyleyen bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Değişme olmadı. Çalışıyorum hâlâ. Ne iş olsa yapıyorum*” (K-1). Günlük hayatında değişme olmadığını söyleyen başka bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Çıktığımızda kaldığımız yerden işimize devam etmeye başladık. Hayatım boyunca günlük yaşantım zaten iş oldu. Tabi ki aileye vakit ayırıyordum; ama değişme olmadı. Çalıştığım için çıktuktan sonra da aynı şekilde gitti yani*” (K-22).

Dine yönelme, katılımcıların özgür olduktan sonra günlük yaşamlarına ilişkin vermiş oldukları yanıtlar neticesinde ortaya çıkan temalar arasında yer almaktadır. Bu noktada, 5 katılımcı (%16) cezaevinden çıktıktan sonra artık Allah için mücadele ettiğini, dinî eğitim aldığını ve gitmiş olduğu dinî gruba ağırlık verdiğini belirtmiştir. Bunun yanında bazı katılımcılar ise doğrudan dine yöneldiğini belirtmese de kendi heva ve hevesine göre hareket etmeyi bıraktığını dile getirmiştir.

Mahkûmiyet yaşamadan önce günlük yaşamında önceliği işine veren; ancak özgür olduktan sonra cezaevinde değişen din algısının etkisiyle ekonomik faaliyetlerin yerine Allah için mücadeleye ağırlık verdiğini ve vaktinin çoğunu ailesine ve gittiği dinî gruba ayırdığını söyleyen bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Oldu tabi. Mesela; girmeden önce önceliği işe veriyordum. Çalışayım, günüm dolsun, evimin rızkını kazanayım diyordum, ilk hedefim buydu. Çıktıktan sonra, Rezzak olanın Allah olduğuna inandıktan sonra ben Allah'ın için mücadele edeyim Allah nasıl olsa rızkımı gönderir dedim. Onun sana yazdığı rızık neyse zaten eksiksiz olarak gelir seni bulur. Bu inanca sahip oldum. Her ne kadar işime devam etsem de önceliğim cemaat oldu yani. Vaktimin çoğunluğunu aileme ve cemaatime vermeye başladım*” (K-13).

Cezaevindeyken mümkün olan şartlarda dinî hususlarda araştırmalar ve okumalar yapan bir katılımcı, çıktıktan sonra kendisini insanları dine davet etmeye verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Değişti, kaldığım yerden devam etmiyorum şu anda. İçerideki o eğitim düzenimi devam ettirmeye çalışıyorum. Örneğin; dil eğitimimi sürdürmeye çalışıyorum. Yani önceden davetçilik ve iş hayatım vardı. Daha çok davetçilik vardı.*”

Şimdi esas olarak içerideki eğitim ilerleyişini dışarıda devam ettirmeye çalışıyorum. Yani çevreyle ilişkilerim biraz azaldı diyebilirim. Onun yerine kendimi eğitime verdim” (K-17).

Katılımcıların mahkûmiyetten sonraki günlük hayatına dair sorulan sorular neticesinde ortaya çıkan son tema düzenli hayat temasıdır. Bu tema altında 5 katılımcı (%16) mahkûmiyetten sonra eskiye nazaran daha düzenli bir yaşama sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu katılımcılar eskisi gibi arkadaş ortamında vakit geçirmediğini, vakitlerini işlerine ve ailelerine ayırdığını ifade etmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde katılımcıların mahkûm olmalarına sebep olan eski ortamlardan uzaklaşmak istemesi ve evlilik gibi daha düzenli bir hayat sağlayıcı koşullara erişmiş olması etkilidir.

Düzenli bir hayata sahip olabilmek için işe başladığını belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Oldu, işe başladım, gezmeyi bıraktım. Daha düzenli bir hayat için” (K-4).* Düzenli hayata kavuşan başka bir katılımcı bu durumun gerekçesi olarak mahkûmiyetten sonra evlenmiş olmasını göstermiştir: *“Değişti. Evlendim. Evlenince temelli bıraktım kötü şeyleri. Artık sadece evim ve işim arasında yaşıyorum. Allah’tan istedim, o da bana verdi çok şükür” (K-27).*

Katılımcıların mahkûmiyetten sonraki günlük yaşamlarına ilişkin bulgularda göze çarpan husus, cezaevine girmeden önceki günlük yaşamda belirtilen illegal faaliyetler ve sosyallik temalarının yokluğudur. Katılımcılar söz konusu iki temanın yerine iş ve aile hayatını koymuş, yaşamlarının daha sade bir hâle geldiğini dile getirmiştir. Gerek cezaevinin gerekse yaşanan dinî ve kişisel değişimin etkisiyle bireyler günlük yaşamlarındaki olumsuz unsurları elemiş, bunun yerine düzenli bir hayatı ikame etme gayreti içerisine girmiştir. Bu bağlamda, mahkûmiyet durumunun bireylerin günlük yaşamını derinden etkilediği, onların illegal faaliyetlerini ve kötü alışkanlıklarını azaltıcı etkiye sahip olduğu ve onları daha düzenli bir hayata sevk ettiği yorumunda bulunmak mümkündür.

4.4.4. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın mahkûmiyet süreci sonrasında dair kısmında katılımcılara yöneltilen sorulardan dördüncüsü, mahkûmiyet sürecinden sonra tekrar özgürlüklerini kazandıklarında dine bakışlarında değişiklik olup olmadığıdır. Bu soru ile katılımcıların mahkûmiyet ve özgürlük süreçlerinde dine bakışlarının değişip değişmediği, mahkûmiyet

ve hürriyet koşullarının onların dine bakışlarını etkileyip etkilemediği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşme yapılan bireylere yöneltilen mahkûmiyet sürecinden sonra dine bakışınızda değişiklik oldu mu sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda “dine bağlılık artışı”, “değişiklik yok” ve “dinden uzaklaşma” başlıklı üç tema tespit edilmiştir.

Tablo 31

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dine Bakışlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Dine Bağlılık Artışı	14	45
Değişiklik Yok	14	45
Dinden Uzaklaşma	3	10

Mülakatlarda elde edilen veriler neticesinde ortaya çıkan ilk tema olan dine bağlılık artışı teması altında 14 katılımcının (%45) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar cezaevinden çıktıktan sonra dine daha bağlı hâle geldiğini, davranışlarında inançlarına uygun şekilde davranmaya hassasiyet gösterdiğini ve inanmış olduğu yaratıcıya daha da bağlandığını belirten cevaplar vermiştir.

Cezaevine girmeden önce illegal işlere girmemesi için zorlu şartlara maruz bırakılan; fakat bulduğu ilk fırsatta tekrar bu işlere dönen bir katılımcı, mahkûmiyetten sonra inandığı yaratıcının kendisini bu işlerden uzak tuttuğunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Tabi canım. Artış oldu. Artı nokta yani artışı da bırak. Şu şekil anlatayım sana; neyin ne olduğunu öğretti bana, yani kalbime soktu. Kimseden bir fayda olmadığını, ben veririm ben alırım dediğini anladım. Hani diyor ya ben tövbe ettim, ben kötü yoldan döndüm, her şeyimi çoluğa çocuğa adadım, kendime adadım, asla. Beni o soktu bu yola, başkası da sokamaz. Aslında ondan başkası da yalanmış. Ben sana açıkçasını anlatayım; dayımın yanına gitmeyeceksin diye beni böyle 20 gün belbete bağlı bıraktılar. 20 gün altıma pisledim. Dayım gayrı meşrudydu, kumarhane çalıştırıyordu. Benim babam, abim beni böyle 20 gün belbete bağladı. Köpeğin yanında bana yemek verdiler. Ben 21. gün yine dayımın yanına gittim. Ben mi gittim, hayır o gönderdi. Şimdi de gitmiyorsam yine onun sayesinde” (K-25).*

Mahkûm iken hayal bile edemeyeceği şeyleri Allah’ın kendisine verdiğini belirten ve dine uygun olduğunu düşündüğü için hoca olduğunu söylediği bir kişinin yanına gitmiş olan katılımcı, bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: “*Çalışarak evlendik, çoluk çocuk*

sahibi olduk. Ben cezaevindeyken bunları hayal bile edemezdim. Hayal edemeyeceğim şeyleri yaşadım. Bunları bana Allah-u teala verdi. Bunun yanı sıra gittiğim hocam bana yardımcı oldu. Ben madde bağımlısı bir adamdım. Bu hocam sayesinde hastaneye gitmeden, tedavi olmadan bıraktım ben maddeyi, öyle iyileştim. Kaç tane arkadaşım da öyle iyileşti” (K-9). Cezaevine girmeden önce uyuşturucu madde kullanırken inandığı dinin aklına gelmediğini söyleyen bir katılımcı artık dine daha olumlu baktığını şöyle ifade etmiştir: “Artma oldu. Dinimize her zaman bağlıyız yani. Uyuşturucu kullanırken nasıl diyeyim din aklımıza gelmiyordu. Şimdi daha farklı bakıyorsun yani, olumlu olarak” (K-4).

Cezaevinden çıktıktan sonra davranışlarında dine uygun olacak şekilde hassaslaşma olduğunu belirten bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “Daha da arttı. Mesela; nasıl söyleyeyim, abdestsiz gezmeye çalışıyorum. Önceden bu yoktu. Bak gezmiyorum demiyorum, gezmeye çalışıyorum. Mesela; çocuklarıma karşı hayırlı olmaya çalışıyorum. Onlar da bana hayırlı olmaya çalışıyor” (K-7). Özgürlüğünü kazandıktan sonra dine daha olumlu bakan ve dine uygun yaşam için gayreti artan bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “Tabi. Daha da iyi oldu. İslami sohbetlere gittim. Cami imamımızla tanıştım. O daha da heyecanlandırırdı. O beni sabah namazına uyandırırdı, arardı. Giderdim, gelirdim. Her zaman ibadetim oldu yani bırakmadım” (K-8).

Özgürlüğünü tekrar kazandığı süreçte Allah’a olan bağlılığının arttığını söyleyen bir katılımcının bu husustaki ifadeleri şöyledir: “Tabi ki. Ben her zaman Allah’ıma inanan bir insandım. Dışarı çıkınca bu inancım daha da kuvvetlendi. Ben dinimi kendim yaşıyorum. Dinî gruplara girmiyorum. İyi olanlara bir şey demiyorum; ama ben girmiyorum böyle dinî gruplara. Dinim benimle Allah’ın ve ailemin arasında” (K-16).

Mahkûmiyetten sonra din algısı ve dinin yaşamındaki konumu değişen bir katılımcı, cezaevinden önce de dinin hayatında önemli bir yeri olduğunu dile getirmesine karşın özgürlüğünü kazandıktan sonra bu durumun daha da güçlendiğini ve artık Allah’ın kendisi için tek söz sahibi olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “İçeride her görüşten insanı gördüm, tanıdım. Onların İslam’a ideolojik baktığını gördüm. Ben onlar gibi olmadım. Her çeşit kitap okuduğum için dinime ideolojik olarak yaklaşmadım. Din benim için inançtı, hayatın merkezidi. Bu şekilde devam etti. Mesela; bazılarının insanları din adamı anlamında büyüttüğünü gördüm. Bunun yanlış olduğunu anladım. Din benim için

kişiler üstü bir konumdaydı. Bu çok daha güçlendi. Benim için Allah'tan başkası söz sahibi olmaz” (K-28).

Cezaevinden çıktıktan sonra dine bağlılık artışı yaşayan katılımcıların bu durumunun çeşitli sebepleri olduğu göze çarpmaktadır. Araştırmanın bulgularında görüleceği üzere mahkûmiyet sürecinde yaşanan dine yönelme durumunun etkisiyle katılımcılar çeşitli boyutlarda dindarlaşma yaşamıştır. Bilhassa zorlu mahkûmiyet sürecinde yaratıcıdan ve dinden alınan psikolojik destek, onları farklı boyutlara ek olarak duygusal boyutta etkilemiş ve bu durum geçici bir hâl olarak kalmayıp özgür olduktan sonra da devam etmiştir. Ayrıca özgürlüğe kavuşmanın Allah'ın bir hediyesi olarak görülmesi, şükür ve minnet hissi, özgürlükten sonra elde edilen kazanımların Allah'ın ikramı şeklinde algılanması, dini öğrenmekten duyulan haz, yaratıcının kendisini dine yönelttiği inancı ve mahkûmiyet sürecinde meydana gelen din algısı değişimleri katılımcıların cezaevinden çıktıktan sonra dine daha bağlı hâle gelmelerinin nedenleri olarak sıralanabilir.

Mahkûmiyetten önce ve mahkûmiyet sürecinde dine bakışının olumlu olduğunu, özgürlüğüne kavuştuktan sonra da bu hususta olumlu veya olumsuz yönde bir değişiklik olmadığını belirten 14 katılımcı (%45) değişiklik yok temasını teşkil etmektedir. Bu katılımcılar mahkûmiyet sürecinden sonra dine bakışlarında herhangi değişiklik olmadığını dile getirmiştir.

Dine bakışında mahkûmiyet sonrasında değişiklik olmadığını belirten katılımcılardan birinin ifadeleri şöyledir: *“Dine bakışında, inancımda değişiklik olmadı çok şükür. İnaniyorum yine” (K-15).* Benzer şekilde dine bakışında değişiklik olmayan başka bir katılımcının sözleri ise şu şekildedir: *“Yok, benimki aynı. İnancım, dine bakışım dört dörtlük” (K-20).*

Cezaevinden çıktıktan sonra dine bakışında değişiklik olmayan; ancak dinî konularda kendini geliştirmek ve dinini daha iyi yaşamak isteyen; fakat bunu yapamayan katılımcılar mevcuttur. Bu katılımcılar gerek işlerinden dolayı yoğun olma gerekse kişisel bazı nedenlerden dolayı istemelerine karşın dini yaşama noktasında eksiklik hissettiğini belirtmiştir. Mahkûmiyet sürecine göre inançlarının gereğini yaşama noktasında eksiklik hisseden; fakat dine bakış noktasında bir farklılık bulunmayan bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Dine bakışım aynı. Değişmedi hâlâ iyi; ama Allah bizi kahretsin içeride Allah diyorduk dışarıda boş veriyoruz. Vicdanen rahatsız ediyor” (K-14).*

Mahkûmiyet sonrası dine bakış noktasında ortaya çıkan son tema 3 katılımcının (%10) yanıtını barındıran dinden uzaklaşma temasıdır. Bu katılımcıların dinden uzaklaşmalarında çeşitli durumlar etkilidir. Katılımcılardan biri mahkûmiyetten sonra kullandığı uyuşturucudan dolayı dinden uzaklaştığını belirtmiş, başka bir katılımcı ise cezaevinde zor durumdayken Allah'ı hatırladığını; fakat özgürlükten sonra zor şartların ortadan kalkmasıyla dinden uzaklaştığını ifade etmiştir. Bu temadaki üçüncü katılımcı ise genel olarak ümitsizlik yaşadığı için eskisi gibi inanmadığını dile getirmiştir.

Uyuşturucu maddenin etkilerinden dolayı dinden uzaklaşma yaşadığını dile getiren katılımcının sözleri şöyledir: *“Dine bağlılığımda belli bir dönem zayıflama olmadı; ama belli bir dönemden sonra oldu uyuşturucudan dolayı. Uyuşturucudan dolayı zayıfladı dinim”* (K-11). Zorlu koşullar altındayken inancının güçlendiğini ifade eden bir katılımcı özgür olduktan sonra rahat koşullarda durumun değiştiği şu sözlerle dillendirmiştir: *“İnancımda düşme oldu, artmadı. Bu dünya işleri. İnsanoğluna iyilik yaramaz ki. Oradayken, zordayken Allah'ı anarız, biz iyi olduğumuzda kendi başımıza bakarız. Hâlbuki veren Allah, alan Allah. Dışarı çıkınca unutup insan maalesef. Unutmuyorum diyen, Hacca gidiyor insan, söz veriyor işte Allah'a, ben diyor bundan sonra yalan söylemeyeceğim, beş vakit namazımı kılacağım. Hangisi yapıyor? Aynı orada öyle. Hacdan tövbe ediyor geliyor, bu da aynı. Değişen bir şey yok”* (K-22).

İnançsız durumda olmadığını; fakat başından geçen bazı olaylardan ve genel olarak yaşadığı ümitsizlik hâlinde dolayı inanç noktasında eskisi gibi olmayan bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: *“Yine inancım var; ama eskiden daha çok inançlıyım. Artık sanki her şeyden ümidini kesmişsin. Yani bir de mesela; herkesin işi halloluyor bizimki olmuyor. Mesela; arkadaşına diyorum bana iş bul. İki senede belki 10 adamı işe sokuyor; ama bizimki olmuyor”* (K-23).

Dine bakış noktasında elde edilen bulgulara bakıldığında bazı katılımcıların olumlu bir değişim yaşadığı, bazılarının durumunda farklılık olmadığı, bazılarının ise içerisinde bulunduğu koşullardan ve yaşadıklarından dolayı nispeten dinden uzaklaştığı görülmektedir. Bu noktada, her ne kadar yaşanılan şartların ve olayların etkisiyle dine bakış ve inanç noktasında eskiye nazaran gerileme olsa dahi hiçbir katılımcının özgürlük sürecinde inancını kaybetmediği tespit edilmiştir.

4.4.5. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeyine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Mahkûmiyet öncesinde ve sürecinde olduğu gibi mahkûmiyet sonrasında da dinî uygulamaları yerine getirme düzeyine ilişkin katılımcılara soru yöneltilmiştir. Bu soru ile mahkûmiyet sürecinin bireyin dinî uygulamaları üzerinde etkisi olup olmadığı, olduysa nasıl ve ne derece bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşme yapılan bireylere sorulan soruya verilen cevaplara uygulanan içerik analizi neticesinde dinî uygulamalarda değişiklik olup olmaması noktasında üç tema tespit edilmiştir. Bu temalar dinî uygulamalarda “azalma”, “değişiklik yok” ve “artma” temalarıdır.

Tablo 32

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Uygulamaları Yerine Getirme Düzeyine İlişkin Bilgiler

	N	%
Azalma	16	52
Değişiklik Yok	11	35
Artma	4	13

Cezaevinden çıkıp özgürlüğüne kavuştuktan sonra dinî uygulamalarınızda değişiklik oldu mu sorusuna yönelik verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan ilk tema azalma temasıdır. Bu tema altında 16 katılımcı (%52) mahkûmiyet sürecinden sonra dinî uygulamalarında azalma olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılar ibadeti tamamen bıraktığını, bazı nafile ibadetleri artık yerine getiremediğini, düzenli olarak yerine getirdikleri ibadetleri artık gerçekleştiremediğini veya daha önce hassas olmasına karşın cezaevinden çıktıktan sonra bazı hususlarda inancının istediği şekilde davranmadığını ifade etmiştir.

Dinî uygulamalarda azalma teması altında yer alan cevaplardan birinde mahkûmken ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren bir katılımcı, cezaevinden çıktıktan sonra ibadetleri bıraktığını; ancak bu durumdan fazlasıyla rahatsız olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Bütün ibadetleri terk ettim. Allah elimizden aldı, belamızı verdi yani. Allah nasip istemiyor ibadet etmemi. İstiyorum, ramazanda namaz kıldım, kitap okuyordum yine. Ramazan bitti, kitap gitti. Tövbe, tövbe, tövbe delireceğim. Bir iman zayıflığı var da çözemedim. Kitap okuyorum, yaşantıma bakıyorum deli olacağım. Hiç cennetlik bir şey yok yani yaşantımızda. Şu an Allah’ın huzuruna çıkıp bizi cennetine al diyemeyiz, öyle bir şey yok” (K-11).

Mahkûmiyet sürecinde oruç ibadetini düzenli olarak yerine getiren bir katılımcı mahkûmiyetten sonra ibadetleri terk ettiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Azaldı, artık oruç tutamıyorum. Ben eskiden o gezdiğim sıralarda sigara bile kullanmıyordum şimdi kullanıyorum. Hiçbir hastalığım yok; ama tutmuyorum. Cuma namazına gitmiyorum, bak burada boş oturuyorum; ama gitmiyorum. Hiçbir sebebi yok. Mesela; benim bildiğime göre üç cuma üst üste namaza gitmezsen nikâhın düşer; ama ben gitmiyorum. Bizim hocalar bize çok sertti. Ben şimdi bazı hocaları dinliyorum çok hoşuma gidiyor, korkutmuyorlar. Babamız anamız bize derdi sen filanın eriğini çalsan cayır cayır cehennemde yanacaksın. Bilmem bu ateş yedi suyla yıkanmış, sen o ateşe nasıl dayanacaksın bilmem ne. İşte bu kadar korkutuyorlardı. Sanki bu hocalara karşı bir şeymiş gibi geliyor bana. Mesela; ben istiyorum ki bir hocanın bana bu yoğurdu al bizim eve götür deme gücü olsun yani bana o şeyi yaptırabilsin. Şimdi bir hoca bana bunu dese yapmam. Yani bende etkisi yok” (K-23).

Mahkûmiyetten sonra ibadetleri azalan ve bu durumun vicdanını rahatsız ettiğini söyleyen katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “Azalma oldu. Cumaya gitmiyoruz artık. Dışarı çıkınca farklı oluyor. Fırsat olmuyor, serbestsin aklına gelmiyor. Orda, düştüğün zaman herkes secdede Allah Allah, Allahuekber Allahuekber, bizi buradan kurtar diyorlar böyle; ama çıkınca yine aynı şeyler. Bu vicdanen rahatsız ediyor tabii” (K-4). Özgürlüğe kavuştuktan sonra ibadetleri tamamen terk eden katılımcılar olduğu gibi tamamen bırakmasa dahi dinî uygulamalarında azalma olan katılımcılar da mevcuttur. Bu noktada, bir katılımcı cezaevinde düzenli namaz kılarken, çıktıktan sonra sadece belli namazları kıldığını şu şekilde ifade etmiştir: “İçerideyken yapıyorduk her şeyi. Dışarı çıktık yine bıraktık namazı, Kur’an okumayı. Beş vakit kılmıyorum; ama cumalara gidiyorum hep” (K-15).

Cezaevinden çıktıktan sonra farz ibadetlerini yerine getirmesine karşın nafîle ibadetlerde azalma olan ve bu durumdan dolayı vicdanen rahatsızlık duyan bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “Farzlar aynı kaldı. İşlerden dolayı nafîlelerde, ezberde, dil öğrenmede azalma oldu. Bu vicdanen ister istemez rahatsız ediyor. Hatta bazen kendimi sorguluyorum orada daha iyiydim diye. Orası tabiri caizse haramlardan uzak bir yerdii” (K-13). Benzer şekilde farz ibadetleri yerine getirmeye devam eden; fakat vakit probleminden dolayı nafîle ibadetlerinde azalma olduğunu söyleyen başka bir katılımcının konuyla alakalı ifadeleri şöyledir: “Oldu. Dışarıda nafîlelere vakit ayırmak

zor oldu. Yani farzları zaten aynı şekilde yapıyorum; ama nafilelerde azalma oldu diyebilirim vakitten dolayı” (K-17).

Dine bakış ve duygu noktasında negatif yönde değişimin çok düşük oranda olduğu, çalışmanın ilgili kısımlarında belirtilmişti. Ancak uygulama noktasında katılımcıların mahkûmiyet sürecinden sonra önemli oranda gerileme yaşadığı görülmektedir. Gerileme yaşayan katılımcıların çoğu bu durumun vicdanlarını rahatsız ettiğini, istemesine karşın yapamadığını, bu şekilde olmak istemediğini; ama kendisine engel olamadığını belirten yanıtlar vermiştir. Bu noktada, analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre uyuşturucu madde kullanımı gibi kötü alışkanlar, ibadet etmesini Allah’ın istemediğini düşünme, değişen din algısı, zorlu mahkûmiyet sürecinin ardından gelen rahatlama hâli ve bunun sonucunda ibadetlerin akla gelmemesi, hayatı idame ettirmek için çalışma neticesinde ortaya çıkan meşguliyet durumu ve boş zaman yetersizliği katılımcıların özgür olduktan sonra dinî uygulamalardaki azalmanın sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcıların özgürlüğe kavuştuktan sonra dinî uygulamalarında değişiklik olup olmadığına ilişkin soruya verilen cevapların analizi sonucunda ortaya çıkan ikinci tema değişiklik yok temasıdır. Bu tema altında 11 katılımcı (%35) cezaevindeki dönemine kıyasla özgür olduktan sonra dinî uygulamalarında değişiklik olmadığını ifade etmiştir.

Özgürlüğüne eriştikten sonra zorlu koşullar altında çalışmasına rağmen dinî uygulamalarında değişme olmayan bir katılımcının ifadeleri şöyledir: *“Değişmedi, azalma olmadı. Allah şahit hasta olmadığım sürece, çok yorgun olmadığım sürece ben ibadet etmeyi çok seviyorum. Ben çok yoruluyorum iş yerinde. Sabahtan geceye kadar çalışıyorum. İnan çok yoruluyorum. Secdeye eğildiğimde tutunarak kalkıyorum; ama yine de ibadetlerimi yapıyorum elimden geldiğince. Her gün değil; ama elimden geldiğince ibadetlerimi yapıyorum. Benim o seccadede rabbimle bütünleştiğim anlar oldu. Rabbim bilir bunu. Benim böyle hissetmemde içerinin kesinlikle etkisi oldu. Yalan söyleyemem yani. O darda kalışlarım, Allah’ın yardım edişleri, çıkmak için yalvarışlarım. Ben asla Allah’tan başkasına yalvardım” (K-16).*

Cezaevindeyken düzenli ibadet etmeye başladığını söyleyen bir katılımcı özgür olduktan sonra da bu durumun değişmediğini dile getirmiştir: *“Beş vakit namaz kılıyorum. Allah namazı elimizden almasın. Orucumu tutuyorum. Allah’a borçlarımı ödemeye başladım. Tesbihat, zikir yapıyorum. Öbür tarafa borçlu gitmek istemiyorum” (K-30).* Benzer şekilde dinî uygulamalarına devam ettiğini ve bu noktada bir farklılık

bulunmadığını ifade eden bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Yok. Aynı devam. İnşallah cenab-ı Allah bizi hacca çağırırsa hacca gideceğim. Yazıldık eşimle*” (K-7). Mahkûmiyetten sonra bir süre ibadeti bırakan; ancak tekrar eskisi gibi olduğunu belirten katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Çıktıktan sonra aynı kılmaya devam ettim. Bir ara bıraktım yalan yok; ama geri devam ettim. Yani devam ettim*” (K-6).

Katılımcıların özgür olduktan sonra dinî uygulamaları yerine getirme düzeyinde değişiklik olup olmadığına dair sorudaki son tema artış temasıdır. Bu tema altında 4 katılımcı (%13) dinî uygulamalarının mahkûmiyet sürecine göre arttığını ifade etmiştir. Bu tema altındaki katılımcılar düzenli oruca başladığını, düzenli namaza başladığını ve genel olarak dinî uygulamalarında artış olduğunu dile getirmiştir.

Cezaevindeyken diğer mahkûmların zora düştüğü için namaz kıldığını düşünüp alay edeceğini düşündüğü için istemesine karşın namaz kılmayan; ancak cezaevinden çıktıktan sonra düzenli namaz kılmaya başlayan ve mahkûmiyetten önce hakkına girdiği kimselerle helalleşmek için çaba harcayan bir katılımcı, ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: “*Arttı tabi canım. Namaza başladım. Şu an beş vakit kılıyorum mesela. Orucumu tam tutuyorum. Ben işe servisle gidip geliyorum mesela; söylemek de istemiyorum bunu riya karışmasın diye; ama seninki araştırma diye söylüyorum, ben sabah servise bindiğimde ayetel kürsi, fatiha, tövbe duası, yasin, bereket duası, şifa duası okuyorum. Bunları her gün işe giderken gelirken okurum. Kendimi daha iyi hissediyorum. İnsana ahiret lazım, bu benim borcum. Daha ne yaptım ki? Eskiden yanlış yaptığım insanları bulup helalleşmeye çalışıyorum. Çıktığımdan beri helalleşmeye çalışıyorum. Bendeki alacağı neyse veriyorum. Kimisi kabul etmiyor helal olsun diyor. Kimisi helal etmiyor ona vermem gerekenden daha fazla veriyorum samimi olduğumu anlasın diye*” (K-21).

Cezaevinden çıktıktan sonra hayatında ilk defa çalıştığı esnada oruç ibadetini yerine getirdiğini söyleyen bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Dışarıda bu sene işte ilk defa hem çalışıp hem de orucumuzu tuttuk Allah kabul ederse. Tam tuttum yani hiç eksiksiz. Allah da yardım etti, kurbanım ona*” (K-2). Cezaevindeki kavga ve gürültüden dolayı namaz kılamadığını belirten bir katılımcı özgür olduktan sonra cuma namazlarına gittiğini ve ibadetlerinde artma olduğunu dile getirmiştir: “*Cuma namazlarına gidiyorum. Orucumu tutuyorum. Artma oldu yani*” (K-27).

Özgürlüğe kavuştuktan sonra dinî uygulamalarda artış yaşayan çok az sayıda katılımcının ifadelerine bakıldığında bazı detaylar göze çarpmaktadır. Cezaevindeyken

diğer mahkûmların alay etmesinden dolayı namazı bırakan bir katılımcının cezaevinden çıktıktan sonra namaza başlaması oldukça dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca gerçekten pişman olma durumu, cezaevinde arttırılan ibadetleri dışarıda devam ettirmeyi ve fazlalaştırmayı sağlayan istikrar hâli ve çeşitli boyutlarda artan dine bağlanmanın özgürlükten sonra uygulama boyutunda sürdürülmesi hususları katılımcıların mahkûmiyetten sonra ibadetlerini arttırma sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.4.6. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Davranışlarını düzenlerken dini göz önünde bulundurma durumu, araştırmanın bu aşamasında katılımcıların yanıtladığı sorulardandır. Katılımcılara yöneltilen davranışlarınıza dine göre düzenlemede mahkûmiyet sürecinden sonra herhangi bir değişiklik oldu mu sorusuna verilen cevaplar neticesinde iki tema ortaya çıkmıştır. Bu temalardan ilki “değişiklik yok”, ikincisi ise “dinî gelişim” temasıdır. Elde edilen verilere uygulanan içerik analizi sonucunda hiçbir katılımcının davranışlarını dine göre düzenleme durumunda dinden uzaklaşma olmamıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, katılımcıların dine göre davranıp davranmama hususunda kendilerinin ne düşündüğüdür. Yani değerlendirme yapılırken herhangi bir değer yargısında bulunularak kategorileştirme yapılmamış, katılımcıların kendi davranışları hakkında söyledikleri dikkate alınarak analiz işlemi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 33

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Davranışlarını Dine Göre Düzenleme Durumlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Değişiklik Yok	17	55
Dinî Gelişim	14	45

Davranış sergilerken dini göz önünde bulundurma durumuna ilişkin soruya verilen yanıtlar neticesinde ortaya çıkan ilk tema değişiklik yok temasıdır. Bu tema altında 17 katılımcı (%55) özgürlüğüne kavuştuktan sonra mahkûmiyet sürecine göre herhangi bir değişiklik yaşamadığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar ibadetleri yerine getirme, inancı hayatın tümünde tatbik etme gibi durumları gerçekleştirememesine karşın davranışlarında dinî hassasiyet gösterdiğini belirtmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra ibadetleri terk etmesine rağmen davranışlarında dinî hassasiyet gösterme durumunda değişiklik olmadığını belirten bir katılımcı şu ifadeleri

kullanmıştır: “*Değişmedi. Bak ben haramı sevmem, bu değişmez. Namaz kılamıyorum sadece*” (K-11). Dine uygun hareket etme noktasında değişiklik olmadığını, sadece sigara içtiğini söyleyen bir katılımcının yanıtı şu şekildedir: “*Gene dikkat ediyorum; ama sadece sigara içiyorum. Diğerlerini yine günah diye yapmıyorum*” (K-23)

Mahkûmiyet sürecinde dinî hassasiyeti artmış olan bir katılımcı özgür olduktan sonra bu durumun değişmediğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Yok, o kararlılığım devam ediyor. İçeri girince artmıştı, içerideki gibi devam ediyor. O konuda hiç sıkıntı yok*” (K-17). Benzer şekilde davranışlarını dine göre düzenlemede değişiklik olmadığını belirten başka bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Eskiden de dine göre hareket ederdim. Şimdi de aynı devam ediyor*” (K-29).

Davranışları dine göre düzenlemeye ilişkin soruda ortaya çıkan ikinci tema dinî gelişim temasıdır. Bu tema altında 14 katılımcı (%45) cezaevinden çıktıktan sonra dine göre davranış düzenlemede olumlu yönde değişiklik yaşadığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar fiillerinde helali ve haramı gözetmede, bir davranışta bulunurken inancının o konuda nasıl hüküm verdiğini dikkate almada ve eylemlerinde yaratıcının hoşnutluğunu ön planda tutmada olumlu yönde değişiklikler olduğunu dile getirmiştir. Bazı katılımcılar ise genel manada dinî hassasiyetleri göz önünde bulundurarak hareket etse de mecbur kaldığı durumlarda istemeden günah olarak görülen davranışlarda bulunduğunu söylemiştir.

Davranışlarında dinin ne dediğini önemseyen ve cezaevinden çıktıktan sonra bu durumun daha da arttığını belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Artma oldu. Bir şey yaparken bu günah mı değil mi diye düşünüyorum. Her zaman vardı; ama arttı. Her zaman var, dün de var, bugün de var, gelecekte de olacak*” (K-25). Fiillerinde dinî hassasiyetin arttığını belirten başka bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Daha da hassas oldum davranışlarımda. Helale harama dikkat etmeye devam ettim. Tabi bunda evliliğin de etkisi oldu*” (K-26).

İnandığı dinin gerekliliklerini yerine getirme hususunda daha gayretli davranan bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Daha da arttı. Mesela; Kur’an-ı Kerim’i ben o zaman mealini okurken tamamen Arapçasına döndüm, tamamen. İnsanları incitmemeye çalışıyorum. İnsanları incitirsen, çünkü Kur’an-ı Kerim’de yazıyor ya, incitmeyeceksin*” (K-7). Benzer şekilde Allah’ın hoşuna giden şeyleri yapmak için çabaladığını belirten bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Allah’ın hoşuna ne giderse onu yapmaya*

çalışıyorum. Daha dikkatliyim artık” (K-30). Haram ve helal noktasında daha dikkatli olan katılımcılardan biri, ilgili konuda şunları söylemiştir: “Değişti. Daha beter düşünüyorum din ne der diye. Misal; şunu yapacağım acaba günah mı? Günahsa ben Allah katında öbür tarafta nasıl hesap vereceğim diyorum. Bir şey yaparken haram mı helal mi diyorum” (K-15).

Özgürlüğünü kazandıktan sonra davranışlarını dine göre düzenleme durumunda katılımcıların yarıdan fazlası (%55) herhangi bir değişiklik yaşamamıştır. Buna karşın katılımcıların %45’i davranış noktasında olumlu yönde dinî gelişim yaşadığını belirten ifadeler kullanmıştır. Katılımcıların bu şekilde bir değişim yaşamasında mahkûmiyet sürecinde yaşanan olumlu dinsel değişimin etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, uygulama boyutundaki gerilemeye karşın davranış boyutunda böyle bir durumun meydana gelmemiş olması davranışların dinî uygulamalar gibi formel ve muayyen nitelikler taşımamasından kaynaklanmaktadır yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, mahkûmiyet sürecinde yaşanan olumlu dinsel değişimin özgür olduktan sonra da davranış boyutunda kendini gösterdiği ve bunun bireylerin kendilerini düzeltme, eskisi gibi suçlu davranış sergilemekten çekinme ve cezaevinde yaşanan dinsel değişimi sürdürme gayretinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

4.4.7. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Bilgi Seviyelerinde Değişiklik Olup Olmadığına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Dinî hayatın boyutlarından biri olan bilgi boyutuna ilişkin katılımcılara dinî bilgi seviyeleri sorulmuştur. Çalışma grubunun geçirmiş olduğu diğer iki aşama gibi üçüncü aşama olan mahkûmiyet sonrasında da dinî bilgi seviyelerine yönelik soru sorulmuştur. Sorulara verilen yanıtlar neticesinde görüşme yapılan bireylerin dinî bilgi seviyelerinde mahkûmiyet sonrasına ilişkin üç tema tespit edilmiş olup bunlar: “Artma”, “değişiklik yok” ve “azalma” temalarıdır.

Tablo 34

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonra Dinî Bilgi Seviyelerinde Değişiklik Olup Olmadığına İlişkin Bilgiler

	N	%
Artma	15	48
Değişiklik Yok	13	42
Azalma	3	10

Görüşme yapılan bireylerin cevapları sonucunda ortaya çıkan ilk tema olan artma temasında 15 katılımcının (%48) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar cezaevinden çıktuktan sonra dinî bilgilerinin çeşitli kaynaklar sayesinde arttığını ifade etmiştir. Bu noktada katılımcılar, okumuş oldukları kitaplar, hoca olduğunu söyledikleri kişiler, televizyon, çeşitli sosyal medya platformları, mobil uygulamalar ve çevrelerindeki bireylerden duydukları sayesinde dinî bilgilerinde artış meydana geldiğini dile getirmiştir.

Özgür olduktan sonra eğitimine ve okumalarına devam etmesi sayesinde bilgisinin arttığını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Arttı. Eğitimime, okumalara devam ediyorum*” (K-17). Çeşitli kaynaklar vasıtasıyla mahkûmiyetten sonra da dinî bilgisini zenginleştiren bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Dinî kitaplar okumaya devam ediyorum. Hocaları dinliyorum. Dinî bilgim artıyor. Dinimi öğrenmek bana huzur veriyor*” (K-30). Akrabalarından ve hoca olduğunu söylediği bazı kimselerden dinledikleriyle dinî bilgisini arttıran ve bu durumu sevdiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Arttı. Hocaları dinliyorum Eniştem var misal, hep anlatıyor dini. Geliyor işte oturtturuyor dinî şeyler söylüyor, soru soruyor. Ben böyle olmasını çok seviyorum*” (K-15).

Televizyon, internet ve telefon uygulamaları vasıtasıyla cezaevi sürecinden sonra dinî bilgisini arttıran katılımcılar mevcuttur. Bu katılımcılardan biri, televizyon ve internet içerikleri sayesinde bilgisini arttırdığını şu sözlerle açıklamıştır: “*Arttı aslında. İnternette, televizyonda böyle dinî sohbetler oluyor. Hani sohbet hoş olursa kulak veriyorum. Yani oradan bir şeyler kapmaya çalışırım*” (K-20). İnternet içerikleriyle dinî bilgisini arttıran başka bir katılımcı örneği ise şu şekildedir: “*Arttı. Youtube'dan hocaları dinliyorum. Sevdiğim hocalar var, onları dinliyorum*” (K-4).

Cezaevinden çıktıktan sonra dinî bilgisini arttıran katılımcılardan bir kısmı mahkûmken edinilen alışkanlıkları özgür olduktan sonra sürdürdüğü için bilgi noktasında ilerleme yaşamıştır. Bunun yanında katılımcıların dinle alakalı şeyler öğrenince veya duyunca huzurlu hissetmesi, dinî bilgi elde etmeyi sevmesi ve bunu istemesi, dinî konulara merak duyma ve din hakkında konuşan bireyleri sevme gibi hususlar katılımcıların özgür olduktan sonra dinî bilgilerinin artırma gerekçeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahkûmiyetten sonraki süreçte dinî bilgi seviyesinde değişiklik olmadığını söyleyen 13 katılımcı (%42) değişiklik yok temasını oluşturmuştur. Bu katılımcılar cezaevinden

çıktıktan sonra vaktin az olması, günlük işlerle meşgul olma, fırsat bulamama, cezaevindeki gibi programlı bir yaşama sahip olmama gibi gerekçelerle bilgisini arttıracak faaliyetlerde bulunmadığını; ancak bilgilerinde bir gerileme olmadan aynı seviyede kaldığını ifade etmiştir.

Cezaevindeyken kendine ait çalışma programı olan ve bu doğrultuda okumalarla ve araştırmalarla dinî bilgisini arttıran bir katılımcı, özgür olduktan sonra işine ve ailesine vakit ayırmasından dolayı bilgisinde değişme olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Tabi. Okumalarda azalma oldu; ama içerideki bilgilerim aynı kaldı. Orada gün boyu programım vardı. Sürekli okuyup çalışıyordum; ama çıkınca tüm zamanın iş ve eve gidiyor. Onun için okumalar azaldı. İçeride elde ettiğimi kaybetmemeye çalışıyorum. Üzerinde ilave etmek çok zor*” (K-13). Benzer şekilde zaman yetersizliğinden dolayı bilgisini arttırmamış olan başka bir katılımcının cevabı ise şöyledir: “*Valla arttırmadık yalan söylemeyelim. Zaman kalmadı. Unutma da pek olmadı. Aynı devam etti*” (K-6).

Cezaevinden çıktıktan sonra günlük işlerle uğraştığını ve cezaevindeki gibi bilgisini arttıracak faaliyetlerde bulunmadığını belirten 3 katılımcı (%10) dinî bilgi seviyesinin azaldığını belirterek bu sorudaki azalma temasını teşkil etmiştir. Bu katılımcılar, yukarıda verilen katılımcılar gibi eğitim faaliyetlerine katılmamasına rağmen bilgilerinin aynı kalmadığını, aksine bilgilerinde azalma meydana geldiğini dile getirmiştir.

Özgür olduktan sonra işlerinin yoğunluğundan dolayı okumaları azalan bir katılımcı, dinî bilgi seviyesinin düştüğünü şu sözlerle ifade etmiştir: “*Çıktıktan sonra kitap okumaya bazen devam ettim bazen edemedim. Azalma oldu yani. Dünyanın şefkatine düştük yani. İş var, şey var. Allah kimseyi nefsiyle terbiye etmesin derler ya biz aynı o hâle geldik*” (K-22). Benzer şekilde cezaevindeki gibi okuma yapamadığı için dinî bilgisinin azalmış olduğunu ifade eden başka bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Dışarı çıktıktan sonra daha az kitap okumaya başladım. Yani içeriye göre azalma oldu*” (K-9).

4.4.8. Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Manevi Durumlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bireylerin mahkûmiyet sürecinden sonra yaşamlarında manevi anlamda değişim olup olmadığı hususu, araştırmanın bu kısmında ele alınmaktadır. Mahkûmiyet sürecinde manevi yaşama ilişkin elde edilen bulgularla özgürlük kazanıldıktan sonra elde edilen bulgular arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamak amacıyla yapılan içerik analizi neticesinde çeşitli temalar tespit edilmiştir. Bu temalar “kişilikte değişim”, “değişiklik

yok”, “dine yönelme”, “ilişki gelişimi”, “problem artışı” ve “duygusal değişim” olmak üzere altı başlıktan müteşekkildir.

Mahkûmiyet sürecinde manevi yaşama ilişkin bulguların gösterildiği tabloya bakıldığında özgürlük kazanıldıktan sonraki manevi yaşama dair bulgulardan çok daha yoğun bir içerik göze çarpmaktadır. Bu noktada katılımcılar, cezaevinin zorlu koşulları ve oradayken dışarıya nispeten sakin bir yaşamın olması nedeniyle kendilerine daha fazla odaklanabilmekte, zorlu süreci atlatılmak için anlamlandırma ve başa çıkma yolları aramaktadır. Bu durum ise daha manevi yaşamın zenginleşmesine neden olmaktadır.

Tablo 35

Katılımcıların Cezaevinden Çıktıktan Sonraki Manevi Durumlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Kişilikte Değişim	11	35
Duygusal Değişim	10	32
Değişiklik Yok	9	29
Dine Yönelme	7	23
İlişki Gelişimi	6	19
Problem Artışı	6	19

Cezaevi süreci sonrası katılımcıların yaşamlarındaki manevi değişikliklere ilişkin sorunun verileri sonucunda ortaya çıkan ilk tema 11 katılımcının (%35) yanıtının bulunduğu kişilikte değişim temasıdır. Bu tema altında katılımcılar daha dikkatli bir insan olduğunu, olgunlaştığını, daha sabırlı bir insan olduğunu, hoşgörü düzeyinin arttığını ve eskiye nazaran çekingen bir yapıya büründüğünü ifade etmiştir.

Özgür olduktan sonra daha dikkatli bir insan hâline geldiğini ve davranışlarında daha temkinli olduğunu söyleyen bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*Daha dikkatli olmaya çalışıyorum. Bir şey yapacağım zaman on kere düşünüyorum*” (K-20). Bu hususta başka bir örnek ise şu şekildedir: “*Daha dikkatli olmaya başladım misal*” (K-15). Cezaevinden önce insanlara karşı daha iyi niyetli yaklaşan bir katılımcı bu durumun değiştiğini şu sözlerle dillendirmiştir: “*İnsanlara eskisi gibi saf bakmıyorum. Ön yargılı değilim; ama eskisi gibi iyi niyetli olmamaya başladım. Her lafa inanmamaya başladım*” (K-28).

Cezaevi sürecinden sonra inançlarının da etkisiyle insanlara karşı daha hoşgörlü ve yardımsever olan bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Tabi. Manevi olarak insanlara bakış açım acımasız, gaddardı böyle. Sen gelip bana derdini söylesen beni ırgalamaz hemşerim, bu haltı yerken düşünseydin derdim, ilgilenmezdim; ama şimdi birisi gelip*

bana söylese yardımcı oluyorum. Çünkü onu da Allah kalamından öğrendim. Eğer diyor biri sana geldiyse yok deme, onu sana Allah gönderdi çünkü o önce Allah'a gitti. Allah'ım bana yardım et dedi, Allah onu bana gönderdi. Ne lazımsa vereceksin. Niye? Onu Allah gönderdi. Gel de hadi buna yok de. Allah gönderdi, inandım.” (K-8). Bu noktada, insanlara karşı daha ılımlı hâle gelen bir katılımcı ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: *“İnsanlarla daha ılımlı olmaya çalışıyoruz. Elimizden geldiği kadar kimseyle kötü olmuyoruz”* (K-4).

Kişilik değişimi teması altında yer alan yanıtlardan birinde özgür olduktan sonra daha sabırlı hâle gelen bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Daha sabırlı ve merhametli oldum”* (K-27). Cezaevi sürecinden sonra daha olgun bir yapıya büründüğünü belirten katılımcının ifadeleri şöyledir: *“Her geçen sene daha da olgunlaşıyorsun. Daha da hatalarını anlıyorsun”* (K-21). Olgunlaştığını belirten başka bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: *“Daha olgun düşünen bir insanım yani öyle diyeyim sana”* (K-12).

Özgürlük kaybı sonucunda yaşanan mahkûmiyet durumu, zorlu bir süreçten müteşekkil olup cezaevinin sahip olduğu koşullar gereği insanları düşünmeye ve sorgulamaya iten bir etkiye sahiptir. Muhtelif sebeplerden dolayı özgürlüklerini kaybeden insanlar mahkûmiyet sürecindeyken cezaevine girmesine sebep olan davranışı detaylıca düşünme ve dersler çıkarma, her kesimden insanla karşılaşarak hayat tecrübesi edinme ve zorlu sürece dayanmada dinden destek alma sonucunda dine yönelme ve bir müddet sonra suçlu davranışa karşı dinin takındığı tavrı takınma durumlarından dolayı kişilik özellikleri noktasında birtakım değişiklikler yaşamıştır.

Duygusal değişim, özgür olduktan sonra katılımcıların manevi anlamda değişiklik yaşadınız mı sorusuna verdikleri cevaplar neticesinde ortaya çıkan ikinci temadır. Bu tema altında yanıtı bulunan 10 katılımcı (%32) özgür olduktan sonra bazı duygusal değişiklikler yaşadığını dile getirmiştir. Bu katılımcılar cezaevinden çıktıktan sonra kendisini daha iyi ve huzurlu hissettiğini, daha merhametli ve mutlu olduğunu, duygusal bir insan hâline geldiğini veya eskiye göre daha sınırlı bir yapıya büründüğünü dile getirmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra psikolojik olarak kendisini daha iyi hisseden, önceden ruh hâlinin bozuk olduğunu belirten bir katılımcının ifadeleri şöyledir: *“Manevi olarak şu an kendimi daha iyi hissediyorum öncekine göre. Önce ruh hâlim biraz daha bozuktu sanki”* (K-12). Özgür olduktan sonra iş hayatına atılmasıyla manevi olarak daha iyi

hisseden başka bir katılımcı yaşadıklarını şu sözlerle dillendirmiştir: “*Tabi yükseliş oldu. Hani iş imkânı, insanın biraz daha işine bağlanması, işin sürekli olması. Bu konularda tamamen yükseltiyor insanı manevi olarak. Psikolojik olarak da yükseltiyor belli bir işinin olması, düzenli bir işinin olması yani sorumluluklarımızı kaldırabilmemiz için*” (K-5).

Mahkûmiyet sürecinden sonra daha huzurlu hissettiğini söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Bu katılımcılardan biri maddi olarak eskisi gibi olmasa dahi huzur olarak geçmişe nazaran çok daha ileride olduğunu ve bu süreçte yeniden doğduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Ben normalde burada aldığım asgari ücreti çarşıya gitsem bir saatte bulurum. Bak sana ne diyorum, ben 38 yaşından sonra geri doğdum. Geçmiş öldürdüm, yeni bir sayfa açtım. Şimdi daha huzurluyum. Yediğimin tadını alıyorum, içtiğimin tadını alıyorum. Mesela; kazancım bereketli. Normalde ben o paralardan bir lira arttıramadım, gerime atamadım. Şu an ben asgari ücretle çalışan bir insanım, çok şükür gerime paramı da attım, bereketi de artıyor*” (K-25).

Cezaevinden çıktıktan sonra sese karşı hassasiyeti artan, daha sinirli ve duygusal olduğunu belirten bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Daha sinirliyim. Sürekli gerginim. Sese dayanamıyorum. Her sese korkuyorum. Daha duygusal oldum. Biri cehennemle ilgili ya da dinî başka bir şeyle ilgili bir şey dese sürekli gözüm doluyor*” (K-31).

Özgür olduktan sonra yaşamlarında manevi anlamda değişiklik olan katılımcılar bulunduğu gibi herhangi bir değişiklik yaşamayan katılımcılar da mevcuttur. Bu tema altında yanıtı bulunan 9 katılımcı (%29) mahkûmiyet sürecinden sonra manevi olarak değişim yaşamadığını veya orada kazanmış olduğu maneviyatı korumaya gayret ettiğini dile getirmiştir.

Cezaevinden çıktıktan sonra manevi anlamda değişiklik yaşamadığını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Bu da aynı kaldı. Yine Allah’a dayandık, hep Allah’a dayanıyoruz zaten. Başka kimimiz var. İçeride hep Allah’la meşguldüm, yine Allah’la meşgulüm*” (K-11). Değişiklik yaşamadığını dile getiren başka bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: “*Değişen bir şey yok. Allah’tan güç almaya devam ediyorum. Bende değişiklik yok. Ben Allah’ın ipini hiçbir zaman boş bırakmadım*” (K-7).

Dine yönelme teması, ilgili soruya verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan dördüncü tema durumundadır. Bu tema altında 7 katılımcının (%23) yanıtı

bulunmaktadır. Dine yönelme teması altında yanıtı bulunan katılımcılar özgür olduktan sonra Allah ile arasındaki bağı güçlendiğini, ibadetlerinden lezzet aldığını, manevi anlamda güçlendiğini hissettiğini ve davranışlarında ahiret etkisinin oluştuğunu belirten yanıtlar vermiştir.

Mahkûmiyet sonrasında maneviyatının güçlendiğini, yaratıcısının çeşitli yardımlarını gördüğünü, bunun neticesinde de yaratıcısıyla arasındaki bağı kuvvetlendiğini söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Oldu, maneviyatım güçlendi. Rabbimin lütfunu, izzetini, ikramını gördüm. Bunu hissetmeye başladım. Onunla bağım güçlendi*” (K-28). İbadetlerden lezzet alma, özgür olduktan sonra yaşamlarında manevi anlamda değişiklik yaşadığını belirten katılımcıların yanıtları arasında yer almaktadır. Bu noktada, cezaevinden çıktıktan sonra ibadetlerden lezzet aldığını dile getiren bir katılımcının yanıtı şu şekildedir: “*Namaza gitmeyince Allah’a isyan etmiş gibi oluyorum. Allah’ın emrini yerine getirince huzur buluyorum, rahat ediyorum*” (K-30). İbadet etmenin hoşuna gittiğini söyleyen bir katılımcı ise şu ifadeleri kullanmıştır: “*İbadet etmek hoşuma gidiyor artık, mutlu oluyorum*” (K-29).

Davranışlarında ahirette nasıl hesap vereceğim düşüncesinin etkin hâle geldiğini belirten bir katılımcı yaşadığı değişimi şu sözlerle dile getirmiştir: “*Bir şey yaparsam bu günah mı demeye başladım. Bu işi yaparsam Allah’a nasıl hesap vereceğim diye düşünmeye başladım. Allah direk aklıma veriyor bu yanlış diye. Aklıma getiriyor. Ona göre hareket ediyorum*” (K-15).

Katılımcıların özgür olduktan sonra dine yönelmesi, cezaevinde gerçekleşen dinsel değişimin devamı niteliğindedir. Ayrıca bazı katılımcıların mahkûmiyetten sonra yaşamlarında meydana gelen aile kurma, iş bulma, düzgün çevre edinme ve hayatını düzene sokma gibi durumları Allah’ın hediyesi olarak algılaması, onlarda şükür ve minnet duygusu meydana getirip dine yönelmelerini arttırmıştır.

Ailesiyle ve çevresindeki insanlarla ilişkilerinin geliştiğini belirten 6 katılımcı (%19) cezaevinden sonra yaşamdaki manevi değişikliğe yönelik soruya verilen cevaplar sonucunda tespit edilen beşinci temayı teşkil etmektedir. Bu katılımcılar özgür olduktan sonra ailelerinin geleceği için çalışma isteğinin ve onlarla vakit geçirme arzusunun arttığını, çevresindeki insanlarla helalleşme gereği hissettiğini ve bu vesileyle iyi ilişkiler geliştirdiğini ayrıca insanlarla arasını iyi tutup kimseyle kötü olmama düşüncesinin oluştuğunu ifade etmiştir.

Cezaevi sürecinden önce ailesinin kendisine verdiği tavsiyeleri dinlemeyen; ancak mahkûmiyetten ve çocuk sahibi olduktan sonra bu özelliğinin değiştiğini belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Eskiden ailem kötü şeyleri yapma diyordu; ama dinleliyordum. Ama evladım olunca değişti, evlat farklı. Çok ağladığında kıyameti koparıyorum”* (K-14). Özgür olduktan sonra evlenip çocuk sahibi olan bir katılımcı çocuk sahibi olmanın kendisini kötü işlerden uzak tuttuğunu ve olumlu bir enerji verdiğini şu şekilde ifade etmiştir: *“Tabi değişti. Çok iyi oldu. Sana şöyle söyleyeyim; bir insan baba olduğu zaman hayatında değişiklik oluyor. Artık onları büyütme için uğraşıyorsun çünkü ben kötü işler yapsam çocuğum da benim gibi olacak. Yansıdı bana, çok büyük bir enerji oldu bana”* (K-9).

Özgür olduktan sonra yaşanan manevi değişikliğe ilişkin sorudaki son tema 6 katılımcının (%19) yanıtının bulunduğu problem artışı temasıdır. Bu tema altında yanıtı bulunan katılımcılar bazı bireysel ve ailevi sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, cezaevindeyken ailesinin fiziki olarak yorulması, maddi kayıplar yaşaması, çocukların babasız büyümesinden etkilenme, çocuklardan uzak kalındığı için iletişim kurmada zorluk, ibadet azalması sonucunda sıkıntı hissi gibi durumlar, katılımcıların bu tema altında vermiş olduğu yanıtlarda belirttiği problemlerdir.

Cezaevinden çıktıktan sonra çocuklarının büyüdüğünü, bazı çocuklarının babasını yanında görememesinden dolayı psikolojik problemler yaşadığını ve uzun süre ayrı kaldığı için çocuklarıyla iletişim kuramadığını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Çok zorlandım. Mesela; ben girdiğimde çocuklarım küçüktü, hepsi yetişkin oldu çıktığımda. Üç yıl çok basit bir zaman değil. Çok zorlandım. En büyük çocuğumun psikolojisi bozulmuştu babasız kalmaktan, yalnız kalmaktan, evin içinde kalmaktan. İster istemez arkadaş çevresi edinmediler, çocuklar içine kapanık büyüdü. Onlarla iletişim kurmakta çok zorlandım. Hâlâ da zorlanıyorum; ama onun dışında bir şey yok”* (K-19). Kendisi mahkûmken, babasının yorulmasının manevi olarak kendisine zarar verdiğini söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Manevi olarak bana çok zararı oldu çünkü babam çok yoruldu, çok uğraştı, çok para harcadı. Bu bana manevi olarak zarar verdi”* (K-18).

Katılımcıların mahkûmiyetten sonra yaşadığı manevi değişimin bireysel ve sosyal olmak üzere iki boyutlu bir etkisi olduğu görülmektedir. Bireysel etkiler; kişilikte değişim ve duygusal değişim olup bireylerin olgunlaşması, hayatı tanınması, hoşgörülü ve sabırlı

olması, merhametli biri hâline gelmesi, çekingen bir yapıya bürünmesi, cezanın borç olarak görülmesinin etkisiyle cezayı bitirme mutluluğu duyma veya cezaevinin etkisi sonucunda sınırlı birine dönüşme şeklinde kendisini göstermektedir. Mahkûmiyetin sosyal boyuttaki etkilerine bakıldığında; aile ve genel çevreyle ilişki gelişimi, onların kıymetini anlama gibi olumlu değişikliklerin yanında aileden uzak kalma sonucu evlatlarla bağ kuramama ya da çeşitli ailevi problemler yaşama gibi hususlar göze çarpmaktadır. Bu noktada, zorlu bir süreç olan mahkûmiyetin insanın manevi yaşamını çeşitli boyutlarda olumlu veya olumsuz biçimde etkilediği ve kişinin hayatını değiştirecek seviyede bir tecrübe yaşattığını söylemek mümkündür.

4.4.9. Mahkûmiyetin ve Suçlu Davranışın Katılımcılar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın bu kısmında katılımcılara yöneltilen mahkûmiyetin ve suçlu davranışın, varsa üzerinizdeki olumlu veya olumsuz özellikleri nelerdir sorusuna verilen cevaplara uygulanan içerik analizinin sonuçlarına yer verilecektir. Katılımcılara yöneltilmiş olan bu soru oldukça geniş bir çerçeveye sahip olduğundan görüşme esnasında katılımcılardan dikkatli ve acele etmeden yanıt vermeleri istenmiştir. Görüşme yapılan bireylerin vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda “olumlu etki” ve “olumsuz etki” başlıklı temalar ve bunlara bağlı çeşitli kategoriler meydana gelmiştir.

Bahsi geçen temalardan ilki olan olumlu etki teması altında 28 katılımcının (%90) yanıtı bulunmakta olup 3 katılımcı (%10) mahkûmiyetin ve suçlu davranışın kendisi üzerinde herhangi bir olumlu etkisi olmadığını ifade etmiştir. Bu sorudaki ikinci tema olan olumsuz etki temasında 25 katılımcının (%81) yanıtı mevcuttur. Bu bağlamda, 6 katılımcı mahkûmiyetin ve suçlu davranışın herhangi bir olumsuz etkisine maruz kalmadığını dile getirmiştir.

Ulaşılan temalardan ilki olan olumlu etki teması altı kategoriden müteşekkildir. Bu tema altındaki kategoriler şunlardır: “Ders çıkarma”, “kişilikte değişim”, “davranış değişimi”, “sosyal gelişim”, “dinî gelişim” ve “zihinsel gelişim-bilgilenme”. İkinci tema olan olumsuz etki teması ise üç kategoriden oluşmakta olup bu kategoriler “sosyal gerileme”, “negatif duygular” ve “düzen kaybı-maddi gerileme” kategorileridir.

Tablo 36
Mahkûmiyetin ve Suçlu Davranışın Katılımcılar Üzerindeki Etkilerine İlişkin

		N	%
Olumlu Etki	Ders Çıkarma	20	65
	Kişilikte Değişim	19	61
	Davranış Değişimi	12	39
	Sosyal Gelişim	7	23
	Dinî Gelişim	6	19
	Zihinsel Gelişim-Bilgilenme	4	13
Olumsuz Etki	Sosyal Gerileme	19	61
	Negatif Duygular	11	35
	Düzen Kaybı-Maddi Gerileme	10	32

İlk tema olan olumlu etki teması altında yer alan birinci kategori ders çıkarma kategorisidir. Bu kategori altında 20 katılımcının (%65) yanıtı bulunmakta olup bu katılımcılar mahkûmiyet sürecinden ve suçlu davranıştan kendileri için dersler çıkardığını belirten ifadeler kullanmıştır. İnsanları tanıma, hayatı öğrenme, doğruyu ve yanlış ayırt edebilecek muhakeme kabiliyetine erişme, kendisini tanıma ve özgürlüğün kıymetini anlama gibi hususlar bu kategorideki katılımcıların ifadelerindedir.

Yaşamış olduklarından sonra insanları tanıdığını belirten bir katılımcının yanıtı şu şekildedir: “Çok etkisi oldu. İnsanları daha iyi tanımaya başladık. Ben insanlara çok güvenen, her konuşanın sözüne itibar eden biriydim. Niye? Karşımdakileri kendim gibi bilirdim” (K-3). İnsanları tanıdığını ve hayatı öğrendiğini söyleyen başka bir katılımcının sözleri şöyledir: “Olumlu etkileri; hayata bakışımı biraz daha değiştirdi. İnsanlara karşı bakışımı, hâl ve hareketlerimi değiştirdi, onları tanıdım” (K-19).

Cezaevi sürecinden sonra hayatı tanıdığını söyleyen ve bu hususta dersler çıkaran bir katılımcı bu durumu şöyle dillendirmiştir: “...hayatın ne olduğunu anlıyorsun. Belki de ben gençliğimde cezaevine düşmeseydim, cahil hâlimle belki de ben daha kötü şeyler yapardım” (K-21). Yaşadıklarından hayat dersleri denebilecek sonuçlar çıkaran başka bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “Kimseye sırrını vermeyeceksin, bunu öğrendim. Dille oyun olmaz, dilinle oyun oynarsan başına iş gelir bunu anladım” (K-14). Benzer şekilde yaşamla ilgili, hayatının geri kalanında kullanabileceği sonuçlar çıkaran başka bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “Olumlu etkileri; insanın hayatta düşmanı olmaması gerektiğini öğrendim. Bir düşmanın olmayacak çünkü insanın düşmanı önce kendisi. Önce kendinle düşman olacaksın, sonra da kendinle dost olacaksın. Dışarıda

düşmanın olması iyi değil. Benim düşmanım çok çünkü benim suçlarımın çoğu kavga, yaralama” (K-8).

Olumlu etki teması altındaki ikinci kategori 19 katılımcının (%61) yanıtının bulunduğu kişilikte değişim kategorisidir. Bu kategorideki yanıtlarda katılımcılar cezaevine girmelerine sebep olan olayın ve cezaevi sürecinin kişiliklerinde olumlu değişikliğe yol açan noktaları dile getirmiştir. Bu ayırım bizzat katılımcılar tarafından yapılmış olup kendileri olumlu etkiler başlığı altında değiştiğini belirttikleri özelliklerini saymıştır. Olgunlaşma, sabırlı olma, temkinli olma, fedakâr biri hâline gelme, merhamet artışı ve yaşama tutunma arzusu bu kategorideki yanıtlardır.

Mahkûmiyet sürecinden ve yaşadığı olaylardan sonra olgunlaştığını ve daha sabırlı bir insan hâline geldiğini dile getiren bir katılımcı bu hususta şunları söylemiştir: *“Olgunlaşma muhakkak oluyor. Daha sabırlı oldum. Cenab-ı Allah’ın bize nasip ettiği en büyük şey sabır. Daha özverili olmaya çalıştım” (K-7).* Bu süreçte olgunlaştığını belirten başka bir katılımcı aynı zamanda merhametinin de arttığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Hayatı kaçırdığımdan dolayı ben olgunlaştım. Ali, veli değil, hayat beni olgunlaştırdı. Biraz merhametliliğim de arttı” (K-25).*

Olgunlaşma noktasında yaşadıklarından ve tecrübe ettiklerinden dolayı eskiye nazaran daha ileri seviyede olan bir katılımcının bu konudaki yanıtı şöyledir: *“Olgunlaştırıyor insanı. Şimdi biz uzun yıllar içeride kalmışız. Değişik değişik, her çeşit insanla ayrı bir tecrübe edinmişiz. Yani bir şeyler kapmışız. Onun için yaşadık gördük. Oturtturdu yani olgunlaştırdı. Daha beter olgunlaştırdı” (K-2).* Cezaevinin etkisiyle beklemeyi öğrenen ve olgunlaştığını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Olumlu olarak şöyle oldu; beklemeyi bildim, beklemeyi öğrendim için gerçeği...Olgunlaşmayı öğrendim...Karşımdaki isterse anama avradıma küfür etsin artık umurumda olmaz çünkü onu vursam içeride 15-20 senem heba olacak. Gerek yok” (K-18).*

Cezaevi sürecinde sabırlı olmayı öğrendiğini söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Sabrı öğrendim en fazla. Yapacak bir şey yok, sabrı öğreniyorsun” (K-11).* Eskisi gibi sinirli olmadığını ve yaşadıklarının etkisiyle daha sabırlı biri hâline geldiğini belirten bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“En çok da sabır artışı oldu. Daha sinirliydim artık daha sabırlıyım” (K-13).*

Görüşme yapılan bireylerin davranışlarında olumlu yönde yaşanan değişim, olumlu etki temasındaki üçüncü kategoriyi teşkil etmektedir. Bu kategori altında 12 katılımcı (%39) mahkûmiyet sürecinin ve suçlu davranışın kendi üzerlerinde daha sakin hareket etmeye gayret etme, kötü fiillerden uzak durma ve ailesinin menfaatine hareket etme gibi olumlu etkileri olduğunu dile getirmiştir. Bu katılımcılar söz konusu etkinin davranış düzeyinde olduğunu özellikle belirtmiştir.

Yaşadığı süreçlerden sonra daha sakin kalmaya çalıştığını söyleyen ve cezaevine girme sebebi olduğunu söylediği, yok demeyi bilmeme özelliğini düzelttiğini belirten katılımcının sözleri şöyledir: *“Kendi olumsuz davranışlarımı törpüledim. Elimden geldiğince sakin olmaya çalışıyorum. İnsanları uyarıyorum, mesela; trafikte aşırı sinirlenenleri, yanlış hareket yapanları uyarıyorum...Bir de yok demeyi öğrendim”* (K-16). Mahkûmiyetten sonra daha sakin kalmaya çalıştığını söyleyen başka bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Kim ne derse desin sakin kalıyorum içeriye tekrar girmemek için”* (K-31).

Cezaevinden çıktıktan sonra daha temkinli hareket eden, ailesinin menfaatleri doğrultusunda davranan ve cezaevine girmesine sebep olacak fiillerden uzak durduğunu söyleyen bir katılımcı bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Şimdi daha dikkatliyim, bir şey yaparken gözümün önüne çocuklarımın önüne getiriyorum. Yaşımızda geçti artık, bu saatten sonra ne cezaevinde yatılır ne cezaevine girecek bir iş yapılır. Adım atarken bile emin ol on defa düşünüyorum, kendi kendimi on defa sorguya çekiyorum”* (K-20). Kötü olarak nitelediği davranışlardan uzak durup daha temkinli davrandığını söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: *“Kötü şeylerden uzak duruyorum. Daha dikkatli hareket ediyorum”* (K-27).

Sosyal gelişim kategorisi, olumlu etki temasındaki kategorilerden bir diğerini oluşturmaktadır. Bu kategori altında 7 katılımcı (%23) cezaevi sürecinin ve cezaevine girmesine sebep olan olayın kendisi üzerinde sosyal yönden olumlu etkilere sebep olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılar yaşadığı şeylerden dolayı aileleriyle bağlarının güçlendiğini, çok sayıda insan görüp tecrübe kazanmalarının insani ilişkiler kurmalarını kolaylaştırdığını, yaptığı fiille topluma olumlu yönde katkı sağladığını ve cezaevi sürecinin iş bulmasına yardımcı olduğunu belirten yanıtlar vermiştir.

Yaşadıklarının kendi üzerindeki olumlu etkilerini sayarken her çeşit insanı görmüş olmanın insanları ve hayatı tanımasına yardımcı olduğunu söyleyen bir katılımcı şu

ifadeleri kullanmıştır: “İnsanları gördük, her çeşit insanı gördüm. Bu olumlu bir şey. İnsanları tanıyorsun, hayatı tanıyorsun” (K-11). Cezaevinde kalması sonucu edindiği çevrenin iş bulmasına yardımcı olduğunu dile getiren bir katılımcı bu hususta şunları söylemiştir: “Olumlu diğer etkisi de işimle alakalı oldu. Bu işe girmeme sebep oldu. İş bulmamıza yardımcı oldu” (K-5).

Ailesinin kıymetini anladığını ve ailesiyle bağının güçlendiğini belirten bir katılımcı bu durumu cezaevi sürecinin olumlu etkileri arasında saymıştır: “Ailemin daha çok kıymetini bildim çünkü bu süreçte ailem her anlamda yanımda oldu. Ailemle bağım daha çok güçlendi. Aileme bakış açım değişti diyebilirim yani” (K-17). Benzer şekilde ailesiyle ilişkisinin olumlu yönde geliştiğini belirten başka bir katılımcının bu husustaki sözleri şu şekildedir: “Olumlu etkisi, ailemle olan ilişkim daha da sıklaştı. Diyaloğum daha da arttı” (K-7).

Dinî açıdan gelişim gösteren 6 katılımcı (%19) bu durumu, mahkûmiyetin ve mahkûmiyet yaşamasına sebep olan olayın kendisi üzerinde olumlu etki bırakması olarak değerlendirmiştir. Bu kategorideki katılımcılar cezaevi sürecinin etkisiyle dinî bilgi açısından kendisini geliştirdiğini ve yaşadıklarının kendisini dine yönelttiğini belirterek bu durumu olumlu etkiler arasında saymıştır.

Mahkûmiyet sürecinin kendisi üzerinde entelektüel ve dinî bilginin gelişiminin yanı sıra manevi açıdan ilerleme sağlaması nedeniyle olumlu etki ettiğini belirten bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “Mahkûmiyetin bana olumlu etkileri tabii ki oldu. Birincisi; yine söylüyorum bilgi olarak beni çok geliştirdi. Sadece entelektüel bilgi olarak değil, ilmî olarak aynı zamanda. Entelektüel bilgime de dinî bilgime de çok katkısı oldu. Manevi olarak da çok katkısı oldu” (K-17). Yaşadıklarının olumlu etkisi olarak dinî bilgi noktasında kendisini geliştirmesini ve inandığı dini orada öğrenmesini sayan bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “Olumlu etkisi şöyle oldu; dinî bilgiden dolayı oldu. Dini orda okuyarak öğrendim” (K-9).

Cezaevi sürecinde dine yönelip ona sarıldığını aktaran bir katılımcı, başka bir dinden İslam’a geçmiş gibi hissettiğini şu şekilde dile getirmiştir: “Dine yöneldim, İslam’la tanıştım. Resmen sanki Hristiyandım da Müslüman oldum gibi” (K-30). Yaptığı okumalar sayesinde farklı bir dinî alana yönelen ve yaratıcısına daha da yaklaştığını ifade eden katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “...okumalarım beni tasavvufî din algısına yöneltti. Ayrıntılı okumalar yapmaya başladım. Allah’a yaklaştım” (K-28).

Zihinsel gelişim-bilgilenme kategorisi, olumlu etki teması altındaki son kategoriye teşkil etmektedir. Bu kategoride yanıtı bulunan 5 katılımcı (%16) sadece kitâbî bilgiler değil, hayatta kullanabilecekleri bilgiler elde ettiğini ifade ederek zihinsel gelişim-bilgilenme kategorisini meydana getirmiştir. Cezaevi sürecinde bilmediği şeyler öğrenen ve farklı şeyler okumak suretiyle bilgi kazanan bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Olumlu yönleri de işte bazı şeyler öğretti. Bilmediklerimizi öğretti. Yani iyi yönü de oldu bize, faydalı yönü de oldu kötü yönü de oldu...bazı şeyleri daha iyi okuduk*” (K-12).

Katılımcılar mahkûmiyetin ve suçlu davranışın, yapılan hatalardan ders çıkarma ve bu sebeple hayatın geri kalanında daha doğru fiillerde bulunma, daha olgun, fedakâr, dikkatli, temkinli ve sabırlı olma, kötü davranışlardan uzak durma, hayatı tanıma ve bu sayede insanlarla iyi iletişim kurma, iş imkânı elde etme, Allah’a yaklaşma, dine yönelme, dinî bilgi kazanma, ailenin kıymetini anlama ve onlarla eskiye nazaran daha olumlu bir ilişki kurma gibi olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, olumlu etkilerin olumsuz etkilerden fazla olması ve katılımcıların yaşamlarının geri kalanını derinden etkilemesi, mahkûmiyetin ve suçlu davranışın kişiler üzerindeki etkisinin boyutunu ve içeriğini ortaya koyma noktasında büyük önem arz etmektedir.

Mahkûmiyet sürecinin ve suçlu davranışın katılımcılar üzerinde bıraktığı etki noktasında ortaya çıkan ikinci tema olan olumsuz etki temasının ilk kategorisini sosyal gerileme teşkil etmektedir. Bu kategori altında yanıtı bulunan 19 katılımcı (%61), cezaevinde kalmanın ve cezaevine girmeye neden olan olayın etkilerini sayarken cezaevinde kaldığı için zaman kaybı yaşadığını ve bu durumun kendisinin gerek iş hayatına gerekse kişisel ilişkilerine olumsuz etki ettiğini, ailesinden uzak kaldığını, ailesindeki fertlerin muhtelif sıkıntılar yaşamasına sebebiyet verdiğini, yanlış kişilerle arkadaş olmasına neden olduğunu, hasım sahibi olmasına yol açtığını belirten yanıtlar vermiş ve sosyal açıdan olumsuz etkilendiğini dile getirmiştir.

Yaşadığı mahkûmiyetin olumsuz etkilerini sayarken çocuklarının mağdur olmasını, kendisinin maddi açıdan ve zaman noktasında kayıp yaşamasını örnek veren bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Benim hayatıma en büyük eksisi; benim çocuklarımla çocukluğumu elinden aldı. Çocuklar babasız kaldı, sahipsiz kaldı. Ne amca ne dayı, hiçbiri baba gibi olamaz. Beni hayatımda 10 yıl geriye attı, hayatımdan 10 yılı yedi yani Üç yıl yattım; ama 10 yılı yedi çünkü bütün birikimim gitti, hayatım gitti,*

kurduğum düzen gitti, evim gitti, her şeyim gitti. Çıktım sıfırdım, ortada kaldım” (K-19). Benzer şekilde yaşadığı zaman kaybını ve aile hayatından uzak kalmasını vurgulayan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “Yıllarım gitti. Ailemle daha çok vakit geçirebilirdim. O şansımı kaybettim” (K-27).

Mahkûmiyet ve suçlu davranışın etkisiyle yıllarının gittiğini belirten bir katılımcı, bu durumun aile ve iş yaşamına da olumsuz yönde tesir ettiğini dile getirmiştir: *“Olumsuz etkileri nedir, yıllarımız gitti anlatabildim mi? Bir ton yıl kaybettik...yıllarımız gitti. Şu an mesela; ben farklı yerde olabilirdim. Bu düşünceyle dışarıda olsaydım daha farklı yerlerde olabilirdim. Belki işim olurdu, belki çoluk çocuk olurdu. Demek istediğimi anladin daha farklı bir hayat olurdu” (K-12). Yaşadıklarının olumsuz etkisi olarak ailesinden uzak kalmasını belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: “Olumsuz olarak; ailemden uzak kaldım” (K-29).*

İnsanların kendisine olumsuz baktığını düşünen ve bu durumun gelecekte aile hayatı kurmasına negatif yönde etki edeceğini söyleyen katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: *“İnsan bakış açısı çok değişik. Direkt zaten mahkûm gözüyle bakıyorlar. Mesela; kızını veren bir aile zor bulunur yani bana. Benimle kızını evlendirecek kimseyi göremiyorum” (K-18). Gerçekleştirdiği suçlu davranıştan dolayı akrabalarıyla ilişkisi zayıflayan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “Ben bir yakın akrabamı vurdum. Şimdi sülalenin yarısı benimle konuşmuyor. Bunun dışında etkisi olmadı” (K-23). Cezaevine girmesinden dolayı evlenmek istediği kişiyle evlenemeyen bir katılımcının sözleri şöyledir: “Kişilik olarak sevdiğini alamıyorsun. Ben mesela; başka bir kızla nişanlıyım. Nişanımızdan ayrıldık. Ayrıldık işte cezaevine düşünce” (K-1).*

Katılımcılardan bazıları yaşamış olduğu süreçlerin etkisiyle bazı olumsuz duygular yaşamış ve bu durumun onları olumsuz olarak etkilediğini ifade etmiştir. Bu noktada 11 katılımcı (%35) gerçekleştirdiği suçlu davranışın ve yaşadığı mahkûmiyetin kendisi üzerinde pişmanlığa, korkuya, yoksunluğa ve duygusal yıpranmaya neden olduğunu belirten yanıtlar vermiştir.

Suçlu davranışı gerçekleştirirken o dönemde anlamasa dahi mevcut durumda kendisini kullandığını düşünen bir katılımcının pişmanlık başlığı altındaki yanıtı şu şekildedir: *“Yani şu anda oğullarımı lise okutuyorum, kızımı üniversiteye kadar getirdim. Hep vatana millete faydalı olsunlar istiyorum çünkü ben son sekiz senedir bazı yardım edenler sayesinde bu çocuklara bakabiliyorum. Şu hayat pahalılığında bakamıyorum.*

Benim her zaman ihtiyacım olan şey 1- sabır 2- para. Bunlar olduktan sonra benim içimde zaten bir adam varmış. Ben hep kendimi kullandırtmışım. Şunun alacağı var, hadi gidiyoruz derdik” (K-8). 8 numaralı katılımcının olumsuz etki olarak dillendirdiği bir diğer husus ise korkudur. Geçmişte gerçekleştirdiği fiillerden dolayı hasım sahibi olan ve bu durumdan hem kendi hem de ailesi adına tedirginlik hissedenden katılımcı, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “Ben evime giderken tedirgin gidiyorum. Oğlum, kızımı bir yere gönderirken korkarak gönderiyorum. Kimseyi öldürmedim; ama yaraladım, korkuyorum. Çünkü hâlâ aramızda husumet var. Yani korkuyorum, niye? Çocuğumdan dolayı. Kendim zaten 44 yaşadım diyorum, görebileceğimi gördüm; ama hâlâ daha görmediklerim var. Çünkü Allah’a şirk koşamazsın. Ben her şeyi gördüm demek olmaz” (K-8).

Cezaevinde kaybettiği zamandan dolayı pişmanlık duyan bir katılımcı bu noktada şu ifadeleri kullanmıştır: “Olumsuz olarak; ömrümün en güzel zamanlarını orada geçirdim. 30’lu yaşlar insanın en verimli yaşlarıdır, benim 30’lu yaşlarım orada geçti. Bu beni etkiledi yani. Neden orada geçti dedim mesela” (K-17). Yaşadıklarından dolayı pişman olan ve bunları bir ceza olarak gören bir katılımcının konuyla alakalı sözleri şöyledir: “Pişmanlık oldu. Sadece Allah’ın bana bir ceza olarak verdiği inandım” (K-21).

Fikirlerinden dolayı cezaevine girdiğini belirten bir katılımcı, reddetmiş olduğu görüşlerle suçlanmış olmayı kalıcı bir etki olarak dillendirmekte ve bu durumun duygusal olarak kendisine ağır geldiğini ifade etmektedir: “Şimdi hatırladım kalıcı etki olarak, sicilime yazılan şey beni çok etkiledi. Beni reddettiğim şeyle suçladılar. Benim hayatım boyunca mücadele ettiğim şeyle beni itham ettiler bu beni çok etkiledi, bana çok ağır geldi” (K-17).

Görüşme yapılan bireyler yaşamlarının belli bir bölümünü cezaevinde aile ve iş hayatı gibi alanlardan uzak kalarak geçirmek zorunda kalmıştır. Bu durum doğal olarak onların maddi açıdan gerilemesine ve kurulu hayat düzenini kaybetmesine neden olmuştur. Yaşamış olduğu bu kayıpları olumsuz etkiler arasında dile getiren 10 katılımcı (%32) düzen kaybı-maddi gerileme kategorisini meydana getirmektedir.

Cezaevine girmesinden dolayı bu süreçten önce sahip olduğu her şeyi kaybettiğini belirten bir katılımcı yaşadıklarını şu şekilde ifade etmiştir: “Ben girip çıktıktan sonra hiçbir takımım kalmadı. Ne fırçam vardı ne rolem vardı ne pürmüzüm vardı. Hiçbir şeyim yoktu. Alacak param da yoktu. Elimden tutan da yoktu. Bir komşumuz vardı. Her şeyimi aldı. Beni yeniden ayağa kaldırdı. Düşünebiliyor musun? Bunu yaptı bana. Bunu yaşadım

ben” (K-1). Benzer şekilde mahkûmiyetten dolayı maddi olarak gerileme yaşayan başka bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: “*Girmeden önce sahip olduğun maddi imkânların elinden silinip süpürülmesi*” (K-13).

Katılımcıların cezaevinde kaldığı süre boyunca ailelerinden uzak kalması sonucu çeşitli problemler yaşama, mevcut çevreleriyle irtibat kaybı, hayatın geçmesi, kötü kimselerle vakit geçirme, korku, pişmanlık, üzüntü ve yıpranma yaşama, kazanılan birikimin tüketilmesi, kurulu düzenin ortadan kalkması, dışlanma, istenmeyen şeylerle itham edilme gibi durumlar bireylerin mahkûmiyetin ve suçlu davranışın olumsuz etkileri olarak sıraladığı hususlardır. Bu bağlamda, mahkûmiyetin ve suçlu davranışın, neticeleri itibariyle bireyler üzerinde olumlu etkileri daha fazla olsa da bireysel ve sosyal yaşamı bozucu nitelikler taşıyan negatif etkilerinin de göz ardı edilemeyecek kadar çok ve etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.4.10. Katılımcıların Aynı Şartlar Oluşsaydı Cezaevine Girmelerine Neden Olan Fiili Tekrar Yapıp Yapmama Durumuna İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada ele alınan son aşama olan mahkûmiyet sonrası sürece yönelik katılımcılara sorulan son soru, cezaevine girmelerine sebep olan fiili tekrar yapıp yapmama durumlarıdır. Araştırmanın önceki kısımlarında cezaevine girmelerine sebep olan olaydan pişmanlık duyma durumuna ilişkin verilerden aynı fiili tekrar gerçekleştirip gerçekleştirilmeme ihtimallerine dair fikir sahibi olmak mümkün olsa da bu sorudaki gibi net yanıtlar olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim bu sorunun cevaplarından elde edilen verilerde, katılımcıların yanıtı hangi yönde olursa olsun o hususta bir veya birden fazla gerekçeyle açıklama yapıldığı görülmektedir.

Mahkûm olmaya sebep olan fiilin güncel durumda tekrar yapıp yapılmayacağına yönelik soruya verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonuçlarına göre üç tema ve bunlara bağlı çeşitli kategoriler tespit edilmiştir. Bu temalardan ilki 22 katılımcının (%71) yanıtının bulunduğu “yapmazdım” temasıdır. Bu tema altında katılımcılar cezaevine girmesine sebep olan eylemi güncel durumda yapmayacağını çeşitli sebeplerle belirtmiştir. Yapmazdım teması en fazla kategoriye sahip tema olup bu kategoriler şu başlıkları taşımaktadır: “Cezaevi etkisi”, “sosyal sebepler”, “din etkisi”, “kişilikte değişim”, “maddi kayıp” ve “zaman kaybı”.

Araştırmanın bu kısmındaki soruya verilen cevaplar sonucunda ortaya çıkan ikinci tema “yapardım” temasıdır. Bu tema altında 7 katılımcının (%23) yanıtı bulunmakta olup,

bu yanıtlar doğrultusunda üç kategori ortaya çıkmıştır. Bu temadaki katılımcılar cezaevine girmelerine sebep olan fiili güncel şartlarda yine yapacaklarını ifade etmiştir. Yapardım teması da önceki tema gibi çeşitli kategorilerden müteşekkil olup bunlar, “değerler”, “adalet inancı” ve “cezanın etkisizliği” kategorileridir. İlgili sorudaki son tema, 2 katılımcının (%6) yanıtının bulunduğu “girecek fiil yokluğu” temasıdır. Bu tema altında katılımcılar masum olduğunu ve cezaevine girecek bir fiil gerçekleştirmedikleri için bahsi geçen soruya verecekleri bir yanıtları olmadığını dile getirmiştir.

Tablo 37

Katılımcıların Aynı Şartlar Oluşsaydı Cezaevine Girmelerine Neden Olan Fiili Tekrar Yapıp Yapmama Durumuna İlişkin Bilgiler

		N	%
Yapmazdım	Cezaevi Etkisi	11	35
	Sosyal Sebepler	9	29
	Din Etkisi	5	16
	Kişilikte Değişim	4	13
	Maddi Kayıp	3	10
	Zaman Kaybı	2	6
Yapardım	Değerler	4	13
	Adalet İnancı	2	6
	Cezanın Etkisizliği	1	3
Girecek Fiil Yokluğu		2	6

Cezaevine girmelerine sebep olan fiili cezaevinin fiziki, sosyal vb. koşullarının etkisiyle güncel şartlarda tekrar yapmayacağını belirten 11 katılımcı (%35) yapmazdım teması altındaki cezaevi etkisi kategorisi meydana getirmektedir. Bu kategori altında yanıtı bulunan katılımcılar cezaevinin ortamını kötü olarak nitelemeleri, özgürlükten mahrum şartlarda yaşamaları, mahkûm olarak bedel ödemeleri ve cezaevinin koşulları nedeniyle yalnız kalmaları gerekçeleriyle güncel şartlarda tercih hakları olsaydı cezaevine girmelerine neden olan fiili gerçekleştirilmeyeceğini ifade etmiştir.

Yalnız kalmak, hürriyetten yoksun olmak, mevcut hayat düzenini kaybetmek gibi cezaevinin zorlu koşullarını ileri sürerek aynı fiili mevcut durumda gerçekleştirilmeyeceğini söyleyen bir katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir: *“Hayatta aynı şeyleri yapmazdım. Özgürlüğün kısıtlanıyor, hayatın mahvoluyor. Yalnız hissediyorsun, yalnız kalıyorsun orada. İçeride birbirimizin derdini dinlerdik, konuşurduk. Bu dertler bitiyor konuşacak kelime kalmıyor artık orada. Kelime bitince çok kötü oluyordu. Yeni bir arkadaş gelse de onu dinlesek diyorduk. Artık cümleler bitiyordu. Hele iki kişi yatanlar hücrelerde”* (K-22).

Sosyal medyada yapmış olduğu paylaşımlardan dolayı mahkûmiyet yaşayan bir katılımcı, cezaevindeki koşulların etkisiyle mevcut durumda aynı fiili gerçekleştirmeyeceğini ifade etmiştir: *“Tekrar yapmazdım bugün olsa. Sosyal medyada paylaşım yapmazdım tekrar cezaevine girmemek için. Benim için cezaevi köpek kulübesi sayılır. Oradakilere hakaret anlamında söylemiyorum bunu, şartlar olarak öyle. Yemek verme şekilleri mesela; kapıya vurup veriyorlardı, içime batıyordu”* (K-26). Cezaevinde bir gün bile kalacağını bilmiş olsaydı mahkûm olmasına sebep olan davranışı yapmayacağını dile getiren katılımcının sözleri konumuz açısından dikkat çekicidir: *“...ben içerde bir gün bile kalacağımı bilsem yapmazdım. Yani o içeriyi görüp de orda bir kalacaksın deselerdi yapmazdım. Daha sabırlı olmaya çalışırdım elimden geldiği kadar. Dediğim gibi insanoğlu o atmosferi illa yaşayacak. Yaşamazsan anlayamazsın”* (K-3).

Aynı fiili gerçekleştirmemede cezaevinin etkisini yansıtan başka bir cevapta katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Mümkün değil yapmazdım. Göz yumardım. Özgürlüğümün kısıtlanacağını, iftiraya uğrayacağımı bilseydim yapmazdım. Kimsenin işine karışmayan uzun yaşar. Gerçek bu”* (K-7). Beş defa mahkûmiyet yaşamış olan bir katılımcının cezaevinin koşullarının zorluğu hakkında söylediği sözler şunlardır: *“Şu an ki aklımla gerçekleştirmezdim. Allah kimseyi oraya düşürmesin. Düşmanımı bile oraya düşürmesin. Yani git şu dağda çoban ol; ama gidip cezaevinde ağa olma. Öyle diyeyim ben sana”* (K-12).

Görüşme yapılan bireylerin yanıtları doğrultusunda ortaya çıkmış olan sosyal sebepler, katılımcıların cezaevine girmelerine sebep olan fiili güncel şartlarda yapmamalarının ikinci nedenini oluşturmaktadır. Bu kategori altında yanıtı bulunan 9 katılımcı (%29) çoğunlukla aileden ayrı kalmamak veya onların zorluk çekmemesi gibi nedenleri ileri sürmekle birlikte, değmeyecek insanlar için suç işleme, sicili olumsuz etkileme, insanların olumsuz bakışı gibi sosyal nedenlerle mahkûmiyete sebep olan fiili güncel durumda yapmayacağını dile getirmiştir.

Cezaevine girmesine sebep olan fiili insanların değmeyeceğini düşündüğü ve esas olarak ailesinin mağduriyeti dolayısıyla güncel şartlarda tekrar yapmayacağını söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Yok. Çünkü değmeyecek insanlar için yapılmaz. Bir de ailem için. İnsan aileyi kafaya taktıyor, ailen gözünün önüne geliyor. İçerideyken diyorsun ailem ne yapıyor, acaba bir şey oluyor mu? Hep aklında bunlar*

oluyor” (K-15). Ailesinin, yaşamış olduğu olayları tasvip etmemesinden dolayı mevcut durumda aynı fiili tekrar yapmayacağını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “...ailemden dolayı yapmazdım. Ailem böyle şeyler istemiyor” (K-29).

Cezaevine girme nedenlerinden biri hırsızlık olan bir katılımcı bu suçun toplum içinde kötü bir izlenim bırakmasından dolayı aynı olayı tekrar yapmayacağını belirtmesine ek olarak, asıl ailesinin mağdur olmaması için aynı fiili gerçekleştirmeyeceğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Yok, yapmazdım. Yaptığın suçun adı pis bir nevi. Tamam, yaralamadan da girdik, adam vurur da vurulur da o ayrı bir konu; ama şimdi hırsızlık olduğu zaman adı pis. Adı kötü yani, hırsız. Bir de ailemden dolayı. En ağırı o zaten. Bir şey yapmaya kalkışırsam ailemi gözümün önüne getiriyorum. Öyle durdurabiliyorum kendimi, yoksa durduramam” (K-20).

Dinî sebepler, bu tema altında yanıtı bulunan katılımcıların oluşturduğu bir diğer kategoridir. Bu kategori altında yanıtı bulunan 5 katılımcı (%16), aynı olayı mevcut şartlarda tekrar yapmayacağını günah olduğu düşüncesi, bireysel olarak Allah’tan utanma ve ahiret korkusu gerekçeleriyle açıklamıştır. Bu katılımcıların arasında salt dinî sebeplerle aynı olayı güncel durumda yapmayacağını belirtenler olduğu gibi sosyal sebepler ve cezaevi etkisi gibi durumlara ek olarak dinî sebepleri de öne sürmüş olan katılımcılar mevcuttur.

Cezaevinden çıktıktan sonra hakkına girdiğini düşündüğü insanlarla helalleşmek için çaba harcayan bir katılımcı, Allah’tan utanma ve ahiret korkusu sebebiyle mevcut durumda aynı fiili tekrar yapmayacağını şu sözlerle ifade etmiştir: “Asla yapmazdım asla. Önce günah olduğu için yapmazdım. Önce Allah, ben önce Allah’tan utanırım, ahiretten dolayı yapmam. Sana ne diyorum; şu gün olmuş hâlâ helalleşme peşindeyim” (K-21). Aynı olay tekrar başına gelse yapmayacağını belirten bir katılımcı bu durumun sebepleri arasında gerçekleştirdiği fiilin Allah katında kendi aleyhine karşılığı bulunmasını ve günah olmasını göstermiştir: “Yapmazdım. Şöyle; ya şimdi neticede Allah katında da bir şeyi var bunun...Hani ben öldürsem o zaten Allah’a borcunu ödemiş oluyor. Ben günah kazanmış oluyorum, artı birde gidiyorum bedel ödüyorum orda dünyalık bedelimi ödüyorum. Çektiğim çile yanıma kâr kalıyor” (K-2).

Cezaevine girmesine neden olan fiili tekrar yapmama sebebi olarak, ailesinden ayrı kalmanın yanında günah olduğunu düşündüğü için yapmayacağını dile getiren bir katılımcının sözleri şöyledir: “Hayır. Sebebi söylediğim şeyler, ailemden ayrı kalmak.

Günahtır hem de. Günahtır işte” (K-25). Benzer şekilde yaptığı şeyin kötü ve günah olmasını gerekçe göstererek güncel şartlarda aynı olayı yapmayacağını belirten bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *“Yapmazdım. Kötü bir şeydir yaptığım, günahtır”* (K-29).

Görüşme yapılan bireylerin cezaevine girmelerine sebep olayı mevcut şartlarda tekrar yapmayacağını belirttiği, yapmazdım temasındaki dördüncü kategori kişilik özelliklerindeki değişimdir. Bu kategoride yanıtı bulunan 4 katılımcı (%13) geçmişte yapmış oldukları hataları artık değişikliklerini belirterek güncel durumda yapmayacaklarını ifade etmiştir. Bu katılımcılar eskisi gibi fedakâr olmadığını, olgunlaştığını, insanların her istediğini yapmayarak hayır demeyi öğrendiğini ve geçmişe nazaran hayatın daha yaşanabilir olmasını arzu ettiğini belirten yanıtlar vermiştir.

Cezaevine girmesine neden olayı, insanlara hayır diyememesine bağlayan bir katılımcı, bu durumun değiştiğini, bundan dolayı güncel şartlarda cezaevine girmesine sebep olan olayı tekrar gerçekleştirmeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Şimdi ben olayı yapmadım; ama olayın içine düştüm. Bu olaya sebep olan da yok demeyi bilmemektir ve alkol kullanmaktı. Bunları da zaten asla yapmazdım. O olayın olmaması için şimdi maddi her şeyimi feda ederdim”* (K-16). Başkasının suçunu üstüne alarak cezaevine girdiğini belirten bir katılımcı bu özelliğinin değiştiğini şu şekilde dile getirmiştir: *“Yapmazdım. Başkasının suçunu üstüme almam. Yanlış yapmışım”* (K-10). Cezaevine girdiği döneme göre daha olgun bir insan olduğu için günümüzde aynı şartlar oluşsa mahkûmiyet yaşamasına neden olan fiili gerçekleştirmeyeceğini söyleyen bir katılımcının bu husustaki sözleri şöyledir: *“Yok. Şartlar değişiyor. Olgunlaşıyorsun”* (K-6).

Mahkûmiyet yaşamının doğal sonuçlarından olan iş hayatından uzak kalma ve bunun sonucunda çoğu bireyin yaşadığı maddi kayıplar, bireylerin cezaevine girmelerine sebep olan fiili tekrar gerçekleştirmeme nedenlerinden biri olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu kategoride yanıtı bulunan 3 katılımcı (%10) maddi yönden gerilemelerini gerekçe göstererek aynı fiili yapmayacaklarını ifade etmiştir. Bu noktada, cezaevine girmesinden dolayı tüm birikimini kaybettiğini söyleyen bir katılımcının sözleri örnek olarak gösterilebilir: *“Beni hayatımda 10 yıl geriye attı, hayatımdan 10 yılı yedi yani Üç yıl yattım; ama 10 yılı yedi çünkü bütün birikimim gitti, hayatım gitti, kurduğum düzen gitti, evim gitti, her şeyim gitti. Çıktım sıfırdım, ortada kaldım”* (K-19).

Cezaevine girmesi sebebiyle geçen zamandan dolayı aynı fiili tekrar gerçekleştirmeyeceğini ifade eden 2 katılımcı (%6), zaman kaybı kategorisini teşkil etmektedir. Bu katılımcılar mahkûmiyetle geçen zamanın ömürlerinden gittiğini ve yaşamı kaçırdığını belirterek aynı olayı güncel şartlarda tekrar yapmayacağını dile getirmiştir. Cezaevinde geçen zamanın ömründen gittiğini ve o dönem yapılması gerektiğine inandığı şeyi yaptığını; ancak artık durumun öyle olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: “*Ömür gidiyor bu arada. Yani aynı şeyi yapmam dememdeki sebep bu. Zaten günümüz şartlarında başka çıkar yol da yok. Ortamı görüyoruz. Ben dürüst olsam ne olacak düzen bozuk olduktan sonra. O zaman çare üretmiyorum Bunu çare olarak gördüm, bunu yaptım*” (K-2).

Güncel şartlarda mahkûmiyet yaşanmasına sebep olayı gerçekleştirmeyeceğini belirten katılımcıların bu fikre sahip olmasında ana faktör cezaevi koşullarıdır. Bunun yanında aileden ve sevilenlerden uzak kalma, toplum tarafından dışlanma, iş yaşamına olumsuz etki etme, gerçekleştirilen fiilin dine aykırı olduğunu düşünme, Allah’tan utanma, ahiretteki hesaptan korkma, olgunlaşma ve fikirlerin değişmesi gibi durumlar da aynı fiilin mevcut koşullarda işlenmeme gerekçeleri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, mahkûmiyete sebep olan olayın tekrarlanmaması düşüncesinde asıl pay cezaevinin bizzat kendisi olmakla birlikte, cezaevi sürecinde yaşanan dinsel, sosyal ve maddi değişimler de bu kararın verilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Mahkûmiyet yaşanmasına sebep olan olayla aynı şartlar oluşsaydı cezaevine girmenize neden olan fiili tekrar gerçekleştirir miydiniz sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıkan ikinci tema olan yapardım temasındaki ilk kategori değerler kategorisidir. Bu kategoride 4 katılımcı (%13) namus meselesi, ebeveyne hakaret, sevap olduğu düşüncesi ve zararlı birini ortadan kaldırarak topluma fayda sağlama gibi kendi algılarına göre değer olduğunu düşündükleri şeylerden dolayı cezaevine girmelerine sebep olan olayı gerçekleştirmiş ve güncel durumda da bu fikirlerini koruduklarını dile getirmişlerdir.

Cezaevine girme sebebinin namus meselesi olduğu belirten bir katılımcı, böyle bir sebepten dolayı mahkûmiyet yaşadığı için güncel durumda aynı fiili gerçekleştireceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Aynı şartlar olsa yapardım. Namus meselesi olduğu için yapardım*” (K-1). Gerçekleştirdiği fiilin dinî açıdan sevap olduğunu düşündüğü için bugün aynı şartlar oluşsa yine yapacağını söyleyen katılımcının ilgili soruya yanıtı

şöyledir: “*Yine yapardım. Yapmış olduğum şeyin ecir olduğuna inandığım için yapardım*” (K-13). Benzer şekilde kendi sahip olduğu değerlerden dolayı aynı fiili gerçekleştirebileceğini belirten katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Gerçekleştirdim. Toplumla zararlı birini ortadan kaldırdığım için gerçekleştirdim*” (K-30).

Babası darp edildiği için cezaevine girmesine sebep olan fiili gerçekleştiren katılımcı, güncel durumda yine aynı tepkiyi vereceğini şu şekilde dillendirmiştir: “*Şöyle söyleyeyim; işin içinde annem babam olduğu için ben o olayı yaptım. Yaşlı babama vurdukları için ben onları o şekilde yaptım. Ama şimdi yine başka bir şekilde gelip birisi benim malıma, namusuma, ırzıma karışmayacak şekilde bana bir şey yapmış olsa git abi işin gücün rast gelsin derim. Malıma, şerefime, ekmeğime, ırzıma, namusuma dokunmadıktan sonra ben ne diyeyim, niye dövüşeyim. Yani anne babama aynısını yapsalar yine yapardım. İşin içinde büyük olduğu için yani.*” (K-9).

Yapardım teması altındaki ikinci kategori 2 katılımcının (%6) yanıtını barındıran adalet inancı kategorisidir. Bu katılımcılar gerçekleştirmiş oldukları fiilleri aynı şartlar oluşsa kendi adalet inançları gereği haklı olduklarını düşündükleri için tekrar gerçekleştireceklerini dile getirmiştir. Bu noktada, aynı fiili güncel durumda tekrar yapabileceğini söyleyen bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Sütten çıkmış ak kaşık olsaydım şu an, gerçekten de hiçbir suçum olmasaydı Allah belamı versin ki bir tane bile dosya yapmadan her şeyi yapardım. Stratejiyle yapardım. Yapardım; ama delil bırakmadan. Çoluğum çocuğum var; ama yine de yapardım. Hak ediyorsa yapardım. Eğer içeri gireceğim kesinse, kısasa kısassa yapardım. Arkadaşlarımla hatırı için de yapardım. Yapardım yani*” (K-14). Benzer şekilde haklı olduğu için aynı fiili tekrar gerçekleştirebileceğini belirten başka bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Evet, o da haklı olduğumu düşündüğüm için*” (K-23).

Mahkûmiyet yaşamalarına sebep olan olayı aynı şartlarda yine gerçekleştireceğini söyleyen katılımcıların yanıtları doğrultusunda ortaya çıkan son kategori cezanın etkisizliği kategorisidir. Bu kategoride yanıtı bulunan bir katılımcı (%3) aynı şartlar oluşursa cezaevine girmesine sebep olan fiili tekrar yapacağını çünkü cezaevine girmiş olmanın kendisini olumsuz yönde etkilemediğini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Aynı şekilde yapardım. İçeri girmek bende bir şey değiştirmede bu konuda*” (K-17).

Katılımcıların aynı şartlar oluşursa cezaevine girmenize sebep olan fiili tekrar gerçekleştirir miydiniz sorusuna verdiği cevaplar sonucunda ortaya çıkan son tema

girecek fiil yokluğudur. Bu temadaki 2 katılımcı (%6) cezaevine girmesine sebep olan herhangi bir fiilin mevcut olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcılardan biri iftira sonucu yapmadığı bir şeyden dolayı, diğer katılımcı ise kaza sonucu cezaevine girdiği için ortada tekrar gerçekleştirecek bir fiilin söz konusu olmadığını dile getirmiştir.

Cezaevine girmesinde, ortada suç teşkil edecek bir fiil olmadığını ve iftiraya maruz kaldığını belirten bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Ortada işlenmiş bir suç, yanlış bir fiil olmadığı için tekrar yapılacak bir şey de yok. İftiraya uğradım sonuçta*” (K-28). Yaşanan bir trafik kazası sonucu cezaevine girmiş olan bir katılımcının bu tema altında yer alan yanıtı şu şekildedir: “*Hayır. Kazaydı zaten; ama elimde olsa tabii istemezdim*” (K-11).

Görüşme yapılan bireylerin güncel şartlarda mahkûmiyet yaşadığı olayı tekrar gerçekleştirmesinde maddi hiçbir unsurun olmaması dikkat çekmektedir. Bunun yanında bu temadaki katılımcıların çoğunluğunu dinî sebeplerin meydana getiriyor oluşu, mahkûmiyet gibi zor bir durum karşısında bile dinin insan yaşamındaki yerini göstermesi noktasında fikir edinmeye yardımcı olmaktadır. Ayrıca adalet gibi inanılan ve benimsenen değerlerin insanların her türlü zorlu koşulu göze alarak hareket etmesine büyük etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.4.11. Katılımcıların Özgürlük ve Mahkûmiyet Tanımlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Araştırmanın bu kısmında çalışmanın ana kavramlarından olan özgürlük ve mahkûmiyet kavramlarının katılımcılar tarafından nasıl tanımlandığı hususu ele alınmaktadır. Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında görüleceği üzere çeşitli disiplinlere mensup birçok isim tarafından tarihin muhtelif dönemlerinde ilgili kavramların tanımları yapılmıştır. Bununla birlikte yapılan tanımların çoğu, her iki olguyu da yaşamamış isimlere aittir. Bu noktada, araştırmada böyle bir soruya yer verilmiş olması, her iki olguyu da bizzat yaşamış olan bireylerin yapacağı tanımın önemli bir yere sahip olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim insanların çoğunluğunun mahkûmiyet olgusunu yaşamamış olması, araştırmada sorulan sorular sonucunda elde edilen bulguların önemini arttıran unsurlar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın ana kavramlarından olan özgürlük kavramının tanımı sorulduğunda katılımcıların tamamı, daha önce bu kavramın tanımı hakkında düşünmediğini belirtip belli bir süre düşündükten sonra cevap vermiştir. Soru sorulurken hiçbir surette

katılımcıları yönlendirecek bir ifade kullanılmamış, kendi tecrübe ve hisleri doğrultusunda yanıt vermeleri istenmiştir. Verilen cevaplara uygulanan içerik analizi sonucunda yedi tema tespit edilmiştir. Analiz sonucunda tespit edilen temalar şunlardır: “Serbestlik”, “aile”, “bireysel özerklik”, “mülkiyet”, “anı yaşamak-zamanın kıymeti”, “dinî yaşam” ve “doğa”.

Tablo 38
Katılımcıların Özgürlük Tanımlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Serbestlik	17	55
Aile	6	19
Bireysel Özerklik	5	16
Mülkiyet	4	13
Anı Yaşamak-Zamanın Kıymeti	4	13
Dinî Yaşam	3	10
Doğa	2	6

Görüşme yapılan bireylerin özgürlük tanımlarına uygulanan içerik analizi sonucunda ortaya çıkan ilk tema serbestlik teması olup bu tema altında 17 katılımcının (%55) yanıtı bulunmaktadır. Serbestlik teması altında katılımcılar bedensel olarak serbest olmanın, dört duvar arasında yaşamamanın yanında irade olarak da herhangi bir kısıtlanmanın olmamasına ve istendiği gibi yaşama hususuna vurgu yapmıştır. Bu katılımcılardan bazıları engellenmenin yokluğuna vurgu yaparken bazıları aksiyon olarak hür olmayı kastetmiştir. Bu noktada, özgürlüğe bakışta literatürde benzer tanımlar yapıldığı görülmektedir.

Özgürlüğü insanın istediğini yapabilmesi şekilden tanımlayan katılımcıların mevcudiyetinden yukarıda söz edilmişti. Bahsi geçen katılımcılardan birinin özgürlük tanımı şu şekildedir: “Çok iyi bir şey. İstediyini yapıyorsun, herkesle konuşuyorsun. Her şeyde özgür olmak, istediğini yapmak” (K-31). Bu hususta başka bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “Cenab-ı Allah’ın kuluna verdiği sağlık içerisinde erişebildiği en son noktaya gidip dilediği gibi yaşamasıdır” (K-7). Ulaşma şekli fark etmeksizin istediği şeye ulaşabilmeyi özgürlük olarak tanımlayan bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “İstediyini yapabilmek, istediğine ulaşabilmek özgürlüktür. Hangi yoldan ulaşırsan ulaş” (K-23). Verilen özgürlük tanımlarına bakıldığında literatürdeki bazı özgürlük sınıflandırmalarıyla benzerlikler arz ettiği görülmektedir. Nitekim yukarıdaki katılımcıların genel manada, kişinin istediği şeyi yapabilmesini özgürlük olarak

tanımlamış olması, çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde değinilen aldırma ve spontanlığın özgürlüğü ile benzerlik göstermektedir. Zira bu özgürlük türlerinde de kişinin istediği şeyi yapabilmesi özgürlük olarak adlandırılmıştır (Staley, 2003, s. 10). Bununla birlikte Rousseau'nun (2012, s. 18-19) tasnifinde yer alan ve kişinin gücü nispetinde yapabildiği her şeyi özgürce gerçekleştirmesi olarak tanımlanan doğal özgürlük de katılımcıların tanımlarıyla yakın içeriğe sahiptir. Ayrıca, Hobbes'un (1992, s. 154-155) engellenmelerin yokluğu şeklinde tanımladığı özgürlük kavramı, yukarıdaki tanımlar gibi katılımcıların tanımlarıyla benzer bir içeriğe sahiptir.

İstekler doğrultusunda rahatça hareket edebilmeyi özgürlük olarak nitelendiren katılımcılar bulunmasının yanında, bu kadar geniş çerçeveye sahip olmaksızın yalnızca engellenmemeyi özgürlük kabul eden katılımcılar da mevcuttur. Bedensel olarak kısıtlanmamayı özgürlük kabul eden bir katılımcının ifadeleri şöyledir: “*İçeriyi tercih etmeyim aman ne olacak bir iki ay yatar çıkarım dememek. Ben derim ki soğan ekmek yiyeyim ben içeri girmeyeyim. Aslında benim için bir yere kapatılmamak özgürlük*” (K-22). Benzer şekilde bedensel olarak bir yere hapsedilip engellenmemeyi özgürlük olarak nitelendiren başka bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Güzel bir şeydir. Dört duvar arasında olmamaktır*” (K-29). Özgürlük tasnifi konusunda literatürde referans olarak görülen isimlerden biri olan Berlin'in (2002, s. 169), kişinin kısıtlanmadan yoksun bir şekilde yaşaması şeklinde tanımladığı negatif özgürlük, yukarıda verilen katılımcı tanımlarıyla büyük oranda benzerlik göstermesi yönünden dikkat çekmektedir.

Özgürlük tanımları noktasında tespit edilen ikinci tema 6 katılımcının (%19) yanıtının bulunduğu aile temasıdır. Bu tema altında katılımcılar ailenin mevcudiyetini, ailenin yanında olmasını, evlatlara sahip olmayı ve aileyle mutlu olmayı özgürlük olarak kabul etmiştir. Bu tema altında bazı katılımcılar ailenin mevcudiyetini dahi özgürlük sayarken bazıları mutlu aile ortamını özgürlük olarak nitelemiştir.

Özgürlüğü aile, evlatlar ve sevilen kişilere sahip olmak olarak tanımlayan bir katılımcı ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: “*Ailene, çoluk çocuğuna, sevdiklerine sahip olmaktır*” (K-9). Ailenin özgürlük anlamına geldiğini söyleyen başka bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Özgürlük ailedir. Benim için özgürlük ailedir. Bir ailen varsa özgürsün, bir ailen yoksa özgür değilsin. Çünkü toprağa da gitsen fatihayı okumaya gelecek olan ailen. Cezaevine de gitsen sana elbise, para, ayakkabı getiren, ihtiyaçlarını gören, gerçekten seven, ailen*” (K-8). Benzer şekilde özgürlüğü, kişinin ailesinin yanında

olması olarak tanımlayan bir katılımcının sözleri şöyledir: “Özgürlük gibisi yok. Özgürlüğü hiçbir şeye değişmem. Özgürlük ailenin yanında olmaktır” (K-15).

Bireysel özerklik, katılımcıların özgürlük tanımları neticesinde ortaya çıkan üçüncü temayı teşkil etmektedir. Bu tema altında 5 katılımcının (%16) yanıtı bulunmaktadır. Bu katılımcılar insanın hayatına kendisinin yön vermesini, düşüncelerine kilit vurulmamasını, aklını kullanarak kimseye bağlı olmadan yaşamayı ve varoluşsal özgürlüğü yakalamayı özgürlük olarak tanımlamıştır.

Düşüncelerini istediği gibi dile getiremediğini belirten ve özgürlüğü kişinin düşünmesinin engellenmemesi olarak tanımlayan bir katılımcının sözleri şunlardır: “Bana göre şu an biz her ne kadar dışarıda olmuş olsak da özgür değiliz. Düşüncelerimizin önüne kilit çekildiği için, inandıklarımızı her yerde söyleyemiyoruz. Bu özgürlük değildir. Özgürlük, insanın düşüncesine kilit vurulmamasıdır, insanın inandığını dilediği gibi yaşamasıdır” (K-13). Özgürlüğü ruhun ve beynin dar olmaması olarak tanımlayan bir katılımcı, mekânsal kısıtlamaların hürriyete engel olamayacağını şu şekilde ifade etmiştir: “İçeride ağa olacağına dağda çoban ol. Özgürlük böyle bir şey. Ashında ruhen, yani beynin dar olsa mesela; dışarıda olsan aynı psikolojik sorunları yaşayabilirsin. Ruhun darsa içeri dışarı fark etmez. Bazı adam da dışarıda rahat edemez mesela. İçeri girmek ister, böyle insanlar da var etrafımızda. Yani bence ruh dar değilse, beyin dar değilse duvarların çok da bir önemi yok bence” (K-12).

Zihinsel olarak özgür olmayı gerçek özgürlük sayan bir katılımcı, yukarıdaki katılımcı gibi mekânsal engellerin hürriyete mâni olmadığını şu şekilde dillendirmiştir: “İnsan, kafasının içinde ne kadar özgürse gerçekte o kadar özgürdür. Kafa yapısına bağlı biraz özgürlük. Kafasını kullanabilirse özgür olur insan. Dört duvarın çok bir önemi yok bence. İnsan durdurulamayacak bir makine sonuçta. İnsan isterse durdurulamayacak bir makine, isterse yerinde seken bir makine” (K-18). Benzer şekilde özgürlüğü mekândan azade olmakla sınırlandırmayan, hakiki özgürlüğün varoluşsal özgürlük olduğunu belirten bir katılımcının sözleri şöyledir: “Kişinin varoluşsal özgürlüğünü elde etmesidir. Özgürlük dediğin mekânsal değil varoluşsaldır. Yani mekânsal olanı değil varoluşsal olanı elde etmektir. Çünkü bu tanımı şunun için yapıyorum: İnsan özgürlüğünden de vazgeçebildiği zaman özgürdür. İnsan özgürlüğün de esiri olabilir. Eğer özgürlükten vazgeçemiyorsan yine özgür değilsin. Özgürlüğe bu şekilde bakıyorum” (K-17).

Özgürlük tanımları sonucu ortaya çıkan temalardan olan bireysel özerklik temasındaki yanıtlar, kişinin irade hürriyetine vurgu yapması, düşünsel açıdan özgür olmayı gerçek özgürlük olarak görmesi, fiziksel kısıtlamalardan ziyade varoluşsal hürriyete işaret etmesi gibi niteliklere sahip olması bakımından çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında değinilen bazı tanımlarla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, Rousseau'nun (2012, s. 18-19) manevi, Kant'ın (2015a, s. 343) aşkınsal, Berlin'in (2002, s. 178) pozitif ve May'in (2019, s. 77-82) esansiyel özgürlük tanımı içerik bakımından yukarıda verilen katılımcı tanımlarıyla benzer niteliklere sahiptir. Ayrıca, yine çalışmanın geçmiş bölümlerinde belirtildiği gibi Stoacıların esas özgürlüğü zihinsel özgürlük (Harrison & Boyd, 2003, s. 88) olarak kabul ediyor olması, yukarıda verilen katılımcı tanımlarına benzerliği ile dikkat çekmektedir.

Özgürlüğü nesnelere, eşyalara, doğadaki bazı unsurlara veya ekonomik değeri bulunan şeylere sahip olmak şeklinde tanımlayan 4 katılımcı (%13) mülkiyet temasını meydana getirmektedir. Bu katılımcılardan bazıları ekonomik değer taşıyan bazı şeylere sahip olmayı özgürlük olarak tanımlarken bazı katılımcılar tabiata ve herkesin sahip olmadığı bazı imkanlara erişebilmeyi özgürlük olarak kabul etmektedir.

Sıkıntı çekmeden ve ekonomik açıdan zorlanmadan yaşamayı özgürlük kabul eden bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Sıkıntı çekmeden yaşamak. Ekonomik olarak zorlanmadan yaşamak*” (K-1). Benzer şekilde özgürlüğü bir şeylere sahip olmak şeklinde tanımlayan bir katılımcı bu hususu şu şekilde dillendirmiştir: “*Bir şeylere sahip olmaktır çünkü içeride hiçbir şeyin yok sadece Allah'ın var başka hiçbir şeyin yok*” (K-19).

Anı yaşamak-zamanın kıymeti katılımcıların özgürlük tanımları doğrultusunda ortaya çıkmış olan başka bir temadır. Bu temada altında yanıtı bulunan 4 katılımcı (%13) hayatı doya doya yaşamayı, her anı doğru şekilde değerlendirmeyi, yaşamdan lezzet almayı başarmayı özgürlük olarak tanımlamış ve bireyin hayatını iyi değerlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Yaşamdaki her şeyden büyük küçük ayırt etmeden keyif alabilmeyi özgürlük olarak kabul eden bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*Rabbimin verdiği nefesi aldığım, yaşadığım sürece her şeyini tadını almaktır. Her şeyden keyif almaktır yani özgürlük. En ufak bir şey den bile keyif almak özgürlüktür*” (K-16). Yaşamın her anını doyasıya yaşamının özgürlük olduğunu ifade eden bir katılımcı bu hususu şöyle dillendirmiştir: “*Hayatın her anını doya doya yaşamak demektir*” (K-2). Kişinin yaşamın

her anını baskı ve engellenme olmadan doya doya yaşaması düşüncesine dayanan, anı yaşama teması altındaki tanımlar, Kant'ın (2015a, s. 343), bireyin engellenmelerden âzâde bir şekilde dilediği gibi yaşaması olarak tanımladığı pratik özgürlük ile benzerlik göstermektedir.

Dinî yaşam teması özgürlük tanımlarının analizi sonucu ortaya çıkmış olan altıncı temadır. Bu tema altında 3 katılımcı (%10) inançlı olmayı, dinin kurallarına uygun bir yaşam sürmeyi ve insanın yaratıcına kul olmasını özgürlük olarak tanımlamıştır. İnanıldığı dinin gerekliliklerini yerine getirmeyi ve buna uygun yaşamayı özgürlük kabul eden bir katılımcının kendisine yöneltilen soruya vermiş olduğu yanıt şöyledir: “*Allah'ın emirlerini, peygamberin sünnetini yaşamak özgürlüktür. Bunları yaşamazsam özgür hissetmem kendimi*” (K-26). Bireyin sadece yaratıcısına kul olmasını özgürlük olarak tanımlayan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Kişinin rabbine kul olması özgürlüktür. Bire kul olmayanlar bine kul olmakla cezalandırılırlar. Rabbine teslim olmak özgürlüktür*” (K-28). İnançlı bir şekilde yaşamının özgürlük olduğunu söyleyen bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Yaşamını inançlı bir şekilde yaşamak*” (K-1).

Dinî yaşam temasındaki tanımların ortak noktası, istenen şeylerin sınırsız bir hürriyetle gerçekleştirilmesi değil, inanılan dinin ve onun koyduğu kuralların sınırları içerisinde yaşam sürmektir. Bu noktada, katılımcıların belli değerlerle özgürlüğe sınır çiziyor olması, kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında verilen koşullu özgürlük kavramıyla değerler tarafından sınırlandırılması noktasında benzerlik göstermektedir. Nitekim koşullu özgürlükte de sınırsız özgürlüğe belli başlı değerlerle sınır çizilmesi durumu söz konusudur (Radkiewicz & Skarżyńska, 2019, s. 2).

Katılımcıların özgürlük tanımları neticesinde ortaya çıkan son tema 2 katılımcının (%6) yanıtının bulunduğu doğa temasıdır. Bu katılımcılardan biri açıklama yapmaksızın doğanın özgürlük olduğu belirtmiş, diğer katılımcı ise cezaevinde doğaya özlem duyan bireyler olduğunu belirterek doğanın özgürlük olduğunu dile getirmiştir. Özgürlüğün doğadaki bazı unsurlar olduğunu dile getiren bir katılımcı, cezaevindeki bazı bireylerin bunlardan yoksun olduğunu ve doğaya özlem duyarak yaşamını geçirdiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Özgürlük gibisi yok...ağaç derim, toprak derim. Bir ağaca bir toprağa hasretsin cezaevinde. Yani şu kuru toprağa basmak için yıllarca cezaevinde yatıp da şu kuru toprağa kurbanım diyen insanlar var*” (K-20).

Katılımcıların özgürlük tanımları neticesinde ortaya çıkan temaların çoğuyla doğrudan veya dolaylı şekilde literatürde karşılaşılmasına rağmen aile ve doğa tanımlarıyla karşılaşılması oldukça önemlidir. Zira mahkûmiyeti bizzat yaşayan bireylerin bu şekilde bir tanım yapmış olması kıymetli olmasının yanında, onu göz ardı edilemez bir konuma getirmektedir. Bu bağlamda, insan için doğayla kurulan bağın ve aile ile ilişkiler kurmanın bazı bireyler tarafından özgürlüğün temeli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmada katılımcılardan tanımlaması istenen ikinci kavram çalışmanın ana kavramlarından olan mahkûmiyettir. Mahkûmiyet kavramının tanımı noktasında da tıpkı özgürlük kavramında olduğu gibi daha önce katılımcılar tarafından düşünülmemesi durumu söz konusudur. Görüşme yapılan bireylerin tamamı mahkûmiyetin tanımını daha önce düşünmediğini belirtmiştir. Bu noktada, katılımcılara tıpkı özgürlük kavramında olduğu gibi yönlendirici hiçbir ifade kullanılmamış, tamamen nasıl düşünüyor ve hissediyorlarsa o şekilde cevap vermeleri istenmiştir.

Katılımcıların yapmış olduğu mahkûmiyet tanımlarına uygulanan içerik analizi sonucunda beş tema tespit edilmiştir. Analiz sonucunda tespit edilen temalar şunlardır: “Kısıtlanma-engellenme”, “mahrumiyet”, “bireysel özerkliğin olmaması”, “sevilenlerden ayrılık” ve “dine uzak olmak”.

Tablo 39

Katılımcıların Mahkûmiyet Tanımlarına İlişkin Bilgiler

	N	%
Kısıtlanma-Engellenme	19	61
Mahrumiyet	15	48
Bireysel Özerkliğin Olmaması	6	19
Sevilenlerden Ayrılık	4	13
Dine Uzak Olmak	2	6

Mahkûmiyet kavramının bu olguyu bizzat yaşamış katılımcılar tarafından yapılan tanımlarına uygulanan içerik analizi neticesinde ortaya çıkan ilk tema 19 katılımcının (%61) yanıtını barındıran kısıtlanma-engellenme temasıdır. Bu tema altında katılımcılar bedensel olarak belli bir mekânla kısıtlanmayı, istediklerini yapma noktasında engellenmeyi, arzu ettiği şeyleri elde edebileceği imkânların kısıtlanmasını, inandığı gibi yaşamaya veya fikirlerin hürce dile getirilmesine mâni olunmasını ve bu gibi durumları mahkûmiyet olarak tanımlamıştır.

Mekânsal olarak kısıtlanmayı mahkûmiyet olarak tanımlayan bir katılımcı ilgili soruya şu yanıtı vermiştir: “*Dört duvar arasında elin kapalı, bir yere çıkamadığın için mahkûmsun. Kapalı bir alanda kaldığın için mahkûmsun. Her şeyin bitmesi. Kapıdan içeri girdiğin an her şey biter*” (K-1). Bireyin kısıtlanıp bir mekânda kısıtlanmasını mahkûmiyet olarak adlandıran bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Birilerinin gelip senin elini ayağını kelepçeleyip bir yere atması*” (K-22). Kısıtlanmanın mahkûmiyet olarak tanımlanması noktasında başka bir örnek ise şöyledir: “*Güzel bir şey değil. Kısıtlanmaktır. Kafesteki bir hayvan gibi olmaktır*” (K-29). Mekânsal kısıtlanma konusunda bir katılımcının cevabı şu şekildedir: “*Bir insanı alıp bir yere koyarsın oranın mahkûmu olur yani. Oradan bir daha çıkamaması*” (K-4).

Kişinin sadece bedensel olarak değil iradi olarak kısıtlanması da yapılan mahkûmiyet tanımları arasında yer almaktadır. Bireyin dilediğini yapamamasını mahkûmiyet olarak tanımlayan bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*İstediyini yapamamak, istediğine ulaşamamak mahkûmiyettir*” (K-23). İrade edilen bir şeyin gerçekleştirilememesinin mahkûmiyet olduğunu söyleyen başka bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Önüde duran şeyi alamamandır. İstediyini yapamamandır. Cezaevindeyken 20 metre alandasin. Senin gibi bir insan üzerine kapı kilitliyor. Hâlbuki insanın üzerinde kapı kilitlemek dinimizde çok kötü bir şeydir. Kapıyı kilitlemek cehennemın öbür dibidir*” (K-25). Mahkûmiyetin sadece mekânsal olarak bir yere hapsedilmek olmadığını, bununla birlikte istenen şeyin yapılamamasının ve inanılan şeylerin rahatça dillendirilememesinin de mahkûmiyet olduğunu dile getiren katılımcının ilgili soruya yanıtı şu şekildedir: “*İstemiş olduğun şeyleri yaşayamamandır. İnandığını rahatça anlatamamandır. İster bir tane olsun ister 100 tane olsun. Sadece dört duvar arasında kalmak değildir*” (K-13).

Katılımcıların yapmış olduğu mahkûmiyet tanımlarında ortaya çıkan ikinci tema mahrumiyet olup bu tema altında 15 katılımcının (%48) yanıtı mevcuttur. Bu temada yanıtı bulunan katılımcılar çaresiz kalmak, her şeyden yoksun olmak, bazı değerlere sahip olamamak, maddi değeri olan nesnelerin yokluğu gibi durumların mahkûmiyet olduğunu ifade etmiştir. Mahrumiyet teması ile kısıtlanma-engellenme teması arasında benzerlikler bulunsa da aralarında temel bir fark bulunmaktadır. Buna göre kısıtlanma-engellenme temasında fiilî bir engellenme ve dışsal bir müdahale sonucu istenmeyen bir durumu yaşama söz konusuysen mahrumiyet temasında dışsal müdahaleden ve fiilî kısıtlanmadan

ziyade mevcut durum betimlemesi ve malik olma kudretinden yoksunluk ön plana çıkmaktadır.

Mahkûmiyetin hürriyetten mahrumiyet olduğunu dile getiren bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Özgür değilsin ya. Sabahın yedisinde gardiyan geliyor, kalk sayım. Akşam yedi der demez daha hava güneş, sıcak içeri alıyor sayım. Özgürlüğün yok, demir kapı üzerine kapanyor, bahçe yok, içeride ranza*” (K-24). Belli bir sınırlama yapmaksızın kişinin her şeyden yoksun olmasını mahkûmiyet olarak tanımlayan bir katılımcının bu husustaki ifadeleri şu şekildedir: “*Kötü bir şey. Her şeyden mahrum olmak*” (K-27). 27 numaralı katılımcıyla neredeyse birebir aynı tanımı yapan bir katılımcının yanıtı şöyledir: “*Her şeyden mahrum olmaktır. Her şeyin kısıtlı olması*” (K-3).

İnsanın sahip olduğu her şeyden artık mahrum olmasını ve çözüm araçlarından da yoksun kalmasını mahkûmiyet olarak değerlendiren bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Çok zor. Özgürlüğün gitmesi. Elinde olan her şeyin gitmesi. Çaresiz kalmaktır. Mahkûmken hiçbir şeyin olmuyor*” (K-6). Kişinin bir şey yapmaktan mahrum olması ve özgürlükten yoksun olmasını mahkûmiyet olarak tanımlayan bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Elinin kolunun bağlı olması...Benim özgürlüğümün kısıtlanması*” (K-5). Kişinin bazı değerlerden yoksun olmasını mahkûmiyet olarak tanımlayan katılımcıların olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu noktada, bireyin umut ve sabır değerinden mahrum olmasının mahkûmiyet olduğunu dile getiren bir katılımcı şu tanımı yapmıştır: “*İnsanın zorluklara, sıkıntıya umutsuz ve sabırsız olmasıdır*” (K-14).

Mahkûmiyet tanımlarının analizi sonucunda ortaya çıkan üçüncü tema bireysel özerkliğin olmaması temasıdır. Bu tema altında 6 katılımcının (%19) yanıtı bulunmakta olup bu katılımcılar kişinin kendisini başkalarının yönlendirmesine izin vermesi, başkalarının emri altına girme, kişinin aklını kullanamaması ve varoluşsal özgürlüğü yakalayamama gibi durumları mahkûmiyet olarak tanımlamıştır.

Bireyin aklını ve nefisini kendisi kullanmayıp, onu başkalarının yönlendirmesine izin vermesi durumuna mahkûmiyet diyen bir katılımcının ilgili soruya yanıtı şöyledir: “*Aklı ve nefsi kiraya vermektir. Kendi direksiyonunu başkasına vermektir*” (K-10). Mekânsal kısıtlanmadan ziyade kişinin duygusal ve zihinsel anlamda yeterli seviyede olmamasını mahkûmiyet şeklinde tanımlayan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: “*Ruhun ve beynin dar olması mahkûmiyet bence. Yani şöyle ruhun ve beynin dar olduğu zaman içeride de olsan dışarıda da bir şey fark etmiyor*” (K-12).

Varoluşsal özgürlüğü elde edememenin mahkûmiyet demek olduğunu dile getiren bir katılımcı bu hususta şunları söylemiştir: “*Varoluşsal özgürlüğünü yakalayamayan kişi mahkûmdur. Varoluşsal özgürlüğü yakalayamamak tutsaklıktır, mahkûmiyettir*” (K-17). Mekânsal kısıtlamanın yanında esas olarak zihinsel kısıtlanmanın mahkûmiyet olduğunu ifade eden bir katılımcının sözleri şu şekildedir: “*Hem zihinsel hem bedensel olarak kısıtlanmak; ama en çok zihinsel olarak kısıtlanmak. İnsanın psikolojisini bozarak onu zihinsel olarak kısıtlayabilirsin*” (K-14).

Sevilen insanlardan uzak kalmayı ve onlardan ayrı olmayı mahkûmiyet olarak tanımlayan 4 katılımcı (%13), sevilenlerden ayrılık temasını meydana getirmektedir. Bu katılımcılar aileden uzak kalma, evlatlardan ve ebeveynlerden ayrı olma, sevilen insanlara kavuşamama gibi durumları mahkûmiyet olarak nitelemiştir. Bu noktada, kişinin ailesinden uzak olmasının mahkûmiyet olduğunu söyleyen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “*Mahkûmiyet aileden uzak olmaktır*” (K-15). Benzer şekilde bir insanın sevdiğine ulaşamamasını mahkûmiyet olarak tanımlayan bir katılımcının sözleri şöyledir: “*Sevdiklerine ulaşamamak mahkûmiyettir. Ben sadece böyle tabir edeyim*” (K-16).

Katılımcıların mahkûmiyet tanımlarına ilişkin son tema 2 katılımcının (%6) yanıtını barındıran dine uzak olmak temasıdır. Bu katılımcılar kişinin, Allah’ın dinini yaşamamasını, onu tanımamasını ve sevmemesini mahkûmiyet olarak tanımlamıştır. Allah’ın dinini yaşamamanın mahkûmiyet olduğunu dile getiren bir katılımcının ilgili soruya vermiş olduğu yanıt şöyledir: “*Allah’ın dinini yaşamamaktır. Mahkûmsun yani, Allah’ın dinini yaşamazsan ya futbola ya moda ya mahkûmsun. Bir şeye mahkûmsun yani*” (K-26). Bu tema altındaki diğer yanıtta bireyin yaratıcını tanımamasını ve onu sevmemesini mahkûmiyet olarak nitelendiren bir katılımcı bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kişi gerçekten rabbini tanımamışsa mahkûmdur. Allah’ı tanımamak, onu sevmemek, yaratılışın hikmetini anlamamak mahkûmiyettir. Benim bedenim esirdi; ama ruhum özgürdü rabbim sayesinde*” (K-28).

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Özgürlük ve mahkûmiyet süreçlerinin bireylerin başta dinî hayatları olmak üzere onların psikolojik durumları, sosyal çevreleri ile ilişkileri ve kişisel özellikleri üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada, öncelikle ilgili konunun ana kavramları çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu noktada, araştırmanın temel kavramlarından biri olan özgürlüğün farklı disiplinlere mensup kişilerce yapılan tanımları, bu kavramın tarihî süreçteki seyri ve kültürlerin özgürlüğü yorumlama şekilleri incelenmiştir. Batı düşüncesi çatısı altında Antik Yunan'da, Roma ve Stoacılar döneminde özgürlük kavramına nasıl bakıldığına; ayrıca özgürlük konusunda fikir belirten önemli filozofların ve psikoloji alanında bazı isimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte İslam düşüncesinde özgürlük başlığı altında bazı kelimelerin ve İslam dünyasındaki bazı önemli düşünürlerin fikirleri aktarılmıştır.

Araştırmanın temel kavramlarından olan mahkûmiyet kavramı kapsamında cezalandırma olgusunun Batı toplumunda, İslam dünyasında ve İslam öncesi Türklerde nasıl algılandığı ve uygulandığı hususu ele alınmıştır. Bu kapsamda cezalandırma usullerindeki paradigma değişimleri ve mahkûmiyet cezasının tarihî süreçteki değişim ve dönüşümü incelenmiştir. Ayrıca Batı ve İslam dünyasında mahkûm edilme mekânları olarak cezaevlerinin/hapishanelerin tarihsel süreçteki konumu ve dönüşümü çalışmanın kapsamı içerisinde yer verilen konular arasında bulunmaktadır.

İnsanların özgürlüklerinin elinden alınmasının sebebi olan suçlu davranışı anlama noktasında suç ve sapma kavramları çeşitli açılardan ele alınmıştır. Mezkûr kavramların tanımı ve içeriği ile suç olarak addedilen davranışların tasnifi çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında yer verilen hususlardandır. Bununla birlikte insanların neden suç işlediğini anlamak amacıyla ortaya konan görüşleri barındıran suç teorilerinden olan bireysel suç teorileri, biyolojik suç teorileri, psikolojik suç teorileri ve sosyolojik suç teorileri üst başlıklar olarak ele alınmış olup bahsi geçen teorilerin altında yer alan çeşitli teoriler de çalışmanın konusu kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın temel kavramlarından bir diğerini teşkil eden din kavramı da çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve kısmında yer alan konulardandır. Din kavramının tanımı ve içeriği, dindarlığın

ne olduğuna ek olarak dindarlık olgusunun literatürde yer alan belli başlı türleri ve boyutları da çalışmanın konusu kapsamında ele alınmıştır.

Çalışmada mahkûmiyet yaşamış olan 31 birey ile fenomenolojik desenli bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine mülakatlar sonucu elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları neticesinde ulaşılan bulgular yorumlanmış ve tartışılmıştır. Buna göre öncelikle katılımcıların demografik bilgileri ve mahkûmiyet yaşamalarına neden olan suçlu davranışla ilgili bazı sorular sorulmuş, akabinde mahkûmiyet öncesi, süreci ve sonrasına dair çalışmanın konusu kapsamında sorular yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılan 31 bireyden 30'u erkek olup sadece 1 kadın katılımcı mevcuttur. Bu durumun sebepleri yukarıda açıklanmış olmakla birlikte kadın-erkek oranı Adalet Bakanlığı'nın verilerindeki oranlara yakın durumdadır. Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında oldukça geniş bir yaş aralığının mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre en küçük katılımcı 19, en büyük katılımcı 71 yaşındadır. Bu durum, araştırmanın temsil kabiliyetini arttırmakta ve gerek araştırmacı gerekse okuyucu açısından farklı bakış açıları sunmaktadır.

Katılımcılar eğitim seviyesi olarak genellikle düşük düzeydedir. Bu noktada, katılımcıların %67'si lise seviyesinin altında eğitim düzeyine sahipken yalnızca %13'ü yükseköğretim mezunudur. Literatürde yer alan suçlu davranış ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında çalışmamızla uyumlu bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe insanların mevcut statülerini kaybetme korkusu, eğitim sonucu elde edilen kazançtan uzak kalma ihtimali, iş imkânlarının kısıtlanması, sahip olunan şeyleri riske etmek istememe, bireysel farkındalık ve eğitime harcanan zamanın zayi olma endişesi gibi sebeplerden dolayı suçlu davranıştan kaçındıkları tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında eğitim düzeyi ile suç türü arasındaki ilişkinin analizi sonucunda bahsi geçen değişkenlerin birbiriyle bağlantısı olmadığı görülmüştür. Başka bir deyişle, katılımcıların cezaevine girmelerine neden olan suçların türü, onların eğitim düzeyine göre farklılık göstermemiştir.

Ekonomik olarak iyi koşullara sahip olmamak, katılımcıların çoğunda bulunan bir özellik olarak göze çarpan hususlardandır. Nitekim katılımcıların %84'ü ekonomik açıdan orta ve altında bir seviyede bulunmakta olup bu durum literatürdeki verilerle uyum hâlinindedir. Adaletsiz gelir dağılımı, maddi imkânlardan yoksunluk, ihtiyaçlar, finansal

yetersizliğin yol açtığı gerilim ve sahip olunan şeylerin azlığından dolayı alınabilir risk oranının artması gibi durumlar katılımcıları suça yönelten faktörlerden önde gelenleri olarak göze çarpmaktadır. Ekonomik duruma ek olarak yaşamın büyük çoğunluğunu kentlerde geçirmiş olmak da katılımcıların ekseriyetinin (%94) ortak özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Bu noktada, şehirleşme etkisi, kentlerdeki kargaşa ve işsizlik, kısıtlı eğitim imkânları, dışlanma, yoksulluk, güvende hissedecek yer arayışı ve suçlu çevreye erişim kolaylığı gibi durumlar katılımcıların mahkûmiyet yaşamalarına sebep olan suçlu davranışa yönelmede kentlerde yaşamış olmanın etkileri konumundadır. Zira literatürde de suçlu davranış sergilemede kentte yaşamının büyük etkisi olduğu hususu, çalışmanın ilgili kısmında dile getirilmiştir.

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soruda onların kaç kardeş olduğu sorulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların kardeş sayılarının Türkiye ortalamasının iki katından daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum da literatürde belirtilmiş olup kalabalık ailelere mensup kişilerin daha fazla suçlu davranış sergilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların kalabalık ailelerden geliyor olmaları onların düşük ekonomik koşullarda büyümelerine, yeterli ilgi görmemeleri dolayısıyla birincil ilişkileri başka yerlerde aramalarına, ailede suçlu birey olma ihtimalini arttırıp rol model etkisi meydana getirmeye ve ekonomik yetersizlik sebebiyle erken yaşta hayata atılıp tüm kesimlerden insanlarla karşılaşmalarına sebep olmuş, sayılan tüm bu hususlar ise onların suçlu davranışa yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bulgular arasında dikkat çeken bir diğer husus, katılımcıların kardeş sıralamalarıdır. Buna göre katılımcıların sadece %6'sı ilk çocuk olup %65'i ortancadan sonraki çocuklardan biridir. Literatürde kardeş sırasının suçlu davranışla ilişkisine dair net bir çalışma olmamasına rağmen kanaatimizce ailenin, sonradan dünyaya gelen çocuklarıyla yeterince ilgilenememesi, yaşın ilerlemesiyle birlikte yeterli enerjiye sahip olamama, çocuk sayısı arttıkça kontrolün zorlaşması gibi durumlar sonradan doğan kardeşlerin suça yönelme ihtimalini arttıran faktörler arasında bulunmaktadır.

Ebeveynlerin eğitim seviyelerinin düşük olması, analiz sonucu ortaya çıkan bulgulardandır. Öyle ki katılımcılardan dördünün anne veya babası lise ve üstü eğitim seviyesinde olup bunların sadece bir tanesi yükseköğretim mezunudur. Bu durum katılımcıların yetişmiş oldukları sosyo-kültürel ortama dair ipuçları vermektedir. İlgili literatürde de suçlu davranış sergileyen bireylerin ebeveynlerinin genellikle eğitim düzeyi düşük insanlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların ebeveynlerinin düşük eğitim

seviyesine sahip olması, evlatlarına karşı tolerans düzeyini düşürme, pedagojik bilgi eksikliğinden kaynaklanan yanlış tutum sergileme, gelişim dönemlerinin kendine has psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik özelliklerini bilmemekten dolayı hatalı davranışlar gösterme gibi durumlara sebep olmuş ve bu da katılımcıların suça yönelmelerini kolaylaştırmıştır.

Katılımcıların ebeveynlerinin dini yaşama durumlarına ilişkin sonuçlarda, onların anne ve babalarının dine karşı olumsuz bir tutuma sahip olmadığı, dine ılımlı yaklaştığı veya dinî bir yaşam sürmeye gayret ettiği ortaya çıkmıştır. Buna karşın bu durum literatürde yer alan verilerin aksine katılımcıların suça yönelmelerine engel olmamıştır. Bu noktada, yurtdışında bu alanda yapılan pek çok çalışmada ebeveyn dindarlığının suçlu davranışla ters orantılı olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Araştırmamızda ilgili literatürdeki verilerden değişik bir sonuç çıkması kültürel farklılıklar ile açıklanabileceği gibi ailelerin eğitim seviyesinin düşüklüğü, çocuk yetiştirmede yanlış metot kullanımı veya dini algılama ve yorumlama şekillerinin farklılığı ile de açıklanabilir.

Yetişilen sosyo-kültürel ortama ilişkin bulgularda katılımcıların ailelerinin, akrabalarının ve bazı arkadaşlarının iyi bireyler olduğu; ancak bunların dışında iş, okul veya sosyal hayatta karşılaştıkları bireyler içerisinde olumsuz özelliklere sahip kişiler olduğu hususu göze çarpmaktadır. Genellikle geleneksel ailelerde büyümüş olmasına rağmen ekonomik zorluklar nedeniyle erken yaşta hayata atılma neticesinde suçlu bireyler de dâhil olmak üzere her kesimden insanla ilişki kurma, ailelerin ekonomik gerekçelerle evlatlarıyla yeterince ilgilenememesi sonucunda yaşanan kontrol eksikliği, suçlu bireyleri rol model olarak alma ya da suçlu davranış sergileyen arkadaşların varlığı, eğitim düzeyinin düşük olması ve yeterince bilinçlendirilmemiş olma gibi nedenler katılımcıların suçlu davranışa yönelmelerinde etkili olan faktörler arasında yer almaktadır.

İnsan hayatının ilerleyen evrelerine büyük bir etkisi olan çocukluk dönemiyle alakalı katılımcılara sorulan soruya verilen cevaplar neticesinde ağırlıklı olarak mutluluk içerisinde ve çalışmayla geçen bir çocukluk hâli göze çarpmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu çocukluk döneminde mutlu olduklarını söylerken bile çalışma hayatına ve yaşanan zorluklara atıfta bulunmuştur. Nitekim kanaatimizce katılımcıların mutluluğu görece mutluluktur. Bu bağlamda, çocukluk döneminde iş hayatına atılma, her kesimden insanla karşılaşma, aileden ayrı geçirilen zamanın fazlalığından dolayı ortaya çıkan

kontrol eksikliği, hareketli bir hayat tarzına sahip olma gibi durumlar katılımcıların suçlu davranış sergilemesinde etkili olan hususlardandır. Ayrıca mutsuz geçirilen çocukluk dönemi, aile içi huzursuzluklar, illegal faaliyetler içerisindeki insanlarla birliktelik, rahat ve sevgiyle büyümesi gereken çocukların çalışma hayatının zorluk ve stresine maruz kalması gibi durumlar katılımcıların gerilimini arttırmış, bu ise onların suçlu davranışa yönelmelerine pozitif yönde etki etmiştir.

Görüşme yapılan bireylerin mahkûm olmalarına sebep olan suçlu davranışları anlama noktasında onların kendilerini nasıl insanlar olarak tanımladıklarının bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu ilgili kısımda belirtilen ve insanlar tarafından kıymetli özellikler olarak görülen değerlere önem veren kişiler olduğunu belirtmiştir. Buna karşın sinirli, duygusal, ani duygu değişimi yaşayan ve katı olma özellikleri taşıyan çok sayıda katılımcı bulunmaktadır. Değerlere önem veren biri olmak dışında, katılımcıların dile getirdiği birçok özellik literatürde suçlu davranış sergileyen kişilerin ortak nitelikleri olarak göze çarpmaktadır. Bu durum onların suçlu davranış sergilemesindeki yegâne sebep olmamakla birlikte literatürde yer alan verilerle olan benzerlik, araştırmaya katılan bireylerin dünyanın farklı yerlerindeki suçlu bireylerle yakın özellikler taşıdığını göstermesi sebebiyle konumuz açısından oldukça önemlidir.

Araştırmaya katılan bireylerin cezaevine girme ve mahkûm kalma durumlarına bakıldığında katılımcıların %52'sinin bir defa, %48'inin bir defadan fazla mahkûmiyet yaşadığı görülmektedir. Bununla birlikte literatürde suçlu davranış sergilemenin yaşamın erken evrelerinde daha fazla olduğu verisiyle uyumlu bir şekilde araştırmaya katılan bireylerin %74'ünün ilk mahkûmiyetini 30 yaş ve altındayken yaşadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca suçun mükerrerliği noktasında da literatürle uyumlu bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda, birden fazla defa cezaevine giren katılımcıların %80'i ilk mahkûmiyetini, çalışmanın ilgili kısmında belirtildiği üzere konuyla ilgili uzmanların 20'li yaşların başlarını yetişkinliğe geçiş yılları olarak kabul etmesi görüşünden hareketle referans alınan 24 yaşından önce yaşamıştır. Erken yaşta mahkûmiyet yaşayan katılımcıların daha sonra tekrar cezaevine girmesini, toplum tarafından suçlu olarak etiketlenen kişilerin olgun bireylere nazaran bu durumu kaldıramamasına ve topluma adapte olamamasına bağlamak mümkündür.

İnsanın yakın çevresinin, onu hayatın pek çok alanında etkilemesi durumu araştırmamızın bulgularında da görülmektedir. Literatürde de belirtildiği gibi aile, akraba

veya arkadaş fark etmeksizin yakın çevresinde suçlu davranış sergileyen kişiler olan insanların suç işleme oranı diğer insanlara göre çok daha fazladır. Bu noktada, araştırmamızda elde edilen bulgulara göre katılımcıların %81'inin yakın çevresinde mahkûmiyet yaşamış bireyler bulunmaktadır. Ayrıca bu bireylerin %56'sının cezaevine girme sebebi yakın çevresindeki insanların cezaevine girme sebebiyle aynıdır. Bu bağlamda, sosyal bir varlık olan insanın, birçok davranışı olduğu gibi suçlu davranışı da çevresinden öğrendiği ve bireylerin kendi dünyasında olağan olan durumların onları diğer insanlar kadar etkilememesinden dolayı suçlu davranışın bu insanlar arasında daha yaygın gerçekleştiği hususu bir gerçeklik olarak araştırma sonuçları arasında yer almaktadır. Ek olarak, çevresindeki insan sayısı kısıtlı olan ve genellikle mahkûmiyet yaşayan insanlardan oluşan bireylerin, toplum tarafından damgalanma durumuyla daha az karşılaşması onların suçlu davranış sergilemesini kolaylaştıran faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın üç aşamasından ilkinin teşkil eden mahkûmiyet öncesi süreçte katılımcıların günlük yaşamlarında çoğu insanın yaptığı gibi çalışma ve sosyal çevreyle ilişki kurma gibi faaliyetlerle zamanını geçirdiği görülmektedir. Bununla birlikte dikkat çeken hususlardan biri, katılımcıların insanlarla ilişkilerine değinirken kahir ekseriyetle arkadaş ortamına vurgu yapmaları ve aile ile olan münasebete çok az yer vermeleridir. Öyle ki katılımcıların sadece %16'sı ailesiyle olumlu bir ilişki içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların başlangıçta bizzat kendileri yapmasa dahi arkadaş çevresindeki bireylerin suçlu davranışlar sergilemesi bir müddet sonra onların da suçlu davranışa yönelmesine etki etmektedir. Ayrıca katılımcıların %29'unun doğrudan illegal faaliyetle meşgul olması da konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, katılımcıların yaklaşık üçte birinin günlük yaşamlarında suçlu davranış sergilemesinin onları toplumdan uzaklaştırmak suretiyle daha fazla suçlu davranışa itmesine ek olarak arkadaş ortamında aileden ayrı vakit geçirme durumu da onların suça yönelmesini etkileyen durumlar arasında bulunmaktadır. Katılımcıların farklı sorularda da benzer cevaplar vermiş olması yaş fark etmeksizin aile ile birlikte vakit geçirmenin suçlu davranışa negatif etki ettiği sonucunu dile getirmeyi mümkün kılmaktadır.

Katılımcıların mahkûmiyetten önce sosyal çevre ile ilişkilerinde, arkadaşlarıyla ailelerine göre daha fazla ilişki içerisinde olması oldukça önemlidir. Zira katılımcıların aile ve akrabalarıyla ilişkilerini betimlerken detay vermeden kısaca iyi olduğunu belirtmesi kanaatimizce arkadaşlarla sahip olunan boyutta bir iyi ilişki olmayıp, sorun

olmadığını belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Bununla birlikte hiçbir katılımcının arkadaş çevresiyle kötü ilişki içerisinde olmaması da oldukça önemlidir. Bu bağlamda, bir kez daha görülmüştür ki insanların ihtiyacı olan birincil ilişkiler, aile yerine suçlu davranış sergileyen kişilerle kurulduğunda, bu durum araştırmamızda da görüleceği üzere olumsuz neticeler meydana getirebilmektedir.

Mahkûmiyet öncesinde dine bakış konusunda katılımcıların tamamının İslam dinine mensup olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu (%77) uygulama hususuna değinmeksizin inanç ve duygu boyutunda dine ve yaratıcıya bağlılık içeren ifadeler kullanmıştır. Kader konusunda da katılımcıların çoğunluğunun (%71) mutlak veya değişebilir bir kader inancına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, mahkûmiyet sürecinde katılımcıların zorlu süreçlerle başa çıkmasında dinden faydalanmasına olanak sağlamış ve cezaevi sürecini daha az psikolojik zararlar atlatmalarını sağlamıştır. Ayrıca sahip olunan kader inancı bazı katılımcıların suçlu davranış sergilerken kendilerini savunacak bir mekanizma geliştirmelerine olanak tanımıştır. Nitekim bazı katılımcıların suçun mağduru olan kişinin kaderinde olduğu için kendisinin o suçu işlediğini belirtmesi bu durumun göstergeleri arasındadır. İnanç ve duygu boyutunda çok sayıda katılımcının dine olumlu referanslar veren ifadeler kullanması durumuna uygulama boyutunda da rastlanmaktadır. Öyle ki katılımcıların sadece %13'ü farz ibadetleri hiçbir şekilde yerine getirmediğini söylemiştir. Bununla birlikte katılımcılardan namaz kılanların ekseriyetinin suçlu davranışı kendince meşrulaştırma yoluna gitme ya da iftiraya uğradığını dile getirme suretiyle savunma mekanizmalarından olan ussallaştırma/mantığa bürüme mekanizmasına başvurduğu görülmüştür

Mahkûmiyet yaşayan katılımcıların çoğunluğunun (%68) cezaevine girmeden önce başaramasa dahi dine uygun bir şekilde hareket etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu durum iki surette olup bunların ilki; mümkün olduğunca gınahtan kaçınmak, ikincisi ise sevap işlemektir. Katılımcıların çok az bir kısmı din tarafından uygun görülmeyen ve günah olarak değerlendiren davranışları sergilemekte olup bu kişilerin bir kısmı günah olduğunu bile bile gerek çaresizlikten gerekse başka yapacakları bir şey olmadığından bu davranışları gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Katılımcıların sadece %6'sı cezaevine girmelerine sebep olan şeyi meşrulaştırmayı tercih etmiştir. Genel olarak bakıldığında dine uygun hareket etmeye çalışan katılımcıların çaresizlik, anlık öfke, sosyal çevreden

etkilenme, kendince meşrulaştırma, mecbur olduğunu hissetme ve kendini kaybetme gibi sebeplerden dolayı suçlu davranışa yöneldiği tespit edilmiştir.

Dine uygun davranış sergileme durumunda olduğu gibi dinî bilgi seviyesinde de bireylerin, inançlarına olumlu atıfta bulunan yanıtları mevcuttur. Katılımcıların çok önemli bir kısmı (%64) mahkûmiyet sürecinden önce dinî bilgi seviyesinin iyi veya orta düzeyde olduğunu belirtmiştir. Katılımcılardan çok az bir kısmı din konusunda bilgisiz (%10) veya çok bilgili (%10) olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar, bilgi kaynaklarının aile, okul, cami, televizyon, çevreden duyma ve dinî gruplar olduğunu dile getirmiştir.

Mahkûmiyet öncesi süreçte katılımcılar, cezaevine girmelerine neden olan durumun günah olduğunu düşünüp düşünmeme konusunda birbirine yakın oranlar göstermiştir. Mahkûmiyet yaşamasına sebep olan davranışın günah olduğunu düşünmeyenler iftiraya uğradığını, kendilerince suç olacak bir fiilin olmadığını, dinen uygun bir davranışta bulunduğunu, bilgisiz olduğunu ya da nitelik olarak sergilenen davranışın günah olmadığını dile getirmiştir. Buna karşın cezaevine girmesine neden olan davranışının günah olduğunu düşünen katılımcılar genelde otokontrol kaybı, adalet temini, anlık öfke, kendini kaybetme ve çaresizlik gibi durumları ileri sürerek davranışlarının yanlış olduğunu vurgularken bazı katılımcılar günah olduğunu bile bile suçlu eylemi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların kendi düşünce yapıları doğrultusunda cezaevine girmelerine neden olan davranışı meşrulaştırdığı veya bu durumu kendi iradelerinin dışında olan bir şeymiş gibi dillendirdiği ve bu surette ussallaştırma/mantığa bürüme savunma mekanizmasına başvurduğu göze çarpmıştır.

Araştırmanın mahkûmiyet süreci aşamasında katılımcılara sorulan ilk soru cezaevine girdiklerinde ne hissettikleridir. Bu noktada, katılımcıların ilk kez mahkûm olduklarında genellikle üzüntü, korku, kaygı, bunalma, umutsuzluk gibi olumsuz duygular veya dine sığınma hissi, özlem, pişmanlık veya ders çıkarma durumu yaşadığı tespit edilmiştir. Buna karşın katılımcılardan az da olsa rahatlık ve özgüven artışı yaşayanlar mevcuttur. Katılımcıların yaşamış olduğu hisleri barındıran dört evre bulunmakta olup bu evreleri mahkûmiyet evreleri şeklinde adlandırmak mümkündür. Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan mahkûmiyet evreleri; şok, yabancılaşma, pişmanlık ve adaptasyondur.

Katılımcıların, mahkûmiyet yaşamalarına sebep olan davranıştan dolayı pişman olup olmama durumuna bakıldığında büyük çoğunluğun (%71) pişman olduğu görülmektedir. Bu katılımcılar yaptıkları bireysel hatalardan, sevilenlerden uzak

kalmaktan, damgalanmaktan, zaman kaybı yaşamaktan ve kendi inançlarına göre günah bir iş yapmaktan dolayı pişman olduğunu dile getirmiştir. Buna karşın katılımcıların kalan kısmı, pişman olmadığını belirterek adalet sağlama iddiasını, kültürel değerleri ve dinî nedenleri öne sürmüştür. Pişman olmama temasında dikkat çeken husus, bu temadaki katılımcıların yarısından fazlasının (%56) dinî gerekçelerle pişman olmadığını söylemesidir. Bu katılımcılar Allah kanunlarını uygulama, sevap işlemiş olma, kısas uygulama, insanlara faydalı bir iş yapmış olma, dinî içerikli gönderiler paylaşma gibi iddialarla pişman olmadığını söylemiştir. Bu bağlamda, bireylerin normal şartlarda suçluluk duyacağı davranışları, dinî gerekçelerle mantıklı hâle getirerek kendilerini iyi hissetmelerini sağladığını veya din aracılığıyla suçlu davranışı meşrulaştırarak rahatlama duygusuna kavuşmaya gayret ettiğini söylemek mümkündür.

Cezaevine girdikten sonra manevi değişim noktasında dinsel, bireysel, sosyal ve duygusal açıdan değişimler yaşandığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu noktadaki dikkat çekici husus, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%68) çeşitli veçhelerden dine yönelmesidir. Öyle ki katılımcılar bu süreçte Allah'a yaklaştığını, zorlu şartlara din ile dayandığını, ibadetten lezzet almaya başladığını ve manevi açıdan yükselme hissettiğini belirten yanıtlar vermiştir. Bunun yanında, diğer temalar altında olgunlaşma, temkinli biri olma, sakinleşme, empati yeteneği kazanma, duygusallaşma, merhametli olma ya da duygusuzlaşma yaşandığına ilişkin neticelere ulaşılmıştır. Özgürlükten mahrum kalma gibi zorlu bir süreçte insanların dine yönelmesi ve bu süreci dinden destek alarak aşması din olgusunun işlevlerine ve insan hayatındaki yerine dair oldukça önemli mesajlar sunmaktadır. Ayrıca elde edilen sonuçlar, mahkûmiyet evrelerine dair sunduğumuz modelin son aşaması olan adaptasyonun, ekseriyetle dine sarılma ile sağlandığını ortaya koymaktadır.

Dine bakış noktasında cezaevi sürecinde iken katılımcılarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Katılımcıların dörtte üçünden fazlası (%77) mahkûmiyetten sonra dine yöneldiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda dine bağlanma, inanç güçlenmesi, Allah'a bağlılık artışı, dinî emirlere riayet etme gibi inanç kuvvetlenmesi yaşadığını söyleyen katılımcılar olduğu gibi dinden psikolojik olarak destek aldığını dile getirenler de olmuştur. Psikolojik olarak dinden dayanma gücü alma, Allah'ın güç verdiğini hissetme, ibadetle süreci aşabilme ve inançları gereği teslimiyet göstermekle dinden yardım alınması ve zorlu mahkûmiyet sürecinin aşılması hususları analiz sonucu elde edilen sonuçlardandır. Bu bağlamda, mahkûmiyet yaşayan bireylerin zorluk karşısında

sığınacak bir yer arama, kendisini yalnız hissetmeme, güç alacak bir dayanak bulma ihtiyaçlarının yanı sıra diğer mahkûmlardan etkilenme ve boş zaman fazlalığından dolayı düşünme fırsatı yakalama sonucunda dine yöneldiğini söylemek mümkündür. Dine bakışta olduğu gibi dinî uygulamalar konusunda da mahkûmiyet sürecinde büyük artış olduğu görülmüştür. Dine bakıştakiyle benzer şekilde dinî uygulamalarda da katılımcıların dörtte üçünden fazlası farz veya nafile ibadetlerinde artış yaşadığını belirtmiştir. Bahsi geçen katılımcılar dinden destek alma, ibadetle rahatlama veya iyi hissetme, diğer mahkûmlardan etkilenme ve fazla boş zamana sahip olma durumlarından dolayı cezaevindeyken dinî uygulamaları yerine getirme düzeyinde artış yaşamıştır.

Mahkûmiyet yaşayan bireylerin yaşamlarında meydana gelen bir diğer değişim, davranışlarını dine göre düzenleme durumudur. Katılımcıların yarıdan fazlası (%55) cezaevine girdikten sonra dinî kurallara göre hareket etme, inançla ilgili konularda dikkatli ve hassas olma, bir şey yapmadan önce dinin görüşüne müracaat etme ve fiillerin ölçütü olarak dinî kuralları belirleme gibi davranışsal boyut haricinde dine bağlanma, Allah'a güven ve ondan korku artışı, pişmanlık sonucunda tövbe etme gibi duygusal boyutta da değişimler yaşamıştır. İnanç, uygulama, duygu ve etki boyutlarının yanında bilgi boyutunda da mahkûmiyet sürecinde pozitif yönde değişiklikler olmuştur. Bu noktada katılımcıların kahir ekseriyeti (%87) mahkûmiyet sürecinde dinî bilgisini arttırmıştır. Bilgi arttırmanın araçları olarak cezaevine gelen din görevlileri, bilgili mahkûmlar ve kitaplar karşımıza çıkarken, bilgiyi arttırmanın sebebi olarak ise daha önce belirtildiği gibi dine yönelmenin ve ondan destek almanın etkisiyle inanılan dini öğrenme isteği, diğer mahkûmlardan etkilenme, din görevlileri ve boş zaman fazlalığı faktörleri ön plana çıkmaktadır.

Mahkûm olma durumunda insanların çevreyle irtibatı oldukça azalmakta, belli kişiler haricinde neredeyse ortadan kalkmaktadır. Bu durumun doğal sonucu ise sosyal çevre ile ilişkilerin azalmasıdır. Araştırmamızda elde edilen sonuçlar da bu şekilde olup ilişkiler aile ile genellikle aynı düzeyde kalmış, çevreyle ise büyük oranda azalmıştır. Öyle ki katılımcıların yaklaşık yarısı (%52) ailesi dışındaki kişilerle ilişkisinin azaldığını belirterek bu durumun sebebi olarak insanların kendisine yardımcı olmamasını, vefasızlığı ve cezaevinde olmanın doğal sonucu olan irtibatsızlığı göstermiştir. Bununla birlikte katılımcıların sosyal çevreyle ilişkisi noktasında ortaya çıkan bir diğer sonuç farkındalıktır. Bu doğrultuda katılımcılar, mahkûmiyet sayesinde insanları tanıdıklarını,

kimin gerçekten yakınları olduğunu anladıklarını ve samimiyet noktasında insanların aslında nasıl olduğunu fark ettiklerini ifade etmiştir.

Elde edilen bulgulara uygulanan içerik analizi neticesinde ulaşılan sonuçlara genel çerçeveden bakıldığında katılımcıların mahkûmiyet sürecinde tüm boyutlarda dine yaklaştığı ve bu zorlu süreçle dinî başa çıkma etkinliklerine başvurduğu görülmektedir. Bireyler özgürlüklerini kayb ettikleri cezaevi sürecinde inanç, uygulama, duygu, bilgi ve etki boyutlarında dine yaklaştıklarını belirten ifadeler kullanmıştır. Bunun yanında psiko-sosyal açıdan insan hayatındaki en önemli ihtiyaçlardan olan özgürlüğün kaybedildiği mahkûmiyet evresinde bu durumla baş etmede dinden yardım alan katılımcılar, cezaevi süreci boyunca inanmış oldukları yaratıcıdan ve dinden güç aldıklarını belirterek psikolojik dayanıklılık sağladıklarını dile getirmiştir. Bu bağlamda, mahkûmiyet sürecinin bireylerin dinî hayatına pozitif yönde etki ettiğini ve bu durumun onların dinî ve manevî yaşamlarına olumlu şekilde yansıdığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların cezaevinden çıktıklarında ne hissettikleri sorusuna verilen cevaplar sonucunda duygusal ve bilişsel etkiler temaları ortaya çıkmıştır. Duygusal olarak mutluluk, rahatlama, şükür, yeniden doğma hissi gibi duyguların yanı sıra yabancılık, şaşkınlık, cezaevinde kalanlara üzülmeye, insanlar tarafından yanlış anlaşılma endişesi gibi durumlar yaşanmıştır. Bu noktada, katılımcılar özgürlüğü tekrar yaşama, sevilenlere kavuşma, yeni bir hayata başlama, bir şeyler gerçekleştirebilme imkânı elde etme faktörlerinden dolayı yukarıdaki pozitif duyguları yaşamıştır. Duygusal etkilerin yanında özgürlüğün ne olduğunu ve kıymetini anlama, ailenin ve bazı yakın bireylerin önemini kavrama, sağlık, boş zaman ve bazı maddi şeylerin öneminin farkına varma gibi hususlar mahkûmiyetin bilişsel etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cezaevinden çıktıktan sonra katılımcıların sosyal çevreleri ilişkileri noktasında aile ve akrabalarla pek bir değişme olmasa bile arkadaş ve genel çevrede azalma olmuştur. Katılımcılar kendilerinin cezaevine girmesinde etkisi olduğunu düşündüğü suçlu arkadaşlarıyla, kendilerini suça sürükleyebilecek insanlarla, kötü olduğunu düşündükleri bireylerle ve olumsuz davranış sergileyenlerle ilişkilerini kestğini veya azalttığını söylemiştir. Bu noktada, katılımcıların yaşamış olduğu ilişki azalmasında dinsel ve kişilikteki değişimin etkisinin yanı sıra cezaevi koşullarının da etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim özgürlüğe kavuştuktan sonra, genellikle suça sevk edebilecek kişilerle irtibatı koparıp yeni bir çevre ve hayat arayışına yönelen katılımcıların varlığı, bu durumun

göstergeleri arasında yer almaktadır. Mahkûmiyetten sonra insanların katılımcılara bakışının değişmesi noktasında, birbirine yakın oranlarla karşılaşılmıştır. Katılımcıların bir kısmı (%42) insanlara söylemedikleri ve yüz kızartıcı bir suç işlemedikleri için insanların kendilerine olan bakışının değişmediğini söylemiştir. Bazı katılımcılar (%42) ise mahkûmiyet yaşamış olmanın dolayısıyla insanların kendilerine olumsuz baktığını, dışladığını, canavar gibi gördüğünü, etiketlediğini, arkadan konuştuğunu ve yakınlarında olmak istemediğini dile getirmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin önemli bir kısmının mükerrer mahkûmiyet yaşamalarının altında yatan sebepler arasında insanların onlara olumsuz bakışının bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira toplum tarafından dışlanan, damgalanan, uzakta tutulan ve olumsuz bakılan bireylerin tekrar suça yönelmesi, çalışmanın ilgili kısımlarında belirtildiği üzere sık karşılaşılan bir durumdur.

Mahkûmiyetten sonraki günlük hayatta bazı noktalarda mahkûmiyet öncesine göre bariz farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, katılımcıların özgürlüklerini geri kazandıktan sonra günlük yaşamlarında meydana gelen en dikkat çekici değişim, arkadaş ortamlarını büyük oranda azaltmalarıdır. Cezaevine girmeden önce vaktinin çoğunu arkadaş ortamında geçiren katılımcılar, cezaevinden çıktıktan sonra bunun yerine işlerini ve ailelerini geçirmiştir. Ayrıca mahkûmiyetten önce katılımcıların yaklaşık üçte birinin ifade ettiği illegal faaliyetlere ilişkin cezaevinden çıktıktan sonra herhangi bir yanıt gelmemiştir. Bu bağlamda, gerek cezaevi koşullarının gerek mahkûmiyet sürecinde dine yönelmenin gerekse özgürlüğün kıymetini anlamının bireyleri suçlu davranıştan uzaklaştırdığını, aile ve sevilen bireylerle zaman geçirmeye yönelttiğini ve düzenli bir yaşam sürmeye teşvik ettiğini söylemek mümkündür.

Özgürlük sürecinden sonra dine bakışta katılımcıların yarıya yakını (%45) dine bağlılığının arttığını belirtmiştir. Bu katılımcılar cezaevinde meydana gelen dine yönelmenin etkilerini sürdürmüştür. Bununla birlikte özgürlüğü Allah'ın hediyesi olarak görme, şükür duyma, özgürlükten sonra kurulan yeni hayatı ve elde edilen başarıları Allah'ın ikramı olarak kabul etme, dini öğrenmenin verdiği haz ve değişen din algısı özgürlükten sonra dine bağlanmanın sebepleri arasındadır. Katılımcıların özgür olduktan sonra dine bakışlarında değişiklik olmaması, boş vaktin azalması sonucu cezaevindeki gibi dinî meselelerle meşgul olamama ve hayatı idame ettirmek için gereken şeylerin yapılmasından dolayı dine yönelik çalışmaları sürdürememekten kaynaklanmaktadır. Görüşülen bireylerden çok az bir kısmının (%10) yaşadığı dinden uzaklaşma ise

uyuşturucu madde kullanımı, ümitsizlik hâli ve katılımcının kendi ifadesiyle kolay zamanda dine yönelmeyi bırakma sebeplerinden dolayı meydana gelmiştir.

Dine bakış ve duygu anlamında mahkûmiyetten sonra pozitif değişimin fazla olmasına karşın uygulama anlamında durum tam tersidir. Katılımcıların yarıdan fazlası (%52) cezaevinden çıktıktan sonra dinî uygulamalarında azalma olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılar vermiş oldukları yanıtlarda kötü alışkanlıklara geri dönme, değişen din algısı, Allah'ın istemediğini düşünme, rahatlığa ve kolaylığa erişme sonucu ibadetlerin akla gelmemesi, meşguliyet artışı ve boş zaman yetersizliğinden dolayı dinî uygulamalarda azalma olduğunu dile getirmiştir. Özgürlükten sonra dinî uygulamalarda artma olan az sayıda katılımcının bu durumu yaşamasında suçlu davranıştan duyulan pişmanlık, alay edilir düşüncesiyle cezaevinde kılınmayan namazların telafisi, farklı boyutlarda gelişen dine bağlılığın uygulama boyutuna aktarılması durumu etkili olmuştur.

Cezaevinden çıktıktan sonra davranışlarını dine göre düzenleme durumu konusunda katılımcıların çoğunluğu değişiklik yaşamamış, %45'lik bir kesim ise dinî gelişim yaşamıştır. Bu katılımcılar helali haramı gözetme, herhangi bir davranış sergilerken inanılan dinin o konudaki tavrına göre hareket etme ve yaratıcının hoşnutluğunu kazanma gayesiyle yaşamına yön verme şeklinde değişimler yaşamıştır. Elde edilen bulgularda dikkat çeken husus, hiçbir katılımcının dine bakış noktasında olumsuz değişim yaşamamasıdır. Davranış boyutundaki duruma benzer oranda (%48) bir katılımcı grubu mahkûmiyetten sonra bilgi boyutunda ilerleme sağlamıştır. Bahsi geçen katılımcılar kitaplar, cami, hoca olarak görülen kişiler, televizyon, çeşitli sosyal medya platformları ve bazı mobil uygulamalar sayesinde dinî bilgilerinin ilerlettiğini dile getirmiştir. Katılımcıların özgürlüğe kavuştuktan sonra bilgilerini arttırma sebepleri; inanılan dini öğrendikçe huzur duyma, dinî bilgi öğrenmeyi sevme ve isteme, bilgiye merak ve anlaticıların hoş gitmesi şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların mahkûmiyetten sonra yaşadığı manevî değişim çeşitli veçhelerde gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan bireyler dikkatli biri olma, olgunlaşma, hoşgörü kazanma, sakinleşme veya çekingen olma şeklinde kişilik özelliklerinde değişim yaşadığı gibi duygusallaşma, merhametli olma, huzurlu hissetme, mutlu hissetme ya da sinirli biri hâline gelme şeklinde duygusal boyutta değişimler yaşamıştır. Ayrıca mahkûmiyet sürecinde her kesimden insan tanıma sonucunda hayat tecrübesi kazanma durumu,

katılımcıların özgür olduktan sonra diğer insanlarla daha iyi ilişki kurmasına yardımcı olmuştur. Katılımcılardan bazıları cezaevi sürecinden sonra olumsuz şeyler yaşamış olup bu kişilerin yaşadığı durumlar; aileden uzun süre ayrı kalma sonucunda onlarla sorun yaşama, maddi kayba uğrama ve çocukların büyüdüğü dönemde onların yanında olamadığı için evlatlarla bağ kurmada zorluk çekme şeklinde sıralanmaktadır.

Araştırma kapsamında mahkûmiyetin ve cezaevine girmeye neden olan suçlu davranışın bireyler üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerinin neler olduğu noktasında olumlu (%90) ve olumsuz (%81) etkilerin birbirine yakın oranda olduğu görülmüştür. Mahkûmiyetin ve suçlu davranışın bireyler üzerindeki olumlu etkileri genellikle soyut nitelikler barındırmakta olup kişilikte ve davranışlarda birtakım değişiklikler, yaşananlardan ders çıkararak tecrübeleme, insan tanıma neticesinde ilişki gelişimi ve bilgilenmek suretiyle zihinsel gelişim bu hususta öne çıkar başlıklardır. Olumsuz etkiler ise insanlardan ayrı kalma ve damgalanma nedeniyle sosyal açıdan gerileme, ilişkilerin zedelenmesi veya ortadan kalkması, pişmanlık, korku ve duygusal yıpranma gibi negatif duyguların yanında mevcut düzenin kaybı ve maddi yönden gerileme şeklinde sıralanmaktadır. Bu bağlamda suçlu davranışların ve mahkûmiyet sürecinin bireyin yaşamını psikolojik, sosyal, fiziksel, zihinsel ve finansal açıdan derinden etkilediğini söylemek mümkündür.

Güncel durumda aynı şartların oluşması hâlinde aynı fiilin yapılıp yapılmama durumuna katılımcıların çoğunluğu yapmazdım (%71) şeklinde cevap vermiştir. Katılımcıların mevcut durumda aynı fiili yapmayacak olmasını belirtmesi sosyal olarak gerileme, etiketlenme, dinen uygun olmaması, Allah korkusu, kişilikte değişim, maddi kayıp ve zamanın boşa gitmesi gibi durumlardan kaynaklanmakta olup asıl sebep mahkûm olmaktır. Öyle ki katılımcılar özgürlükten yoksun olma durumunu ve cezaevi koşullarını suçlu davranışı tekrar yapmama noktasındaki esas faktör olarak dillendirmiştir. Aynı fiili güncel durumda yapacağını belirten katılımcıların yanıtlarında ise kültürel ve dinî değerlerin yanında adalet temini durumu söz konusudur. Katılımcılardan sadece bir tanesi cezanın yetersizliğini öne sürerek aynı fiili güncel durumda yapabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, elde edilen verilere bakıldığında mahkûmiyet sonrasında bireylerin davranışlarına yön verme noktasında sosyal, dinî, bireysel, maddi etkenlerden ziyade özgürlük kaybı korkusunun ön plana çıkması, hürriyetin insanlar için ne denli önemli bir değer olduğunun göstergesi konumundadır.

Mahkûmiyet sürecinden sonra yeniden özgürlüklerini kazanan katılımcıların yaşamlarında dinsel açıdan olduğu gibi kişilik özellikleri ve sosyal ilişkiler noktasında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Cezaevinden çıkan katılımcılarda inanç, duygu, bilgi ve etki boyutlarında pozitif yönde değişim olurken uygulama boyutunda negatif yönde değişim olmuştur. Bu durumun gerekçeleri yukarıda belirtilmiş olup ibadetlerin formel ve muayyen vakitlerde gerçekleştirilebilir oluşları başlıca nedenler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca kişilik özelliklerinde ve sosyal çevreyle ilişkilerde de önemli değişimlerin yaşanmış olması mahkûmiyet durumunun birey hayatını ne denli etkilediğinin göstergeleri arasındadır. Bu bağlamda, başta dinî hayatta yaşanan olumlu değişimler olmak üzere bireysel ve sosyal alanlarda da değişimlerin meydana gelmesi, mahkûmiyetin insan yaşamı için derin bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ana kavramlarından olan özgürlük ve mahkûmiyet olgularının her ikisini de yaşamış olmaları hasebiyle katılımcıların bu kavramları nasıl tanımladıkları ve ona nasıl anlamlar yükledikleri oldukça mühimdir. İlgili sorulara uygulanan analiz sonucunda katılımcıların özgürlüğü çeşitli başlıklar altında tanımladıkları tespit edilmiştir. Buna göre fiziksel, iradî veya zihinsel açıdan serbestlik, ailenin mevcudiyeti veya aileyle iyi ilişkiler, bireysel özerklik, irade kontrolünün kişinin elinde olması, dinî bir hayat sürmek, zamanın kıymetini bilmek ve doğaya erişebilmek özgürlük olarak tanımlanmıştır. Buna mukabil beden, isteklerin veya fikirlerin kısıtlanması ya da engellenmesi, maddi şeylerin yanında bazı değerlerden ve imkânlardan mahrumiyet, bireysel olarak özerk olamama, sevilenlerden ayrı kalma ve dine uzak bir yaşam sürme katılımcıların mahkûmiyet tanımlarının ana başlıklarını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların özgürlük ve mahkûmiyet tanımları fiziksel olarak kısıtlanma gibi tek bir boyuttan ziyade insanı ilgilendiren pek çok veçheden müteşekkil olması hasebiyle literatürde çeşitli disiplinlere mensup uzman isimlerin tanımlarıyla pek çok noktada benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte doğa ve aile gibi kavramların bizzat mahkûmiyeti yaşayan kişiler tarafından özgürlük olarak tanımlanmış olması, literatürde bu şekilde tanımlarla karşılaşılması nedeniyle büyük önem arz etmektedir.

5.2. Öneriler

1) Türkiye’de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında gerek teorik gerekse uygulama noktasında özgürlük ve mahkûmiyet olgusu üzerinde yeterince durulmadığı hususu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, insan hayatının belki de en önemli

unsuru olan özgürlük ve bunun zıttı olarak kabul edilen mahkûmiyet hakkında yapılan çalışmaların arttırılması faydalı olacaktır.

2) Bu araştırmanın çalışma grubu Türkiye'nin belli şehirleri seçilerek tercih edilmiştir. Başka bir ifadeyle, araştırmanın gerçekleştirildiği bölge sınırlıdır. Gelecekte bu konu hakkında yapılacak çalışmalarda Türkiye'nin farklı bölgelerinin tercih edilmesi, sahip olunan sosyo-kültürel özelliklerin aynı olmamasından dolayı bu çalışmadan daha farklı sonuçlar elde etme imkânı verebilir. Bu doğrultuda, ülkemizin farklı bölgelerinde özgürlük ve mahkûmiyet konusu hakkında çalışmalar gerçekleştirilebilir.

3) Çalışmamızda çalışma grubu seçilirken yaş grubu ayrımı yapılmamıştır. Belli bir yaş grubu yerine tüm yaş gruplarının tercih edilmesi bazı noktaların yeterince detaylı ele alınmasını engelleyebilmektedir. Bu noktada, belirli bir yaş kategorisinin seçilmesi suretiyle çalışmalar gerçekleştirilmesi daha detaylı ve kapsamlı veriler sunacaktır.

4) Araştırmanın çalışma grubunun neredeyse tamamı erkek bireylerden oluşmaktadır. Yapılacak olan çalışmalarda kadın bireylerin veya her iki cinsiyetin yakın oranlarda seçilmesi veri çeşitliliği ve daha zengin sonuçlara ulaşmada etkili olacaktır. Nitekim erkeklerin ve kadınların psikolojik, sosyal, zihinsel vb. özelliklerinin aynı olmaması, farklı sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

5) Bireysel derinlemesine mülakatlar, bu çalışmanın veri toplama şeklini teşkil etmektedir. Kişilerin yalnızken aklına gelmeyen veya dikkatini çekmeyen hususları toplu hâlde yapılan konuşmalarda tespit etmek mümkündür. Bu doğrultuda, veri toplama tekniği noktasında değişikliğe giderek odak grup görüşmesi gibi toplu görüşmelerin yapılması, çalışmada elde edilen verilerin zenginleşmesi noktasında önemli katkılar sunacaktır.

6) Mahkûmiyet alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmada olduğu gibi belirlenmiş bir suç kategorisine odaklanmak yerine genellikle tüm suçları kapsayan araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Gerçekleştirecek olan çalışmalarda vücut dokunulmazlığına karşı suçlar, hayata karşı suçlar, mal varlığına karşı suçlar veya hürriyete karşı suçlar gibi belirlenmiş bir suç kategorisinden mahkûm olmuş bireylerin seçilmesi daha detaylı veriler elde edilmesine yardımcı olacaktır. Bu konuda araştırma yapacak olan bireylerin bu hususu göz önünde bulundurması daha faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı. (2022, 3 31). *Ceza İnfaz Kurumlarında Bulunan Tutuklu ve Hükümlülerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımları*. 9 12, 2023 tarihinde CEZA VE TEVKİFEVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/istatistik/istatistik-3.pdf> adresinden alındı
- Adalet Bakanlığı. (2022, 3 31). *CİNSİYETE VE İNFAZ DURUMUNA GÖRE CEZA İNFAZ KURUMLARI MEVCUTLARI*. 6 17, 2023 tarihinde CEZA VE TEVKİFEVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/istatistik/istatistik-1.pdf> adresinden alındı
- Adler, A. (2000). *Eğitimi Zor Çocukların Psikolojisi*. (Y. Türkeli, Çev.) İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Adler, A. (2015). *İnsan Doğasını Anlamak*. (D. Başkaya, Çev.) İzmir: Atlantis Yayınevi.
- Adler, F., Mueller, G., & Laufer, W. (2010). *Criminology*. New York: Mc Graw Hill.
- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 63-93.
- Akça, S. (2020). Tiksinme. E. İnan , & E. Yücel (Ed.) içinde, *Psikoloji Penceresinden Duygular* (s. 269-304). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akers, R. L. (1999). *Criminological Theories*. Newyork: Routledge.
- Akıncı, Y., & Atakan, T. (1968). *Psikolojik Pedagojik Hukuki Yönleriyle Suça Gden ve Suç İşleyen Çocuklar*. 1968: Mim Yayınları.
- Akpınar, İ. (2018). *Suç Olgusu, Suç Teorileri ve Kadın Suçluluğu: Kayseri Örneği*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı .
- Aksoy , A., & Ögel, K. (2004). *Tutuklu ve Hükümlü Ergenlerle İlgili Yapılan Tezlerin Özetleri*. İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği.
- Aksoy, S. (2019). *Tarihî Süreç İçinde Özgürlük Anlayışı*. Ankara: Atlas Kitap.

- Allport, G. W. (2016). *Birey ve Dini*. (B. Sambur, Çev.) Ankara: Elis Yayınları.
- Allport, G., & Ross, J. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Altıntaş, R. (2002). İbn Rüşd'ün Din Anlayışı ve Kritiği. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 399-415.
- Altıntaş, R. (2012). Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler. R. Altıntaş, İ. Çelebi, Ş. Düzgün, M. Evkuran, C. Karadaş, O. Karadeniz, . . . Ö. Taşçı , & Ş. A. Düzgün (Ed.) içinde, *Kelam* (s. 63-105). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Apaydın, H. (2016). *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent Yayınları.
- Ardoğan, R. (2012). Kelamî Açıdan Birey-Siyasî Güç İkileminde Bireysel Özgürlük. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-36.
- Arıcan, M. K. (2000). Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(4), 401-414.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Artuk, M. E., & Alşahin, M. E. (2015). Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 145-185.
- Aydın, B. (2004). Gelişimin Doğası. B. Yeşilyaprak (Ed.) içinde, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (s. 29-51). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Aydın, M. S. (2012). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aydınlı, O. (2003). Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları. *Marife*(3), 27-54.
- Ayten, A. (2012). *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı .

- Bağdadi, A. (2008). *Mezhepler Arasındaki Farklar*. (E. R. Fığlalı, Çev.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Bursa : Sentez Yayıncılık.
- Bal, H. (2016). *Suç Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bardakoğlu, A. (1997). *Hapis*. Nisan 03, 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hapis> adresinden alındı
- Barlow, D. H. (2002). *Anxiety and Its Disorders: The Nature and Treatment of Anxiety and Panic*. New York-London: The Guilford Press.
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bauman, Z. (2020). *Özgürlük*. (K. Eren, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beatty, L., & Snell, T. (2016). *Survey of Prison Inmates*. United States: Inter-university Consortium for Political and Social Research.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve Cezalar Hakkında*. (S. Selçuk, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Beit-Hallahmi, B., & Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*. London: Routledge.
- Bengtsson, M. (2016). How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis. *Nursing Plus Open*, 8-14.
- Berlin, I. (2002). *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. (H. Hardy, Ed.) Oxford: Oxford University Press.
- Berman, L. (1922). *The Glands Regulating Personality*. New York: The Macmillan Company.
- Biçer, R., & Sezgin , O. (2017). Teo-Psikolojik Açıdan Matüridi'de İrade Özgürlüğü. *Bilig*(80), 239-263.
- Bobzien, S. (1998). *Determinism and Freedom in the Stoic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

- Bobzien, S. (2021). *Determinism, Freedom and Moral Responsibility: Essays in Ancient Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Bookchin, M. (2013). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*. (M. K. Coşkun, Çev.) İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Buchanan, J., Summerville, A., Lehmann, J., & Reb, J. (2016). The Regret Elements Scale: Distinguishing the Affective and Cognitive Components of Regret. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 275-286.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları.
- Buran, A. (2017). Nitel Araştırmada Veri Toplama. F. Seggie, & Y. Bayyurt (Ed.) içinde, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (s. 43-68). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burger, J. M. (2016). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. (İ. Erguvan Sarioğlu, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Burkay, S. (2008). Teorik Çerçeve ve Suç. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4), 1-15.
- Burnard, P. (1991). A Method of Analysing Interview Transcripts in Qualitative Research. *Nurse Education Today*, 461-466.
- Butler, E. (2018). *Klasik Liberalizm*. (A. Akçiçek, Çev.) Ankaar: Liberte Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cambridge Dictionary. (2020, 12 19). *Freedom*. Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/freedom> adresinden alındı
- Can, G. (2014). Hükümlülerde Dini Yaşayış: Psikolojik Bir Yaklaşım (Mersin Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, S. (2019). *İnsan Özgürlüğü ve Sorumluluğu Bağlamında Kudret-Fiil İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları.

- Cansever, S. (2009). Tutuklu ve Hükümlülerde Din Algısı (Ağrı Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canter, D. (2020). *Suç Psikolojisi*. (D. Yazıcıoğlu, Çev.) İstanbul: Sola Unitas.
- Cao, Q. (2010). The Concept of Freedom in Contemporary Republicanism. *The Concept of Freedom in Contemporary Republicanism*. Manchester: University of Manchester School of Social Sciences.
- Carroll, A., Hemingway, F., Bower, J., Ashman, A., Houghton, S., & Durkin, K. (2006). Impulsivity in Juvenile Delinquency: Differences Among Early-Onset, Late-Onset, and Non-Offenders. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(4), 519-529.
- Cerit, S. (1986). 1980 Genel Nüfus Sayımına Göre Türkiye'de Hanehalkı Büyüklükleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 42(1-4), s. 93-107.
- Certel, H. (2009). *Suçlularda Dine Dönüş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chakrapani, C. (2018). *Stoic Freedom: Epictetus' Discourses Book 4*. Stoic Gym Publications.
- Chalfin, A., & Deza, M. (2017). The Intergenerational Effects of Education on Delinquency. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1-58.
- Chamrathirong, A., Miller, B., Byrnes, H., Rhucharoenpornpanich, O., Cupp, P., Rosati, M., . . . Todd, M. (2013). Intergenerational Transmission of Religious Beliefs and Practices and the Reduction of Adolescent Delinquency in Urban Thailand. *Journal of Adolescence*, 36(1), 79-89.
- Cohen, L. J. (2015). *A'dan Z'ye Psikoloji: Psikoloji Biliminin Tarihi, Bölümleri, Kapsamı ve Tüm Ayrıntıları*. (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Conklin, J. E. (2013). *Criminology*. London: Pearson.
- Connolly, T., & Zeelenberg, M. (2002). Regret in Decision Making. *Current Directions in Psychological Science*, 11(6), 212-216.
- Coşkun, İ. (2001). Klasik Kelâmî Anlayışta İnsanın Eylem Yapma Gücü ve Hürriyeti. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-35.

- Coşkun, V. (2001). Ceza Hukukunda Klasik Okul. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(Prof. Dr. MAhmut Tevfik Birsnel'e Armağan), 521-529.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (M. Bütün, & S. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.) Ankara: Eğiten Kitap.
- Crews, A. D. (2009). Biological Theory. J. M. Miller içinde, *21st Century Criminology: A Reference Handbook* (s. 184-200). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlıyan, Ç. E. (2019). Kant'ın Düşüncesinde Özgürlüğün Asıl Dayanağı Olarak Zorunlu Ahlak Yasası. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(28), 101-119.
- Çağrııcı, M. (1998). *Hürriyet*. Ocak 14, 2021 tarihinde www.islamansiklopedisi.org.tr: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hurriyet> adresinden alındı
- Çakır , İ., & Alkan , M. (2021). Sosyolojik Bir Olgular Olarak Suç. E. Darçın, & M. Darçın içinde, *Suç Sebeplendirme Yaklaşımları* (s. 81-98). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çelikkaleli, Ö. (2014). Bilim, Eğitim Psikolojisi ve Gelişimle İlgili Kavramlar. R. Çeçen Eroğul, & F. Yurtal (Ed.) içinde, *Eğitim Psikolojisi El Kitabı* (s. 1-46). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Çetinkıran Balcı, E. (2018). İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1), 20-32.
- Çevik Demir, Ş. (2023). *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dinî Başa Çıkma*. Bursa: Emin Yayınları.
- Çevik, M. (2010). Dindarlık Suç İlişkisi "Adıyaman Açık ve Kapalı Ceza İnfaz Kurumları Örneği". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Darçın, E., & Darçın , M. (2021). *Suç Sebeplendirme Yaklaşımları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Daşcıoğlu, K. (2008). Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu. *Erdem*(51), 53-76.
- Deflem, M. (2006). *Sociological Theory and Criminological Research: Views from Europa and the United States*. Amsterdam: Elsevier .
- Demirbaş, H. (2019). *Psikopatoloji ve Suç*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Demirbaş, T. (2000). Cezaevleri Gerçeği. Z. Gören (Ed.) içinde, *Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan* (s. 235-247). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Demirbaş, T. (2010). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. E. Gürsoy Naskali, & H. Oytun Altun (Ed.) içinde, *Hapishane Kitabı* (s. 3-40). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirbaş, T. (2016). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Deniz, G. (2008). İbn Sînâ'da Hürriyet. *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler* (s. 325-331). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Deniz, G. (2015). İbn Sînâ'nın Ahlak Ait Risalesi (Risale fi'l-Birr ve'l-İsm). *Eş-Şeyhu'r-Reis: İbn-i Sînâ* (s. 359-376). içinde Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Deniz, G. (2017). *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Denzin, N. K. (1978). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods* . New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N., & Yvonna S., L. (2005). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. N. K. Denzin, & L. Yvonna S. (Ed.) içinde, *The Sage handbook of qualitative research* (s. 1-32). California: Sage Publications .
- Descartes, R. (1942). *Metafizik Düşünceler*. (M. Karasan, Çev.) İstanbul: Maarif Matbaası.
- Descartes, R. (1992). *Ahlak Üzerine Mektuplar*. (M. Karasan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Akın, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2013). *Ruhun İhtirasları*. (M. Özdil, Çev.) İstanbul: Sayfa Yayınları.

- Dewi, D., & Hamzah, H. (2019). The Relationship between Spirituality, Quality of Life, and Resilience. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 349, 145-147.
- Dollahite, D. C. (1998). Fathering, Faith, and Spirituality. *The Journal of Men's Studies*, 7(1), 3-15.
- Dolu, O. (2009). Rasyonel Bir Tercih Olarak Suç: Klasik Okul Düşüncelerinin Suçu Açıklama ve Önleme Kapasitesinin Değerlendirilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(4), 89-120.
- Dolu, O. (2010). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dönmezer, S. (1967). *Kriminoloji*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Dönmezer, S. (1984). *Krminoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dudley, W. (2002). *Hegel, Nietzsche and Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dulloo, A., & Romer, A. (2021). A Brief History of Prisons. *Reformative Explorations*, 7(1), 107-113.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat Algısı ve Yanılsamaları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Edmark, K. (2005). Unemployment and Crime: Is There a Connection? *The Scandinavian Journal of Economics*, 107(2), 353-373.
- Ekman, P. (1992). An Argument for Basic Emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3/4), 169-200.
- Eldoğan-Eken, D. (2020). Korku ve Kaygı. E. İnan, & E. Yücel (Ed.) içinde, *Psikoloji Penceresinden Duygular* (s. 209-238). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Enç, M. (1978). *Ruh Sağlığı Bilgisi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Eren, M. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi. *Toplum ve Kuram*(8), 93-110.

- Esen Ateş, N. (2019). *Din ve Başa Çıkma: Gaziler, Gazi ve Şehit Aileleri Örneği*. Ankara: Akadmiyen Kitabevi.
- Eş'arî, E. H. (2005). *Dinin İnanç İlkeleri (El-İbâne an Usûli'd-Diyâne)*. (M. Çevik, Çev.) Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Eş'arî, E.-H. (2017). *Eş'ari Kelamı: el-lüma'fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. (K. Mavil, & H. Yağlı Mavil, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Evrin, S. (1970). *Psikoloji Açısından Suçluluk Sorunu ve Psikososyolojik İzahı Denemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eysenck, H. J. (1996). Personality and Crime: Where Do We Stand. *Psychology, Crime & Law*, 2, 143-152.
- Eysenck, S., & Eysenck, H. (1970). Crime and Personality: An Emirical Study of the Three-Factor Theory. *The British Journal of Criminology*, 10(3), 225-239.
- Farabî. (1974). *Farabî'nin Üç Eseri: Mutluluğu Kazanma, Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi*. (H. Atay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Farabi. (1987). *Fususü'l - Medeni: Siyaset Felsefesine Dair Görüşler*. (H. Özcan, Çev.) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Farabi. (2001). *El-Medinetü'l Fâzıla*. (N. Danışman, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Feshbach, S. (1964). The Function of Aggression and the Regulation Aggressive Drive. *Psychological Review*, 71(4), 257-272.
- Fetzer Institute, National Institute on Aging Working Group. (2003). *Multidimensional Measurement of Religiousness, Spirituality for Use in Health Research. A Report of a National Working Group*. Kalamazoo: MI: Fetzer Institute.
- Fine, G., & Kleinman, S. (1979). Rethinking Subculture: An Interactionist Analysis. *American Journal of Sociology*, 85(1), 1-20.
- Firestone, W. A. (1987). Meaning in Method: The Rhetoric of Quantitative and Qualitative Research. *Educational Researcher*, 16(7), 16-21.

- Fischer, D. G. (1984). Family Size and Delinquency. *Perceptual and Motor Skills*, 58(2), s. 527-534.
- Fleischacker, S. (2013). *What is Enlightenment?* London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Frankl, V. E. (1986). *The Doctor and the Soul: From Psychotherapy to Logotherapy*. New York: Vintage Books.
- Frankl, V. E. (1994). *Duyulmayan Anlam Çığılığı: Psikoterapi ve Hümanizm*. (S. Budak, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Frankl, V. E. (2009). *İnsanın Anlam Arayışı*. (S. Budak, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Frankl, V. E. (2014a). *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy*. New York: A Plume Book.
- Frankl, V. E. (2014b). *Psikoterapi ve Din*. (Z. Taşkın, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, A. (2011). *Ben ve Savunma Mekanizmaları*. (Y. Erim, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (1993). *Yaşamım ve Psikanaliz*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Bir Yanılsamanın Geleceğı: Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınları.
- Freud, S. (2001). *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Fromm, E. (1990). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. (Y. Salman, & N. İçten, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2018). *İtaatsizlik Üzerine: Özgürlük Neden Otoriteye Hayır Demektir?* (N. Soysal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2019a). *Özgürlükten Kaçış*. (Ş. Yeğın, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

- Fromm, E. (2019b). *Psikanaliz ve Din*. (E. Erten, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Geçgin, E. (2019). *Kenardakiler Teoriden Uygulamaya Suç ve Sapma Üzerine Sosyolojik Araştırmalar*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Geçioğlu, A. R. (2019). *Evlilik Uyumu ve Dindarlık*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York : Basic Books.
- Glaser, B., & Strauss, A. (2006). *A Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*. New Jersey: Aldine Transaction.
- Glock, C. Y. (1962). On the Study of Religious Commitment. *Religious Education: The official journal of the Religious Education Association*, 57(4), 98-110.
- Goleman, D. (2010). *Duygusal Zeka (Neden IQ'dan Daha Önemlidir?)*. (B. S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goring, C. (1913). *The English Convict: A Statistical Study*. London: His Majesty's Stationery Office.
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve Nitel İçerik Analizi Felsefe, Yöntem, Uygulama*. Konya-İstanbul-Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Göktaş, V. (2008). Kur'an'da Bilgi ve Bilginin Kaynakları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(20), 159-179.
- Gölcük, Ş. (1986). İnsan ve Kaderi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 13-50.
- Gölcük, Ş. (1997). *Bakillani ve İnsanın Fiileri*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görkemli, B. (2015). İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Hapis Cezası ve Hapishaneler. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 173-194.
- Graneheim, U., & Lundman, B. (2004). Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures and Measures to Achieve Trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105-112.
- Gray, T. (1990). *Freedom*. (P. Jones, & A. Weale, Ed.) Londra: Macmillan Education.
- Günşen İçli, T. (2019). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Haidt, J., Rozin, P., McCauley, C., & Imada, S. (1997). Body, Psyche, and Culture: The Relationship Between Disgust and Morality. *Psychology Developing Societies*, 9(1), 107-131.
- Haldun, İ. (2017). *Mukaddime* (Cilt I). (A. Tekin, Ed.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Harrison, K., & Boyd, T. (2003). *Understanding Political Ideas and Movements*. Manchester: Manchester University Press.
- Hegel, G. W. (1986a). *Tinin Görüngübilimi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. (1986b). *Seçilmiş Yazılar*. (N. Bozkurt, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G. W. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (C. Karakaya, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hegel, G. W. (2004). *Mantık Bilimi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. (2006). *Tarih Felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. (2011). *Tarihte Akıl*. (Ö. Sözer, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Hegel, G. W. (2012). *Estetik I: Güzel Sanat Üzerine Dersler*. (T. Altuğ, & H. Hünler, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. (V. Menage, Ed.) London: Oxford at the Clarendon Press.
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hoeve, M., Dubas, J., Eichelsheim, V., Laan, P., Smeenk, W., & Gerris, J. (2009). The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749-775.
- Hollin, C. R. (2012). Criminological Psychology. M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner (Ed.) içinde, *The Oxford Handbook of Criminology* (s. 81-113). Oxford: Oxford University Press.
- Hood, R., Hill, P., & Spilka, B. (2009). *The Psychology of Religion: An Ampirical Approach*. New York: The Guilford Press.

- Hourani, G. F. (2015). İbn Rüşd'ün İyi ve Kötü Üzerine Görüşleri. *Journal of Islamic Research*, 26(3), 107-119.
- Hökelekli, H. (2017). *Din Psikolojisi*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- İbn Rüşd. (1986). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı: Tehâfüt et-Tehâfüt*. (K. Işık, & M. Dağ, Çev.) Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi.
- İbn Rüşd. (2015). *Felsefe-Din İlişkileri: Faslu'l Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Degah Yayınları.
- İbn Sînâ. (2004). *Risaleler*. (A. Açıkgenç, & M. Kırbaçoğlu, Çev.) Ankara: Kitabiyat.
- İbn Sînâ. (2017). *Metafizik: Kitabü'ş-Şifa*. (E. Demirli , & Ö. Türker , Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Iftene, A. (2016). Unlocking the Doors to Canadian Older Inmate Mental Health Data: Rates and Potential Legal Responses. *International Journal of Law and Psychiatry*, 47, 36-44.
- İğde, İ. (2009). Mahkumları Suça Yönelten Faktörler ve Din Anlayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşbilir, Ö. (2019). *Kalebend*. Nisan 03, 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalebend> adresinden alındı
- Izard, C. (1977). *Human Emotions*. New York: Springer.
- James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (İ. H. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve Din*. (R. Karabey, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2015a). *Psikoterapi Pratiği*. (S. Türk, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Jung, C. G. (2015b). *Kırmızı Kitap: Liber Novus*. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- jung, C. G. (2015c). *Feminen Dişillik Farklı Yüzleri*. (T. V. Soylu, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kaldık, B. (2021). *Engellilik Sosyal Dışlanma ve Başa Çıkma Stratejileri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kamaluddin, M., Shariff, N., Othman, A., Ismail, K., & Saat, G. (2015). Linking psychological traits with criminal behaviour: A review. *ASEAN Journal of Psychiatry*, 16(2), 135-147.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (İ. Kuçukardi, Ü. Gökberk, & F. Akatlı, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçukardi, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2015a). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2015b). "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt. N. Bozkurt içinde, *Kant - Fikir Mimarları Dizisi 2* (N. Bozkurt, Çev., s. 297-308). İstanbul: Say Yayınları.
- Karaca, F. (2011). *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karademir, K. (1997). Suçluların Toplum Kazandırılmasında Din Eğitiminin Rolü. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadogan, F., Bell, S., & Hawkins, M. (2022). Spirituality and Regret: How Does Spirituality Affect the Amount of Regret Experienced. *Psychology & Psychological Research International Journal*, 7(1), 1-2.
- Karatoprak, S., & Ayaz, N. (2023). Assessment of Sociodemographic Risk Factors for Juvenile Delinquent Boys. *Journal of Basic and Clinical Health Sciences*, 7, 26-34.
- Katırcı, Y. (2011). Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı (Ferizli L tipi Cezaevi Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım. *Dinî Araştırmalar*, 5(15), 121-138.

- Kayıklık, H. (2011). *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kazanç, F. K. (2007). İslam Kelamında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader Anlayışı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(1), 125-212.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kızmaz, Z. (2010). Din ve Suç: Cezaevinde Hükümlü Bulunan Bazı Suçluların Dindarlık Durumları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(16), 27-58.
- Koenig, H. G. (1995). Religion and Older Men in Prison. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 10, 2019-230.
- Konukçu, H. (2016). Dindarlık ve Kaygı İlişkisi (Sinop E Tipi Kapalı Cezaevi Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korlaelçi, M. (1999). Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 45-78.
- Koschaker, P. (1977). *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Koyuncu, A. A. (2019). Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*(ICOAEF Özel Sayısı), 21-38.
- Köse, A., & Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kretschmer, E. (1925). *Physique and Character*. (W. J. Sprott, Çev.) London: Edinburgh Press.
- Laroui, A. (1996). İslam ve Hürriyet. *Tezkire*(9-10), 211-227.
- Lazarus, R. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Lincoln, A. (2008). *Abraham Lincoln: His Speeches and Writings*. (R. Basler, Ed.) Boston: Da Capo Press.
- Lincoln, Y., & Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. California-London-New Delhi: Sage Publications.

- Liska, A., & Reed, M. (1985). Ties to Conventional Institutions and Delinquency: Estimating Reciprocal Effects. *American Sociological Review*, 50(4), 547-560.
- Lochner, L. (2020). Education and Crime. S. Bradley, & C. Green (Ed.) içinde, *The Economics of Education: A Comprehensive Overview* (s. 109-117). Cambridge: Academic Press.
- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports. *The American Economic Review*, 94(1), 155-189.
- Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.) İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Locke, J. (2007). *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Kırilangıç Yayınevi.
- Locke, J. (2012). *Hükümet Üstüne İkinci Tez*. (A. Doğan, Çev.) İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Lombroso, C. (2006). *Criminal Man*. (M. Gibson, & N. Rafter, Çev.) Durham and London: Duke University Press.
- Lune, H., & Berg, B. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Essex: Pearson Education Limited.
- Maanen, J. V. (1979). Reclaiming Qualitative Methods for Organizational Research: A Preface. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 520-526.
- Machin, S., Marie, O., & Vujic, S. (2011). The Crime Reducing Effect of Education. *The Economic Journal*, 121, 463-484.
- Maguire, M. (2000). *Understanding Violent Crime*. Philadelphia: Open University Press.
- Malterud, K. (2001). Qualitative Research: Standards, Challenges, and Guidelines. *The Lancet*, 358(9280), 483-488.
- Mamlok, D. (2016). Negative and Positive Freedom: Considering Education and the Digital World. *Philosophical Studies in Education*(47), 88-97.
- Manen, M. v. (2016). *Researching Lived Experience*. New York: Routledge Taylor&Francis Group.

- Marsh, I. (2006). *Theories of Crime*. London and New York: Routledge.
- Mâtürîdî, E. M. (2014). *Kitâbü't-Tevhîd* (6 b.). (B. Topaloğlu, Çev.) İstanbul: İsam Yayınları.
- May, R. (2019). *Özgürlük ve Kader*. (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- McCord, J. (1991). Family Relationship, Juvenile Delinquency and Adult Criminality. *Criminology*, 29(3), 397-417.
- McIntosh, D. N. (1995). Religion-as-Schema, With Implications for the Relation Between Religion and Coping. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5(1), 1-16.
- McMahon, F. (2012). *Towards a Worldwide Index of Human Freedom*. (F. McMahon, Ed.) Toronto: Fraser Institute.
- Meena, T. (2016). Psychological Theories of Juvenile Delinquency—A Criminological Perspective. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)*, 2(9), 1644-1651.
- Mengüşoğlu, T. (2017). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Menke, C. (2013). Hegel's Theory of Liberation. *Symposium*, 17(1), 10-30.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672-682.
- Miles, M., & Huberman, A. (2019). *Nitel Veri Analizi*. (S. Akbaba Altun, & A. Ersoy, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.
- Mill, J. S. (2019). *Özgürlük Üzerine*. (B. Tartıcı, Çev.) İstanbul: Kutu Yayınları.
- Miller, S. B. (1993). Disgust Reactions: Their Determinants and Manifestations in Treatment. *Contemporary Psychoanalysis*, 29(4), 711-735.
- Montesquieu. (2011). *Kanunların Ruhunu Üzerine*. (F. Baldaş, Çev.) İstanbul: Hiperlink Yayınları.

- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. London-New Delhi: Sage Publications.
- Mulder, E., Brand, E., Bullens, R., & Marle, H. (2011). Risk Factors for Overall Recidivism and Severity of Recidivism in Serious Juvenile Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(1), 118-135.
- Nişancı, Z. (2023, Mart). *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*. 12 13, 2023 tarihinde <https://iiit.org/wp-content/uploads/Turkish-Faith-and-Religiosity-in-T%C3%BCrkiye.pdf>: <https://iiit.org/wp-content/uploads/Turkish-Faith-and-Religiosity-in-T%C3%BCrkiye.pdf> adresinden alındı
- O'Brien, M., & Yar, M. (2008). *Criminology The Key Concepts*. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Onur, D. (2015). Kentsel Yoksulluk ve Kentlerde Suç. A. Solak , & Ö. Solak (Ed.) içinde, *Gündelik Hayat Sosyolojisi Açısından Suç ve Suç Korkusu* (s. 131-155). Ankara: Hegem Yayınları.
- Ökten, G. (2015). Kur'an'a Göre Bilginin Kaynakları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(39), 205-228.
- Öner, N. (2014). *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Kitap.
- Özbek, B. (2011). Cinayet İşleyen Kadınlarda Din Algısı Ankara Kadın Kapalı Cezaevi Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, F., & Öner-Özkan, B. (2017). The Nature of Crime: Different Approaches toward the Causes of the Criminal Art. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(11), 345-361.
- Özdemir, Ş. (1998). Cezaevlerinde Din Eğitimi. *Yayımlanmış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özler, M. (2012). Ehl-i Sünnet. R. Altıntaş, İ. Çelebi, Ş. Düzgün, M. Evkuran, C. Karadaş, O. Karadeniz , . . . Ö. Taşçı içinde, *Kelam* (s. 105-115). Ankara: Grafiker Yayınları.

- Öztürk, R. (2012). İslam Düşüncesinde Kadercî Anlayışın Sosyal ve Kültürel Temelleri. *Kelam Araştırmaları*, 9(1), 127-156.
- Özüdenli, O. G. (2006). Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan. E. Gürsoy-Naskali, & H. Oytun Altun (Ed.) içinde, *Zindanlar ve Mahkûmlar* (s. 11-25). İstanbul: Babil Yayınları.
- Palmer, T. (2016). Neden Liberteryenizm? T. Palmer, & T. Palmer (Ed.) içinde, *Neden Özgürlük*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Paloutzian, R., & Park, C. (2005). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, K. (2002). The Bitter and the Sweet: An Evaluation of the Costs and Benefits of Religiousness. *Psychological Inquiry*, 13(3), 168-181.
- Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, K. I. (2007). *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. California: Sage Publications.
- Pearce, L., & Haynie, D. (2004). Intergenerational Religious Dynamics and Adolescent Delinquency. *Social Forces*, 82(4), 1553-1572.
- Pehlivan, A. (1997). Suçu Engellemede Din Eğitiminin Rolü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peker, H. (1990). Suçlularda Dini Davranışlar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 93-124.
- Peker, H. (2015). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Platon. (2010). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, & M. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plutchik, R. (1990). Emotions and Psychotherapy: A Psychoevolutionary Perspective. R. Plutchik, & H. Kellerman (Ed.) içinde, *Emotion: Theory, Research, and Experience* (s. 3-41). California: Academic Press Inc.

- Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions: Human Emotions Have Deep Evolutionary Roots, a Fact That May Explain Their Complexity and Provide Tools for Clinical Practice. *American Scientist*, 89(4), 344-350.
- Pollock, J. M. (2014). The Rationale for Imprisonment. A. Blackburn, S. Fowler, & J. Pollock (Ed.) içinde, *Prisons Today and Tomorrow* (s. 3-20). New York: Jones & Bartlett.
- Radkiewicz, P., & Skarżyńska, K. (2019). Freedom, Freedom... but What Kind of Freedom? Intrinsic and Extrinsic Sense of Freedom as Predictors of Preferences for Political Community and Attitudes Towards Democracy. *Social Psychological Bulletin*, 14(3), 1-27.
- Raine, A. (2002). The Biological Basis of Crime. J. Wilson, & J. Petersilia içinde, *Public Policies for Crime Control* (s. 43-74). California: ICS Press.
- Ratner, R., & Herbst, K. (2005). When Good Decisions Have Bad Outcomes: The Impact of Affect on Switching Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 96(1), 23-37.
- Regnerus, M. D. (2003). Linked Lives, Faith, and Behavior: Intergenerational Religious Influence on Adolescent Delinquency. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(2), 189-203.
- Ritchie, J. (2003). The Applications of Qualitative Methods to Social Research. J. Ritchie, & J. Lewis (Ed.) içinde, *Qualitative Research Practice A Guide for Social Science Students and Researcher* (s. 24-46). London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Ritchie, J., Lewis, J., & Elam, G. (2003). Designing and Selecting Samples. J. Ritchie, & J. Lewis (Ed.) içinde, *Qualitative Research Practice A Guide for Social Science Students and Researcher* (s. 77-108). London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Robins, L., West, P., & Herjanic, B. (1975). Arrests and Delinquency in Two Generations: A Study of Black Urban Families and Their Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 16(2), s. 125-140.

- Rogers, J. D. (1989). Theories of Crime and Development: An Historical Perspective. *The Journal of Development Studies*, 25(3), 314-328.
- Rosenthal, F. (2000). *İslam'da Özgürlük Kavramı*. (V. Akyüz, Çev.) İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Rousseau, J. J. (1991). *İtiraflar II*. (A. Obay, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2012). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rowe, D., & Osgood, D. (1984). Heredity and Sociological Theories of Delinquency: A Reconsideration. *American Sociological Review*, 49(4), 526-540.
- Rubin, A. (2019). History of Prison. M. Deflem (Ed.) içinde, *Handbook of Social Control* (s. 277-292). New Jersey: Wiley Blackwell.
- Russell, B. (1996). Freedom and Government. J. G. Slater içinde, *A Fresh Look at Empiricism 1927-42* (s. 436-449). London: Routledge.
- Saldana, J. (2016). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Santrock, J. W. (2014). *Ergenlik*. (D. Siyez, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Santrock, J. W. (2019). *Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi*. (G. Yüksel, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sart, G. (2017). Fenomenoloji ve Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz. F. Seggie, & Y. Bayyurt (Ed.) içinde, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (s. 70-81). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sartre, J. P. (2010b). *Özgürlük Yolları 2: Yaşanmayan Zaman*. (G. Devrim, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Sartre, J.-P. (1985). *Varlıççuluk*. (A. Bezirci, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Sartre, J.-P. (2010a). *Varlık ve Hiçlik*. (T. Ilgaz, & G. Çankaya Eksen, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

- Schreier, M. (2014). Qualitative Content Analysis. U. Flick (Ed.) içinde, *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis* (s. 170-183). London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Schwalm, F., Zandavalli, R., Filho, E., & Lucchetti, G. (2021). Is There A Relationship Between Spirituality/Religiosity and Resilience? A Systematic Review and Meta-analysis of Observational Studies. *Journal of Health Psychology*, 1-15.
- Scorcu, A., & Cellini, R. (1998). Economic Activity and Crime in the Long Run: An Empirical Investigation on Aggregate Data from Italy, 1951–1994. *International Review of Law and Economics*, 18, 279-292.
- Searle, J. R. (2019). *Özgürlük ve Nörobiyoloji*. (Z. Özcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Shavit, Y., & Rattner, A. (1988). Age, Crime, and the Early Life Course. *American Journal of Sociology*, 93(6), 1457-1470.
- Siegel, L. J. (2011). *Criminology*. Belmont: Wadsworth.
- Siegel, L. J. (2012). *Criminology* (11 b.). Belmont: Wadsworth.
- Siegel, L. J. (2019). *Criminology: The Core*. Boston: Cengage.
- Sjöstrand, W. (1973). *Freedom and Equality as fundamental Educational Principles in Western Democracy From John Locke to Edmund Burke*. Stockholm: Foreningen for Svensk Undervisningshistoria.
- Skinner, Q. (2017). *Liberalizmden Önce Özgürlük*. (K. Özdil, Çev.) İstanbul: Isık Yayınları.
- Snape, D., & Spencer, L. (2003). The Foundations of Qualitative Research. J. Ritchie, & J. Lewis (Ed.) içinde, *Qualitative Research Practice A Guide for Social Science Students and Researchers* (s. 1-23). London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Sokullu-Akıncı, F. (2018). *Kriminoloji*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sowmya, T. (2014). Crime: A Conceptual Understanding. *Indian Journal of Applied Reserach*, 4(3), 196-198.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*. (H. Z. Ülken, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Spinoza, B. (2014). *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*. (C. Şenkaya, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. (2016). *Teolojik-Politik İnceleme*. (C. Akal, & M. Dirican, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Staley, K. (2003). God's Personal Freedom: A Response to Katherin Rogers. *Saint Anselm Journal*, 1(1), 9-16.
- Stark, R., & Glock, C. (1974). *American Piety: The Nature of Religious Commitment*. London: University of California Press.
- Steffensmeier, D., & Streifel, C. (1991). Age, Gender, and Crime across Three Historical Periods: 1935, 1960, and 1985. *Social Forces*, 69(3), 869-894.
- Stephens, W. O. (2012). *Marcus Aurelius: A Guide for the Perplexed*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Strauss, A. L. (2003). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sutherland, E. H. (1947). *Principles of Criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company .
- Sutherland, E., & Cressey, D. (1978). *Criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- Szasz, T. S. (1963). *Law, Liberty, and Psychiatry*. New York: Collier Books.
- Şahin, B. (2018). Vicdan Özgürlüğü ve Sekülerizm. *Liberal Perspektif Yorum*(11), 5-13.
- Şahin, Ç. (2022). Verilerin Analizi. R. Y. Kincal (Ed.) içinde, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 183-219). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, H. (1994, Mart 14). İbn Rüşd'de İnsanın Özgürlük ve Kaderi. *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü*, 17, s. 187-194.
- Şehristani, M. b. (2006). *Dinler ve Mezhepler Tarihi: el-Milel Ve'n-Nihal*. (M. Tan, Çev.) İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Şık, İ., Yürük, İ., Karagöz, N., Kaplan, İ., Sadıker, Ö., & Akbaş, H. (2017). *Kelam I Kelam Tarihi/Kelam Okulları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Talik, E., & Skowronski, B. (2015). The Sense of Quality of Life and Religious Strategies of Coping with Stress in Prison Inmates. *Journal of Religion and Health*, 57(3), 915-937.
- Tamam, L., Tamam, Y., & Özpoyraz, N. (2003). Capgras Sendromu: Bir Olgu Sunumu. *Yeni Symposium*, 41(2), 51-53.
- Taş, K. (2006). Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma. Ü. Günay , & C. Çelik içinde, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (s. 175-206). Adana: Karahan Kitabevi.
- Taş, K., & Gürler , A. (2011). Din ve Suç İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Journal of Islamic Research*, 22(1), 12-25.
- Taylor, T. (2011). *Changing The Prison System*. Auckland: The Religious Society of Friends in Aotearoa New Zealand Te Haahi Tuuhauwir.
- TCK. (2004, 09 26). *Türk Ceza Kanunu*. 05 22, 2022 tarihinde www.mevzuat.gov.tr: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf> adresinden alındı
- TDK. (2020, 12 18). *Özgürlük*. Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK. (2022, 01 26). *Dindar*. Türk Dil Kurumu : <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK. (2022, 01 26). *Dindarlık*. Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK. (2022, 4 18). *Mahkûmiyet*. 4 18, 2022 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK. (2023). *Maneviyat*. Aralık 15, 2023 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tecim, E. (2006). Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı: Konya Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekerek, N., & Tekerek , İ. (2014). Özgürlüğün Bedelini Özgürlük Kavramı Açısından Okumak. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*(38), 7-26.

- Thomas, D. R. (2006). A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, 27(2), 237-246.
- Thornberg, R., & Charmaz, K. (2014). Grounded Theory and Theoretical Coding. U. Flick (Ed.) içinde, *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis* (s. 153-169). London-California-New Delhi: Sage Publications.
- Thouless, R. H. (1924). *An Introduction to the Psychology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tittle, C., Ward, D., & Grasmick, H. (2003). Gender, Age and Crime/Deviance: A Challenge to Self-Control Theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40(4), 426-453.
- Toksöz, H. (2012). İbn Sînâ'nın Metafizik Sisteminde İrade ve İnsanın Özgürlüğü Problemi. *Milel ve Nihal*, 9(1), 105-134.
- Tümer, G. (1994). *Din*. Ocak 18, 2022 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din> adresinden alındı
- Türk Ceza Kanunu. (2004, 10 12). *Türk Ceza Kanunu*. 04 23, 2021 tarihinde Türk Ceza Kanunu: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf> adresinden alındı
- Ustabaşı, N. K. (2015). Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetlerinin Mahkûmlar Üzerindeki Psiko-sosyal Etkisi: Çanakkale Cezaevleri Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uyanık, M. Z. (2017a). Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane. *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*(4), 87-134.
- Uyanık, M. Z. (2017b). İslam Hukukunda Hapishane Çeşitleri, Hapishanenin Fiziki Şartları ve Personeli. *Journal of Artuklu Academia*, 4(2), 97-108.
- Vergote, A. (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık*. (V. Uysal, Çev.) İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Wortley, R. (2011). *Psychological Criminology An integrative approach*. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group.

- Yalom, I. (1999). *Varoluşçu Psikoterapi*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. D. (2001). *Aşkın Celladı ve Diğer Psikoterapi Öyküleri*. (H. Saraç, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yalom, I. D. (2009). *Din ve Psikiyatri*. (E. Ağanoğlu, Çev.) İstanbul: Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık.
- Yalom, I. D. (2017a). *Bağışlanan Terapi*. (Z. Babayiğit, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Yalom, I. D. (2017b). *Bir Psikiyatristin Anıları*. (E. O. Gezmiş, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-117.
- Yapıcı, A. (2013). *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yavuz, K. (1982). Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(5), 87-108.
- Yavuz, Y. Ş. (1994). *Ehl-i Sünnet*. 03 07, 2021 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-sunnet> adresinden alındı
- Yavuz, Y. Ş. (2003). *Levh-i Mahfûz*. Aralık 17, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/levh-i-mahfuz> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, İ. (2022). Modern Psikolojide ve Klasik İslam Düşüncesinde Üzüntü Duygusu: Kindi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 366-386.
- Yıldız, M. (2020). *Suç ve Yükleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, M. (2001). İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(12-13), 539-581.

Yücel, M. T. (1971). *Kriminolojik Notlar Toplum, Suçlu ve Ötesi*. Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

Zelyut, S. (2010). "Özgürlük" Neyin Adıdır? U. Ü.-E. Bölümü (Ed.), *Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik* içinde (s. 242-246). Bursa: Asa Kitabevi Yayınları.

Ziyanak, S., & Wiiliams, J. (2014). Functionalist Perspective on Deviance. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 1-9.

EKLER

Ek-1: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

1. Yaş:
2. Cinsiyet: () Kadın () Erkek
3. Medeni durum: a) Evli b) Bekâr c) Boşanmış d) Eşi vefat etmiş
4. Eğitim durumu: a) Okuryazar değil b) Okuryazar c) İlkokul d) İlköğretim/Ortaokul
e) Lise f) Üniversite g) Lisansüstü
5. Ekonomik düzey: a) Düşük b) Ortanın altı c) Orta d) Ortanın üstü e) Yüksek
6. Hayatınızın çoğunluğunu nerede geçirdiniz? a) Köy b) Kasaba c) İlçe d) Şehir e) Büyükşehir
7. Nasıl bir sosyo-kültürel ortamda yetiştiniz?
8. Kaç kardeşiniz ve siz kaçınıcı çocuksunuz?
9. Ebeveynlerinizin eğitim durumu: Anne: Baba:
10. Ebeveynlerinizin dini yaşama durumu?
11. Nasıl bir çocukluk geçirdiniz?
12. Kendinizi nasıl biri olarak tanımlarsınız? Sahip olduğunuzu düşündüğünüz temel özellikler nelerdir?
13. Yakın çevrenizde mahkûmiyet geçmişi olan var mı? Varsa isnat edilen suç neydi?
14. Cezaevine girmenize neden olan suç türü neydi ve olayın gerçekleştiği yaş kaçtı?
15. Kaç defa mahkûmiyet yaşadınız ve kaç yıl mahkûm oldunuz?

A. Mahkûmiyet Öncesi

1. Cezaevine girmeden önceki günlük yaşantınız nasıldı?
2. Sosyal çevre ile ilişkileriniz nasıldı?
3. Dine bakışınız nasıldı?
4. Dinî uygulamaları yerine getirme düzeyiniz nasıldı?
5. Davranışlarınızı dine göre düzenleme durumunuz nasıldı?
6. Dinî bilgi seviyeniz nasıldı?
7. Cezaevine girmenize neden olan olayın/suçun günah olduğunu düşünüyor muydunuz?

B. Mahkûmiyet Süreci

1. Cezaevine girdikten sonra, özellikle ilk süreçte neler hissettiniz?

2. Mahkûm olmanıza sebep olan olaydan dolayı pişmanlık duyduunuz mu? Neden?
3. Manevi olarak hayatınızda herhangi bir değişiklik oldu mu?
4. Dine bakışınız değişt mi?
5. Dinî uygulamalar noktasında değişiklik oldu mu?
6. Davranışlarınızı dine göre düzenleme durumunuz değişt mi?
7. Dinî bilgi seviyenizde değişiklik oldu mu?
8. Sosyal çevreniz ile ilişkilerinizde herhangi bir değişiklik oldu mu?

C. Mahkûmiyet Sonrası

1. Cezaevinden çıktıktan sonraki süreçte neler hissettiniz?
2. Sosyal çevre ile ilişkileriniz değişt mi? İnsanların size bakışının değiştğini düşünüyor musunuz?
3. Günlük yaşantınızda değişiklik oldu mu?
4. Dine bakışınız değişt mi?
5. Dinî uygulamalar noktasında değişiklik oldu mu?
6. Davranışlarınızı dine göre düzenleme durumunuz değişt mi?
7. Dinî bilgi seviyenizde değişiklik oldu mu?
8. Hayatınızda manevi anlamda değişiklik oldu mu?
9. Mahkûmiyetin ve suçlu davranışın, üzerinizdeki olumlu veya olumsuz etkileri nelerdir?
10. Aynı şartlar oluşsaydı cezaevine girmenize neden olan fiili tekrar gerçekleştirir miydiniz?
11. Size göre özgürlük ve mahkûmiyet nedir?

Ek-2: Etik Kurul Onay Belgesi

08/04/2022-367452

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ALANINDA
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU**

Toplantı Tarihi: 30.03.2022
Toplantı Yeri: Çevrimiçi-Microsoft Teams Sohbet

KARAR NO: 13

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünün 04/03/2022-E. 339345 tarih-sayılı yazısı ekinde Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK ve doktora öğrencisi İbrahim YILDIRIM tarafından gönderilen "Özgürlük, Mahkumiyet ve Dinî Hayat" başlıklı çalışma kurulumuzca incelenmiş ve araştırmanın etik ilkelere uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı:

Doğum Yeri ve Tarihi:

Cinsiyeti:

Adres:

e-mail:

EĞİTİM DURUMU

2019-2024: Doktora, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

2016-2018: Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

2012-2016: Lisans, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Erzurum.

2008-2012: Gaziantep Lisesi, Gaziantep

2000-2008: Gazi Mustafa Kemal İlköğretim Okulu, Gaziantep

Yabancı Dil: İngilizce, Arapça

İŞ DURUMU

2018-: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi